

AUTORI/CE:
Majda Halilović, Callum Watson,
Heather Huhtanen i Mylène Socquet-Juglard

UREĐIVAČKI PANNEL:
Ivanka Marković | Džamna Duman | Mel Flanagan | Haris Halilović
Goran Marković | Izudin Hasanović | Alena Huseinbegović | Midhat Izmirlija
Radenko Jotanović | Rebeka Kotlo | Anita Petrović | Ivana Stipanović

RODNE PREDRASUDE U PRIMJENI PRAVA:

BOSANSKOHERCEGOVAČKI I MEĐUNARODNI PRAVNI OKVIRI I PRAKSA

SARAJEVO, 2017.

Majda Halilović, Callum Watson,
Heather Huhtanen i Mylène Socquet-Juglard

RODNE PREDRASUDE U PRIMJENI PRAVA:

bosanskohercegovački i međunarodni
pravni okviri i praksa

Sarajevo, 2017.

**RODNE PREDRASUDE U PRIMJENI PRAVA:
bosanskohercegovački i međunarodni pravni okviri i praksa**

Autorice i autor

Dr. Majda Halilović, Atlantska inicijativa
Callum Watson, DCAF
Heather Huhtanen, DCAF
Mylène Socquet-Juglard, DCAF

Urednici i urednice koje su doprinijele i sadržaju

Prof. dr. Ivanka Marković, Univerzitet u Banjoj Luci
Sutkinja Mel Flanagan, stipendistkinja Fulbright programa u BiH
Doc. dr. Džamna Duman, Univerzitet u Sarajevu
Prof. dr. Haris Halilović, Univerzitet u Sarajevu
Prof. dr. Goran Marković, Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Urednički panel

U uređivanju priručnika autorskom i uredničkom timu pridružili su se:

Prof. dr. Izudin Hasanović, Univerzitet u Tuzli
Dr. sc. Alena Huseinbegović, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru
Doc. dr. Midhat Izmirlija, Univerzitet u Sarajevu
Doc. dr. Radenko Jotanović, Univerzitet u Banjoj Luci
Prof. dr. Rebeka Kotlo, Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru
Doc. dr. sci. Anita Petrović, Univerzitet u Tuzli
Ivana Stipanović, dipl. iur., Sveučilište u Mostaru

Eksterne recenzentice

Prof. dr. Jasna Bakšić-Muftić, Univerzitet u Sarajevu
Lynn Hecht Schafran, National Judicial Education Program, Legal Momentum, USA

Lektura: Sandra Zlotrg

Prelom i dizajn: Sanin Pehlivanović

Štampa: CPU Printing company d.o.o., Sarajevo

Tiraž: 300 kom.

Godina izdanja: 2017.

CIP - KATALOGIZACIJA U PUBLIKACIJI
NACIONALNA I UNIVERZITETSKA BIBLIOTEKA BOSNE I HERCEGOVINE, SARAJEVO

305-055.1/.2:316.647.8]:34(497.6)(035)

RODNE predrasude u primjeni prava : bosanskohercegovački i međunarodni pravni okviri i praksa / [autorice Majda Halilović ... [et al.]. - Sarajevo : Atlantska inicijativa, 2017. - 248 str. : ilustr. ; 30 cm

Lat. i ćir. - Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-8097-2-0
1. Halilović, Majda
COBISS.BH-ID 23841542

Sadržaj

O priručniku i mogućnostima za upotrebu	7
Izvod iz recenzija	9
Na priručniku su radili	10
Zahvalnica	11
Biografije autorica i autora	12
Biografije urednika i urednica priručnika	13
О приручнику и могућностима за употребу	15
Извод из рецензија	17
На приручнику су радили	18
Захвалница	19
Биографије ауторица и аутора	20
Биографије уредника и уредница приручника	21
TEMATSKA CJELINA 1 – ZAŠTO JE ROD VAŽAN?	23
1.1. Uvod	24
1.2. Šta je rod?	26
1.3. Rodni stereotipi u pravu	28
1.4. Zaključci	29
1.5. Aneksi i vježbe	30
1.6. Literatura	32
TEMATSKA CJELINA 2 – RODNE PREDRASUDE	33
2.1. Uvod	33
2.2. Implicitne predrasude	34
2.3. Rodne predrasude	37
2.4. Zaključci	39
2.5. Literatura	41

ТЕМАТСКА CJELINA 3.1 – RODNE PREDRASUDE I NASILJE U PORODICI 45

3.1.1. Uvod	46
3.1.2. Nasilje u porodici i pravni okvir	47
3.1.3. Rodne predrasude: Ometanje pravednog i jednakog provođenja pravde u slučajevima nasilja u porodici	52
3.1.4. Rodne predrasude i donošenje odluka u slučajevima nasilja u porodici	60

ТЕМАТСКА CJELINA 3.2 - NASILJE U PORODICI: RIZICI, UZROCI I POSLJEDICE 63

3.2.1. Uvod	63
3.2.2. Nasilje u porodici: Rasprostranjenost, uzroci i faktori rizika	64
3.2.3. Tipologija nasilja u porodici	70
3.2.4. Nasilje u porodici: dinamika moći i kontrole	72
3.2.5. Nasilje u porodici: posljedice	75
3.2.6. Kriičko razmišljanje i diskusija – posljedice nasilja u porodici	77
3.2.7. Scenarij – analiza problema – primjena zakona o nasilju u porodici	77
3.2.8. Literatura	81

ТЕМАТСКА ЦЈЕЛИНА 4 – РОДНЕ ПРЕДРАСУДЕ У СЛУЧАЈЕВИМА СИЛОВАЊА, ПОКУШАЈА СИЛОВАЊА И СЕКСУАЛНОГ НАПАДА 83

4.1. Увод	84
4.2. Правни оквир	85
4.3. Родне предрасуде у контексту силовања, покушаја силовања и сексуалног напада	88
4.4. Митови о случајевима силовања, покушаја силовања и сексуалног напада	93
4.5. Вјежба: Сценарио случаја	96
4.6. Закључци	99
4.7. Литература	101

ТЕМАТСКА ЦЈЕЛИНА 5 – РОДНЕ ПРЕДРАСУДЕ У ПРЕДМЕТИМА РАЗВОДА БРАКА, ПОДЈЕЛЕ ИМОВИНЕ, ИЗДРЖАВАЊА И ПОВЈЕРАВАЊА ДЈЕЦЕ 103

5.1. Uvod	104
5.2. Zakonski okviri	104
5.3. Rodne predrasude u slučaju razvoda braka	107
5.4. Rodne predrasude u odlukama o razvodu braka: podjele imovine i izdržavanje bivših supružnika	111
5.5. Rodne predrasude u odlukama o razvodu braka sa djecom: povjeravanje i izdržavanje djece	118
5.6. Zaključak	128
5.7. Aneks: Scenariji bazirani na problemu koji uključuju donošenje odluke o povjeravanju djece	128
5.8. Literatura	134

ТЕМАТСКА ЦЈЕЛИНА 6 - РОДНЕ ПРЕДРАСУДЕ У ПРЕДМЕТИМА СЕКСУАЛНОГ И РОДНО ЗАСНОВАНОГ УЗНЕМИРАВАЊА НА РАДУ 137

6.1. Увод и историјат	138
6.2. Правни оквир	139
6.3. Карактеристике, дјелокруг и посљедице сексуалног и родно заснованог узнемиравања	148
6.4. Распрострањеност сексуалног и родно заснованог узнемиравања	151
6.5. Узроци сексуалног и родно заснованог узнемиравања	152
6.6. Родне предрасуде и сексуално и родно засновано узнемиравање	153
6.7. Митови и заблуде о сексуалном и родно заснованом узнемиравању	155
6.8. Закључак	158
6.9. Литература	162

ТЕМАТСКА ЦЈЕЛИНА 7 - УТИЦАЈ РОДНИХ ПРЕДРАСУДА НА ОЦЈЕНУ КРЕДИБИЛИТЕТА 165

7.1. Увод	166
7.2. Како родне предрасуде утичу на кредибилитет	167
7.3. Родне предрасуде и кредибилитет у пракси	171
7.4. Активност: испитивање предмета силовања	180

7.5. Закључак	184
7.6. Литература	186

ТЕМАТСКА ЦЈЕЛИНА 8 – РОДНЕ ПРЕДРАСУДЕ У РАДНОМ ПРАВУ 189

8.1. Uvod	190
8.2. Pravni osnov rodne ravnopravnosti na radnom mjestu	191
8.3. Primjeri iz prakse: rodne predrasude na radu	194
8.4. Savremene rasprave o rodu i radnom pravu	204
8.5. Zaključak	210
8.6. Literatura	211

ТЕМАТСКА ЦЈЕЛИНА 9 – РОДНЕ ПРЕДРАСУДЕ И ЗАКОНИ О ПЕНЗИЈАМА 213

9.1. Uvod	213
9.2. Zakonski okvir	214
9.3. Utjecaj rodних predrasuda na penzionere	218
9.4. Rodne predrasude u sudskim slučajevima vezanim za penzije	222
9.5. Scenariji slučajeva	224
9.6. Zaključak	226
9.7. Literatura	227

ТЕМАТСКА ЦЈЕЛИНА 10 – РОДНЕ ПРЕДРАСУДЕ КОД НАСЉЕЂИВАЊА И ПРАВА ВЛАСНИШТВА НАД ЗЕМЉИШТЕМ 231

10.1. Увод	232
10.2. Законски оквири	233
10.3. Родне предрасуде у пракси насљеђивања	237
10.4. Одговори на родне предрасуде у насљеђивању у БиХ и шире	242
10.5. Закључак: Законско лидерство у суочавању са родним предрасудама у правима на насљеђивање имовине	244
10.6. Литература	246

O priručniku i mogućnostima za upotrebu

Iako često ostaju nezapažene ili ignorirane, rodne predrasude su istaknut fenomen, kako u bosanskohercegovačkom tako i globalno u pravnom sistemu. Posljedice rodno zasnovanih predrasuda i diskriminacije mogu osjetiti svi ljudi u sistemu, bilo da su muškarci ili žene, koji traže ostvarenje svojih prava ili oni koji rade u pravosuđu. One mogu utjecati na atmosferu u sudnici, predstavljanje slučaja, odluke sudija, pa čak i na to da li će slučaj uopće dospjeti na sud. Smanjivanjem i eventualnom eliminacijom ovih predrasuda donosit će se pravednije presude.

Atlantska inicijativa (AI) i Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF) od 2011. godine rade kroz projekat Rod i pravosuđe sa sutkinjama i sudijama, tužiocima i tužiteljicama iz BiH na pitanjima rodni predrasuda. Tokom projekta oni su istakli koliko je važno da se ono što su oni naučili podijeli sa budućim generacijama pravnika. Da bi odgovorili na ukazanu potrebu, te uključili profesor(ic)e prava u dalje razumijevanje ovih rodni predrasuda u specifičnim kontekstima, DCAF i AI su facilitirali izradu serije predavanja namijenjenu studenticama i studentima prava u BiH.

Od februara do septembra 2016. godine, jedanaest univerzitetskih profesora i profesorica prava redovno se sastajalo na seriji radionica s ciljem razvijanja predavanja koja se bave utjecajem rodni predrasuda na pravnu praksu u Bosni i Hercegovini. Svaki od sedam sastanaka bio je usmjeren na razmatranje literature, identificiranje rodni predrasuda u određenoj oblasti prava, pregled dostupni istraživanja, te osmišljavanje vježbi i diskusija koje studentima i studenticama prava mogu pomoći da shvate na koji način su rodne predrasude prisutne kroz pravo i primjenu zakona, te kako ove predrasude mogu negativno utjecati na provođenje pravde.

Rad profesora i profesorica, uz podršku i organizaciju Atlantske inicijative i DCAF-a, rezultirao je modularnim priručnikom koji je pred vama. Iako bi se ove lekcije teoretski mogle predavati kao samostalan predmet o rodni predrasudama u pravu, prvenstveno su osmišljene kako bi dopunile postojeće predmete u različitim aspektima krivičnog, građanskog i porodičnog prava, i kako bi saznanja o rodni predrasudama postala sastavni dio predavanja na pravnim fakultetima. Međutim, važno je naglasiti da prva dva predavanja donose osnovni uvod u koncepte roda i rodni predrasuda, te se stoga preporučuje da se ova dva predavanja predaju svim studentima. Preostala predavanja su osmišljena kao samostalna, u okviru jednog ili dva 45-minutna časa. Možda će neki profesori ili profesorice radije integrirati pojedine vježbe ili komponente u svoja redovna predavanja. Osim toga, predavanja će možda biti korisna za polaznike i polaznice magistarskih ili doktorskih studija kako bi dobili informacije o utjecaju roda na njihovu oblast prava. Predavanja mogu biti korisna i kao referenca na drugu literaturu, ako studenti i studentice žele detaljnije istražiti datu temu.

Predavanja se zasnivaju na primjenjivim domaćim, regionalnim i međunarodnim pravnim okvirima, te na pravnoj teoriji, praktičnim primjerima i istraživanjima u oblasti sociologije prava u Bosni i Hercegovini i inostranstvu. Svako predavanje sadrži i relevantnu literaturu koja je u prevodu navedena u dodatku (a koja ranije nije bila dostupna u BiH), koju studenti mogu koristiti da obogate

i prošire svoja znanja. Osim toga, predavanja su osmišljena kao podrška modernim i interaktivnim praksama podučavanja i sadrže video linkove, teme za diskusiju, praktične vježbe i studije slučaja.

Cilj priručnika je da studenti i studentice prava, koji slušaju i učestvuju u ovim predavanjima, postanu svjesniji postojanja rodne pristranosti u sudskim postupcima i da prošire svoje razumijevanje o tome kako se rodne pristranosti manifestiraju u primjeni prava u bh. društvu. Studenti mogu koristiti priručnik u cjelini ili njegove dijelove, za različite svrhe: pripremu za predavanja, učenje za ispite ili širenje svog znanja o pravu. Nakon ovih predavanja studenti/ce će moći bolje prevazilaziti predubjeđenja i predrasude u vlastitim životima, kao i u svojim budućim profesijama. Kako interes za ovu temu raste u akademskim krugovima, pravni fakulteti će sa upotrebom priručnika moći doprinosti proširivanju znanja stručne pravne zajednice o tome kako se rodne predrasude manifestuju u specifičnom kontekstu bosanskohercegovačkog društva.

Izvod iz recenzija

Ova publikacija sadrži prvi sveobuhvatan pregled rodni predrasuda u krivičnopravnoj i građanskopravnoj praksi i sudskim odlukama na Zapadnom Balkanu i predstavlja važan doprinos ovoj temi na međunarodnom nivou. Priručnik Rodne predrasude u primjeni prava odgovara na pitanje zašto je rod važan, obrađujući teme kao što su implicitne i eksplicitne rodne predrasude, nasilje u porodici, seksualni napad, razvod braka, povjeravanje djece, kredibilitet svjedoka, radno pravo, penzije i nasljeđivanje. Ova publikacija će omogućiti članovima pravosudne zajednice, praktičarima prava, te profesorima i studentima prava u Bosni i Hercegovini da unaprijede kritičko razmišljanje i svoju zakonsku nepristranost u odnosu na utjecaj rodni predrasuda. Utjecaj rodni predrasuda, bilo da se radi o implicitnom ili eksplicitnom, dobro je dokumentovan u društvima i pravnoj praksi širom svijeta. Stoga odgovorni za očuvanje zakona imaju jedinstvenu dužnost da osiguraju da sve osobe budu jednake i odgovorne pred zakonom. Sa zadovoljstvom sam napisala recenziju za ovaj sjajan resurs i nadam se da će ga sudije, praktičari i profesori pročitati i koristiti u velikom broju.

Lynn Hecht Schafran, direktorica, National Judicial Education Program, Legal Momentum, SAD

S obzirom da ni kurikulumi pravnih fakulteta nisu u dovoljnoj mjeri rodno senzitivni, da se ne posvećuje dovoljna pažnja rodnoj dimenziji prava, da se ispuštaju iz vida stereotipi i njihov utjecaj na kreiranje, uživanje i primjenu prava, ovaj priručnik je korisna literatura ne samo za studente nego i za sve osobe koje primjenjuju pravo. Prilikom pisanja priručnika korištena je odgovarajuća metodologija tako da su u tematskim jedinicama jasno istaknuti ciljevi, očekivani rezultati, izvučen sažetak i ponuđeni izvori za dodatno istraživanje teme što priručnik čini vrijednim materijalom u literaturi za pravno obrazovanje. Imajući u vidu izbor tematskih cjelina, primijenjenu metodologiju pisanja i ponuđene dodatne izvore za tematske jedinice, te konačno autore/ice koje su učestvovali u izradi priručnika, može se opravdano vjerovati da će biti korišten u pravnom obrazovanju i sa zanimanjem prihvaćen od studenata/ica pravnih fakulteta.

Prof. dr. Jasna Bakšić-Muftić, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu

Na priručniku su radili

AUTORICE I AUTOR

Dr. Majda Halilović, Atlantska inicijativa
Callum Watson, DCAF
Heather Huhtanen, DCAF
Mylène Socquet-Juglard, DCAF

UREDNICI I UREDNICE KOJE SU DOPRINIJELE I SADRŽAJU

Prof. dr. Ivanka Marković, Univerzitet u Banjoj Luci
Sutkinja Mel Flanagan, stipendistkinja Fulbright programa u BiH
Doc. dr. Džamna Duman, Univerzitet u Sarajevu
Prof. dr. Haris Halilović, Univerzitet u Sarajevu
Prof. dr. Goran Marković, Univerzitet u Istočnom Sarajevu

UREDNIČKI PANEL

U uređivanju priručnika autorskom i uredničkom timu pridružili su se:

Prof. dr. Izudin Hasanović, Univerzitet u Tuzli
Dr. sc. Alena Huseinbegović, Univerzitet “Džemal Bijedić” u Mostaru
Doc. dr. Midhat Izmirlija, Univerzitet u Sarajevu
Doc. dr. Radenko Jotanović, Univerzitet u Banjoj Luci
Prof. dr. Rebeka Kotlo, Univerzitet “Džemal Bijedić” u Mostaru
Doc. dr. sci. Anita Petrović, Univerzitet u Tuzli
Ivana Stipanović, dipl. iur., Sveučilište u Mostaru

EKSTERNE RECENZENTICE

Prof. dr. Jasna Bakšić-Muftić, Univerzitet u Sarajevu
Lynn Hecht Schafran, National Judicial Education Program, Legal Momentum, USA

Lektura: Sandra Zlotrg

Prelom i dizajn: Sanin Pehlivanović

Zahvalnica

Specijalnu zahvalnicu upućujemo Maida Ćehajić, Nenadu Galiću, Amini Bukvić, Anni Kadar, Sari Hedlund, i Asyi Hekimoglu za vrijedna istraživanja i uredničku podršku.

DCAF i Atlantska inicijativa zahvaljuju se Ambasadi Kraljevine Norveške i Ambasadi Kraljevine Švedske u Bosni i Hercegovini na njihovoj finansijskoj podršci projektu Rod i pravosuđe, što uključuje i ovu publikaciju. Sastanke uredničkog panela također je podržalo Ministarstvo pravde Sjedinjenih Američkih Država, Ured za profesionalni razvoj, podršku i obuke u inostranstvu (OPDAT) iz sredstava U.S. Department of State (INL/EUR/ACE).

Biografije autorica i autora

Majda Halilović je voditeljica Odjela za istraživanja Atlantske inicijative u Bosni i Hercegovini. Magistrirala je na Univerzitetu Cambridge, a doktorirala sociologiju i socijalnu politiku na univerzitetu Open University u Ujedinjenom Kraljevstvu. U proteklih petnaest godina provodi istraživanja i edukacije o društvenoj isključenosti i uključenosti, rodu i sigurnosti, Romima i sigurnosti, nasilju nad ženama i rodnim predrasudama u pravosuđu.

Callum Watson je projektni službenik na DCAF-ovom odjelu Rod i sigurnost. Callum je diplomirao međunarodne odnose na univerzitetu LSE u Londonu i magistrirao međunarodne poslove i razvoj na Institutu za postdiplomske studije u Ženevi, gdje se specijalizirao za temu rod i međunarodna politika. U oblasti obrazovanja radi preko sedam godina, a najnoviji rad se odnosio na predavanja na temu roda u pravosuđu i oružanim snagama. Vršio je istraživanja o reformi sektora sigurnosti, sa fokusom na muškarce i maskulinitet.

Heather Huhtanen je projektna menadžerica u DCAF-u u Ženevi. Magistrirala je međunarodni razvoj, ženska pitanja, rod i razvoj na Univerzitetu Erasmus, na Međunarodnom institutu za društvene studije u Haagu. Od 1997. godine radi s krivičnopravnim sistemima i zakonodavnim organima na pitanjima rodno zasnovanog nasilja i promoviranju ravnopravnosti žena.

Mylène Socquet-Juglard radi za Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga (DCAF). Magistrirala je međunarodne mirovne studije na Trinity koledžu u Dublinu, a u proteklih pet godina je radila u oblastima ljudskih prava i rodne ravnopravnosti. Njeno prethodno iskustvo uključuje rad na rodnoj jednakosti u Vijeću Evrope i na ljudskim pravima sa nevladinim organizacijama u Bosni i Hercegovini, Peruu i Palestini.

Biografije urednika/ca priručnika

Prof. dr. Ivanka Marković je redovna profesorica na Pravnom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci na užoj naučnoj oblasti krivično pravo i krivično procesno pravo i odgovorna je profesorica za nastavni predmet Krivično pravo i nastavni predmet Kriminologija sa penologijom. Redovno je angažirana u svojstvu ekspertice za izradu zakonskih tekstova iz oblasti zaštite ljudskih prava, te krivičnih zakona i zakona i strategija za prevenciju nasilja u porodici. Pored udžbenika iz oblasti krivičnog prava i kriminologije, komentara i priručnika, objavila je i preko 90 naučnih i stručnih radova u naučnim i stručnim časopisima sa prostora bivše Jugoslavije.

Sutkinja Mel Flanagan je rezervna sutkinja za državu Wisconsin, te edukatorica u oblasti prava koja trenutno predaje predmet Rod i pravo na pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu u svojstvu Fulbright stipendistice. Radila je deset godina na funkciji tužiteljice u Okružnom tužilaštvu Wisconsin na krivičnim predmetima rodno zasnovanog nasilja i tada je osnovala i vodila odjel za osjetljiva krivična djela, a također je vodila i odjel za nasilje u porodici. Nakon toga je imenovana za sutkinju na Okružnom sudu Wisconsin gdje je 23 godine sudila na predmetima seksualnog nasilja i nasilja u porodici te četiri godine obnašala funkciju glavne sutkinje u sudu za nasilje u porodici i zlostavljanje djece u Milwaukeeju.

Doc. dr. Radenko Jotanović je profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci. Izvodi nastavu na predmetu Građansko pravo na prvom ciklusu studija, kao i na predmetima Zemljišno-knjižno pravo i Notarsko pravo na drugom ciklusu studija (master). Objavio je oko trideset naučnih i stručnih radova. Učestvovao je na brojnim nacionalnim i međunarodnim projektima, konferencijama i naučnim skupovima.

Doc. dr. sci. Anita Petrović docentica je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli na užoj naučnoj oblasti Građansko pravo, odgovorna je nastavnica na predmetima Obligaciono pravo – Opći dio, Obligaciono pravo – Posebni dio, Potrošačko pravo, Autorsko pravo, te Evropsko ugovorno pravo na II ciklusu studija. Autorica je značajnog broja naučnih radova i učesnica mnogobrojnih konferencija. Diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 2006. godine, magistrirala na Pravnom fakultetu Univerziteta u Tuzli 2010. godine, gdje je i doktorirala 2013. godine.

Dr. sc. Alena Huseinbegović je vanredna profesorica na Pravnom fakultetu Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru i dekanica tog fakulteta. Predaje na naučnim oblastima građansko procesno pravo (građansko parnično procesno pravo, građansko vanparnično i izvršno pravo, arbitražno pravo, evropsko građansko procesno pravo). U svojstvu vanjske saradnice angažirana je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici. Autorica je više knjiga, te naučnih i stručnih članaka.

Prof. dr. Rebeka Kotlo je vanredna profesorica na užoj naučnoj oblasti Teorija prava i države, prodekanica je i sekretarka Katedre za državno i međunarodno javno pravo na Pravnom fakultetu Univerziteta “Džemal Bijedić” u Mostaru. Angažirana je na nastavnim predmetima: Savremeni pravno-politički sistemi, Nomotehnika, Političke partije, Civilno društvo, Međunarodno javno pravo I i Međunarodno javno pravo II. Izvršna je direktorica Centra za ljudska prava u Mostaru.

Prof. dr. Izudin Hasanović je dekan Pravnog fakulteta Univerziteta u Tuzli te profesor prava na užitim naučnim oblastima državno i međunarodno pravo. Učestvovao je na brojnim domaćim i međunarodnim naučnim skupovima. Također, objavio je i brojne radove u domaćim i međunarodnim publikacijama.

Ivana Stipanović, dipl. iur. je asistentica na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Mostaru na nastavnim predmetima: Kazneno procesno pravo I, Kazneno procesno pravo II, Transnacionalno i međunarodno kazneno pravo i Kriminalistika. Polaznica je Poslijediplomskog znanstvenog doktorskog studija na Pravnom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, stručna saradnica Centra za ljudska prava u Mostaru.

Prof. dr. Haris Halilović vanredni je profesor Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu na kolegijima Krivično procesno pravo I i Krivično procesno pravo II. Član je više domaćih i inozemnih znanstvenih odbora i udruženja krivičnog prava i kriminalističkog predznaka. Također, učesnik velikog broja projekata na temu zaštite djece u kontaktu s pravosuđem, borbe protiv trgovine ljudima, rodne ravnopravnosti u institucijama pravosuđa i drugih. Znanstveno-istraživački fokus usmjerava na krivično procesno pravo te dokazno i komparativno krivično procesno pravo.

Doc. dr. Džamna Duman docentica je na predmetima naučne oblasti porodično pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Uže polje njenog znanstvenog istraživanja jeste pravo roditeljske odgovornosti. Docentica Duman je saradnica Vijeća za djecu Bosne i Hercegovine.

Doc. dr. Midhat Izmirlija je docent na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu na naučnoj oblasti teorija prava i države. Naučni stepen magistra pravnih nauka stekao je na Pravnom fakultetu u Sarajevu, a zvanje master of arts na postdiplomskom studiju Human Rights and Democracy u Centru za interdisciplinarnu postdiplomsku studiju Univerziteta u Sarajevu. Objavio je više naučnih radova, a područja istraživanja su ljudska prava, funkcije države, teorija prava i tranziciona pravda.

Prof. dr. Goran Marković je vanredni profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Istočnom Sarajevu na predmetima Ustavno pravo i Uporedno ustavno pravo, te prodekan za naučna istraživanja. Osim što objavljuje veliki broj naučnih radova, dr. Marković uređuje časopis Novi plamen koji se bavi društveno-političkim i kulturnim pitanjima, a aktivan je i u uređivačkim odborima međunarodnih naučnih žurnala: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe i Eastern European Legal Studies.

О приручнику и могућностима за употребу

Иако често остају незапажене или игнорисане, родне предрасуде су истакнут феномен, како у босанскохерцеговачком тако и глобално у правном систему. Посљедице родно заснованих предрасуда и дискриминације могу да осјете сви људи у систему, било да су мушкарци или жене, који траже остварење својих права или они који раде у правосуђу. Оне могу да утичу на атмосферу у судници, представљање случаја, одлуке судија, па чак и на то да ли ће случај уопште доспјети на суд. Смањивањем и евентуалном елиминацијом ових предрасуда доносиће се праведније пресуде.

Атлантска иницијатива (АИ) и Женевски центар за демократску контролу оружаних снага (DCAF) од 2011. године раде кроз пројекат Род и правосуђе са суткињама и судијама, тужиоцима и тужитељкама из БиХ на питањима родних предрасуда. Током пројекта они су истакли колико је важно да се оно што су они научили подијели са будућим генерацијама правника. Да би одговорили на указану потребу, те укључили професор(и)це права у даље разумијевање ових родних предрасуда у специфичним контекстима, DCAF и АИ су фацилитирали израду серије предавања намијењену студентима и студентима права у БиХ.

Од фебруара до септембра 2016. године, једанаест универзитетских професора и професорица права редовно се састајало на серији радионица с циљем развијања предавања која се баве утицајем родних предрасуда на правну праксу у Босни и Херцеговини. Сваки од седам састанака био је усмјерен на разматрање литературе, идентификовање родних предрасуда у одређеној области права, преглед доступних истраживања, те осмишљавање вјежби и дискусија које студентима и студентима права могу помоћи да схвате на који начин су родне предрасуде присутне кроз право и примјену закона, те како ове предрасуде могу негативно да утичу на спровођење правде.

Рад професора и професорица, уз подршку и организацију Атлантске иницијативе и DCAF-а, резултовао је модуларним приручником који је пред вама. Иако би ове лекције теоретски могле да се предају као самосталан предмет о родним предрасудама у праву, првенствено су осмишљене како би допуниле постојеће предмете у различитим аспектима кривичног, грађанског и породичног права, и како би сазнања о родним предрасудама постала саставни дио предавања на правним факултетима. Међутим, важно је да се нагласи да прва два предавања доносе основни увод у концепте рода и родних предрасуда, те се стога препоручује да се ова два предавања предају свим студентима. Преостала предавања су осмишљена као самостална, у оквиру једног или два 45-минутна часа. Можда ће неки професори или професорице радије интегрисати поједине вјежбе или компоненте у своја редовна предавања. Осим тога, предавања ће можда бити корисна за полазнике и полазнице магистарских или докторских студија како би добили информације о утицају рода на њихову област права. Предавања могу да буду корисна и као референца на другу литературу, ако студенти и студентке желе детаљније да истражују дату тему.

Предавања се базирају на примјењивим домаћим, регионалним и међународним правним оквирима, те на правној теорији, практичним примјерима и истраживањима у области социологије права у Босни и Херцеговини и иностранству. Свако предавање садржи и релевантну литературу која је у преводу наведена у додатку (а која раније није била доступна у БиХ), коју студенти могу да користе како би обогатили и проширили своја знања. Осим тога, предавања су осмишљена као подршка модерним и интерактивним праксама подучавања и садрже видео линкове, теме за дискусију, практичне вјежбе и студије случаја.

Циљ приручника је да студенти и студентике права, који слушају и учествују у овим предавањима, постану свјеснији постојања родне пристраности у судским поступцима и да прошире своје разумијевање о томе како се родне пристраности манифестују у примјени права у бх. друштву. Студенти могу да користе приручник у цјелини или његове дијелове, у различите сврхе: припрему за предавања, учење за испите или ширење свог знања о праву. Након ових предавања студенти/це ће моћи боље да превазилазе пристраности и предрасуде у сопственим животима, као и у својим будућим професијама. Како интерес за ову тему расте у академским круговима, правни факултети ће са употребом приручника моћи да доприносе проширивању знања стручне правне заједнице о томе како се родне предрасуде манифестују у специфичном контексту босанскохерцеговачког друштва.

Извод из рецензија

Ова публикација садржи први свеобухватан преглед родних предрасуда у кривичноправној и грађанскоправној пракси и судским одлукама на Западном Балкану и представља важан допринос овој теми на међународном нивоу. Приручник одговара на питање зашто је род важан, обрађујући теме као што су имплицитне и експлицитне родне предрасуде, насиље у породици, сексуални напад, развод брака, повјеравање дјете, кредибилитет свједока, радно право, пензије и наслеђивање. Ова публикација ће омогућити члановима правосудне заједнице, практичарима права, те професорима и студентима права у Босни и Херцеговини да унаприједи критичко размишљање и своју законску непристраност у односу на утјецај родних предрасуда. Утјецај родних предрасуда, било да се ради о имплицитном или експлицитном, добро је документован у друштвима и правној пракси широм свијета. Стога одговорни за очување закона имају јединствену дужност да осигурају да све особе буду једнаке и одговорне пред законом. Са задовољством сам написала рецензију за овај сјајан ресурс и надам се да ће га судије, практичари и професори прочитати и користити у великом броју.

Lynn Hecht Schafran, директорка, National Judicial Education Program, Legal Momentum, САД

С обзиром да ни курикулуми правних факултета нису у довољној мјери родно сензитивни, да се не посвећује довољна пажња родној димензији права, да се испуштају из вида стереотипи и њихов утјецај на креирање, уживање и примјену права, овај приручник је корисна литература не само за студенте него и за све особе које примјењују право. Приликом писања приручника кориштена је одговарајућа методологија тако да су у тематским јединицама јасно истакнути циљеви, очекивани резултати, извучен сажетак и понуђени извори за додатно истраживање теме што приручник чини вриједним материјалом у литератури за правно образовање. Имајући у виду избор тематских цјелина, примијењену методологију писања и понуђене додатне изворе за тематске јединице, те коначно ауторе/ице које су учествовали у изради приручника, може се оправдано вјеровати да ће бити кориштен у правном образовању и са занимањем прихваћен од студената/ица правних факултета.

Проф. др. Јасна Бакшић-Муфтић, Правни факултет Универзитета у Сарајеву

На приручнику су радили

Ауторице и аутор

Др. Мајда Халиловић, Атлантска иницијатива
Callum Watson, DCAF
Heather Huhtanen, DCAF
Mylène Socquet-Juglard, DCAF

Уредници и уреднице, које су допринијеле и садржају

Проф. др Иванка Марковић, Универзитет у Бањој Луци
Суткиња Mel Flanagan, стипендисткиња програма Fulbright у БиХ
Доц. др Џамна Думан, Универзитет у Сарајеву
Проф. др Харис Халиловић, Универзитет у Сарајеву
Проф. др Горан Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву

Уреднички панел

У уређивању приручника ауторском и уредничком тиму придружили су се:

Проф. др Изудин Хасановић, Универзитет у Тузли
Др. sc Алена Хусеинбеговић, Универзитет “Џемал Биједић” у Мостару
Доц. др Мидхат Измирлија, Универзитет у Сарајеву
Доц. др Раденко Јотановић, Универзитет у Бањој Луци
Доц. др Ребека Котло, Универзитет “Џемал Биједић” у Мостару
Доц. др sc Анита Петровић, Универзитет у Тузли
Ивана Стипановић, дипл. iur., Свеучилиште у Мостару

Екстерне рецензентице

Проф. др. Јасна Бакшић-Муфтић, Универзитет у Сарајеву
Lynn Hecht Schafran, National Judicial Education Program, Legal Momentum, САД

Лектура: Сандра Злотрг

Прелом и дизајн: Санин Пехливановић

Захвалница

Специјалну захвалницу упућујемо Маиди Ђехајић, Ненаду Галићу, Амину Буквић, Ани Кадар, Сари Хедлунд, и Аси Хекимоглу за вриједна истраживања и уредничку подршку.

DCAF и Атлантска иницијатива захваљују се Амбасади Краљевине Норвешке и Амбасади Краљевине Шведске у Босни и Херцеговини на њиховој финансијској подршци пројекту Род и правосуђе, што укључује и ову публикацију. Састанке уредничког одбора такође је подржало Министарство правде Сједињених Америчких Држава, Канцеларија за професионални развој, подршку и обуке у иностранству (OPDAT) из средстава U.S. Department of State (INL/EUR/ACE).

Биографије ауторица и аутора

Мајда Халиловић је водитељица Одјела за истраживања Атлантске иницијативе у Босни и Херцеговини. Магистрирала је на Универзитету Cambridge, а докторирала социологију и социјалну политику на универзитету Open University у Уједињеном Краљевству. У протеклих петнаест година проводи истраживања и едукације о друштвеној искључености и укључености, дјечи и рату, роду и сигурности, Ромима и сигурности, насиљу над женама и родним предрасудама у правосуђу.

Callum Watson је пројектни службеник на DCAF-овом одјелу Род и сигурност. Callum је дипломирао међународне односе на универзитету LSE у Лондону и магистрирао међународне послове и развој на Институту за постдипломске студије у Женеви, гдје се специјализирао за тему род и међународна политика. У области образовања ради преко седам година, а најновији рад се односио на предавања на тему рода у правосуђу и оружаним снагама. Вршио је истраживања о реформи сектора сигурности, са фокусом на мушкарце и маскулинитет.

Heather Huhtanen је пројектна менаџерица у DCAF-у у Женеви. Магистрирала је међународни развој, женска питања, род и развој на Универзитету Ерасмус, на Међународном институту за друштвене студије у Хагу. Од 1997. године ради с кривичноправним системима и законодавним органима на питањима родно заснованог насиља и промовирању равноправности жена.

Mylène Socquet-Juglard ради за Женевски центар за демократску контролу оружаних снага (DCAF). Магистрирала је међународне мировне студије на Trinity колеџу у Даблину, а у протеклих пет година је радила у областима људских права и родне равноправности. Њено претходно искуство укључује рад на родној једнакости у Савјету Европе и на људским правима са невладиним организацијама у Босни и Херцеговини, Перуу и Палестини.

Биографије уредника и уредница приручника

Проф. др Иванка Марковић је редовна професорица на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци на ужој научној области кривично право и кривично процесно право и одговорна је професорица за наставни предмет Кривично право и наставни предмет Криминологија са пенологијом. Редовно је ангажована у својству експертице за израду законских текстова из области заштите људских права, те кривичних закона и закона и стратегија за превенцију насиља у породици. Поред уџбеника из области кривичног права и криминологије, коментара и приручника, објавила је и преко 90 научних и стручних радова у научним и стручним часописима са простора бивше Југославије.

Суткиња Мел Фланаган је резервна суткиња за државу Висконсин, те едукаторица у области права која тренутно предаје предмет Род и право на Правном факултету Универзитета у Сарајеву у својству Fulbright стипендистике. Радила је десет година на функцији тужитељке у Окружном тужилаштву Висконсин на кривичним предметима родно заснованог насиља и тада је основала и водила одјел за осјетљива кривична дјела, а такође је водила и одјел за насиље у породици. Након тога је именована за суткињу на Окружном суду Висконсин гдје је 23 године судила на предметима сексуалног насиља и насиља у породици те четири године обнашала функцију главне суткиње у суду за насиље у породици и злостављање дјеце у Милвокију.

Доц. др Раденко Јотановић је професор на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци. Изводи наставу на предмету Грађанско право на првом циклусу студија, као и на предметима Земљишно-књижно право и Нотарско право на другом циклусу студија (мастер). Објавио је око тридесет научних и стручних радова. Учествовао је на бројним националним и међународним пројектима, конференцијама и научним скуповима.

Доц. др sc Анита Петровић доцентка је на Правном факултету Универзитета у Тузли на ужој научној области грађанско право, одговорна је наставница на предметима Облигационо право – Опћи дио, Облигационо право – Посебни дио, Потрошачко право, Ауторско право, те Европско уговорно право на II циклусу студија. Ауторица је значајног броја научних радова и учесница многобројних конференција. Дипломирала је на Правном факултету Универзитета у Сарајеву 2006. године, магистрирала на Правном факултету Универзитета у Тузли 2010. године, гдје је и докторирала 2013. године.

Др. sc Алена Хусеинбеговић је ванредна професорица на Правном факултету Универзитета "Џемал Биједић" у Мостару и деканица тог факултета. Предаје на научним областима грађанско процесно право (грађанско парнично процесно право, грађанско ванпарнично и извршно право, арбитражно право, европско грађанско процесно право). У својству вањске сараднице ангажована је на Правном факултету Универзитета у Зеници. Ауторица је више књига, те научних и стручних чланака.

Проф. др. Ребека Котло је ванредна професорица на ужој научној области Теорија права и државе, продеканица је продеканица и секретарка Катедре за државно и међународно јавно право на Правном факултету Универзитета "Џемал Биједић" у Мостару. Ангажована је на наставним предметима: Савремени правно-политички системи, Номотехника, Политичке партије, Цивилно друштво, Међународно јавно право I и Међународно јавно право II. Извршна је директорица Центра за људска права у Мостару.

Проф. др Изудин Хасановић је декан Правног факултета Универзитета у Тузли те професор права на ужим научним областима државно и међународно право. Учествовао је на бројним домаћим и међународним научним скуповима. Такође, објавио је и бројне радове у домаћим и међународним публикацијама.

Ивана Стипановић, дипл. iur. је асистентица на Правном факултету Свеучилишта у Мостару на наставним предметима: Казнено процесно право I, Казнено процесно право II, Транснационално и међународно казнено право и Криминалистика. Полазница је Послиједипломског знанственог докторског студија на Правном факултету Свеучилишта у Мостару. Стручна је сарадница Центра за људска права у Мостару.

Проф. др Харис Халиловић ванредни је професор Факултета за криминалистику, криминологију и сигурносне студије Универзитета у Сарајеву на колегијумима Кривично процесно право I и Кривично процесно право II. Члан је више домаћих и иноземних знанствених одбора и удружења кривичноправног и криминалистичког предзнака. Такође, учесник је великог броја пројеката на тему заштите дјецe у контакту с правосуђем, борбе против трговине људима, родне равноправности у институцијама правосуђа и других. Знанствено-истраживачки фокус усмјерава на кривично процесно право те доказно и компаративно кривично процесно право.

Доц. др Џамна Думан доцентка је на предметима научне области породично право Правног факултета Универзитета у Сарајеву. Уже поље њеног научног истраживања јесте право родитељске одговорности. Доцентка Думан је сарадница Вијећа за дјецу Босне и Херцеговине.

Доц. др Мидхат Измирлија је доцент на Правном факултету Универзитета у Сарајеву на научној области теорија права и државе. Научни степен магистра правних наука стекао је на Правном факултету у Сарајеву, а звање master of arts на постдипломском студију Human Rights and Democracy у Центру за интердисциплинарне постдипломске студије Универзитета у Сарајеву. Научни степен доктора правних наука стекао је на Правном факултету у Сарајеву. Објавио је више научних радова, а подручја његовог истраживања су људска права, функције државе, теорија права и транзициона правда.

Проф. др Горан Марковић је ванредни професор на Правном факултету Универзитета у Источном Сарајеву на предметима Уставно право и Упоредно уставно право, те продекан за научна истраживања. Осим што објављује велики број научних радова, др Марковић уређује часопис Нови пламен који се бави друштвено-политичким и културним питањима, а активан је и у уређивачким одборима међународних научних журнала: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe и Eastern European Legal Studies.

Tematska cjelina 1

Zašto je rod važan?

Očekivani rezultati predavanja – Do kraja predavanja polaznici i polaznice će biti u stanju da:

1. daju definiciju “roda”, koji se kao koncept razlikuje od termina “spol”;
2. razumiju da je rod društveno konstruiran fenomen, koji je promjenjiv u odnosu na vrijeme i geografsku lokaciju;
3. razgovaraju o efektima koje rodni stereotipi mogu imati u kontekstu prava.

Preporučena literatura:

Redžić, Saduša, “Šta je pol, a šta rod?” [What is sex, what is gender?], 8 March 2015, <http://www.studijeroda.net/2015/01/sta-je-pol-sta-rod.html>

Quast, Shelby, “Justice Reform and Gender” *Gender and Security Sector Reform Toolkit*. Eds. Megan Bastick and Kristin Valasek. (Ženeva: DCAF, OSCE/ODIHR, UN-INSTRAW, 2008), dostupno na: <http://www.dcaf.ch/Publications/Justice-Reform-and-Gender-Tool-4>

Sažetak: Tematska cjelina broj 1 fokusira se na definiranje roda i spola, te naglašava važnost rodne nepristrasnosti u pravosuđu. Na početku se objašnjava pravičnost i nepristrasnost zakona i pravosudnog sistema. Međutim, postavlja se pitanje mogu li pravnici kao pojedinci, sudije, tužitelji i advokati, biti neutralni i objektivni? Drugim riječima, mogu li pravnici zakon primjenjivati nepristrasno? Zakon je neraskidivo povezan sa svojim društveno-kulturnim kontekstom koji na njega utječe, te je stoga pod utjecajem dominantnih načina razmišljanja i razumijevanja u navedenom kontekstu. Za nepristrasnost i pravičnost potrebne su samosvijest i fleksibilnost – priznavanje subjektivnog utjecaja pojedinca i svjesni napor da se izbjegne primjena stereotipa i zadrži otvoren um. Međutim, pravnici se moraju pomiriti s činjenicom da “ideja da su sudije uvijek nepristrane predstavlja prijeko potrebni mit koji se koristi da bi se održala vjera u pravni sistem”. U nastavku predavanja predavači/ce definiraju i elaboriraju pojam roda i rodne stereotipe u pravu. U zaključku predavanja navodi se da je jedna od ključnih vještina pravne profesije razumijevanje roda i prepoznavanje rodno zasnovanih zabluda. Razlog je u tome što ona povećava njihovu sposobnost da razviju čvrstu pravnu argumentaciju kroz razlikovanje činjenica od tvrdnji zasnovanih na mitovima i stereotipima o drugima na osnovu njihovog roda. Razumijevanje roda, uključujući i rodne predrasude, omogućit će sudijama da donose nepristrasne odluke.

1.1. Uvod

[Sadržaj je izdvojen iz publikacije: Halilović, Majda i Heather Huhtanen, Rod i pravosuđe u BiH: Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine (Sarajevo: Atlantska Inicijativa i DCAF, 2014.), str. 11–16.]

Nedvojbeno je da ne postoji druga oblast u kojoj je značaj pravičnosti i nepristranosti toliko suštinski povezan sa institucionalnom učinkovitošću i kredibilitetom kao što je to slučaj u pravosuđu. Sudski sistemi imaju centralnu odgovornost da jednako dijele pravdu kako bi uspostavili, održavali i izvršavali vladavinu zakona. Mnogi pretpostavljaju da je taj zakon pravedan, nepristrasan i oslobođen bilo kakvih utjecaja. Ova pretpostavka se često proširuje i na pravosudni sistem u cjelini, a time i na zaposlene u pravosuđu koji su odgovorni za primjenu zakona. Međutim, pisani i kodificirani zakon i njegova primjena su dvije različite stvari. Pisani zakoni mogu biti nepristrasni, čak i objektivni, i mogu utjelovljivati, promovirati i izvršavati principe pravde kao što su pravičnost i jednakost. Ali mogu li pravnici kao pojedinci, sudije, tužitelji i advokati, biti neutralni i objektivni? Drugim riječima, mogu li pravnici zakon primjenjivati nepristrasno?

Ovo predstavlja centralno pitanje s kojim se suočavaju pravnici i pravni naučnici u cijelom svijetu: može li primjena zakona preko individualnih pravnika za rezultat imati pravično i nepristrasno donošenje odluka? U suštini, mogu li pravnici primjenjivati zakon bez bilo kakvog utjecaja svojih osjećaja i mišljenja? Istraživači smatraju da je odgovor na ovo pitanje negativan; u principu, uređenje sudskih sistema kao takvo trebalo bi biti protuteža ovakvoj realnosti. Odnosno, da je primjena zakona istinski objektivni proces, ne bismo očekivali nikakva preinačenja sudskih odluka, da ne spominjemo ukidanja odluka na drugostepenim, žalbenim i vrhovnim sudovima – ali ipak očekujemo. Dakle, u okviru ovog istraživanja pretpostavlja se da je primjena objektivnog zakona ustvari subjektivna. Drugim riječima, zakon je otvoren za različita tumačenja i razumijevanja od onih koji ga primjenjuju, to jest osoba koje imaju jedinstvene vrijednosti, osjećanja, mišljenja i predrasude. To na kraju dovodi do različitih pravnih mišljenja, uključujući izdvojena mišljenja i ukidanje odluka na žalbenim i višim sudovima. Dakle, u praksi, zakon nije statičan i nepromjenjiv, nego je to sistem koji evoluira i na koji presudno utječu širi društveno-kulturni konteksti i pravnici koji ga primjenjuju.

Iz navedenih razloga ne iznenađuje što su pravni antropolozi istraživali ukrštanje kodificiranog zakona i njegove primjene u različitim kontekstima širom svijeta.¹ Sally Falk Moore, pravna antropologinja, koja je objavila brojne radove o međukulturalnoj, komparativnoj pravnoj teoriji, zaključila je da, bez obzira na pravni sistem, kontekst ili kontinent, svuda nailazimo na pravne stručnjake koji koriste, napuštaju, “prilagođavaju”, zaobilaze, zamjenjuju i ponovo tumače zakon.²

1 Na primjer, vidi: Lawrence Rosen, *Law as Culture: An Invitation* (Princeton, N.J.; Woodstock: Princeton University Press, 2008); Sally Falk Moore, *Law as Process: An Anthropological Approach* (London: Routledge&Kegan Paul, 1978); Za pregled funkcioniranja sociologije prava u praksi, vidi: Nahda Younis Shehada, *Justice without Drama: Enacting Family Law in Gaza City Sharia Court* (Maastricht: Shaker Publishing, 2005); Sally Engle Merry, “Everyday Understandings of the Law in Working-Class America”, *American Ethnologist* 13, br. 2 (maj 1986): 253-270.

2 Moore, *Law as Process*, 4

Drugim riječima, “način na koji su rasa ili rod izgrađeni u društvu u cjelini [je] nerazdvojiv od pravila dokazivanja ili pretpostavki na radnom mjestu u... sudovima”.³ Dakle, zakon je neraskidivo povezan sa svojim društveno-kulturnim kontekstom, koji na njega utječe, te je stoga pod utjecajem dominantnih načina razmišljanja i razumijevanja u navedenom kontekstu.

Ipak, utjecaj društveno-kulturnih elemenata ili karakteristike identiteta nisu, sami po sebi, zakonski problematični. Iako oni koji se bave pravom možda nisu objektivni, oni možda ipak mogu ostvariti pravičan i nepristrasan pristup tako što će uzeti u obzir društveno-kulturne faktore i kategorije identiteta koje su prisutne u svim društvima. Sudije L’Heureux-Dubé i McLachlin navode u predmetu RDS protiv R pred Vrhovnim sudom Kanade:

*(...) Dok sudije nikad ne mogu biti neutralni u smislu čiste objektivnosti, oni mogu i moraju težiti nepristranosti. Stoga je neizbježno i primjereno da njihova različita iskustva sudijama pomažu u procesu odlučivanja i da će se ona odraziti na njihove presude, sve dok su ta iskustva relevantna za predmete, nisu zasnovana na neprimjerenim stereotipima, i omogućavaju fer i pravedno odlučivanje u predmetima na osnovu činjeničnih dokaza.*⁴

Doista, za nepristrasnost i pravičnost su potrebne samosvijest i fleksibilnost – priznavanje subjektivnog utjecaja pojedinca i svjesni napori da se izbjegne primjena stereotipa i zadrži otvoren um.

*Istinska nepristranost ne zahtijeva da se sudija uzdrži od bilo kakvih simpatija ili mišljenja; ona zahtijeva da sudija slobodno prihvata različita stanovišta i na njih reagira otvorenog uma.*⁵

Međutim, pravnici se moraju pomiriti sa činjenicom da “ideja da su sudije uvijek nepristrane predstavlja prijeko potrebni mit koji se koristi da bi se održala vjera u pravni sistem”.⁶ Nepristranost je značajno povezana sa sviješću o rodu, rodnim stereotipima i stavovima, ili njihovim nedostatkom. Što smo svjesniji svega toga, ostavljamo manje prostora da se takvi stavovi i pretpostavke potkradu u procesu izrade zakona i donošenja pravnih odluka i u kolegijalne odnose u pravnoj profesiji.

3 Rosen, *Law as Culture*, 65.

4 Reg Graycar, “Gender, Race, Bias and Perspective: OR, How Otherness Colours Your Judgment”, *International Journal of the Legal Profession* 15, br. 1 i 2 (2008): 76

5 Ibid.

6 Ruth Hertz, “Gender Experiences of a Judge in Germany”, in *Gender and Judging*, ed. Ulrike Schultz i Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013), 259.

1.2. Šta je rod?

Spol se odnosi na biološka ili fizička svojstva kao što su spolni i reproduktivni organi, specifični hormoni i hromozomi (tj. XY/XX) prema kojima se razlikuju muškarci i žene. To uključuje i tzv. sekundarne spolne karakteristike, koje su specifične za svaki spol tokom puberteta, ali nisu presudne za reprodukciju. Sekundarne spolne karakteristike koje se pripisuju različitim spolovima uključuju rast dlaka na licu i tijelu, raspodjelu mišićne mase i masnog tkiva i promjenu visine glasa. Iako to nije uobičajeno, moguće je roditi se sa biološkim ili fiziološkim karakteristikama oba spola. Iako je to rijetkost, sa napretkom medicine (hormonska terapija i operacije), danas se i spol može manje-više promijeniti. Ipak, to nije prirodan proces – spol se ne mijenja bez medicinske intervencije. Ako se rodite kao muško, umrijet ćete kao muško.

Rod se odnosi na društvene karakteristike, uloge, ponašanja i atribute koji se pripisuju muškarcima i ženama u datom društveno-kulturnom kontekstu. Kao i društvo i kultura, i rod se s vremenom mijenja i varira u različitim društveno-kulturnim kontekstima. Stoga se namjerno koristi pojam rod umjesto spol, kako bi se naglasila činjenica da mnoge razlike između žena, muškaraca, djevojčica i dječaka nisu prirodne činjenice, nego su proizvodi promjenjivog društveno-kulturnog okruženja.

Spol je biološki. Spol se odnosi na biološke, fiziološke i anatomske osobine sa kojima se ljudi rađaju. Spol definiraju reproduktivni organi (npr. testisi i jajnici), muški i ženski hromozomi (tj. XY i XX), muški i ženski hormoni (npr. testosteron i estrogen) i sekundarne spolne karakteristike (npr. mišićna masa i dlake na licu).

Spol je nepromjenjiv i fiksna, osim u slučaju medicinske intervencije (operacija ili hormonska terapija). Na primjer, pojmovi muški, ženski i inter-spolni odnose se na SPOL osobe.

Rod se uči. Dječacima i djevojčicama se pripisuju različite društvene uloge i karakteristike, kao i ponašanja i aktivnosti u određenom socio-kulturnom kontekstu na osnovu njihovog spola.

Rodne uloge, kao i društva i kulture su promjenjive tokom vremena i variraju u zavisnosti od društvenog konteksta. To znači da rodne uloge nisu jednake u svim društvenim kontekstima, te da se one mijenjaju i razvijaju zajedno sa promjenama u datom društvu. Na primjer, pojmovi muževan, ženstven i transrodni odnose se na ROD osobe.

Izvor: Ženevski centar za demokratsku kontrolu oružanih snaga DCAF, "Gender and Security Sector Reform", SSR Backgrounder Series (Geneva: DCAF, 2015).

Praktično rečeno, osobe muškog spola se obično definiraju kao one koje imaju muške spolne i reproduktivne organe, a osobe ženskog spola kao one koje imaju ženske reproduktivne organe. Na primjer, žena može zatrudniti i dojiti, ali muškarci ne. To su urođene i nepromjenjive razlike između muškaraca i žena (bar u slučajevima gdje nije urađena nikakva hirurška intervencija).

Nasuprot tome, stečene ili naučene razlike mogu obuhvatati bihevioralne stereotipe, uključujući različite pristupe komunikaciji, kupovini, putovanju, romansi, ishrani itd. Iako su mnoge od ovih razlika možda već poznate ili u njima ima nešto istine, važno je imati na umu da su one stečene i da nisu povezane sa “prirodom žena” ili “prirodom muškaraca”.

Rod utječe i na uloge ili poslove koji se povezuju sa muškarcima i ženama. Na primjer, žene se skoro uvijek povezuju sa brigom o porodici – sa rađanjem i brigom o djeci, mužu ili starim roditeljima, o kući, pripremi obroka itd. S druge strane, muškarci se rutinski povezuju sa hraniteljima porodice ili “glavom domaćinstva”. Ovom asocijacijom se često muškarcu (mužu, ocu) pripisuje i ekonomska i društvena/politička moć. Međutim, ove su uloge promjenjive i fleksibilne, a u mnogim društvima se sve više muškaraca brine o porodici, a žene preuzimaju primarnu odgovornost za izdržavanje porodice. Tako ove uloge nisu urođene i nisu vezane za spol, već predstavljaju rodnu implikaciju – bilo da se radi o rodnim ulogama, ponašanjima, atributima ili društvenim karakteristikama.

Na sljedećim slikama je prikazano kako se mijenjaju rodne uloge i stereotipi i kako su se mijenjali – s vremenom i u različitim kulturama:

Autorica: Chloe Chapin; Izvor: www.sexandstatus.com/2012/01/boys-dont-wear-pink.html

Kao što pokazuju ove čuvene slike, roza boja se nije uvijek smatrala bojom za djevojčice i žene – ženskom bojom. Naprotiv, crvena boja je simbolizirala strast i snagu i smatrana je muškom bojom, a roza boja se posmatrala kao “mala crvena”. Roza se nije povezivala s djevojčicama (i ženama) sve do četrdesetih godina prošlog stoljeća, a trgovina različitom odjećom za djevojčice i dječake počela je cvjetati tek s pojavom testova na trudnoću u drugoj polovini 20. stoljeća.⁷ Danas može biti teško pronaći odjeću za dječake koja nije u plavoj boji, ili za djevojčice koja nije roza.

7 Maglaty, Jeanne, “When Did Girls Start Wearing Pink?”, *Smithsonian* (8. april 2011.), posjećeno 27.08.2013. na: <http://www.smithsonianmag.com/arts-culture/When-Did-Girls-Start-Wearing-Pink.html>.

Al Arabiya

Ovo je slika Sisae Abu Daooh (Egipat), koja je preuzela muški identitet prije 40 godina, nakon smrti muža. Kao neobrazovana žena, jedina opcija koju je imala da bi osigurala izdržavanje sebi i kćerci bila je da pronade drugog muža. Umjesto toga, odlučila je da se počne oblačiti kao muškarac. U početku je radila u građevinarstvu, ali kada je postala prestara za to, počela je čistiti cipele – što je također muški posao u Egiptu.

Ova slika i priča pokazuju da, bez obzira na naš stvarni ‘spol’ – bilo da smo muško ili žensko, ako se oblačimo ili ponašamo (uvjerljivo) kao pripadnici suprotnog roda, drugačije ćemo živjeti u svijetu. Drugim riječima, rod može i zaista ograničava ili povećava naš pristup resursima, odlukama i prilikama u životu.

1.3. Rodni stereotipi u pravu

Sada kada smo definirali rod i rodne stereotipe, iskoristimo priliku da kritički razmislimo o načinima na koji se rod i rodni stereotipi mogu pojaviti u zakonu, razvoju prava i pravnoj praksi. (Vidjeti aktivnost u Aneksu 1)

✂ Aktivnost: Rodni stereotipi u pravu

1. Podijelite učesnike/učesnice u radne manje grupe.
2. Pitajte učesnike/ce da identificiraju rodne stereotipe koji bi potencijalno mogli utjecati na zakone (materijalno i proceduralno), njihovu provedbu (pravnu praksu – supstantivno i proceduralno) i/ili predstavljanje muškaraca i žena u kontekstu prava. Na primjer, na koji način rodni stereotipi mogu staviti muškarce ili žene u nepovoljniji položaj ili im naštetiti? *Dajte 20 minuta grupi da identificira odgovore.*
3. Facilitirajte plenarnu diskusiju (30 minuta) tako što ćete pitati predstavnike/ce svake grupe da iznesu jedan ili dva rodna stereotipa koje su identificirali. Pitajte ih, također, da predstave svoje mišljenje o tome koje su moguće posljedice navedenih stereotipa i postavite pitanje da li je grupa identificirala dodatne negativne posljedice rodnih stereotipa koji bi se eventualno mogli pojaviti. Ukoliko je neophodno, možete koristiti sljedeći primjer (*koristite vrijeme koje vam preostaje za plenarnu diskusiju – svrha je da učesnici/e počnu razmišljati o ulozi roda u pravu*).

- a. *Stereotip: "Žene pretjeruju i/ili provociraju seksualno uznemiravanje i napade (time što nose provokativnu odjeću i flertom)"*
Potencijalne posljedice: Slučajevima se nije pristupilo sa dovoljnom ozbiljnošću, ili nisu uopće procesuirani.
- b. *Stereotip: "Žene su nerijetko preemocionalne i imaju poteškoće u razumijevanju činjenica i brojeva"*
Potencijalne posljedice: Žene kao svjedoci na suđenjima imaju manje kredibiliteta nego muškarci – naročito u oblastima matematike, prirodnih nauka, ekonomije i sl.
- c. *Stereotip: "Muškarci nisu dobri u podizanju djece i njezi drugih osoba"*
Potencijalne posljedice: Muškarci se ne smatraju dobrim izborom za dodjelu starateljstva nad djecom u slučajevima razvoda braka – čak i kada je otac sposobniji za to ili je igrao veću ulogu u brizi o djeci.
- d. *Stereotip: "Muškarci su po prirodi nasilniji i daleko skloniji upuštanju u nedozvoljene kriminalne radnje"*
Posljedice: Kazne koje se izriču za krivično djelo nasilja u porodici su minimalne ili čak ispod nivoa zakonski propisanih sankcija, zato što se ovakvo kriminalno ponašanje smatra normalnim.
- e. *Stereotip: "Muškarci su jači od žena, te ne mogu biti žrtve porodičnog nasilja"*
Potencijalne posljedice: Muškarci se teško odlučuju da prijave slučajeve porodičnog nasilja.

1.4. Zaključci

Kao što smo već spomenuli, rod se odnosi na društveno konstruirane karakteristike, uloge, ponašanja i attribute koji se pripisuju muškarcima ili ženama u određenom socio-kulturološkom kontekstu. Rod oblikuje način na koji mi vidimo sebe i druge. Rod utječe na to koga mi vidimo kao osobe vrijedne povjerenja, autoritativne i kredibilne, a koga vidimo kao nepouzdanog i nepoštenog.

Jedna od vještina pravne profesije je utvrđivanje činjenica u slučajevima i razlikovanje činjenica od tvrdnji zasnovanih na zabludama, stereotipima i drugim oblicima pogrešnog zaključivanja. Razumijevanje roda, uključujući i rodno zasnovane zablude, kako nas samih, tako i drugih osoba oko nas, omogućit će sudijama da donose nepristrasne odluke, a ostalim pravnim stručnjacima da razviju čvrstu pravnu argumentaciju.

Značaj roda će biti od izuzetne važnosti u pojedinim slučajevima, na primjer, u slučajevima rodne diskriminacije, nasilja u porodici, seksualnog i rodno zasnovanog uznemiravanja i razvoda braka. Međutim, važno je zapamtiti da rod igra ulogu u svim pravnim kontekstima i zbog toga treba biti uzet u obzir u svim pravnim analizama.

1.5. Aneksi i vježbe

Aneks 1 – Materijal za rad u manjim grupama

Rodni stereotipi

Definicije

- **Stereotipi** – Generalizirana uvjerenja o određenoj grupi osoba.
- **Gender/rod** – Društvene uloge, ponašanja, atributi i odgovornosti, koje su uspostavljene, naučene i pripisane na osnovu spola (muškog i ženskog).
- **Rodni/gender stereotipi** – Generalizirana uvjerenja o “prirodi” muškaraca i žena uključujući osnovne karakteristike, vrline, slabosti, prirodne predispozicije i određene uloge, odnosno odgovornosti.
 - **Primjer:** Žene su po prirodi brižnije i osjetljivije.
 - **Primjer:** Muškarci su po prirodi racionalniji i logički su predodređeni da razmišljaju.

Aneks 2 – Opciona diskusija

Sljedeći slučaj treba uzeti u obzir samo kao primjer, koji može biti zamijenjen primjerom iz BiH koji je bliži predavači(ca)ma i studenti(ca)ma.

Da li sudije i sutkinje donose različite sudske odluke?⁸

Studija slučaja za diskusiju: Redding protiv Ujedinjenog školskog okruga Safford (2009) (SAD)

- Trinaestogodišnju godišnju djevojčicu Savanu Redding odveli su u ured pomoćnika direktora, gdje je on pokazao njen dnevni planer u kojem su se nalazili noževi i drugi nedopušteni predmeti, uključujući jedan lijek za bolove za koji nije potreban recept (OTC) i četiri lijeka koji se dobijaju na recept (koje je škola zabranila, osim ako učenik nema prethodnu dozvolu za to.)
- Ona je priznala da je planer njen, ali je izjavila da ga je posudila prijateljici, i da zabranjeni predmeti nisu njeni.
- Pretražili su njenu torbu i nisu pronašli ništa. Pomoćnik direktora ju je poslao u pratnji administrativne asistentice u ured školske medicinske sestre, kako bi joj dvije žene mogle pretresti odjeću.
- Rekle su joj da skine odjeću, a potom su joj pretražile grudnjak i donji veš (tom prilikom su joj u određenoj mjeri obnažile grudi i dio oko karlice.) Nisu pronašle nikakve tablete.
- Kad je njena majka čula šta se desilo, tužila je školu i tri zaposlenice zbog kršenja prava njene kćerke iz 4. amandmana (“Ne smije se kršiti pravo ljudi na sigurnost osobe, kuće, dokumenata i imovine i zaštitu od nerazumnih pretresa i zapljena”).

⁸ *Safford Unified School District v. Redding*, 531 F. 3d 1071, (9th Cir. 2009), <https://www.law.cornell.edu/supct/html/o8-479.ZS.html> and <https://www.law.cornell.edu/supct/html/o8-479.ZX1.html> (Ginsburg’s opinion); Neil A. Lewis, “Debate on Whether Female Judges Decide Differently Arises Anew”, *The New York Times*, 3 June 2009, http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04women.html?_r=1; Bruce Weber, “Umprise v. Judges”, *The New York Times*, 11 July 2009, <http://www.nytimes.com/2009/07/12/weekinreview/12weber.html>.

- Predmet je završio pred Vrhovnim sudom SAD 2009. godine, gdje je većinom glasova 7:2 donesena odluka da su Savanina prava iz 4. amandmana prekršena, ali i da službenici škole uživaju kvalificirani imunitet, zato što u to vrijeme nije bila jasno utvrđena neustavnost pretresa.

Rod na Vrhovnom sudu SAD

- Prva sutkinja Vrhovnog suda, Sandra Day O’Conner (obavljala je tu dužnost u periodu 1981–2006) poznata je po izjavi: “pametna sutkinja će donijeti isti zaključak kao i pametan sudija”.
- Međutim, 2009. godine, jedina žena na Vrhovnom sudu je bila Ruth Bader Ginsburg (obavlja dužnost od 1993., sve do danas). Ona je iznijela mišljenje u kojem se složila da su Savanina prava prekršena, ali se nije složila sa stavom da službenici škole trebaju uživati kvalificirani imunitet:
 - “Pretres koji je naredio službenik škole, čak i ako je ’na samom početku opravdan’, prelazi ustavnu granicu ako postane ’pretjerano nametljiv, imajući u vidu dob i spol učenice i prirodu kršenja”. 469 SAD, čl. 342.’
- Razgovarajući sa novinarima, Ginsburg je kasnije izjavila: “Mislim da neke od mojih kolega nisu baš shvatile ...” [Nije im smetalo to pretresanje zato što] “Nikada nisu bili trinaestogodišnja djevojčica” ... “To je veoma osjetljivo za jednu djevojčicu”.
- Jedan od njenih kolega, sudija Steven G. Breyer izjavio je da se u školi često morao skidati u donji veš u svlačionici, “a ljudi su gurali stvari u moj donji veš”. Ginsburg je izjavila kako je izvrtnje donjeg veša kako bi ga pregledale dvije službenice škole poniženje podiglo na jedan drugi nivo.
- Ginsburg je dalje ustvrdila da, kao jedina žena, često smatra kako se njeni komentari ignoriraju na privatnim konferencijama sudija, sve dok neko od muških kolega ne iznese isto mišljenje.
- Mnoge sudije preispituju i izbjegavaju ove argumente, a citati u nastavku su primjeri suprotnih mišljenja:
 - “Sudije su kao i sportske sudije,” ... “Sportske sudije ne stvaraju pravila; oni ih primjenjuju. Uloga sportskog sudije i sudije je ključna. Oni osiguravaju da svi igraju po pravilima. Međutim, to je ograničena uloga”. (Predsjednik suda John G Roberts Jr.) Iako svaki sudija donosi u sudnicu drugačija iskustva, “uloga sudije zahtijeva da osoba koja obavlja tu dužnost prepozna stavove koji dolaze iz ličnog iskustva i pokuša ih prevladati”. Lawrence S. Robbins, zastupnik pred prvostepenim i žalbenim sudovima.
 - “Nadam se da bi pametna Latinoamerikanka sa bogatim iskustvima često donijela bolji zaključak od bijelca koji nije živio takvim životom”. Sutkinja Sonia Sotomayor, imenovana na Vrhovni sud SAD 2009. godine.

1.6. Literatura

- Graycar, Reg. “Gender, Race, Bias and Perspective: OR, How Otherness Colours Your Judgment”. *International Journal of the Legal Profession* 15, no. 1 and 2 (April 2008).
- Hertz, Ruth. “Gender Experiences of a Judge in Germany”. Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. in *Gender and Judging*, (Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: HartPublishing), 2013).
- Lewis A. Neil, “Debate on Whether Female Judges Decide Differently Arises Anew”, *The New York Times*, 3 June 2009. Dostupno na: http://www.nytimes.com/2009/06/04/us/politics/04women.html?_r=1. (pristupljeno: januar 2016.).
- Maglaty, Jeanne. “When Did Girls Start Wearing Pink?”. *Smithsonian*. (April 2011). <http://www.smithsonianmag.com/arts-culture/When-Did-Girls-Start-Wearing-Pink.html>. (pristupljeno: avgust 2013.).
- Merry, Sally Engle. “Everyday Understandings of the Law in Working-Class America”. *American Ethnologist* 13, no. 2 (May 1986): 253-270.
- Moore, Sally Falk. *Law as Process: An Anthropological Approach*. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- Rosen, Lawrence. *Law as Culture: An Invitation*. Princeton, N.J.: Woodstock: Princeton University Press, 2008.
- Shehada, Younis Nahda. *Justice without Drama: Enacting Family Law in Gaza City Sharia Court*. Maastricht: Shaker Publishing, 2005.
- *Safford Unified School District v. Redding*, 531 F. 3d 1071, (9th Cir. 2009), Dostupno na: <https://www.law.cornell.edu/supct/html/08-479.ZS.html> i <https://www.law.cornell.edu/supct/html/08-479.ZX1.html> (pristupljeno: januar 2016).
- Weber, Bruce. “Umprise v. Judges”, *The New York Times*, 11 July 2009. Dostupno na: <http://www.nytimes.com/2009/07/12/weekinreview/12weber.html>. (pristupljeno: januar 2016.)

Tematska cjelina 2

Rodne predrasude

Rezultati učenja – do kraja sesije, polaznici i polaznice će moći:

1. definirati termin “rodne predrasude”.
2. razumjeti kako implicitne rodne predrasude utječu na pravne odluke.
3. objasniti na koji način pravni stručnjaci i stručnjakinje mogu svjesno promovirati rodnu ravnopravnost, pokušavajući da prevaziđu rodne stereotipe i asocijacije.

Preporučena literatura:

- Jerry Kang et al., Implicit Bias in the Courtroom. *UCLA, Law Review*, Vol. 59, No. 5, (2012), 1124-1186. Dostupno na: <http://www.uclalawreview.org/implicit-bias-in-the-courtroom-2/>
- Justin D. Levinson & Danielle Young, Implicit Gender Bias in the Legal Profession: An Empirical Study, *Duke Journal of Gender Law & Policy*, Vol. 18, No. 1, (Fall 2010), 1-33. Dostupno na: <http://scholarship.law.duke.edu/djglp/vol18/iss1/1>

Sažetak: U tematskoj cjelini 2 je dat detaljan pregled koncepta rodnih predrasuda. Detaljno su opisana novija istraživanja koja su pokazala da svi mi imamo implicitne predrasude, a da pravosuđe nije iznimka. U cjelini se dalje analizira utjecaj rodnih predrasuda u primjeni zakona, te objašnjava kako članovi pravosudne zajednice mogu pokušati da ih prevaziđu u cilju održavanja vladavine zakona na pravičan i jednak način.

2.1. Uvod

Termin **rodne predrasude** nastao je u Sjedinjenim Američkim Državama kako bi se opisao ne-jednak tretman ili očekivanja od pojedinca ili grupe, na osnovu spola, a kao rezultat formiranih rodnih uloga. Istraživanja provedena u SAD-u imala su za cilj da se utvrdi na koji način stavovi i ponašanja prema ženama i muškarcima, bazirani na stereotipima o “pravoj prirodi” i “pravoj ulozi” muškaraca i žena, mogu dovesti, između ostalog, i do rasprostranjenog seksualnog uznemiravanja, pristranih presuda, i nepravednih politika unapređenja, među ostalim oblicima diskriminacije ili “predrasuda”.⁹

9 Lynn Hecht Schafran, “Educating the Judiciary About Gender Bias: The National Judicial Education Program to Promote Equality for Women and Men in the Courts and the New Jersey Supreme Court Task Force on Women in the Courts,” *Women’s Rights Law Reporter*, vol. 9 (1986) at p. 109; Lynn Hecht Schafran, “Eve, Mary, Superwoman: How Stereotypes About Women Influence Judges,” *Judges’ Journal*, (Winter 1985) at p. 12; Norma J. Wikler, “Water on Stone: A Perspective on the Movement to Eliminate Gender Bias in the Courts”, *Court Review* (Fall 1989) at p. 6.

2.2. Implicitne predrasude

☞ *Pitanja za diskusiju:*

Svi se u načelu slažemo da je uloga pravosuđa da:

- Podržava vladavinu zakona
- Primjenjuje zakone na pravičan i nepristran način
- Dijeli pravdu jednako i objektivno

Dakle, možemo li primijeniti sljedeću formulu?

činjenice + zakon = pravna odluka

Ima li tu još nečega?

Kad bi sve bilo tako jednostavno, tj. činjenice + zakon, zar ne bi onda sve sudije i svi sudovi donosili iste zaključke? Ali, nije tako. Iako su nositelji/ce pravosudnih funkcija posvećeni/e, pravični/e djelatnici/ce pravde, postoje dobre šanse da svi oni neće donijeti istu odluku u istom predmetu, usprkos:

- istom zakonu
- istim činjenicama

To pokazuje i sama struktura većine pravosudnih ili sudskih sistema u svijetu – tj. postojanje prvostepenih i drugostepenih sudova, žalbeni sudovi, vrhovni sudovi. Cilj ovakve strukture jeste da se sudske odluke provjere dvostruko, odnosno trostruko, odnosno da se iz zakonske perspektive slučaj analizira više puta.

Postoje razlike u perspektivi – Zašto?

Na kraju, nositelji/ce pravosudnih funkcija su mnogo VIŠE od svoje pravne struke – oni su zbir svih svojih iskustava, znanja, mišljenja i uvjerenja.

Oni su jedinstvene osobe sa različitim djetinjstvima, vjerskim pripadnostima, stručnošću, društveno-političkim vrijednostima/uvjerenjima, kulturnim znanjima, životnim iskustvima, obrazovanjem.. itd.

Sada postoji značajan broj istraživanja koja govore o utjecaju implicitnih predrasuda (pristranosti) – **Implicitne predrasude** su podsvjesne pretpostavke ili stereotipi o određenim društvenim grupama (rod, rasa, nacionalnost, vjeroispovijest itd.), koje se razvijaju od malih nogu i s vremenom se sve više ukorjenjuju. Implicitne predrasude mogu postojati čak i ako pojedinac usvoji eksplicitno (svjesno usvojen) nepristran pogled na svijet – drugim riječima, nesvjesni ili implicitni stereotipi mogu i dalje opstati.

One dovode do formiranja podsvjesnih stavova, pretpostavki i stereotipa koji utječu na donošenje odluka u svim područjima našeg života – od biranja predmeta u kupovini do profesionalnog života.

Kao i rodne stereotipe, **implicitne predrasude oblikuju:**

- Vjeroispovijest
- Kulturna tradicija/običaji
- Televizija, muzika i zabava (pop kultura)
- Obrazovanje
- Porodica – prijatelji – društvo

Generalno govoreći, svi ljudi u određenoj mjeri nalaze se pod utjecajem implicitnih predrasuda, jer je to prirodni način funkcioniranja ljudskog mozga; toga trebamo biti svjesni, a posebno kao sudije i sutkinje, tužiteljice i tužitelji, s obzirom na vrstu posla koji obavljamo.

Istraživači sa tri univerziteta u SAD-u osmislili su tzv. test implicitnih asocijacija (IAT), kako bi izmjerili stavove i uvjerenja koja ljudi inače ne žele ili nisu u stanju otkriti.

IAT je računarski test koji mjeri vrijeme koje vam je potrebno da date odgovor korištenjem uobičajenih asocijacija u prvom slučaju, i netipičnih asocijacija u drugom. Na taj način, osoba koja radi test ne može svjesno kontrolirati njegov ishod – čak i ako nepristrano odgovara na pitanja. U osnovi, testom se ne mjeri da li eksplicitno povezujete tipične asocijacije – kao npr. žene i porodicu, nego koliko vremena vam treba da povežete žene i porodicu u poređenju sa asocijacijom žene i karijera. Dakle, test funkcionira tako što pokaže sljedeće:

- Brzi odgovori = jednostavan odgovor, u skladu sa vašim sklonostima.
- Spori odgovor = teže da se odgovori, nije u skladu sa vašim sklonostima.

“Decenija istraživanja uz primjenu testa IAT otkriva prožimajuće implicitne predrasude u svakoj državi u kojoj je test proveden, u skladu s općim društvenim hijerarhijama – Nijemaca prema Turcima u Njemačkoj, Japanaca prema Koreancima u Japanu, bijelaca prema crncima u SAD-u, muškaraca prema ženama (stereotip koji se odnosi na karijeru i porodicu), osoba svijetle puti prema osobama tamnije puti, mladih prema starijima, heteroseksualnih osoba prema homoseksualnima itd”.^{10 11}

Da biste pokazali kako test funkcionira korištenjem naziva boja u kombinaciji sa bojom riječi, zamolite učesnike i učesnice da izgovore BOJU kojom je napisana riječ (ne da pročitaju riječ) na prvom slajdu:

10 Jerry Kang, “Implicit Bias: A Primer for Courts,” prepared for the National Campaign to Ensure the Racial and Ethnic Fairness of America’s State Courts (2009), p. 3

11 Project Implicit, which administers the IAT in the US, was founded in 1998 by three scientists – Tony Greenwald (*University of Washington*), Mahzarin Banaji (*Harvard University*), and Brian Nosek (*University of Virginia*). Cilj ove organizacije je da educira javnost o implicitnim društvenim spoznajama i obezbijedi “virtualnu laboratoriju” – novi način prikupljanja podataka na Internetu za istraživače. Project Implicit pruža i konsultantske, te usluge edukacije i obuke na teme implicitnih predrasuda, različitosti i inkluzije, liderstva, primjene nauke u praksi i inovacija.

1#	2#	3#
BIJELA	ZELENA	BIJELA
CRVENA	ROZA	ROZA
PLAVA	ZELENA	CRVENA
BIJELA	CRVENA	PLAVA

Sada ih zamolite da izgovore **BOJU** kojom je napisana riječ (ne da pročitaju riječ) na drugom slajdu:

1#	2#	3#
ROZA	PLAVA	ŽUTA
ŽUTA	CRVENA	PLAVA
BIJELA	PLAVA	BIJELA
CRVENA	BIJELA	ROZA

Ovaj primjer pokazuje koliko je teško našem umu da zanemari (ili prevazide) automatske (podsvjesne) asocijacije. Iako MOŽEMO izgovoriti boju kojom je riječ napisana, usprkos tome o kojoj se riječi radi, teže nam je te nam stoga treba više vremena – naročito kada uporedite brzinu u dva testa.

Video: Američka advokatska komora – Neuronauka o implicitnim predrasudama

Link: <https://youtu.be/kzz5Ae-Jqos> ili <http://bcove.me/x6fxgpgl>

Trajanje videa: 21 minuta, 11 sekundi.

Ovaj film pokazuje da niko nije imun na implicitne predrasude, pa ni oni koji rade u pravnoj oblasti. Međutim, mi smo još uvijek gospodari svog mozga i možemo poduzeti aktivne korake na prevazilaženju takvih predrasuda. Šta mislite, na koji način to možemo postići? Neki od koraka mogu biti:

- biti oprezan kod potencijalnih situacija u kojima možemo imati implicitne predrasude prema određenoj osobi ili grupi;
- otvoreno reći kada vidimo da su implicitne predrasude utjecale na sudsku analizu i odlučivanje;
- razmisliti o tome da li naše radne prakse doprinose rodnim predrasudama ili pomažu u njihovom prevazilaženju.

2.3. Rodne predrasude

Implicitne predrasude se obično povezuju sa mnoštvom različitih faktora, a rod je samo jedan od njih. Tu su i rasa, vjeroispovijest, etničko porijeklo ili društvena klasa. Iako je važno prepoznati mnoge različite oblike predrasuda, rodne predrasude često mogu biti korisna polazna tačka. Razlog je u tome što su rodne predrasude prilično konstantne – u svim društvima u svijetu, žene i muškarci su kroz nama poznatu historiju tretirani na različite (i nejednake) načine. Osim toga, s obzirom da porodice uključuju prilično ravnomjerne brojeve muških i ženskih članova, osobama je lako shvatiti kako ih posmatraju na drugačiji način u poređenju sa članovima porodice suprotnog spola. Također, možda mogu vidjeti i kako se ideje o muškim i ženskim rodnim ulogama razlikuju od generacije do generacije. Kad su razumjeli rodne predrasude, onda su obično u dobrom položaju da razmotre kako se one ukrštaju sa drugim vidovima predrasuda.

U okviru Nacionalnog programa edukacije u pravosuđu SAD, identificirana su tri aspekta rod-nih predrasuda:¹²

- *Stereotipno razmišljanje o prirodi i ulogama žena i muškaraca.*
Postoji mnogo implicitnih pretpostavki o urođenoj prirodi žena i muškaraca koje se zasni-vaju na generalizacijama i nemaju naučnu osnovu. Postoje i implicitne pretpostavke o tome kako se žene i muškarci trebaju ponašati, te o ulogama koje trebaju obavljati u društvu.
- *Različito vrednovanje muškog i ženskog rada.*
Naprimjer, plaćeni rad koji obično obavljaju muškarci uglavnom se cijeni više od neplaće-nih kućanskih poslova koje u velikoj većini obavljaju žene i koji se često uzimaju “zdravo za gotovo”.
- *Mitovi i zablude o društvenoj i ekonomskoj realnosti života žena i muškaraca*
Često se dešava da profesionalci koji donose odluke uopće ne razumiju živote koje vode muškarci i žene na koje njihove odluke najviše utječu. Naprimjer, jedan sudija možda ne zna ništa o životu jedne nezaposlene majke. Međutim, čak i sutkinja koja je ujedno i maj-ka možda nije u stanju da shvati zašto se druge majke ponašaju drugačije od nje.
Rodne predrasude se manifestiraju na različite načine u raznim oblastima prava. U preo-stalim cjelinama se analizira kako rodne predrasude utječu na primjenu zakona u nekoli-ko različitih domena.

I. Scenarij slučaja

1. Podijelite učesnike/ce u manje grupe (5–7 osoba po grupi)
2. Podijelite im scenarij slučaja i zamolite ih da ga pročitaju, analiziraju i odgovore na po-stavljena pitanja (15–20 minuta)
3. Plenarno analizirajte slučaj – analiza stvarnog ECHR slučaja, (15 minuta)

Otac X je bosanskohercegovački državljanin rođen 1975. godine. Zaposlio se u oružanim snagama 2003. godine i potpisao ugovor prema kojem se obavezuje da radi “prema uslovima koje prop-isuje zakon”. Obavljao je poslove radio operatera.

¹² Legal Momentum, “Overview”, <https://www.legalmomentum.org/overview>, posljednja posjeta 30.01.2017. Autori/ce se zahvaljuju Lynn Hecht Schafran na doprinosu ovom dijelu putem lične korespondencije.

Nakon razvoda braka, supruga je napustila porodicu i on je ostao da se brine samostalno o troje djece. Podnio je zahtjev za očinsko odsustvo u trajanju od jedne godine ubrzo nakon što mu je rođeno treće dijete. Njegov zahtjev je odbijen uz obrazloženje da prema zakonu porodijsko u tom trajanju može biti dopušteno samo ženama koje rade u vojsci. Iako mu je prvobitno dozvoljeno da uzme 3 mjeseca dopusta, nakon nekoliko sedmica zvali su ga da se vrati na posao. Pred nadležnim drugostepenim organom u upravnom postupku otac X je tražio zaštitu svojih prava, tražeći promjenu politike i propisa u vojsci o očinskom dopustu. Njegova žalba je odbijena uz objašnjenje da kao muškarac nema ista prava na roditeljsko odsustvo kao što imaju majke koje rade u vojsci.

Otac X je sada pokrenuo tužbu, osporavajući odluku nadležnog drugostepenog organa argumentom da je Pravilnik o vojnoj službi, u vezi očinskog odsustva, neustavan i diskriminatoran.

Pitanja:

1. Da li je ovo oblik diskriminacije? Zašto?
2. Kako biste riješili ovaj slučaj?
3. Da li je ovo oblik diskriminacije prema međunarodnim pravnim standardima? Zašto?

Pregled slučaja i zaključak:

U martu 2012. godine, ESLJP je objavio odluku u predmetu Konstantin Markin protiv Rusije – ESLJP je utvrdio da omogućavanje roditeljskog odsustva vojnkinjama, ali ne i vojnicima, predstavlja kršenje člana 14. Evropske konvencije o ljudskim pravima. Sud je utvrdio sljedeće:

- *Pozivanja na tradicije, opće pretpostavke ili preovladavajuće društvene stavove u određenoj državi ne predstavljaju dovoljno opravdanje za različito postupanje po osnovu spola. Na primjer, državama nije dozvoljeno da nameću tradicionalne porodične uloge muškarcima i ženama...*
- *Svrha različitog postupanja prema vojnicima i vojnkinjama kada se radi o pravu na roditeljsko odsustvo nije da se ispravi nepovoljan položaj žena u društvu ili **činjenične neravnopravnosti** muškaraca i žena...*
- *Sud se složio sa podnosiocem predstavke i utvrdio da se razlika u postupanju ne može opravdati pozivanjem na tradicije koje preovladavaju u određenoj državi.*
- *pozivanjem na tradicionalnu podjelu rodni uloga u društvu ne može opravdati isključivanje muškaraca, uključujući vojnike, iz prava na roditeljsko odsustvo, i da se rodni stereotipi o ženi kao osobi koja primarno vodi brigu o djeci i o muškarcima kao primarnim hraniteljima porodice ne mogu sami po sebi smatrati dovoljnim opravdanjem za različito postupanje, jednako kao ni drugi slični stereotipi po osnovu rase, porijekla, boje kože ili seksualne orijentacije.¹³*

13 Odluka ESLJP, mart 2013.: Konstatin Markin protiv Rusije <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-109868#%7B%22itemid%22:%5B%22001-109868%22%7D>

2.4. Zaključci

Implementacija zakona može producirati i ojačati rodne stereotipe limitirajući pristup i mogućnosti za muškarce i žene; ili može **promovirati rodnu ravnopravnost, svjesnim nastojanjem da se prevaziđu rodni stereotipi i asocijacije.**

Iako pripadnici pravosudne zajednice, kao i svi ljudi, neizbježno imaju vlastita iskustva, perspektive, mišljenja i implicitne pretpostavke – to ne mora biti problematično. Problematično je kada toga nisu svjesni. Ovo su pitanje razmatrale sudije L'Heureux-Dubé i McLachlin na Vrhovnom sudu Kanade, te su primijetili:

Test razumnog shvatanja predrasuda u sudskoj praksi odražava realnost u kojoj sudije, iako nikada ne mogu biti neutralne u smislu čiste objektivnosti, mogu i moraju težiti ka nepristranosti. Stoga je prihvaćeno kao neizbježno i primjereno da različita iskustva sudijama pomažu u procesu donošenja odluka i da će se odraziti na njihove presude, sve dok su takva iskustva relevantna za predmete, nisu bazirana na neprimjerenim stereotipima i ne sprječavaju pravično i pošteno odlučivanje u predmetima na osnovu činjeničnih dokaza...

Istinska nepristranost ne znači da sudija ne smije imati nikakve simpatije ili mišljenja; ona nalaže da sudija, usprkos tome, otvorenog uma i slobodno razmatra i reaguje na različita stanovišta.¹⁴

14 Graycar, "Gender, Race, Bias and Perspective", 2008, 76.

Doista, kao što i sudije tvrde – mi smo gospodari svog uma! Možemo:

- biti na oprezu i potisnuti automatsku predrasudu;
- poduzeti korake kako bismo promijenili kulturu i prakse koje doprinose postojanju predrasuda; i
- održati obećanje o održavanju pravde u životu.

Edukacija i svijest su ključ za ublažavanje efekata rodnih stereotipa i implicitnih rodnih predrasuda (kao i drugih oblika implicitnih predrasuda) u pravosuđu. To uključuje:

- Uvrštavanje tema implicitnih i eksplicitnih predrasuda u pravnu edukaciju i profesionalne obuke – uključujući i načine na koje predrasude mogu utjecati na pravno rezonovanje; te
- Dovodjenje u pitanje uvjerenosti članova pravosuđa u vlastitu objektivnost – jer su oni koji sebe smatraju objektivnim vjerovatnije skloni rodno pristranom razmišljanju i djelovanju.¹⁵

15 Kang, et al. "Implicit Bias in the Courtroom," 1124-1186.

2.5. Literatura

- Aengenheister, Astrid und Aldo Legnaro. "Geschlecht und Gerechtigkeit – Aspekte der Aburteilung von Tötungskriminalität". in *Kritische Justiz* 28, no.2 (1995): 188 - 202.
- Barmes Lizzie i Kate Malleson. "The Legal Profession as Gate keepers to the Judiciary: Design Faults in Measures to Enhance Diversity". in *Modern Law Review* 74, no. 2 (March 2011): 245-271.
- Belleau, Marie-Claire and Johnson Rebecca. "Judging Gender: Difference and Dissent at the Supreme Court of Canada", in *International Journal of the Legal Profession* 15, no. 1 - 2 (July 2008): 57-71.
- Boigeol, Anne "Le genre comme ressource dans l'accès des femmes au "gouvernement du barreau": l'exemple du barreau de Paris", *Genèses* 2, no. 67 (2007): 66-88;
- Boigeol, Anne "French Women Lawyers (Advocates) and the 'Women's Cause' in the First Half of the Twentieth Century". u *International Journal of the Legal Profession* 10, no. 2 (July 2003): 193-207
- Boigeol, Anne. "Feminism on of the French 'Magistrature'. in *Gender and Judging in a Feminized Context*". (Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: HartPublishing), 2013: 125-143.
- Boigeol Anne. "So many women in French magistrature and so few at the top". Međunarodni seminar: Les femmes et les professions juridiques, April 2007, Buenos Aires, Argentina.
- Boigeol, Anne "The Unquestionable Rise of Women in the Corporate Bar in France and the Reproduction of Gender Inequalities" (predstavljeno na istraživačkom kongresu Odbora za sociologiju prava Međunarodnog sociološkog udruženja, Oñati, Španija, 2009).
- Boigeol, Anne "Talking about Judicial Selection in France, or How to Limit the Rise of Women in French Judiciary" (predstavljeno na Kongresu Udruženja za pravo i društvo, Montréal, Kanada, 2008); Boigeol, "Les femmes et les cours".
- Boigeol, Anne. "Gender and Judging in Common Law and Civil Law Countries" (predstavljeno na Istraživačkom kongresu Odbora za sociologiju prava Međunarodnog sociološkog udruženja, Milano, Italija, 2008).
- Bridge, L. Diane. "The Glass Ceiling and Sexual Stereotyping: Historical and Legal Perspectives of Women in the Workplace". u *Virginia Journal of Social Policy and the Law* 4, no. 1 (spring 1997).
- Cadwell, A. Leslie. "Gender Bias against Fathers in Custody? The Important Differences between Outcome and Process" u *Vermont Law Review* 18, no.1 (1993).
- Chesney-Lind, Meda. "Judicial Paternalism and the Female Status Offender: Training Women to Know Their Place". in *Crime & Delinquency* 23, no.2 (januar 1977): 121-130.
- Christina L. Boyd, Lee Epstein i Andrew D. Martin. "Untangling the Causal Effect of Sex on Judging". in *American Journal of Political Science* 54, no. 2 (2010): 389-411.
- Darrell Allan I Emilie Steffensmeier. "Gender and Crime: Toward a Gendered Theory of Female Offending". in *Annual Review of Sociology* 22, no. 1 (August 1996).
- Daly, Kathleen. "Diskrimination in the Criminal Courts: Family, Gender, and the Problem of Equal Treatment". in *Social Forces*, no.1 (septembar 1987): 152-175.

- Dijksterhuis, Bregje. "Women Judges in the Netherlands". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. in *Gender and Judging*, (Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: HartPublishing), 2013).
- Eliane Botelho Junqueira. "Women in the Judiciary: A Perspective from Brazil". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. in *Women in the World's Legal Professions*, (Oñati International Series in Law and Society Oxford; Portland, Oregon: HartPublishing), 2003: 445-449.
- Fuszara, Małgorzata. "Women Lawyers in Poland under the Impact of Post-1989 Transformation". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. in *Women in the World's Legal Professions*, (Oñati International Series in Law and Society Oxford; Portland, Oregon: HartPublishing), 2003: 376-377.
- Graycar, Reg. "Gender, Race, Bias and Perspective: OR, How Otherness Colours Your Judgment", in *International Journal of the Legal Profession* 15, no. 1 and 2 (April 2008).
- Grossman, Nienke. "Sex on the Bench: Do Women Judges Matter to the Legitimacy of International Courts?". in *Chicago Journal of International Law* 12, no. 2 (2012): 647-684.
- Grossman, Nienke. "Sex Representation on the Bench and the Legitimacy of International Criminal Courts," in *International Criminal Law Review* 11 (2011): 643-644.
- Hertz, Ruth. "Gender Experiences of a Judge in Germany". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. in *Gender and Judging*, (Oñati International Series in Law and Society Oregon: Hart Publishing), 2013.
- "It Would Be Stupendous for Us Girls": Campaigning for Women Judges Without Waving". In *Breaking the Wave: Women, Their Organizations, and Feminism, 1945-1985*. Edited by Kathleen A. Laughlin and Jacqueline L. Castledine. New York: Routledge, 2011.
- Kang, Jerry et.al.,. "Implicit Bias in the Courtroom". *UCLA Law Review*, no. Rev. 1124 (2012): 1125-1186.
- Kristin A. Kelly. *Domestic Violence and the Politics of Privacy*. Cornell University Press: Ithaca and London, 2003.
- Léonard, Thomas. "Les jugements devant le tribunal correctionnel en France selon le sexe des magistrats" (predstavljeno na međunarodnom simpoziju "Sudija je žena", Université Libre de Bruxelles, Belgija, 8. novembar 2013.). Dostupno na: <http://droit-public.ulb.ac.be/wp-content/uploads/2013/11/10.-Expos%C3%A9-de-M.-LEONARD.mp3>
- Léonard, Thomas. "La construction des 'histoires' des délits en comparution immédiate en France au prisme du genre" (predstavljeno na Séminaire "Féminités et masculinités en révolution," École des hautes études en sciences sociales, Pariz, Francuska, 12. februar 2013).
- Léonard Thomas i Lelièvre Maxime. "Une femme peut-elle être jugée violente? Les représentations de genre et les conditions de leur subversion lors des procès en comparution immédiate", u *Penser la violence des femmes*, ed. Coline Cardi i Geneviève Pruvost (Pariz: La Découverte, 2012), 314-329.
- Malleson, Kate. "Justifying Gender Equality on the Bench: Why Difference Won't Do". *Feminist Legal Studies* 11, no. 1 (2003): 1-24.
- Malleson, Kate. "Diversity in the Judiciary: The Case for Positive Action". u *Journal of Law and Society* 36, no. 3 (septembar 2009): 376-402.

- Malleon, Kate. "Gender Quotas for the Judiciary in England and Wales". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. "in Gender and Judging, (Oñati International Series in Law and Society; Portland, Oregon: HartPublishing,), 2013: 481-500.
- Malleon, Kate. "Judging Judicial Review: Criteria for Judicial Appointment". Edited by Richard J.F. Gordon. in Judicial Review in the New Millennium: Criteria for Judicial Appointment (London: Sweet & Maxwell), 2003: 19-31.
- Malleon, Kate. "Promoting Diversity in the Judiciary: Reforming the Judicial Appointments Process". Edited by Philip A. Thomas. u Discriminating Lawyers, 2000: 221-236.
- Malleon, Kate. "Ending Elitism in Judicial Appointments". in Legal Action, December 2008: 175-190.
- Mossière Thomas and Dalby Annik. "The Influence of Gender and Age in MockJuror Decision-Making". Europe's Journal of Psychology 4, no. 4 (2008).
- Moulds, F. Elizabeth "Chivalry and Paternalism: Disparities of Treatment in the Criminal Justice System". The Western Political Quarterly 31, no. 3 (September 1978): 416-443.
- Norbert Marißen i Rainer Geißler. "Junge Frauen und Männervor Gericht: geschlechts spezifische Kriminalität und Kriminalisierung". u Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie 40, no. 3 (1988): 505-526.
- Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), misija u Bosni i Hercegovini. Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca nasilja u porodici: Analiza i preporuke u krivičnopравnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, s preporukama. Sarajevo: OSCE, 2011.
- Rackley, Erika. Women, Judging and the Judiciary: From Difference to Diversity. New York: Routledge, 2013.
- Remiche, Adélaïde. "General Introduction to the International Symposium 'The Judge Is a Woman'" (predstavljeno na međunarodnom simpoziju "The Judge Is a Woman" ("Sudija je žena"), Université Libre de Bruxelles, Belgija, 7. novembra 2013). Dostupno na: <http://droit-public.ulb.ac.be/wp-content/uploads/2013/11/02.-Introduction-par-MAD.-REMICHE.mp3>.
- Revital Ludewig, Kathleen Weislehner i Evelyne Angehrn. Zwischen Recht und Gerechtigkeit Richterinnen im Spiegel der Zeit. Berlin: Stämpfli Verlag, 2007.
- Schafran, Lynn Hecht. "Is the Law Male: Let Me Count the Ways". in Chicago-Kent Law Review 69, no. 2 (1993).
- Scheuble, R. David i Johnson K. Laurie". Gender Bias in the Disposition of Juvenile Court Referrals: The Effects of Time and Location". in Criminology 29, no. 4 (November 1991): 677-699.
- Schmölzer, Gabriele. "Geschlecht und Kriminalität: Zur kriminologischen Diskussion der Frauenkriminalität". in Der Bürger im Staat 53, no. 1 (2003).
- Schultz, Ulrike. "I Was Noticed and I Was Asked... ' Women's Careers in the Judiciary: Rezultati empirijske studije za Ministarstvo pravde u Sjevernoj Rajni-Vestfaliji, Njemačka". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. in Gender and Judging, (Oñati International Series in Law and Society; Portland, Oregon: HartPublishing), 2013: 145-166.
- Steffensmeier J. Darrell "Sex Differences in Patterns of Adult Crime, 1965-77: A Review and Assessment". u Social Forces 58, no. 4 (June 1980): 1080-1108.

-
- Šoštarić, Maja. "Žrtve rata i rodno osjetljiva istina, pravda, reparacije i neponavljanje u Bosni i Hercegovini,." Perspectives Series (Impunity Watch), 2012.
 - Timothy D. Wilson, Samuel Lindsey, i Tonya Y. Schooler. " A Model of Dual Attitudes". in Psychological Review 107, no. 1 (2000): 101-126.
 - Winkler, Schafran, Lynn Hecht and Norma Juliet. "Operating a Task Force on Gender Bias in the Courts: A Manual for Action". (The Foundation for Women Judges) 1986.
 - Kang, Jerry 2009. Implicitne predrasude: Vodič za sudove. Nacionalni centar za državne sudove, 2009.
 - Sital Kalantry "Women in Robes", Americas Quarterly (Summer 2012). published at Cornell Law Faculty Publications.

Tematska cjelina 3.1

Rodne predrasude i nasilje u porodici

Rezultati učenja – do kraja sesije, polaznice i polaznici će biti u mogućnosti:

1. razumjeti na koji način rodne predrasude utječu na razvoj pravnog okvira u oblasti nasilja u porodici;
2. razumjeti kako rodne predrasude utječu na donošenja odluka u slučajevima nasilja u porodici.

Literatura za čitanje:

- Halilović, Majda, *Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo: Atlantska Inicijativa / DCAF, 2015)
- Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., *Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: DCAF, 2014.
- Nenad Galić, ed., *Vodič u postupanju: Nasilje u porodici* (Sarajevo: DCAF, 2016).
- Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), misija u Bosni i Hercegovini, *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca nasilja u porodici: Analiza i preporuke u krivičnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, s preporukama* (Sarajevo: decembar 2011)

Sažetak: Predavanje broj 3 fokusira se na rodne predrasude u slučajevima nasilja u porodici. U uvodnom dijelu tematske cjeline ističe se važnost pažljive procjene činjenica, okolnosti i konteksta u slučajevima nasilja u porodici. To je potrebno da bi se utjecaj rodno zasnovanih stereotipa i predrasuda koje ometaju nepristrasnost istraga, suđenje i izricanje sankcija sveo na najmanju moguću mjeru. Iako je početkom prve decenije 21. stoljeća donesen zakon kojim je inkriminirano nasilje u porodici kao samostalno krivično djelo u BiH, ovaj oblik kriminaliteta se još uvijek ne tretira na isti način kao i druga krivična djela kojim se povređuju osnovna ljudska prava i slobode. Najveći razlog je prevalencija rodni predrasuda na sudovima. U prvom dijelu ove cjeline razmatra se razvoj međunarodnih i domaćih pravnih okvira i načini na koje rodne predrasude ometaju pravredno i jednako provođenje pravde u slučajevima nasilja u porodici. U predavanju se razmatra i način na koji se utvrđuju i cijene olakšavajuće i otežavajuće okolnosti na osnovu analiza presuda u slučajevima nasilja u porodici koji su pred sudovima u BiH vođeni u periodu 2004–2010. godine.

3.1.1. Uvod

Većinom su muškarci počinioci nasilja u porodici, iako to nije uvijek slučaj. Osim toga, mete ovakvog nasilja su u najvećoj mjeri žene, iako su u nekim slučajevima žrtve i muškarci.¹⁷ S obzirom da je ovakvo nasilje odraz rodne neravnopravnosti u društvu i da počinioci žrtve biraju na osnovu njihovog roda, nasilje u porodici se smatra oblikom rodno zasnovanog nasilja. Vijeće Evrope ga opisuje kao oblik “strukturnog nasilja – nasilja koje se koristi za održavanje muške moći i kontrole”.¹⁸ Prema Izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije (WHO), nasilje nad ženama je “globalni svjetski problem sa proporcijama epidemije”.¹⁹ U izvještaju se navodi da oko 30% žena, u jednom trenutku svog života, doživi nasilje od strane intimnog partnera ili nekog drugog člana porodice. Kako je takvo nasilje u porodici raširen problem, njegove posljedice se mogu dodatno pogoršati kada policija, tužioci i sudije ne uzmu u obzir poražavajuće i štetne posljedice sveprisutnih rodni predrasuda pri vođenju istraga i izricanju presuda u predmetima nasilja u porodici.

Mogućnost da se pažljivo i kritički procijene činjenice, okolnosti i kontekst u slučajevima nasilja u porodici, bez utjecaja rodno zasnovanih stereotipa i predrasuda, neophodna je i ključna vještina pravna i pravnik, naročito sutkinja i sudija, koji su odgovorni za pravično i nepristrano provođenje pravde. Nasilje u porodici je složeno socio-kriminalističko pitanje, a rodno zasnovani stereotipi mogu utjecati na fer i nepristrasnu istragu, suđenje i izricanje krivičnih sankcija u predmetima nasilja u porodici, kao i na donošenje presuda u slučaju starateljstva i viđanja djeteta, te plaćanja izdržavanja.

Dugo vremena se u mnogim državama i kulturama, uključujući BiH, nasilje u porodici nije smatralo vidom nasilja. Umjesto toga, smatralo se da muškarci imaju pravo (a ponekad i dužnost) da discipliniraju i dominiraju nad članovima svoje porodice.²⁰ Kao takvo, ono nije predstavljalo krivično djelo. Od kraja 20. stoljeća, nasilje u porodici je evoluiralo od internog porodičnog problema koji se tolerira do društveno neprihvatljivog krivičnog djela. Ta evolucija se odrazila i na pravnu sferu, jer je nasilje u porodici kriminalizirano u mnogim državama, uključujući BiH, a uveden je i relevantan međunarodni pravni okvir.

17 Vijeće Evrope. Konvencija o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama, 2011, preambula; i (48/104) Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama Vijeća sigurnosti UN-a (decembar 1993).

18 <http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/about-the-convention>

19 World Health Organisation 2013. Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence.

20 Kelly, Kristin, A., Domestic Violence and the Politics of Privacy, Cornell University Press: Ithaca and London, 2003.

3.1.2. Nasilje u porodici i pravni okvir

Preovladavajući društveno-pravni model koji stavlja porodicu u “privatnu” sferu – a time i izvan “javne” sfere politike, zakona i vlade – kroz historiju je onemogućavao zakonsko priznavanje krivičnog djela nasilja u porodici. Umjesto toga, ono je smatrano porodičnim problemom koji se ne treba regulirati zakonom. Usprkos nedavnim izmjenama zakona, sociološke posljedice ovog modela znače da se individualnim i institucionalnim praksama žrtvama i dalje ograničava pristup sigurnom okruženju, uslugama i pravdi. Utjecaj podjele na javno/privatno dodatno je pogoršan “uspostavljanjem pojedinačnih domaćinstava kao osnovnih društvenih jedinica jedne države [kojima se] povećava moć muža kao predstavnika porodice u javnosti, a ženama se oduzima mogućnost obraćanja svojim [porodic] i traženja njihove zaštite. Naročito od kada se domaćinstvo posmatra kao mikrokosmos društvenog poretka, muška vlast u domaćinstvu je jačala ideološki, čak i pravno”.²¹

Upravo su se iz ovog konteksta razvijali pravni okviri o nasilju u porodici, konteksta u kojem je muškarcima data vlast nad porodicom, a porodica, mimo muža/oca, ima malo ili nimalo značaja u političkoj i pravnoj sferi. To upućuje na širu normu prema kojoj dominantni politički, društveni i pravosudni akteri nisu žene smatrali autonomnim i nezavisnim osobama. One su umjesto toga izjednačavane s djecom, i u najboljem slučaju su smatrane odgovornošću muškaraca, a u najgorem slučaju njihovom imovinom.

Razvoj međunarodnog pravnog okvira

Međunarodni propisi o nasilju u porodici i strategije za borbu protiv njega inicijalno su uspostavljeni kroz različite povelje, konvencije i rezolucije Ujedinjenih nacija. Oni imaju svoje korijene u poštovanju osnovnih i temeljnih ljudskih prava koja su zaštićena međunarodnim pravom. Međunarodnim standardima je utvrđeno da nasilje u porodici predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava, kao i posljedicu i refleksiju neravnopravnosti spolova. Na primjer, Deklaracija o eliminaciji nasilja nad ženama iz 1993. g. u preambuli ističe sljedeće:

- “... nasilje nad ženama predstavlja kršenje prava i osnovnih sloboda žena i anulira ili pogoršava njihovo uživanje u osnovnim pravima i slobodama ...”; i
(...) nasilje nad ženama je rezultat historijski neproporcionalnog odnosa moći između muškaraca i žena, koji je vodio ka dominaciji nad ženama i njihovoj diskriminaciji i sprečavanju punog napretka žena. Nasilje nad ženama je jedan od krucijalnih mehanizama kojim su žene dovedene u podređenu poziciju u odnosu na muškarce (...)

Ključni aspekt međunarodnog pravnog okvira o nasilju u porodici je da zabranjuje diferencijaciju i podjelu na javnu i privatnu sferu. Umjesto toga, djelo koje je nekada bilo privatna stvar smatra javnim problemom od međunarodnog značaja i uvodi princip prema kojem nasilje u porodici predstavlja kršenje osnovnih ljudskih prava. Na taj način, međunarodnim dokumentima i politikama istovremeno su uspostavljeni i međunarodni standardi za zaštitu i pomoć žrtvama kako bi im se obezbijedila sigurnost i pristup pravdi. Međutim, ti međunarodni principi i standardi uglavnom os-

21 Coontz, Stephanie and Henderson, Peta, Eds., Women’s Work, Men’s Property: The Origins of Gender and Class, 1986

taju u domenu normativnog uređenja ove problematike, jer se u njihovoj praktičnoj primjeni nailazi na veliki broj problema. To je ponajprije zbog tradicionalnih rodni stereotipa koji i dalje dominiraju, i koji muškarcima pripisuju ulogu “vođe” koji može odlučivati o pitanjima koja se odnose na “javnu” ili “privatnu” sferu.

Jedan od najznačajnijih međunarodnih dokumenata vezanih za nasilje u porodici je Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, koja je usvojena 11. maja 2011. godine u Istanbulu u Turskoj, a stupila je na snagu 2014. godine. Prvi pravno obavezujući akt Vijeća Evrope u oblasti sprečavanja i borbe protiv nasilja nad ženama, Istanbulska konvencija dopunjuje niz neobavezujućih preporuka Vijeća Evrope o zabrani diskriminacije na osnovu spola i zaštiti od nasilja, koje su imale za cilj postavljanje zajedničkih ciljeva i minimuma zajedničkih standarda za države članice Vijeća Evrope. Države potpisnice Istanbulske konvencije dužne su usvojiti vlastiti pravni i institucionalni okvir za njenu efektivnu provedbu.

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP)²³

ESLJP je 1998. godine formalno priznao mogućnost odgovornosti države za privatna djela u predmetu Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva.²⁴ U ovom predmetu, sud je definirao set kriterija kako bi utvrdio da li država krši svoju pozitivnu obavezu da zaštiti život. Drugim riječima, sud bi prvo procijenio da li je država znala ili trebala znati za “stvarni i neposredni rizik” po život osobe, a potom razmatrao da li je država poduzela razumne mjere koje su u njenoj moći da izbjegne rizik.²⁵

Zajednički, ovi kriteriji su postali poznati kao “standard neophodne revnosti” i predstavljaju prvi korak u stvaranju pravne obaveze države da preuzme odgovornost za ono što se inače smatralo privatnom stvari.

U predmetu silovanja iz 2008. godine, M.C. protiv Bugarske,²⁶ Sud je dodatno potvrdio značaj standarda neophodne revnosti i odgovornosti države u slučajevima rodno zasnovanog nasilja. ESLJP je utvrdio da: “propust vlasti da nametnu sankcije ili na drugi način potvrdi obavezu počinitelja da se suzdrži od nezakonitih radnji bio je presudan” u ovom slučaju i “predstavljao je odbijanje da se pruži neposredna pomoć koju je podnositeljica predstavke trebala dobiti”.²⁷ Pored toga, iako ESLJP smatra da države imaju pravo na “domenu slobodne procjene” u pružanju zaštite svojim građanima, uključujući slučajeve silovanja i seksualnog napada, odlučio je da tužena država (Bugarska) nije ispunila svoju pozitivnu obavezu iz EKLJP-a da pruži efektivnu pravnu zaštitu žrtvi i da nije temeljito istražila slučaj.²⁸

23 Evropski sud za ljudska prava je mehanizam za provedbu Evropske konvencije. Sjedište Suda je u Strazburu u Francuskoj i on može razmatrati tužbe osoba koje tvrde da su njihova prava iz Konvencije prekršena. Može donositi pravno obavezujuće presude koje su države članice dužne da izvrše. BiH je članica Konvencije od 2002. godine.

24 Za detaljniju analizu obaveza država da rješavaju probleme nasilja u porodici prema međunarodnom pravu, pogledajte: Hasselbacher, Lee, *State Obligations Regarding Domestic Violence: The European Court of Human Rights, Due Diligence, and Legal Minimums of Protection*, Northwestern Journal of International Human Rights, Vol 8:2, 2010.

25 Ibid, s. 200.

26 Ibid, s. 208.

27 Ibid, s. 207.

28 Čitav predmet M.C. protiv Bugarske može se pronaći na: http://www.stopvaw.org/Domestic_Violence_Training_Modules

Godinu dana kasnije, u predmetu Opuz protiv Turske,²⁹ ESLJP je dodatno naglasio potrebu da se uzme u obzir standard neophodne revnosti u predmetima nasilja u porodici. Sud je primijetio da ključno pitanje "(...) jeste da li su lokalne vlasti pokazale neophodnu revnost u sprečavanju nasilja nad aplikanticom i njenom majkom, konkretno poduzimanjem krivičnih ili drugih odgovarajućih preventivnih mjera protiv [počinitelja] uprkos tome što su žrtve povukle svoje prijave".³⁰

Prije nego što tužiocu dozvoli da nastavi krivični postupak, ESLJP se oslanja na i razmatra različite kriterije koji se uzimaju u obzir u drugim evropskim državama u takvim slučajevima:

- težina djela;
- da li je žrtva pretrpjela fizičke ili psihičke povrede;
- da li je optuženi koristio oružje;
- da li je počinitelj prijetio žrtvi;
- da li je optuženi planirao napad;
- posljedice (uključujući psihološke) po djecu koja žive u domaćinstvu;
- vjerovatnoća da će počinitelj ponoviti krivično djelo;
- stalna prijetnja zdravlju i sigurnosti žrtve ili bilo koje osobe koja je uključena ili može biti uključena;
- trenutni odnos između žrtve i optuženog;
- posljedice po taj odnos ako se krivični postupak nastavi protiv žrtvine volje;
- historija odnosa i ranije nasilje; i
- ranija krivična djela optuženog, naročito nasilna.

Ovi kriteriji predstavljaju faktore rizika zasnovane na broju smrtnih ishoda u slučajevima porodičnog nasilja.

Na osnovu analize velikog broja slučajeva koji su vođeni pred ESLJP-om, može se reći da je Sud utvrdio da standard neophodne revnosti podrazumijeva temeljitu istragu i procjenu svakog slučaja, kako bi države mogle adekvatno odgovoriti na slučajeve nasilja u porodici.

U praksi ESLJP-a se vidi evolucija u donošenju pravnih odluka u vezi sa podjelom na privatnu i javnu sferu na osnovu autoriteta muškaraca nad njihovim porodicama i garancije privatnosti u sličnim stvarima. Između 1998. i 2009. godine, Sud je postepeno mijenjao svoj stav o neophodnoj revnosti kako bi dodatno naglasio obavezu države da aktivno radi na prevenciji nasilja u porodici, procesuiranju predmeta nasilja u porodici i zaštiti žrtava nasilja u porodici i njihovih porodica. Kao što je navedeno, to znači da se u istragama i procesuiranju predmeta nasilja u porodici trebaju razmotriti sve relevantne činjenice i okolnosti.

Domaći pravni okvir

U skladu s podjelom nadležnosti u krivičnom zakonodavstvu u Bosni i Hercegovini, svaki entitet, a i Brčko distrikt, u svom zakonodavstvu regulira pitanje nasilja u porodici. Moglo bi se reći da trenutno postoje dva oblika zaštite od nasilja u porodici u BiH, tj. krivičnopravni i prekršajnopravni (upravni ili građans-

²⁹ Ibid, s. 209.

³⁰ Čitav predmet Opuz protiv Turske može se pronaći na: [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/full/eur/ech/eng/ech-2010-1-002?f=templates\\$fn=document-frame.htm\\$3.0](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/full/eur/ech/eng/ech-2010-1-002?f=templates$fn=document-frame.htm$3.0)

ki prekršaj u sistemima običajnog prava). Krivičnim zakonima se predviđaju kazne za počinitelje nasilja u porodici, dok se prekršajnim zakonom, koji nosi naziv Zakon o zaštiti od nasilja u porodici predviđaju određene zaštitne mjere kojima je cilj da osiguraju brzu i efikasnu zaštitu žrtava nasilja u porodici. Usprkos određenim razlikama među entitetskim propisima u ovoj oblasti, svima je zajednička poruka koju šalju, a to je da nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini nije privatna stvar koja ostaje iza zatvorenih vrata, već da se radi o ozbiljnom kršenju osnovnih ljudskih prava i sloboda što se u bh. društvu više neće tolerirati.

Krivični zakon Republike Srpske, koji je stupio na snagu 1.10.2000. godine, prvi je zakon koji je na prostoru bivše Jugoslavije uveo krivično djelo nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici. Od tada su se propisi o ovom krivičnom djelu nekoliko puta mijenjali. Trenutno glase ovako (dijelovi):³¹

- (1) Ko primjenom nasilja, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana svoje porodice ili porodične zajednice i time dovede do povrede fizičkog ili psihičkog integriteta pasivnog subjekta, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.
- (2) Ako je pri izvršenju djela iz stava 1. ovog člana korišćeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo pogodno da tijelo teško povrijedi ili zdravlje naruši, učinilac će se kazniti zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (3) Ako je usljed djela iz st. 1. i 2. ovog člana nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušavanje zdravlja ili su ona učinjena prema licu mlađem od 18 godina ili u prisustvu lica mlađeg od 18 godina, učinilac će se kazniti zatvorom od dvije do deset godina.
- (4) Ako je usljed djela iz st. 1, 2. i 3. ovog člana nastupila smrt člana porodice ili porodične zajednice, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do petnaest godina.
- (5) Ko liši života člana porodice ili porodične zajednice kojeg je prethodno zlostavljao, kazniće se zatvorom od najmanje deset godina.
- (6) Ko prekrši mjere zaštite od nasilja u porodici koje mu je sud odredio na osnovu zakona, kazniće se novčanom kaznom i zatvorom od tri mjeseca do tri godine.
- (7) Članom porodice ili porodične zajednice, u smislu ovog krivičnog djela, smatraju se supružnici ili bivši supružnici i njihova djeca i djeca svakog od njih, vanbračni partneri ili bivši vanbračni partneri, njihova djeca ili djeca svakog od njih, srodnici po tazbini zaključno do drugog stepena bez obzira na činjenicu da je bračna zajednica prestala, roditelji sadašnjih i bivših bračnih i vanbračnih partnera, srodnici iz potpunog usvojenja u pravoj liniji bez ograničenja, a u pobočnoj zaključno sa četvrtim stepenom, kao i srodnici iz nepotpunog usvojenja, lica koja vezuje odnos starateljstva, lica koja žive ili su živjela u istom porodičnom domaćinstvu, bez obzira na srodstvo, te lica koja imaju zajedničko dijete ili je dijete začeto, iako nikada nisu živjela u istom porodičnom domaćinstvu.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine³² i Krivični zakon Brčko distrikta BiH³³ ovo djelo reguliraju na identičan način (dijelovi):

- (1) “Ko nasiljem, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava mir, tjelesnu cjelovitost ili psihičko zdravlje člana svoje porodice kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine.

31 Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici, član 208, Krivični zakon Republike Srpske („Službeni glasnik RS”, br. 49/03, 108/04, 37/06, 73/10, 67/13)

32 Čl 222. Krivični zakon FBiH, „Službene n. FBiH“ br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14.

33 Nasilje u porodici, član 218. Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Službene novine Brčko distrikta 9/13.

- (2) Ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana učini prema članu porodice s kojim živi u zajedničkom domaćinstvu, kazniće se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.
- (3) Ako je pri učinjenju krivičnog djela iz stava 1 i 2 ovog člana upotrijebljeno oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo prikladno da teško ozlijedi tijelo ili naruši zdravlje, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine.
- (4) Ako je krivičnim djelom iz stava 1 do 3 ovog člana član porodice teško tjelesno ozlijeđen ili mu je zdravlje teško narušeno ili ako je krivično djelo iz stava 1 do 3 ovog člana učinjeno prema djetetu ili maloljetniku, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od jedne do pet godina.
- (5) Ako je krivičnim djelom iz st. 1 do 4 ovog člana prouzrokovana smrt člana porodice, učinitelj će se kazniti kaznom zatvora od dvije do petnaest godina.
- (6) Ko usmrti člana i kojeg je prethodno zlostavljao, kazniće se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora”.

U krivičnim zakonima (FBiH, RS i Brčko distrikt BiH) svrha kažnjavanja uključuje sljedeće:

- preventivni uticaj na počinioca da ne čine krivična djela (tj. generalna prevencija);
- spriječavanje počinioca da počini dodatno krivično djelo/djela i podsticanje njegove/njene rehabilitacije tj. individualna prevencija i rehabilitacija;
- Izražavanje osude krivičnog djela od strane zajednice potvrđujući vrijednost zakona;

Također, od 2010. godine krivični zakoni Federacije BiH i Brčko distrikta BiH dodali su sljedeću svrhu kažnjavanja: “zaštita i pružanje zadovoljštine žrtvi krivičnog djela”.

Republika Srpska i Federacija BiH također su usvojile entitetske zakone o zaštiti od nasilja u porodici 2005. godine – koji su izmijenjeni i dopunjeni 2013, odnosno 2015. godine. Ovim zakonima su predviđene zaštitne mjere i prekršajne sankcije, kao i sveobuhvatan okvir za sprečavanje i suzbijanje nasilja u porodici. Nažalost, neke od propisanih zaštitnih mjera izriču se jako rijetko, ili nikada.

Sudovi u BiH na raspolaganju imaju sljedeće zaštitne mjere, koje mogu biti izrečene nasilnom članu porodice:³⁴

- 1) udaljenje iz stana, kuće ili drugog stambenog prostora;
- 2) zabrana približavanja;
- 3) zabrana uznemiravanja i uhođenja žrtve porodičnog nasilja;
- 4) obavezni psiho-socijalni tretman;
- 5) obavezno liječenje od zavisnosti; i
- 6) privremeno hapšenje i pritvaranje (samo u Federaciji BiH).

Zakoni koji u Bosni i Hercegovini reguliraju pitanje nasilja u porodici generalno reflektiraju međunarodne standarde. Iako bi mogle biti urađene manje revizije entitetskih krivičnih zakona i entitetskih zakona o zaštiti od nasilja u porodici, kako bi se dodatno ojačao zakonski okvir u ovoj oblasti, policija, tužitelji i sudije generalno imaju na raspolaganju zakonski okvir neophodan za aktivan rad u cilju prevencije, zaštite i procesuiranja slučajeva nasilja u porodici. Međutim, u praksi, adekvatni zakoni ne podrazumijevaju i adekvatnu provedbu i izvršenje. U slučajevima nasilja u porodici, provođenje i izvršenje zakona ometaju pogubni utjecaji rodnih stereotipa i predrasuda.

³⁴ Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske, član 23 (Službeni glasnik Republike Srpske, 102/12, 108/13, 82/15.) Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH, član 9 (Službene novine Federacije BiH, 20/13.)

3.1.3. Rodne predrasude: Ometanje pravednog i jednakog provođenja pravde u slučajevima nasilja u porodici

Istraživanja pokazuju da rodne predrasude bitno utječu na način na koji šira javnost, kao i članovi pravosudne zajednice, doživljavaju i tretiraju žrtve, počinitelje i općenito pitanje nasilja u porodici. Rodno zasnovani stereotipi koji stvaraju predstave o agresivnoj prirodi muškaraca, o tome kako žrtve treba da se ponašaju, te da samo određene okolnosti predstavljaju ozbiljan slučaj nasilja u porodici, utječu na to kako se slučajevi istražuju, krivično gone i kako se donose presude. Studije pokazuju da članovi pravosudne zajednice koji imaju jake rodne predrasude teže uočavaju postojanje nasilja u porodici i odgovornost izvršioca za isto.³⁵ Uistinu se čini da pravnici koji rade u krivičnompravnom sistemu iznose argumente i koriste taktike za koje oni smatraju da će biti najefikasnije u svjetlu postojećih društveno-kulturnih uvjerenja i vrijednosti.³⁶ Kao rezultat toga, rodne predrasude i rodno zasnovani stereotipi mogu značajno utjecati na to kako sudije identificiraju i koriste olakšavajuće i otežavajuće okolnosti u izricanju kazne.

Olakšavajuće i otežavajuće okolnosti

Krivično zakonodavstvo u BiH zahtijeva od sudija da odrede kaznu u granicama koje su zakonom propisane za to djelo, te da procijene kako će se najbolje postići svrha kažnjavanja. Osim toga, moraju uzeti u obzir eventualne olakšavajuće i otežavajuće okolnosti, koje, pored ostalog, uključuju i “motive za izvršenje krivičnog djela, stepen povrede ili ugrožavanja zaštićenog dobra, okolnosti pod kojima je djelo počinjeno, ponašanje počinitelja u prošlosti, njegovu situaciju i njegovo ponašanje nakon izvršenja krivičnog djela, kao i druge okolnosti koje se odnose na počinitelja”.^{37 38}

U izvještaju OSCE-a utvrđeno je da su sudovi u BiH utvrdili olakšavajuće okolnosti u oko 74% od 70 predmeta koji su detaljno proučavani, dok se otežavajuće okolnosti spominju samo u 41% slučajeva.³⁹ Isto tako, bh. sudovi vrlo rijetko utvrđuju kvalificirani oblik djela nasilja u porodici (krivična optužnica), usprkos tome što je krivični zakon u toj oblasti veoma jasan. Na primjer, pored osnovnog oblika krivičnog djela nasilja u porodici, mogu se uzeti u obzir sljedeća kvalifikatorna obilježja:

- kada žrtva i počinitelj žive u istom domaćinstvu;
- kada je korišteno oružje ili opasan predmet ili drugo sredstvo pogodno za nanošenje tjelesnih povreda ili narušavanje zdravlja;
- kada je nanesena teška tjelesna povreda ili je zdravlje ozbiljno narušeno;
- kada je žrtva mlađa od 18 godina ili kada se djelo počini u prisustvu takve osobe;
- kada je djelo dovelo do smrti člana porodice ili domaćinstva;
- kada je ubijen član porodice koji je ranije zlostavljan.

35 Identifying and Preventing Gender Bias in Law Enforcement Response to Sexual Assault and Domestic Violence, United States Department of Justice, 2015. Dostupno na: <https://www.justice.gov/opa/file/799366/download>

36 Halilović, M. i Huhtanen, H. 2014. Rod i pravosuđe: Implikacije roda u pravosuđu BiH. 2014.

37 Krivični zakoni FBiH, RS i BD BiH.

38 Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), misija u Bosni i Hercegovini, *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici: Analiza i preporuke u krivičnompravnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, s preporukama*. Sarajevo, Decembar, 2011, s. 21.

39 Ibid. s. 21-23.

Najčešće korištena otežavajuća okolnost u slučajevima koje je OSCE posmatrao je “ranija osuđivanost”. Ipak, u brojnim slučajevima koji uključuju prisustvo djece i maloljetnika, teške tjelesne ozljede i korištenje oružja, ovi faktori nisu uzeti u obzir kao otežavajuće okolnosti.⁴⁰ U izvještaju se dalje navodi da je “nedostatak uključivanja dokaza koji se odnose na seksualno nasilje, kao oblik nasilja u porodici, kada činjenice ukazuju na postojanje takvog nasilja, zabrinjavajuće i zahtijeva dalju istragu”.⁴¹

S druge strane, sudovi su često prihvatili olakšavajuće okolnosti.⁴² Tokom pregleda 289 kaznenih slučajeva nasilja u porodici, OSCE je utvrdio da sudovi u BiH najčešće koriste sljedeće olakšavajuće okolnosti:

- i. ranija neosuđivanost optuženog;
- ii. optuženi je priznao krivicu;
- iii. optuženi je izrazio žaljenje zbog učinjenog djela;
- iv. optuženi se pristojno ponaša u sudnici;
- v. optuženi je otac ili “porodični čovjek”; i
- vi. žrtva je poticala optuženog da počini nasilje u porodici.

Panel sastavljen od devet sudija iz svih dijelova Bosne i Hercegovine je 2013. godine izradio Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici. Panel je razmotrio svaku olakšavajuću okolnost spomenutu u izvještaju OSCE-a (i nekoliko drugih izvještaja) i utvrdio smjernice za sudije za razmatranje ovih okolnosti u budućim slučajevima, u skladu sa zakonima Bosne i Hercegovine. U narednim dijelovima se navode dijelovi iz Priručnika.

i. Ranija neosuđivanost optuženog

U Priručniku se članovi pravosudne zajednice upozoravaju da automatski ne pretpostavljaju da se radi o izolovanom slučaju nasilja, samo zato što počinitelj nije ranije osuđivan. Iako bi izolovani slučaj nasilja predstavljao olakšavajuću okolnost, prepreke u prijavljivanju nasilja u porodici znače da do trenutka kada predmet završi pred sudom, nasilje nad žrtvom obično traje već duže vrijeme. Osim toga, jedan čin fizičkog nasilja može ukazivati na dugu historiju psihološkog nasilja.⁴³

⁴⁰ Ibid. s. 29-30.

⁴¹ Ibid. Ovo pitanje je analizirano u SAD u okviru besplatnog *online* kursa koji je osmišljen kao dio Nacionalnog programa pravosudne edukacije, “Intimate Partner Sexual Abuse: The Hidden Dimension of Domestic Violence Cases”, dostupno na: www.njep-ipsacourse.org. Prema Schafran, Lynn Hecht “Risk Assessment and Intimate Partner Sexual Abuse: The Hidden Dimension of Domestic Violence,” *Judicature*, January-February 2010, s. 161.

⁴² Ibid. s. 21-22.

⁴³ Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, DCAF, 2014, str. 17.

Trajanje nasilja u porodici kroz duži vremenski period (faktički povrat)⁴⁴

Preporuka: Trajanje nasilja u porodici u dužem vremenskom periodu, ukoliko nije obuhvaćeno bićem krivičnog djela, imaće značaj otežavajuće okolnosti.

Obrazloženje: U predmetima nasilja u porodici koje je trajalo duži vremenski period, opravdano je – a u skladu sa utvrđenim činjenicama u predmetu – utvrditi postojanje kontinuiteta u činjenju nasilja.

Analiza sudskih presuda u slučajevima nasilja u porodici u BiH ilustrira da je uobičajena praksa advokata da tvrdi da je incident izolirana pojava koja ne predstavlja stalno nasilje i zlostavljanje – bez obzira da li se krivični postupak vodi za jedan incident ili produženo kazneno djelo. *U tom smislu, postojanje stalnog (konstantnog) nasilja i zlostavljanja se može dokazati, između ostalog, utvrđivanjem postojanja posljedica kod žrtve koje su rezultat trajnog nasilja i zlostavljanja. Ovo pruža mogućnost identifikacije nekoliko kombinacija ugrožavanja “zaštićenog dobra”, kao što je predviđeno krivičnim zakonima u odnosu na krivično djelo nasilja u porodici. U slučajevima kada obrana tvrdi da nema kontinuiranog nasilja i zlostavljanja, sud se potiče da ne izgubi iz vida moguće postojanje psihičkih posljedica kod žrtve usljed dugoročnog trajanja nasilja u porodici. Osim toga, sud se može okoristiti od obraćanja posebne pažnje na potrebu i opravdanost izvođenja dokaza u cilju utvrđivanja mogućih psiholoških povreda žrtve, između ostalog.*

ii. Priznanje krivnje od strane optuženog

U Priručniku je istaknuto da će branitelj ponekad ponuditi priznanje krivnje za osnovni oblik djela nasilja u porodici, kako bi izbjegao procesuiranje za kvalificirani oblik djela. Imajući to na umu, u Priručniku se nosiocima pravosudnih funkcija savjetuje da odbace priznanje krivnje za djela za koja je propisana blaža kazna nego za kvalificirani oblik djela nasilja u porodici u sljedećim situacijama koje karakteriziraju otežavajuće okolnosti:⁴⁵

- optuženi je povratnik u činjenju djela nasilja u porodici
- postoje dokazi koji upućuju na to da je nasilje u porodici trajalo duži vremenski period
- optuženi je tokom činjenja djela koristio davljenje
- optuženi ekstremno dominira nad žrtvom
- žrtva je smještena u sigurnu kuću
- žrtva je naročito ranjiva ili su djeca svjedočila nasilju.⁴⁶

44 Izvadak iz ibid.

45 Ibid, s. 35-6.

46 Ibid.

iii. Optuženi je izrazio žaljenje zbog učinjenog djela

Iako žaljenje nekad može biti istinsko, počinioci dugotrajnog nasilja u porodici često manipuliraju emocijama. Pored toga, njihovo ponašanje u javnosti ne treba se uzimati kao pokazatelj njihovog ponašanja prema žrtvi (ili više njih) kod kuće.

Kajanje⁴⁷

Preporuka: Kajanje optuženog ne cijeni se automatski kao olakšavajuća okolnost.

Obrazloženje: Kajanje predstavlja odnos optuženog prema izvršenom djelu. Zavisno od činjenica krivičnog djela nasilja u porodici, sud može ovom faktoru pridati značaj otežavajuće ili olakšavajuće okolnosti.

Sudovi bi trebali uzeti u obzir historijat nasilja (odnosno vršenje ranijeg nasilja u porodici/zlostavljanja koje se desilo prije predmetnog slučaja povodom kojeg se vodi sudski postupak) pri određivanju da li kajanje predstavlja olakšavajuću ili otežavajuću okolnost. *To uključuje i razmatranje vremenskog trajanja djela nasilja u porodici, kako se počinilac odnosi prema radnji nasilja nakon izvršenja, te kakav je psihički odnos počinilac zauzeo prema posljedici djela. Naprimjer, ukoliko je nasilje trajalo duži vremenski period, izraženo kajanje se ne bi trebalo cijeliti kao olakšavajuća okolnost. Štaviše, u ovim slučajevima otvara se mogućnost da se čin kajanja posmatra kao neiskren gest optuženog pred sudom, te da se u skladu s tim kajanje cijeni kao otežavajuća okolnost od strane suda.*

S druge strane, kajanje može imati potencijalni značaj olakšavajuće okolnosti u slučaju kada optužena osoba prvi put odgovara za djelo nasilja u porodici, i nema naznaka trajnog ili kontinuiranog nasilja (npr. socijalne službe, svjedoci itd.). U svakom slučaju, sud pri odmjeravanju kazne treba staviti akcent na radnju izvršenja djela sa svim okolnostima slučaja, a ne na činjenicu da se optuženi pokajao za učinjeno djelo, te uvijek treba sa povećanim oprezom i kritičkom analizom prilaziti ocjeni izraženog kajanja počinioca, s obzirom na mogućnost da optuženi svjesno obmanjuje sud i na težinu utvrđivanja iskrenosti izraženog kajanja za učinjeno nasilje u porodici.

iv. Optuženi se pristojno ponaša u sudnici

Loše ponašanje ili nesaradnja u sudnici mogu dovesti do dodatnog kažnjavanja optuženog zbog nepoštivanja suda. To ne znači da se primjenom iste logike dobro ponašanje treba cijeliti kao olakšavajuća okolnost.

⁴⁷ Galić N, Huhtanen H., eds. Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini. Sarajevo, DCAF, 2014. s. 28.

“Uzorno ponašanje” optuženog pred sudom⁴⁸

Preporuka: Uzorno ponašanje pred sudom se očekuje od optuženog, te se stoga ne cijeni kao olakšavajuća okolnost.

Obrazloženje: S ciljem izbjegavanja potencijalnog ulaganja žalbe iz razloga da sud nije u dovoljnoj mjeri cijenio uzorno ponašanje / korektno držanje optuženog pred sudom, poželjno je da sud u obrazloženju sudske presude izričito naglasi da se u svakom slučaju “uzorno ponašanje” očekuje od svih optuženih i drugih osoba koje se pojave pred sudom, te ga stoga sud ne uzima u razmatranje kao olakšavajuću okolnost pri donošenju odluke o vrsti i visini krivične sankcije. U Bosni i Hercegovini zabilježeni su slučajevi ulaganja žalbe na odluku prvostepenog suda u predmetima nasilja u porodici iz razloga što sud nije u dovoljnoj mjeri cijenio činjenicu uzornog ponašanja ili korektnog držanja optuženog pred sudom⁴⁹ kao olakšavajuću okolnost pri odmjeravanju kazne.

U suprotnom slučaju, ukoliko se optužena osoba ponaša s nepoštivanjem prema sudu i/ili drugim strankama u sudskom postupku, poželjno je da sud ovu činjenicu evidentira i navede u obrazloženju sudske odluke (bez obzira na to da li je optuženi sankcioniran zbog nepoštivanja suda ili ne), iako je izričito ne treba cijeniti kao posebnu otežavajuću okolnost.

v. Optuženi je otac ili “porodičan čovjek”

Sudovi mogu cijeniti porodični status optuženog kao olakšavajuću okolnost zbog istinske brige za očuvanje porodice i uzeti u obzir najbolje interese prisutne djece. Međutim, to stanovište je pogrešno zato što umanjuje ozbiljnost nasilja u porodici, potrebu za intervencijom suda da bi se nasilje zaustavilo i činjenicu da se maloljetnici koji svjedoče nasilju u porodici ili njegovim posljedicama trebaju smatrati sekundarnim žrtvama.

Porodični status optuženog⁵⁰

Preporuka: Porodični status optuženog ne cijeni se kao olakšavajuća okolnost, osim u jednom slučaju.

Izuzetno, porodični status optuženog može imati značaj olakšavajuće okolnosti isključivo u slučaju kada je optužena osoba roditelj maloljetnog djeteta ili djece, za čije je materijalno izdržavanje isključivo odgovoran u porodici, uz zadovoljenje sljedećih uvjeta:

- da se radi o niskom intenzitetu djela nasilja u porodici, ili o izolovanom slučaju nasilja;
- da je nasilje isključivo usmjereno prema partneru, te da djeca nisu svjedočila nasilju.

⁴⁸ Ibid, s. 26-7.

⁴⁹ Primjeri ovakvog ponašanja mogu biti kada se optuženi odnosi s poštovanjem prema sudu i oštećenoj, pokazuje pažljivost, susretljivost prema žrtvi itd.

Obrazloženje: Sud nikako ne treba izgubiti iz vida da nasilje u porodici isključuje harmonične porodične odnose, te da ono direktno urušava temelje “zdrave i funkcionalne porodice” kao osnovne ćelije društva. U svakom slučaju, sud treba izbjeći pretpostavke da bračni status ili roditeljstvo samo po sebi zaslužuje veći stepen društvenog poštovanja ili ukazuje na posebne karakterne osobine optuženog.

U skladu s tim, ne bi bilo opravdano činjenici da je optuženi “porodičan čovjek” ili “roditelj” pridavati automatski značaj olakšavajuće okolnosti u predmetu nasilja u porodici. Sud uvijek s oprezom treba pristupiti ocjeni porodičnog statusa optuženog kao potencijalne olakšavajuće okolnosti u samostalnom kapacitetu. Ako se porodični status utvrdi kao olakšavajuća okolnost, potrebno je da je sud dovede u vezu s drugim činjenicama i okolnostima slučaja (npr. da u porodici nisu ugrožene osnovne potrebe djece, da se ne radi o slučaju recidivizma itd.), koje onda, komplementarno djelujući, mogu opravdati kvalifikaciju predmetne činjenice kao olakšavajuće okolnosti.

Nakon objavljivanja Priručnika, tri radne grupe sa ukupno 37 sudija iz čitave BiH detaljno su razmatrale neke od ovih okolnosti. Njihovi nalazi su dokumentirani u Vodiču u postupanju, koji služi kao dopuna Priručniku. Iz Vodiča u postupanju bismo mogli zaključiti da su rijetki predmeti u kojima se porodični status optuženog treba cijeniti kao olakšavajuća okolnost.

U Vodiču u postupanju se citiraju nalazi istraživanja gdje se kaže da je “nasilje u porodici više od povremenog incidenta sa ljutitim oslovljavanjem ili izolovanog i jednokratnog šamara ili guranja između muža i žene koji su uzajamno frustrirani”.⁵¹ Stoga, jedan incident nasilja može se smatrati izolovanim samo ako ne postoje drugi dokazi da on spada u “sistematski obrazac moći i kontrole koju vrši jedna osoba nad drugom, koji uključuje razne fizičke i nefizičke taktike zlostavljanja i prisile”.^{52 53}

Također, u Vodiču u postupanju se spominju nova istraživanja u oblasti neuronauke koja pokazuju da su djeca viktimizirana zbog samog prisustva nasilja u porodici u njihovom domu, ili ako se ono vrši nad osobom koja se o njima brine, čak i ako oni direktno ne svjedoče nasilju. To implicira da djeca mogu izbjeći svjedočenje nasilju u porodici nad jednim od svojih roditelja samo ako ne žive u istoj kući i ako se roditelj ne brine o njima.⁵⁴

50 Ibid, s. 25-6.

51 Michigan Judicial Institute, *Domestic Violence: A Guide to Civil and Criminal Proceedings*, 3. ed., (Lansing, MI; Michigan Judicial Institute, 2013), p. 1-3.

52 Flood, M., “He hits, she hits: Assessing debates regarding men’s and women’s experience of domestic violence,” Australian Domestic and Family Violence Clearinghouse seminar, Sydney, (6 December 2012), p.2.

53 Nenad Galić, ed., *Vodič u postupanju: Nasilje u porodici* (Sarajevo: DCAF, 2016), s. 9.

54 Nenad Galić, ed., *Vodič u postupanju: Nasilje u porodici* (Sarajevo: DCAF, 2016), s. 18–19.

Nova saznanja iz neuronauke⁵⁵

U ranom djetinjstvu, ljudski mozak je izuzetno plastičan, razvijaju se novi neuroni i formiraju sinapse kao odgovor na senzorna, perceptivna i afektivna iskustva. Mozak u razvoju je osjetljiv na stres i unutrašnje stanje osobe koja se brine za dijete i od koje ono zavisi. U sigurnom okruženju, kada dijete ima adekvatan i nježan odnos sa osobom koja se brine za njega, umjereni stres razvija otpornost. Međutim, u nepredvidivom, napetom i nasilnom okruženju gdje je stres neizbježan, on postaje toksičan, oslobađajući čitavu oluju neurohemikalija koje dovode do “ukorijenjenog stresa”.

Djeca koja su stalno izložena nasilju u porodici žive u trajnom stanju “uzbune”, sa jakim hormonima stresa, naročito kortizolom. Ovakvo stanje uzbuje ima brojne negativne posljedice po razvoj mozga. Neuronauka nam pokazuje da hronična izloženost djece nasilju u porodici dovodi do fizičkih promjena na mozgu, narušavanja moždane funkcije i posljedica po fizičko i mentalno zdravlje koje traju cijeli život. Toksični stres mijenja arhitekturu dječjeg mozga.

vi. *Žrtva je poticala optuženog da počinil nasilje u porodici.*

Ova olakšavajuća okolnost je posebno zabrinjavajuća i usko je povezana sa rodnim stereotipima i ličnim prosudbama sudija. Na primjer, u jednoj studiji provedenoj 2013/14. godine sa predstavnicima bh. pravosuđa utvrđeno je sljedeće: Preko 35% ispitanika/ca procijenilo je da je ponašanje žrtve (“teška”, svađalački nastrojena, agresivna) važan faktor u određivanju kazne počinitelju. Od ispitanika se nije tražilo da preciziraju da li taj faktor pozitivno ili negativno utječe na njihovu odluku, ali postojeće istraživanje pokazuje da članovi pravosudne zajednice ponekad zbog duboko ukorijenjenih stereotipa propituju da li podnositeljica tužbe ima karakteristike “prave žrtve”.⁵⁶ Ovi trendovi ne postoje samo u BiH. U okviru svog rada, Radna grupa koja se bavi rodnim predrasudama, iz američke savezne države Maryland donijela je sljedeće zaključke:

(...) prečesto sudije i sudski zaposlenici poriču iskustva žrtve, optužuju žrtvu da laže o svojim povredama, tretiraju slučajeve kao trivijalne i nevažne, krive žrtvu što je pretučena i krive žrtvu što nije ostavila nasilnika.⁵⁷

Ovakve procjene mogu ukazivati na suštinske rodne stereotipe i negativne stavove prema žrtvama nasilja u porodici. Cijeniti svađalačko ili teško ponašanje žrtve u sudnici kao olakšavajuću okolnost na neki način implicira da je nasilje koje je ona doživjela bilo opravdano i da zahtjevne ili provokativne žene zaslužuju da budu zlostavljane. Također, to može biti znak da članovi pravosudne zajednice ne shvataju žrtve nasilja ozbiljno ako se one ne uklapaju u njihove (obično neosnovane) stereotipe o tome kako “tipična” žrtva izgleda i kako se ponaša.⁵⁸

55 Schafran, Lynn Hecht, “Domestic Violence, Developing Brains, and the Lifespan: New Knowledge from Neuroscience,” *The Judges Journal*, 53, no. 3 (Summer 2014), pp. 33-37, citirano u Galić, N, ed., *Vodič u postupanju: Nasilje u porodici* (Sarajevo: DCAF, 2016), s. 19.

56 Halilović M, Huhtanen H, s. 72.

57 Karen Czapanskiy and Tricia O'Neill, Maryland Special Joint Committee on Gender Bias in the Courts, *Report of the Special Joint Committee on Gender Bias in the Courts* (1989), v.20.

58 Halilović M, Huhtanen H. *Rod i pravosuđe*. Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine, Sarajevo: 2014, s. 72-73.

Uloga rodnih stereotipa u donošenju sudskih odluka

Iz zaključaka panela koji je izradio Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini evidentno je da rodno zasnovani stereotipi predstavljaju značajan faktor koji utječe na sudove kada utvrđuju olakšavajuće okolnosti. Naime, ne postoji međunarodni ili domaći pravni zahtjev osnova za korištenje kajanja, statusa porodičnog čovjeka i dobrog ponašanja pred sudom kao olakšavajuće (ili oslobađajuće) okolnosti; upotreba istih u kontekstu nasilja u porodici se može povezati sa rodno zasnovanim stereotipima koji su doprinijeli stvaranju i održavanju podjele na javno i privatno. Iako sudovi kod donošenja presude moraju uzeti u obzir ponašanje počinitelja nakon činjenja krivičnog djela, počinioci nasilja u porodici često se sasvim drugačije ponašaju nego kada su sami sa svojim porodicama. Također, izražavanje kajanja prema žrtvi nakon nasilnog čina je uobičajena metoda prisilnog preuzimanja kontrole koju koriste počinioci, a ne znak da namjeravaju promijeniti ponašanje.⁵⁹

Istraživanje iz 2013/14. je otkrilo još jedan rodni stereotip koji predstavlja utjecajan faktor u procesuiranju i izricanju presuda u predmetima nasilja u porodici: muškarci vrše rodno zasnovano nasilje zbog svoje prirode. U istraživanju se navodi:

Skoro polovina ispitanika se složila da su “muškarci prirodno skloni nasilju”. Ovi rezultati i informacije prikupljene u intervjuima otkrivaju slične perspektive – da je veća pojava rodno zasnovanog nasilja povezana sa muškim fizičkim karakteristikama i prirodom. Ovu perspektivu zastupaju više muškarci nego žene...⁶⁰

Međunarodno istraživanje ne podržava uvjerenje mnogih ispitanika koji su popunili upitnik i intervjuiranih ispitanika da je primarni uzrok rodno zasnovanog nasilja "prirodna" sklonost muškaraca da budu nasilni. Također navodi da biološki faktori kao što je fizička snaga nisu važni. Umjesto toga, nasilje u porodici i seksualno nasilje dešavaju se u okruženjima koje karakteriziraju muška dominacija i polaganje prava, te nepostojanje rodne ravnopravnosti.⁶¹ Ispitanici su rijetko pokretali ove teme.⁶² Osim toga, sudije, pravnici i tužioc koji su obuhvaćeni istraživanjem nisu smatrali da oni imaju odgovornost da se suprotstave ravnodušnim stavovima prema rodno zasnovanom nasilju u svojim zajednicama tako što će podvući da su djela počinitelaca i zakonski i društveno neprihvatljiva. To oni možda smatraju logičnim: ako istinski vjeruju da je nasilno ponašanje muškaraca “prirodno”, onda vjerovatno vjeruju i da će bilo kakva intervencija krivičnog pravnog sistema biti beskorisna za prevenciju budućih slučajeva rodno zasnovanog nasilja.

59 United Kingdom House of Commons Home Affairs Committee, *Draft Sentencing Guidelines – Overarching Principles: Domestic Violence and Breach of a Protective Order*, Third Report of Session 2005-6 (London: The Stationary Office Ltd, 2006), pp. 17-18.

60 Halilović M, Huhtanen H. *Rod i pravosuđe*, 2014. s. 77-79.

61 UN General Assembly, *In-Depth Study on All Forms of Violence against Women: Report of the Secretary-General* (New York: UN, July 6, 2006), 28–30. Vidi i: Marianne Hester, Liz Kelly, and Jill Radford, eds. *Women, Violence and Male Power* (Buckingham: Open University Press, 1996).

62 Vidi: Babović, et al. *Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH: 2013*, 86 i 88. “Kulturni faktori su također snažno povezani s rizicima porodičnog nasilja nad ženama. Iako se cijeli uzorak ispitanika u velikoj mjeri slaže sa patrijarhalnim mišljenjem o rodnom ulogama... ovo slaganje je veće u domaćinstvima gdje se odvija nasilje u porodici... i ‘kultura tolerisanja nasilne metode rješavanja sukoba’ povećava rizik od nasilja u porodici nad ženama...”.

3.1.4. Rodne predrasude i donošenje odluka u slučajevima nasilja u porodici

OSCE Misija u BiH je 2011. godine analizirala kaznenu praksu u slučajevima nasilja u porodici na osnovu presuđenih predmeta iz perioda 2004–2010. godine. Analiza je pokazala sljedeće:

- U većini predmeta izrečene su uvjetne zatvorske kazne, skoro 77,2% (ili 223 predmeta);
- Kazne zatvora izrečene su u samo 8,3% od ukupnog broja predmeta (ili 24 predmeta); i
- Počinitelji su kažnjeni novčanom kaznom u 13,5% predmeta (ili 39 predmeta).

Podaci koji datiraju iz perioda 2010-2013. g. pokazuju sličan trend, dok je u 2014. godini smanjen broj uvjetnih osuda i povećan broj zatvorskih kazni.

Godina ⁶³	Ukupan broj osuđujućih presuda	Zatvorska kazna	Novčana kazna	Uvjetna osuda	Drugo
2010.	337	11%	12%	74%	3%
2011.	343	16%	6%	75%	3%
2012.	409	10%	7%	81%	2%
2013.	324	10%	6%	83%	1%
2014.	311	26%	7%	65%	2%

Jedan od najznačajnijih zaključaka OSCE-ovog istraživanja je bio da su uvjetne zatvorske kazne izrečene u 77,2% predmeta nasilja u porodici koji su obuhvaćeni studijom. Najčešće se radilo o jednogodišnjim, odnosno minimalnim kaznama. Predmeti u kojima su izrečene dugotrajnije uvjetne osude – a četiri godine je najstroža – bili su relativno rijetki. Ovo istraživanje je također otkrilo da je uvjetna osuda izricana za širok raspon djela nasilja u porodici, od fizičkog nasilja (npr. premlaćivanja, šamari, napadi koji rezultiraju nanošenjem težih povreda i korištenje oružja) do verbalnog nasilja (uključujući prijetnje smrću i jedan slučaj prijetnje izazivanjem pobačaja). Drugim riječima, čini se da je težina krivičnog djela imala malo utjecaja na težinu izrečene kazne, čak i u predmetima u kojima je utvrđen kvalificirani oblik djela nasilja u porodici.⁶⁴

Na takve blage kazne, koje nisu razmjerne činjenicama i okolnostima kaznenog djela – a niti su u određenoj mjeri u skladu sa krivičnim zakonom – možda su utjecali rodno zasnovani stereotipi i predrasude pripadnika pravosudnog sistema. Na primjer, identifikacija olakšavajućih okolnosti često se zasniva na prevladavajućoj ideji da je ono što se dešava u porodici i domu privatna stvar, koju treba riješiti (obično muška) glava domaćinstva. Nedostatak ocjenjivanja otežavajućih okolnosti, kao što su korištenje oružja, prisutnost djece ili teške tjelesne povrede, ukazuje na to da čak i kada sudovi u BiH rade na ekstremnim slučajevima nasilja u porodici, to pitanje ne smatraju “javnim

⁶³ Podaci su prikupljeni iz općinskih sudova FBiH, i odnose se na član 222. Krivičnog zakona.

⁶⁴ Misija OSCE-a u BiH, *Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelja nasilja u porodici*, s. 19.

problemom”. Osim toga, ove blage kazne u BiH ukazuju na to da sudovi pri provedbi i izvršenju zakona o zaštiti od nasilja u porodici ne pokušavaju eliminirati rodne predrasude, nego ih ojačavaju. Trenutna sudska praksa u oblasti nasilja u porodici, pod utjecajem rodni stereotipa i predrasuda, doprinosi i održava kulturu nekažnjavanja počinitelja nasilja u porodici i samim tim ovu vrstu nasilja predstavlja kao nevažan oblik kriminaliteta. Ove blage kazne također utječu na žrtve, jer je manje vjerovatno da će prijaviti zločin, tražiti pomoć ili sudjelovati u krivičnom gonjenju – čime se održava ciklus nasilja.

Pored toga, uvjetne osude učvršćuju počinitelja u uvjerenju da ima pravo koristiti nasilje kako bi uspostavio moć i kontrolu nad intimnom partnericom, ili da će se takvo ponašanje u najmanju ruku tolerirati. Konačno, izricanjem druge uvjetne osude umjesto aktiviranja prvobitne ako se prekrše njeni uvjeti, sudovi šalju poruku žrtvama, počiniteljima i društvu u cjelini da nasilje u porodici ne smatraju ozbiljnim krivičnim djelom.⁶⁵

65 Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., *Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: DCAF, 2014), s. 9.

Tematska cjelina 3.2

Nasilje u porodici: rizici, uzroci i posljedice

Rezultati učenja – do kraja sesije, polaznice i polaznici će biti u mogućnosti:

1. razumjeti definicije, uzroke, rizike i tipologije nasilja u porodici;
2. razumjeti posljedice nasilja u porodici.

Sažetak: U tematskoj cjelini 3.2 se razmatraju definicije, rizici, uzroci i posljedice nasilja u porodici po žene, djecu i društvo u cjelini. Istražujući dinamiku nasilja u porodici i razbijajući uobičajene mitove o uzrocima nasilja, ovo predavanje ukazuje na potrebu da članovi pravosudne zajednice steknu duboko razumijevanje ovih dinamika, kako bi pravdu dijelili pravično i adekvatno. Rodne predrasude se reflektiraju u samim uvjerenjima i pretpostavkama koje se koriste za objašnjavanje i razumijevanje nasilja u porodici – u mjeri u kojoj se ta uvjerenja i pretpostavke mogu otkriti, rodne predrasude se mogu učinkovitije ublažiti. U završnom dijelu ove cjeline, učesnici i učesnice u grupama diskutuju o slučajevima.

3.2.1. Uvod

Iako nasilje u porodici ima kazneno-pravnu definiciju, u većini pravnih konteksta širom svijeta ono također ima i sociološku definiciju. Nasilje u porodici definira se kao “sistematski obrazac moći i kontrole koju vrši jedna osoba nad drugom, koji uključuje razne fizičke i nefizičke taktike zlostavljanja i prisile”.⁶⁶

Prema Konvenciji o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama Vijeća Evrope, nasilje u porodici definirano je kao:⁶⁷

“svako djelo fizičkog, seksualnog, psihičkog, odnosno ekonomskog nasilja do kojeg dolazi u okviru porodice ili domaćinstva, odnosno između bivših ili sadašnjih supružnika ili partnera, nezavisno od toga da li učinilac dijeli ili je dijelio isto prebivalište sa žrtvom”.

Istraživanja širom Evrope, kao i u Bosni i Hercegovini pokazuju da nasilje u porodici uglavnom vrše bivši ili sadašnji partneri žrtava. Oni ne vrše izolovane incidente nasilja, nego “sistematski” ponavljane incidente nasilja, zlostavljanja, prijetnji i prisile.⁶⁸ Ovo je u suprotnosti sa široko zastu-

66 Michael Flood, “He hits, she hits: Assessing debates regarding men’s and women’s experience of domestic violence”, Australian Domestic and Family Violence Clearinghouse seminar, Sydney, 6 December, 2012, p. 2.

67 Vijeće Evrope, Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici. Istanbul, 11.V.2011

68 Babović et al., s. 56.

pljenim mišljenjem da je nasilje u porodici obično jedan incident koji je rezultat stresa, frustracije ili privremeno niskih sposobnosti suočavanja sa stresom.⁶⁹

Kao što je navedeno u Tematskoj cjelini 3.1, postoji niz rodno zasnovanih stereotipa i predrasuda koji su utjecali na razvoj zakona i politika, kao i pravne prakse. Stoga nije začuđujuće da je velika većina ideja, pretpostavki i mišljenja koje imamo o nasilju u porodici nastala pod utjecajem stereotipa i predrasuda, uključujući rodne predrasude. Ipak, ako se zaista želimo boriti protiv nasilja u porodici kroz pravne i političke realizacije, onda moramo voditi računa da naše znanje bude činjenično, precizno i savremeno – znanje se, baš kao i zakoni, mijenja i razvija.

3.2.2. Nasilje u porodici: Rasprostranjenost, uzroci i faktori rizika

Nasilje u porodici nad ženama je složen, univerzalno prisutan fenomen⁷⁰ koji se ne može objasniti jednostavnim i pojedinačnim teorijama koje su se koristile u prošlosti.⁷¹ Današnja paradigma, koja je u potpunosti prihvaćena od strane međunarodnih standarda ljudskih prava, priznaje strukturalnu prirodu nasilja nad ženama kao rodno zasnovano nasilje, i opisuje ovaj oblik nasilja kao jedan od ključnih društvenih mehanizama koji se koriste da prisile žene da budu u podređenom položaju u odnosu na muškaraca. Također je poznato da se nasilje nad ženama očituje kroz historijski neravnotežan balans moći između žene i muškarca, koji je doveo do diskriminacije žena od strane muškaraca.⁷² Studija UN-a o svim oblicima nasilja nad ženama smatra da su glavni strukturalni uzroci ovog nasilja patrijarhat i drugi odnosi koji uključuju dominaciju i subordinaciju, društveno-kulturalne norme ponašanja, običaje i tradiciju, i ekonomske nejednakosti.⁷³ Zapravo, glavni uzrok nasilja nad ženama je rodna nejednakost. S druge strane, nasilje u porodici kao i drugi oblici rodno zasnovanog nasilja (npr. silovanje, seksualno uznemiravanje), predstavljaju jednu od glavnih prepreka za postizanje ravnopravnosti između žena i muškaraca.⁷⁴

Izvadak iz: Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini (Sarajevo: DCAF, 2014).

Žalostno je, ali s obzirom na ovaj okvir, ne čudi da je nasilje u porodici relativno često. Iako većina muškaraca nikada ne počinu nasilje u porodici, s obzirom da žene kao grupa brojem čine polovinu svjetske populacije, broj žena i djevojaka pogođenih nasiljem u porodici i drugim oblicima rodno zasnovanog nasilja i dalje je nelagodno visok.

69 Halilović, Majda i Heather Huhtanen, Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine, (Sarajevo: AI/DCAF, 2014), s.67.

70 Claudia García-Moreno and others, *Summary Report Multi-Country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women*, VII.

71 Uzroci nasilja nad ženama, tj. nasilja u porodici, izučavaju se iz različitih perspektiva, uključujući feminističku, kriminalističku, psihološku, sociološku, zdravstvenu i perspektivu ljudskih prava. Pristup zasnovan na ljudskim pravima podrazumijeva interkonekcije između ženskih ljudskih prava i pretpostavki koje su uzrokovane nepoštovanjem tih prava.

72 Vijeće Evrope 'Konvencija o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici', Preambula.

73 Generalna skupština UN-a, Studije o svim oblicima nasilja nad ženama, Izvještaj generalnog sekretara, dokument broj A / 61/122 / Add.1, 6. juli 2006. godine, pp. 28–30.

74 Nenad Galić i Heather Huhtanen, eds., *Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini* (Sarajevo: DCAF, 2014), p. 11.

a) Neke statistike o nasilju u porodici

U Sjedinjenim Američkim Državama:⁷⁵

- 1 od 3 žene i 1 od 4 muškarca su tokom života bili žrtve fizičkog nasilja od strane intimnog partnera. Kod 1 od 5 žena i 1 od 7 muškaraca, radi se o teškom fizičkom nasilju.
- Tokom života, 1 od 7 žena i 1 od 18 muškaraca je uhodio intimni partner do tačke kada su se ozbiljno zabrinuli za vlastitu sigurnost ili sigurnost bliske osobe, uključujući rizik od ubistva.
- 45% ubistava žena počinili su intimni partneri.⁷⁶
- Dnevno se upućuje više od 20.000 telefonskih poziva hotline centrima za nasilje u porodici.

Pitanja za studentice i studente:

- *Da li mislite da je situacija bolja u Bosni i Hercegovini?*
- *Da li su žene u Bosni i Hercegovini izložene nasilju u porodici u istom omjeru kao žene u SAD-u?*

Činjenice i brojke: Situacija nije znatno drugačija u Bosni i Hercegovini.⁷⁷

- 47,2% žena u BiH, (47,2% u FBiH i 47,3% u RS-u) doživjelo je jedan ili više oblika nasilja otkada su napunile 15 godina.
- 41,9% žena navelo je da su bile izložene psihološkom nasilju, zbog čega je ono najčešći oblik nasilja.
- 24,3% žena navelo je da su bile izložene fizičkom nasilju.
- U 71,5% slučajeva, počinitelj je bivši ili aktuelni partner.
- Počinitelji su češće nasilni prema mlađim, nego prema starijim ženama. (56,38% žena dobi od 18 do 24 godine bilo je izloženo nasilju u poređenju sa 44,2% žena starijih od 65 godina).
- Počinitelji su u jednakoj mjeri činili nasilje nad ženama sa invaliditetom i ženama slabijeg zdravlja u poređenju sa zdravim ženama bez bilo kog oblika invaliditeta.
- Podaci su pokazali da se ovi oblici nasilja obično sistematski ponavljaju, i da se ne radi o jednokratnim incidentima.

b) Uzroci nasilja u porodici

*“Muškarci su agresivniji. Samo pogledajte historiju – oni su uvijek ratovali. To je u njihovom genetskom kodu, a žene su mnogo više posvećene svojim porodicama”.*⁷⁸

75 National Coalition against Domestic Violence, “Statistics”, <http://www.ncadv.org/learn/statistics>, posjećeno 23.11.2016.
76 Istraživanje iz 2011. koje je provela Dr Jacquelyn Campbell, dostupno na: Domestic Violence Homicide Help, *Statistics*, <http://domesticviolencehomicidehelp.com/statistics/>, posjećeno 23.11.2016.

77 Agencija za ravnopravnost spolova u BiH (2013) Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH. Dostupno na: http://www2.unwomen.org/~media/field%20office%20eca/attachments/publications/country/bosnia/prevalency_study%20vaw%20in%20bih.pdf?v=1&d=20151216T173418

78 Halilović M, Huhtanen H. *Rod i pravosuđe. Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine*. 2014.

Ovaj citat odražava čest rodni stereotip – da su muškarci *po prirodi* nasilniji ili agresivniji. Kako je navedeno u prethodnoj cjelini, kada se ovakav rodni stereotip inkorporira u pravnu praksu, rezultat su rodne predrasude. Stoga je važno da članovi pravosudne zajednice razumiju stvarne uzroke i objašnjenja nasilja u porodici, kako bi mogli izbjeći ili bar ublažiti utjecaj rodnih predrasuda. Usprkos ovoj tvrdnji, jednostavan odgovor je da je "nasilje u porodici naučeno ponašanje - ponašanje koje se uči na individualnom, nivou porodice ili zajednice, te društveno-kulturnom nivou."⁷⁹ Na primjer, ako jedan ili više navedenih nivoa predstavlja model, podučava ili odražava rodnu neravnopravnost, dominaciju muškaraca i prihvatljivost muškog nasilja i zlostavljanja, onda se nasilje u porodici može naučiti i prenositi s jedne generacije na drugu.⁸⁰ Ova postavka nam objašnjava zašto su muškarci općenito skloniji nasilju – historijski, muškarci su imali veću zakonsku i političku moć da koriste nasilje, što se onda reflektiralo i postalo naučeno ponašanje na individualnom, porodičnom i društvenom nivou.

Složeniji odgovor je da je nasilje u porodici rezultat faktora na četiri nivoa koji su blisko povezani s neravnopravnošću muškaraca i žena – i da nijedan faktor sam ne uzrokuje nasilje, nego se radi o kombinaciji nekoliko faktora, što povećava vjerovatnoću da će neka osoba činiti nasilje... ili biti njegova žrtva.

Nivoi na kojima se uči nasilje u porodici

U Vodiču u postupanju: Nasilje u porodici, na kojem je radilo 37 sudija iz čitave BiH, navedeno je sljedeće:⁸¹

- **Individualni nivo:** Faktori u biološkoj ili društvenoj i ličnoj historiji pojedinca koji povećavaju vjerovatnoću da će ta osoba postati žrtva ili počinitelj nasilja. Na primjer, stavovi ili uvjerenja koja podržavaju nasilje u porodici, impulsivna i antisocijalna ponašanja, polaganje prava, historija nasilja ili prisustvovanje nasilju, zloupotreba alkohola i droga. Naime, najveći pojedinačni faktor rizika od postajanja žrtvom nasilja u porodici ili seksualnog nasilja je činjenica da je neka osoba ženskog spola. Slično tome, stavovi muškaraca o rodnoj ravnopravnosti i kontroliranje žena važni su predznaci nasilja nad ženama.
- **Nivo veze:** Faktori u najbližim vezama osobe, kao što su veze s prijateljima, intimnim partnerima ili članovima porodice, koji povećavaju njen rizik. Na primjer, povezanost sa nasilnim ili seksualno agresivnim vršnjacima, nepostojanje emocionalne podrške, fizički nasilno ili strogo patrijarhalno porodično okruženje.
- **Nivo zajednice:** Faktori na nivou zajednice, kao što su odnosi sa školama, radnim mjestima i susjedstvom, koji mogu povećati rizik pojedinca. Naprimjer, opće toleriranje nasilja nad ženama, nedostatak podrške policije i pravosuđa, siromaštvo, blage sankcije zajednice za počinitelje.
- **Društveni nivo:** Društvene ili kulturne norme koje stvaraju okruženje koje prihvata ili oprašta nasilje i neravnopravnost. Naprimjer, društvena, politička i ekonomska neravnopravnost zasnovana na rodu/spolu, vjeroispovijesti, etničkoj pripadnosti itd., koja je široko prihvaćena i nametnuta od strane društva.

79 Nenad Galić, ed., *Vodič u postupanju: Nasilje u porodici* (Sarajevo: DCAF, 2016), s. 11.

80 Ibid.

81 Ibid, s. 12.

c. Rizični faktori koji se dovode u vezu sa nasiljem u porodici

Počinitelji nasilja u porodici rutinski poriču da se nasilno ponašaju, pokušavaju ga umanjiti ili na drugi način izbjegavaju preuzeti odgovornost tako što krive nekoga ili nešto drugo. Često tvrde da je ono uzrokovano stresom, psihičkim oboljenjem, zloupotrebom opojnih droga, ili krive činjenicu što im je veza “disfunkcionalna”. Naučna istraživanja ne podržavaju ove tvrdnje. Ona pokazuju da je nasilje u porodici naučeno ponašanje sastavljeno od serije namjernih djela.⁸²

Iako neki faktori mogu povećati rizik od činenja djela ili viktimizacije, u Vodiču u postupanju se navodi da “**rizični faktor** nije uzrok nasilja, već je faktor koji ili smanjuje inhibicije počinitelja (npr. droga/alkohol) ili pruža lažno opravdanje za nasilje (stres, nezaposlenost, izgubljeni živci)”.⁸³ Praksa poricanja, okrivljavanja i minimiziranja nasilja u porodici često je zasnovana na rodnim stereotipima ili predrasudama. Stoga je naročito bitno da praktičari prava budu u stanju kritički analizirati objašnjenja koja nude počinitelji u okviru odbrane zbog počinjenog nasilja i/ili zlostavljanja. Ispod su navedeni brojni faktori koji su se nekad koristili da bi se objasnilo zašto se nasilje u porodici dešava, ali su sada prepoznati kao rizični faktori koji doprinose činenju nasilja.

Rizični faktori koji se dovode u vezu sa nasiljem u porodici⁸⁴

- Upotreba/ovisnost o drogama i alkoholu je uobičajeno objašnjenje nasilja u porodici. Ali, kad bi upotreba alkohola i droge uzrokovala nasilje, onda bi svi koji konzumiraju alkohol ili drogu postali nasilni. Svi počinioци ne piju, niti se drogiraju, niti sve osobe koje piju ili koriste droge vrše nasilje u porodici (ili druge vrste nasilja). Naprimjer, jedna studija provedena na 200 počinilaca pokazala je da značajan broj zlostavljača nije zloupotrebljavao alkohol ili drogu. Čak i kod osoba koje su zloupotrebljavale opojne supstance, upotreba nasilja nije bila ograničena na periode kad su bili pod utjecajem droge/alkohola. Također, studije su pokazale da “alkoholiziranost i droge mogu smanjiti inhibicije, ali također dovode do praktičnog racionaliziranja”.⁸⁵ Istraživanja pokazuju da je upotreba alkohola i droga povezana samo s jednom podgrupom počinilaca i žrtava.⁸⁶ Međutim, za one koji koriste alkohol i droge, to može povećati učestalost i ozbiljnost nasilja u porodici.⁸⁷ Osim toga, za neke počinitelje, čini se da su i upotreba opojnih supstanci i nasilje u porodici povezani s temeljnom potrebom za moći i kontrolom povezanom s rodno zasnovanim distorzijama i nesigurnostima.⁸⁸

82 Women’s Aid, “Domestic Violence: Frequently Asked Questions Factsheet 2009”, s. 8, dostupno na http://adventist.org.uk/__data/assets/pdf_file/0020/47036/Womens-Aid-Domestic-Violence-FAQ-2009.pdf

83 Nenad Galić, ed., *Praktični vodič: Nasilje u porodici* (Sarajevo: DCAF, 2016), s. 12.

84 Prilagođeno iz: Nenad Galić, ed., *Vodič u postupanju: Nasilje u porodici* (Sarajevo: DCAF, 2016), s. 12 -13.

85 Jacobson, N. & Gottman, J. (1998) *When Men Batter Women*. New York: Simon & Schuster.

86 Testa, M. (2004) The role of substance use in male-to-female physical and sexual violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 19. (12), 1494-1505.

87 Fals-Stewart, W. & Kennedy, C. (2005) Addressing intimate partner violence in substance-abuse treatment, *Journal of Substance Abuse Treatment* 29, (1), 5ñ 17.

88 Gondolf, E.W. (1995) Alcohol abuse, wife assault, and power needs. *Social Service Review*, 69 (2), 275-283.

Kao i kod problema s psihičkim zdravljem, postoji značajna korelacija između viktimizacije i zloupotrebe droge i alkohola, kao i samoinicijativne upotrebe lijekova za simptome nasilja u porodici. Naprimjer, prema istraživanju iz SAD-a, između 55 i 99% žena koje imaju problema s drogom i alkoholom je viktimizirano u nekom periodu života;⁸⁹ a između 67 i 80% žena uključenih u programe liječenja ovisnosti o alkoholu i drogama su žrtve nasilja u porodici.⁹⁰ Iako liječenje od ovisnosti o alkoholu i drogama može predstavljati važnu komponentu sveobuhvatne intervencije, važno je prepoznati da, ako upotreba/zloupotreba alkohola i droga ne uzrokuju nasilje u porodici, onda samo njeno liječenje neće zaustaviti sistematski obrazac nasilja u porodici.

- Ekonomski stres i siromaštvo također su se koristili kao objašnjenje za nasilje u porodici. Iako postoji korelacija između većih nivoa prihoda i manjeg broja slučajeva nasilja u porodici, u analizi se uzimaju u obzir i druge stvari.⁹¹ Naprimjer, nekoliko studija je povezal profil muškaraca slabijeg društveno-ekonomskog statusa, koji nisu uspješni u ulozi hranitelja porodice, sa motivacijom da ostvare dominaciju putem nasilja, uključujući nasilje nad ženama kao sredstvo dokazivanja muškosti i uspješnosti.⁹² Konkretnije, ova istraživanja pokazuju da muškarci koji osjećaju da su nemoćni da ostvare tradicionalne simbole uspjeha, kao što je bogatstvo, nadoknađuju to korištenjem seksualnog nasilja i psihičke prisile kako bi odbranili svoj položaj glave domaćinstva. Kako je objašnjeno u nastavku, ti muškarci često se povezuju sa grupama muškaraca koji podržavaju ovakvo potčinjavanje žena.⁹³ Sveukupno, istraživanje pokazuje da, iako su ekonomski faktori povezani s nasiljem u porodici, siromaštvo ili ekonomski stres ne dovode do njegovog činenja – naprotiv, istraživanja ukazuju na snažan utjecaj društveno-kulturoloških stavova, pritisaka drugih muškaraca i okruženja.

-
- 89 Mueser, K.T., Noordsy, D.L., Drake, R.E., & Fox, L. (2003) *Integrated treatment for dual disorders*. New York: Guilford.
- 90 Cohen, J.B., Dickow, A., Horner, K., Zweben, J.E., Balabis, J., Vandersloot, D., Reiber, C. (2003) Abuse and violence history of men and women in treatment for methamphetamine dependence. *American Journal on Addictions*, 12 (5), 377-385; and Downs, W. (2001) *Alcohol problems and violence against women: Report of summary findings*. Ministarstvo pravde SAD, broj dokumenta 188267, Grant br. 96-WT-NX-0005.
- 91 Benson, M.L., Fox, G.L., DeMaris, A., & Van Wyk, J. (2003) Neighborhood disadvantage, individual economic distress and violence against women in intimate relationships. *Journal of Quantitative Criminology*, 19, 207-235; Benson, M.L., Wooldredge, J., Thistlethwaite, A.B., & Fox, G.L. (2004) The correlation between race and domestic violence is confounded with community context, *Social Problems*, 51, 326-342; Greenfeld, L.A., Rand, M.R., Craven, D., Klaus, P.A., Perkins, C., & Warchol, G., et al. (1998) *Violence by intimates: Analysis of data on crimes by current or former spouses, boyfriends, and girlfriends*. Washington, DC: U.S. Department of Justice; Lloyd, S. (1997). The effects of domestic violence on women's employment. *Law & Policy*, 19, 139-167; and Raphael, J. (2000) *Saving Bernice: Battered women, welfare, and poverty*. Boston: Northeastern University Press.
- 92 Anderson, E. (1990) *Streetwise: Race, class, and change in an urban community*. Chicago: University of Chicago Press; Benson, M.L., & Fox, G.L. (2004) *When violence hits home: How economics and neighborhood play a role*. Washington, DC: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice; Miller, J. (2008) *Getting played: African American girls, urban inequality, and gendered violence*. New York: New York University Press; Raghavan, C., Mennerich, A., Sexton, E., & James, S.E. (2006) Community violence and its direct, indirect, and mediating effects on intimate partner violence. *Violence Against Women*, 12, 1132-1149). Neke studije pokazuju da se ekonomski obespravljani muškarci često međusobno povezuju u okviru muških mreža podrške koje kolektivno obezvrjeđuju žene i smatraju ih legitimnim žrtvama koje zaslužuju fizičko i seksualno nasilje (Bourgois, P. (1999). *In search of respect: Selling crack in El Barrio*. New York: Cambridge University Press; DeKeseredy, W.S., Alvi, S., Schwartz, M.D., & Tomaszewski, E.A. (2003.). *Under siege: Poverty and crime in a public housing community*. Lanham, MD: Lexington Books
- 93 Bourgois, P. (1999) *In search of respect: Selling crack in El Barrio*. New York: Cambridge University Press; DeKeseredy, W.S., Alvi, S., Schwartz, M.D., & Tomaszewski, E.A. (2003.). *Poverty and crime in a public housing community*. Lanham, MD: Lexington Books

- Dugo se smatralo da je mentalno oboljenje uzrok nasilja u porodici. Međutim, rane studije sa počiniteljima nasilja u porodici pokazale su da su rezultati njihovog testiranja često “normalni”, usprkos potrebi za kontrolom i prisustvu odbrambenog stava, ljutnji, nedostatku empatije za partnericu ili djecu, te poricanju nasilja.⁹⁴ Druga studija je pokazala da, iako je među počiniteljima postojao veći postotak alkoholizma, antisocijalnog poremećaja ličnosti i depresije u odnosu na ostale, oni nisu patili od drugih psihijatrijskih poremećaja.⁹⁵ Antisocijalne ličnosti i depresija predstavljaju faktore rizika za činenje nasilja u porodici – ali se ne smatraju njegovim uzrocima. Drugim riječima, prisustvo antisocijalnog poremećaja ličnosti ili depresije može doprinijeti činenju nasilja u porodici – ali mnogo ljudi pati od antisocijalnih poremećaja ličnosti i depresije, ali ne čine nasilje u porodici. Studije u kojima se razmatra odnos između PTSP-a i nasilja u porodici kod muškaraca vojnih veterana dosljedno pokazuju da veterani sa većom simptomatologijom PTSP-a imaju više nivoe bijesa, neprijateljstva, reaktivnosti na bijes i češće vrše nasilje u porodici.⁹⁶ Naime, bijes, agresija i nasilje nisu rezervirani samo za porodicu, što ukazuje na to da PTSP ne uzrokuje nasilje u porodici, ali može doprinijeti općem agresivnom i nasilnom ponašanju unutar i izvan porodice.

Iako liječenje PTSP-a ili drugih aspekata psihičkog zdravlja može predstavljati važnu komponentu sveobuhvatne intervencije, važno je prepoznati da, ako psihički problemi ne uzrokuju nasilje u porodici, onda ga samo njihovo liječenje neće ni zaustaviti. Također, psihički bolesne osobe će vjerovatnije biti žrtve nego počinitelji djela nasilja⁹⁷ i veća je vjerovatnoća da su doživjeli nasilje od strane intimnog partnera nego ostalo stanovništvo.⁹⁸ Naprimjer, u poređenju sa ženama bez psihičkih poremećaja, žene koje pate od depresivnih ili anksioznih poremećaja ili PTSP-a imale su 2,5 do 7 puta veće šanse da budu viktimizirane od strane počinitelja nasilja u porodici nego žene koje ne pate od psihičkih poremećaja.⁹⁹

Da bi se potpuno razumjela uloga koju ovi faktori mogu igrati, korisno je osvrnuti se na neke teorije u kriminologiji. Mnogi kriminolozi tvrde – a to potvrđuju i neki uvjerljivi podaci – da osobe kriminalnog ponašanja često pripadaju grupama ljudi koji čine slična “devijantna” djela. Međutim, DeKeseredy i Schwartz su ispitali da li se ova teorija može primijeniti i na nasilje muškaraca nad ženama. To je uključivalo i potpuno izvrtanje ove teorije, zato što je rodna neravnopravnost “nepriznata norma” koja postoji u *mainstream* društvima i institucijama. Drugim riječima, nasilje u porodici i druga krivična djela koja proizlaze iz rodne neravnopravnosti ne mogu se zaista smatrati devijantnim, zato što su u tolikoj mjeri pervazivna.

94 Evan Stark, Framing and Reframing Battered Women, in *Domestic Violence: The Criminal Justice Response* 287 (Eve Buzawa ed.1993).

95 Stephen H. Dinwiddie (1992) Psychiatric Disorders Among Wife Batterers, *Comprehensive Psychiatry*, Volume 33/ Issue 6: 411–416.

96 K. Bell and Orcutt, H. (2009) PTSD and male perpetrated IPV, *Journal of American Medical Association*, Vol 302/No 5.

97 Linda A Teplin, McClelland, G., Abram, K., and Weiner, D. (2005) Crime Victimization in Adults with Severe Mental Illness, *Arch Gen Psychiatry*. 2005 Aug; 62(8): 911–921.

98 K. Trevillion, Oram, S., Feder, G., Howard, L.M. (2012) Experiences of Domestic Violence and Mental Disorders: A Systematic Review and Meta-Analysis. *PLoS ONE* 7(12): e51740. doi:10.1371/journal.pone.0051740

99 K. Trevillion, et al, 2012.

Ovi istraživači su utvrdili da, iako faktori poput ekonomskog stresa i alkoholizma nisu predskazatelji nasilja u porodici, muškarci koji vrše nasilje u porodici često pripadaju neformalnim “muškim grupama podrške” koje opraštaju ili čak ohrabruju ovakvo ponašanje. Na primjer, nezaposleni muškarci koji se osjećaju poniženo zato što nisu hranitelji porodice i tuku suprugu kako bi potvrdili svoj položaj glave domaćinstva često se druže sa grupama drugih nezaposlenih muškaraca koji rade to isto. Osim toga, ti drugi muškarci ih mogu ohrabriti da tuku svoje supruge ismijavajući ih i nazivajući “papučarima” ako to ne čine. (Trebalo napomenuti da ovakva muška podrška nije ograničena samo na muškarce koji ne privređuju; studije pokazuju da je raširena i među privilegiranim muškarcima, npr. na univerzitetima i koledžima.¹⁰⁰) Da zaključimo, ove društvene grupe mogu utjecati na počinitelje koji se nauče nasilno ponašati prema članovima svoje porodice, a veća je vjerovatnoća da će im se pridružiti ako postoje rizični faktori kao što je ekonomski stres, alkoholizam i PTSP. Prema istoj logici, druge muške grupe podrške koje osuđuju nasilno ponašanje i umjesto toga muškarcima pružaju alternativna sredstva da zasluže poštovanje u društvu – kao npr. putem aktivnog roditeljstva – mogu pomoći u prevenciji nasilja u porodici.¹⁰¹

Također, kao što je navedeno, počinitelji mogu koristiti ove rizične faktore kako bi porekli da su vršili nasilje u porodici, kako bi za svoje ponašanje okrivili partnericu ili nekoga ili nešto drugo, ili ga minimizirali. Razlozi za ovakve argumente često su rodni stereotipi i predrasude. Na primjer, mentalno oboljenje se u stvari češće javlja kao rizični faktor za viktimizaciju, nego za počinjenje djela – i ne iznenađuje to što su počinitelji poznati po tvrdnjama da im je partnerica “luda” i da pretjeruje u svakodnevnim svađama, ili po izmišljanju priča o nasilju. To pokazuje kako počinitelj može iskoristiti stanje koje osobu čini ranjivom, kao što je mentalno oboljenje, i pretvoriti tu ranjivost u sredstvo za poricanje, korištenjem čestog rodnog stereotipa – da su žene histerične, emotivne i/ili nisu vjerodostojne. Na sličan način se mogu koristiti i alkohol i droga za minimiziranje ili čak poricanje krivnje, ili za okrivljavanje druge osobe. Na primjer, počinitelji mogu tvrditi da se ne sjećaju ili da nisu znali šta rade kada su fizički napali partnericu, zato što su bili pod utjecajem droge i alkohola. Ironija je u tome što, ako je žrtva pod utjecajem droge i alkohola, taj argument će se vjerovatno koristiti za prebacivanje krivnje na nju. U tom slučaju, počinitelj bi mogao tvrditi da je njegova partnerica bila “izvan kontrole” i da je morao fizički intervenirati kako bi je spriječio da ne povrijedi sebe ili druge. Ovi razlozi su nedvojbeno bazirani na rasprostranjenom rodnom stereotipu da muškarci piju i koriste droge, dok žene to ne rade – ili bar ne bi trebale.

3.2.3. Tipologija nasilja u porodici

Istraživači su identificirali tri tipa nasilja u vezama na osnovu mehanizama kontrole koje nasilnik koristi u vezi ili braku, motiva nasilnika i postojanje obrazaca različitih ponašanja koje nasilnik koristi.¹⁰²

- Situacijsko nasilje među parovima je najčešći oblik nasilja među intimnim partnerima. Ono se pojavljuje u vezi kada neslaganja pređu u bijesne svađe, a potom eskaliraju u nasilje. Ova vrsta nasilja može biti blaga ili ozbiljna, ili čak izolirana, iako među nekim parovima

100 Sanday, P.R. (2007) *Fraternity gang rape: Sex, brotherhood, and privilege on campus* (2 nd ed.). New York: New York University Press.

101 DeKeseredy, Walter S and Marin D. Schwartz, *Male Peer Support & Violence against Women: The History & Verification of a Theory* (Boston: Northeastern University Press, 2013), pp. 71-87.

102 Michael, P. Johnson (1995) “Patriarchal Terrorism and Comon Couple Violence: Two forms of violence against Women,” *Journal of Marriage and the Family* 57. no. 2, pp. 283-294.

obrazac takvog nasilja koji se ponavlja postaje izuzetno opasan. Ipak, manja je vjerojatnoća da će ova vrsta nasilja vremenom eskalirati. Žene vrše situacijsko nasilje među parovima u skoro jednakom broju kao i muškarci, iako muškarci obično nanesu ozbiljniju štetu. Međutim, situacijsko nasilje među parovima ne uključuje cilj dominacije i kontrole od strane jedne ili obje osobe u vezi.

- Sistematsko nasilje u porodici (“intimni teror”) ne zavisi od sukoba ili neslaganja i dešava se rjeđe od situacijskog nasilja među parovima. Međutim, najveća je vjerojatnoća da će upravo ova vrsta nasilja u porodici uništiti živote ljudi. Sistematsko nasilje u porodici se razlikuje prema obrascu i nasilnih i nenasilnih ponašanja, ukorijenjenih u nastojanjima da se dominira i uspostavi kontrola nad partnerom ili partnericom, a skoro uvijek se radi o muškarcima koji zlostavljaju žene. Počinitelji kontroliraju svoje partnerice kombiniranjem nasilja sa drugim taktikama, kao što su prijetnje i zastrašivanje, ekonomska manipulacija, psihičko zlostavljanje, izolacija i korištenje muških privilegija.
- Nasilni otpor žrtava – obično žena – koje pokušavaju da se fizički odupru dominaciji nasilnika. Ono je često kratkotrajno zbog sposobnosti mnogih nasilnika da fizički dominiraju nad žrtvom, a većina žena koje se nasilno opiru ubrzo pređu na druge načine nošenja s nasiljem.

Johnsonova tipologija kontrole u nasilnim partnerskim odnosima¹⁰³

	Sistematsko nasilje u porodici (“intimni teror”)	Nasilni otpor	Situacijsko nasilje među partnerima
Cilj	Kontrolirati vezu	Bijeg od “intimnog teroriste”	Da se “pobijedi”, da se zadobije pažnja ili da se “poravnaju računi”
Definirajuće karakteristike	Nasilje se ponavlja ili se jedan nasilni akt koristi kao dugoročni mehanizam kontrole (prijetnja ponavljanjem nasilja).	Žrtva reaguje u odbrani ili kao odgovor na partnerov intimni teror.	Nasilje se dešava kad sukob eskalira, i uglavnom se završava kad se konflikt riješi.
Počinitelj	Samo jedan; dominantna uloga u vezi	Samo jedan; žrtva nasilja u porodici	Potencijalno obje strane
Učestalost nasilja	Nasilje je često redovno	Veoma rijetko, uglavnom samo jednom	Obično se ne dešava često ili se dešava u kratkim periodima
Ozbiljnost	Žrtve se često boje za vlastiti život, ali nasilje samo po sebi može biti i psihičko i emocionalno	Može biti izuzetno nasilno	Nasilje opasno po život je rijetko, ali se zna desiti

¹⁰³ Denise A. Hines and Emily M. Douglas, “Intimate terrorism by women towards men: Does it exist?”, *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research* 2(3), July 2010, pp. 36–56; Michael P. Johnson, *A Typology of Domestic Violence* (Boston, MA: Northeastern, 2008); Michael P. Johnson, “Types of domestic violence: Research evidence”, presentation, Cri-Viff, Montréal, 1 March 2013; and Watson, Callum. *Preventing and Responding to Sexual and Domestic Violence against Men: A Guidance Note for Security Sector Institutions*. Geneva: DCAF, 2014. Dostupno na: <http://www.dcaf.ch/Publications/Preventing-and-Responding-to-Sexual-and-Domestic-Violence-against-Men-A-Guidance-Note-for-Security-Sector-Institutions>

Razumijevanje ove tipologije može pomoći profesionalcima u oblasti prava da shvate situacije kada muškarci prijavljuju da su žrtve nasilja u porodici. Studije pokazuju da “muškarci možda pretjerano prijavljuju slučajeve u kojima su žrtva nasilja u porodici, dok su istovremeno počinitelji nasilja u porodici”.¹⁰⁴ Jedna istraživačka analiza izvještaja o hapšenju u slučajevima nasilja u porodici pokazuje značajne rodne razlike među muškim i ženskim počiniteljima – ili u slučajevima uzajamnog činenja nasilja. Postojala je znatno veća vjerovatnoća da će muškarci ponovo činiti nasilje, a intenzitet i ozbiljnost njihovog nasilnog ponašanja bio je puno ekstremniji od ponašanja žena uhapšenih zbog nasilja u porodici.¹⁰⁵ Usprkos manjem broju i ozbiljnosti incidenata koji uključuju žene koje vrše nasilje, isto istraživanje je pokazalo i da je vjerovatnoća hapšenja žena bila tri puta veća od vjerovatnoće hapšenja muškaraca.¹⁰⁶

Johnsonova tipologija može nam pomoći da tumačimo podatke prikupljene u ovim studijama. Mnoge žene koje su uhapšene pod optužbom za nasilje u porodici vjerovatno su pružale nasilni otpor. Mnogi zlostavljači koji su izloženi nasilnom otporu u tome vide priliku da iskoriste silu zakona kako bi kaznili žrtve i potkopali njihov kredibilitet. To se naročito odnosi na slučajeve kada zlostavljači pretrpe vidljive povrede usljed nasilnog otpora, dok njihove žrtve imaju samo lakše ili nikakve fizičke povrede; one su u velikoj mjeri izložene *psihološkom* nasilju. Zlostavljači, uglavnom muškarci, nisu suočeni sa istim preprekama u prijavljivanju kao žrtve nasilja u porodici, te se zbog toga smatra da muškarci previše često prijavljuju nasilje u porodici.

S druge strane, Johnsonova tipologija pomaže i da se objasni kako žene mogu biti nasilne, a muškarci žrtve. Kako je nasilje u ovim slučajevima uglavnom emocionalno, fizička snaga ne mora igrati važnu ulogu. Iako je to manje uobičajeno, moguće je da žena emocionalno potčini muškarca koji je fizički snažniji od nje, i to bez upotrebe fizičkog nasilja, a muška žrtva se možda ne može nasilno opirati iz straha od hapšenja.

3.2.4. Nasilje u porodici: dinamika moći i kontrole

Sociološka istraživanja pokazuju da su slučajevi sistematskog nasilja u porodici povezani sa kompleksnom dinamikom moći i kontrole. Počinitelji namjerno i ciljano koriste nasilje da ostvare moć i kontrolu nad ponašanjem, djelovanjem i emocijama partnera. Ova istraživanja pokazuju da su općeprihvaćena shvatanja o muškoj prirodi, alkoholizmu ili mentalnom oboljenju kao uzroku nasilja pogrešna. Ovi nalazi pokazuju da je nasilje u porodici namjerno na individualnom nivou, i da je često podržano ili potvrđeno u širem okviru rodne neravnopravnosti na socio-kulturnom nivou. Recimo, jedna studija je pokazala da muškarci vrše nasilje da bi uspostavili kontrolu, kaznili, ili privukli pažnju, dok žene počine nasilje u samoodbrani ili kao način da pobjegnu iz nasilne veze.¹⁰⁷ Iako žene mogu biti počinitelji, jednako kao što muškarci mogu biti žrtve, ova studija pokazuje u kojoj mjeri rodna neravnopravnost utječe na individualne odluke i ponašanja.

104 Hester, M. (2009) Who Does What to Whom? Gender and Domestic Violence Perpetrators, Bristol: University of Bristol in association with the Northern Rock Foundation, p. 7.

105 Hester, M., 2009, p. 9.

106 Hester, M., 2009, p. 9.

107 L. Kevin Hamberger, Lohr, J., Bonge, J. and Tolin, D. (1997) “An Empirical Classification of Motivations for Domestic Violence”, *Violence Against Women August 1997 3: 401-423*.

Zato je za pravosudni odgovor na nasilje u porodici od ključnog značaja da se prizna postojanje rodni predrasuda koje su definirane kao:

- stereotipno razmišljanje o prirodi i ulogama žena i muškaraca,
- potcjenjivanje žena i onoga što se smatra ženskim radom,
- nedostatak činjeničnog znanja o društvenim i ekonomskim realnostima ženskih iskustava i života.

Ove studije pokazuju i zašto će odgovori zasnovani na iznesenim objašnjenjima nasilja u porodici često biti neučinkoviti. Odgovor kojim se nasilje tretira samo kao problem sa zloupotrebom opojnih supstanci ili problem u vezi dvoje ljudi ne uzima u obzir činjenicu da se nasilje koristi u cilju uspostavljanja i/ili održavanja moći i kontrole.

NASILJE NAD ŽENAMA

TOČAK: MOĆ I KONTROLA

Da bi se spriječio ili ublažio utjecaj rodnih predrasuda, praktičari prava se moraju upoznati sa dinamikom, strategijama i ponašanjima povezanim sa nasiljem u porodici na individualnom nivou. Projekat za intervenciju u slučajevima nasilja u porodici (DAIP) je osmislio Točak moći i kontrole kako bi prikazao i objasnio obrazac nasilničkog ponašanja i zlostavljanja u vezama u kojima postoji nasilje u porodici.¹⁰⁸ Točak moći i kontrole opisuje različite metode zlostavljanja, koje nasilnici koriste za zadobijanje i održavanje moći i kontrole nad partnericom. Ovo shvatanje načina i razloga zbog kojih počinioci čine (kontinuirano) nasilje u porodici razvilo se tokom godina i brojnih razgovora sa žrtvama i nasilnicima. Točak moći i kontrole ilustruje odnos između fizičkog i seksualnog nasilja – često se radi o dominantnoj prijetnji koja se možda koristi samo povremeno ili čak nikako – te ulogu zastrašivanja, prisile, manipulacije, ekonomske kontrole i korištenja djece u održavanju svakodnevne kontrole i autoriteta u vezi i domu.

Pored toga, točak moći i kontrole ukazuje i na dalja istraživanja o tehnici “prisilne kontrole” – ova tehnika se može vidjeti i u situacijama uzimanja talaca i logorima sa ratnim zarobljenicima. Sličnost je i u tome što su ove tehnike prvenstveno osmišljene da bi se žrtve kontrolirale putem prisile i kažnjavanja; što se učinkovitost ove tehnike zasniva na kumulativnom efektu serije malih djela; i što postoji značajan rizik od ozbiljnih povreda ili smrti žrtve. Tehnike prisilne kontrole su po prirodi psihološke; fizička snaga žrtve ne određuje njenu ranjivost.¹⁰⁹

Međutim, prisilna kontrola u kontekstu nasilja u porodici se u nekoliko pogleda razlikuje od situacija sa držanjem talaca i ratnih zarobljenika. Iako su neke žrtve fizički spriječene da same izlaze iz kuće, mnoge opisuju svoj život kao boravak u zatvoru bez zidova. Prema riječima historičarke Linde Gordon, “žena je zlostavljana zbog svoje društveno konstruirane nesposobnosti za bijeg”.¹¹⁰ Počinitelji često koriste metodu pokušaja i pogrešaka kako bi pronašli najbolji način da kontroliraju svoje žrtve, npr. tako što prijete da će uništiti predmete od sentimentalne vrijednosti ili povrijediti djecu i kućne ljubimce. Tako polako pronalaze načine da kontroliraju sve prostore u kojima njihove žrtve mogu imati bilo kakav oblik nezavisnosti, i ograničavaju im pristup mrežama podrške (uključujući neformalne grupe prijatelja, te formalna udruženja ili vladine službe.) To može uključivati i *ugovore* u kojima je detaljno opisano kako bi se žrtva trebala ponašati, gdje može ići, kada i pod kojim uslovima. Na primjer, možda moraju izvještavati o svom kretanju putem mobitela i vratiti se kući do određenog vremena.¹¹¹

Dok situacije sa držanjem talaca karakteriziraju sporadične epizode teškog nasilja sa namjerom nanošenja fizičke boli, žrtve nasilja u porodici doživljavaju rutinske, manje nasilne epizode čiji je cilj da se podrije i potkopa njihova nezavisnost. Anketa među ženama smještenim u sigurnim kućama u SAD-u pokazala je da su one prosječno doživljavale 69 napada godišnje. Počinitelji često ove napade pravdaju tvrdnjama da su morali kazniti žrtvu zbog kršenja *pravila* ili neadekvatnog izvršavanja dodijeljene uloge. U mnogim slučajevima, zahtjevi koji se postavljaju pred žrtve su nedostižni, ili počinitelj uvijek nalazi neku grešku, te je nasilje neizbježno. Psihološki efekti navedenog su takvi da su neke od zlostavljanih žena navele kako su pokušavale cenzurirati vlastite misli, kao da bi ih počinitelj mogao pročitati.¹¹²

108 Različite verzije Točka moći i kontrole dostupne su na: www.theduluthmodel.org/training/wheels.html

109 Stark, Evan. *Coercive Control: The Entrapment of Women in Personal Life* (New York: Oxford University Press, 2007), pp. 200-205.

110 Linda Gordon, *Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence: Boston, 1880–1960* (Urbana: University of Illinois Press, 1988, 2002), cited in Stark, *Coercive Control*, p. 205.

111 Stark, *Coercive Control*, p. 205-208.

112 Stark, *Coercive Control*, p. 209.

Iako svi počinitelji nasilja u porodici ne vrše sistematsko nasilje, razumijevanje koncepta moći i kontrole omogućit će sudijama, tužiocima i ostalim stručnjacima da bolje razumiju predmete koji dođu pred njih. Naprimjer, ono što je predstavljeno kao prvi incident nasilja u porodici je možda samo prvo hapšenje počinitelja i njegovo prvo pojavljivanje pred sudom. Dodatnim istragama se često otkrije historija nasilništva – koje, između ostalog, uključuje fizičko, seksualno i psihološko nasilje. Slično tome, sveobuhvatna procjena predmeta također će pravosuđu omogućiti da identifikira incidente koji su doista izolirani i ne čine obrazac zlostavljanja i nasilja. Kao rezultat, pravni sistem koji priznaje postojanje rodno zasnovanih stereotipa i različitih vrsta porodičnog nasilja prije će pružiti učinkovit i efikasan odgovor.

3.2.5. Nasilje u porodici: posljedice

Dijelovi iz: Halilović, Majda, *Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*, (Sarajevo: Atlantska Inicijativa/DCAF, 2015), p. 50-5.

Od intimne veze se s razlogom očekuje da ponudi sigurnost, povjerenje i privrženost. Kada intimni partneri vrše nasilje, naročito seksualno, žrtve se često osjećaju zbunjeno, ljuto, posramljeno, izdano i u stalnom su stanju straha od ponovnog napada.¹¹³ Istraživanja pokazuju da žene koje su preživjele nasilje u porodici imaju veću šansu da obole od mentalno-zdravstvenih problema kao što su depresija, anksioznost i posttraumatski stresni poremećaj. Studijom Svjetske zdravstvene organizacije (STO) o nasilju nad ženama utvrđeno je da su trudnice koje su trpjele fizičko ili seksualno nasilje, ili oboje, od strane partnera, prijavile veći broj induciranih abortusa.¹¹⁴ Ova studija je pokazala i značajne povezanosti između seksualnog nasilja u vezi i neželjene trudnoće i/ili abortusa.¹¹⁵ Istraživanje također pokazuje da [pored fizičkih i psihičkih povreda] veza s nasilnim partnerom može utjecati na ženino odlučivanje o seksualnom životu i nivo kontrole nad metodama kontracepcije, što ponekad dovodi do neželjene trudnoće i abortusa.¹¹⁶ Neke studije također pokazuju da se nasilje može pojačati ako muž i njegova porodica žele muško dijete, a žena nosi ili rodi djevojčicu.^{117 118}

113 David Finkelhor and Kersti Yllo, *License to Rape: Sexual Abuse of Wives* (New York: Holt, 1985).

114 Svjetska zdravstvena organizacija, *Summary Report: WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence against Women* (Geneva, 2005).

115 Christina C. Pallitto, et al., "Intimate partner violence, abortion, and unintended pregnancy: Results from the WHO Multi-country Study on Women's Health and Domestic Violence," *International Journal of Gynecology and Obstetrics* 120, br. 1. (2013.): 3.-9.

116 Elizabeth Miller, et al., "Reproductive Coercion: Connecting the Dots between Partner Violence and Unintended Pregnancy," *Contraception* 81, br. 6. (2010.): 457.-9.; i E. Emenike, S. Lawoko, i K. Dalal, "Intimate partner violence and reproductive health of women in Kenya," *International Nursing Review* 55, br. 1. (2008.): 97.-102.

117 Meerambika Mahapatro, et al., "Domestic Violence during Pregnancy in India," *Journal of Interpersonal Violence* 27, no. 15 (2011): 2999-3015.

118 Halilović, Majda, *Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2015.

Negativni efekti nasilja u porodici na djecu dobro su dokumentovani.¹¹⁹ Djeca koja žive sa nasilnicima (iako nisu primarne žrtve) vjerovatnije će i sami postati žrtve fizičkog i emocionalnog nasilja, i odrastati sa brojnim drugim povezanim posljedicama.¹²⁰ Kada počinitelj djecu izlaže nasilju u porodici, ona reaguju na dva tipična načina: postanu tiha i povučena ili glasna i agresivna.¹²¹ Literatura govori o tome da ova djeca imaju više emocionalnih i bihevioralnih problema, i sklonija su preuzimanju nepotrebnih rizika.¹²² Jedna studija iz Sjeverne Irske pokazuje da nasilje u porodici također negativno utječe na uspjeh djece u školi, kao i samopoštovanje i sposobnost formiranja odnosa.¹²³ Još jedno istraživanje pokazuje da djeca koja svjedoče nasilju od strane člana porodice imaju znatno slabije verbalne vještine od svojih vršnjaka. Nasilje u porodici indirektno utječe i na njihove intelektualne sposobnosti zbog depresije viktimiziranih članova porodice i urušavanja atmosfere unutar doma.¹²⁴

U izvještaju UNICEF-a iz 2006. godine procjenjuje se da je čak 275 miliona djece u svijetu živjelo ili živi sa nasilnikom – taj je broj okvalificiran kao konzervativan zato što mnoge zemlje nemaju podatke kako bi se on tačno utvrdio, što je slučaj i u BiH. UNICEF u ovom izvještaju poziva da se ozbiljna pažnja posveti pitanju počinitelja koji djecu izlažu nasilju u porodici i potvrđuje nalaze drugih istraživanja da nasilje utječe na učenje, socijalne vještine, kontrolu ponašanja i emocionalno zdravlje djece.¹²⁵ To je naročito važno tokom prvih nekoliko godina u životu djece, jer su ona posebno ranjiva zbog ključnih razvojnih faza u ranom djetinjstvu. Ipak, nasilje u porodici je učestalije u domovima mlade djece, nego tamo gdje žive starija djeca.¹²⁶

U člancima o nasilju u porodici, djeca se ponekad opisuju kao svjedoci, što je problematičan pojam, i to iz dva razloga. Prvi je u tome što “svjedok” označava pasivnog posmatrača, a djeca su duboko uključena u sve što se dešava u njihovom porodičnom okruženju. Drugo, moguće je da dijete nikada ne vidi i ne čuje fizičko ili seksualno nasilje, a da ipak na njega duboko štetno djeluje okruženje straha u kom živi. Terminologija koja se preferira je: djeca “izložena” nasilju u porodici.¹²⁷

-
- 119 Joy D. Osofsky, “Children Who Witness Domestic Violence: The Invisible Victims,” *Social Policy Report IX*, no. 3 (1995): 1-16.
- 120 Todd I. Herrenkohl, et al., “Intersection of Child Abuse and Children’s Exposure to Domestic Violence,” *Trauma, Violence and Abuse* 9, no. 2 (2008): 84-99.
- 121 Dorothy Byrne and Brian Taylor, “Children at Risk from Domestic Violence and their Educational Attainment: Perspectives of Education Welfare Officers, Social Workers and Teachers,” *Child Care in Practice* 13, no. 3 (2007): 185-201.
- 122 Stephanie Holt, Helen Buckley, and Sadhbh Whelan, “The Impact of Exposure to Domestic Violence on Children and Young People: A Review of the Literature,” *Child Abuse and Neglect* 32, no. 8 (2008): 797-810.
- 123 Byrne and Taylor, “Children at Risk from Domestic Violence and their Educational Attainment...”
- 124 Alissa C. Huth-Bocks, Alytia Levendosky, and Michael A. Semel, “The Direct and Indirect Effects of Domestic Violence on Young Children’s Intellectual Functioning,” *Journal of Family Violence* 16, no. 3 (2001): 269-290.
- 125 UNICEF, *Behind Closed Doors: The Impact of Domestic Violence on Children* (New York: 2006) Vidi: <http://www.unicef.org/media/files/BehindClosedDoors.pdf>
- 126 Brett V. Brown and Sharon Bzostek, “Violence in the Lives of Children,” *CrossCurrents*, no. 1 (August 2003).
- 127 Lynn Hecht Schafran, “Domestic Violence, Developing Brains, and the Lifespan: New Knowledge from Neuroscience,” *The Judges’ Journal* 53, no. 3 (Summer 2014).

Posljedice po djecu koja su izložena nasilju i odrastaju pored nasilnika ne odražavaju se samo na individualnom nivou. Nekoliko studija je pokazalo da nasilje u porodici ima međugeneracijske utjecaje. Prema onome što Brown i Bzostek nazivaju “uznemirujuće proročanski obrazac”, veća je vjerovatnoća da će muška djeca izložena nasilju u odrasloj dobi postati nasilnici, a da će ženska djeca kasnije tokom života biti izložena nasilju.¹²⁸ Slično tome, u poređenju sa nenasilnim osobama, među nasilnicima je mnogo veći broj onih koji su imali nasilne očeve. Nasilje u porodici je ipak naučeno ponašanje, a djeca nasilnika uče da je nasilje u intimnim vezama normalno.¹²⁹

3.2.6. Kritičko razmišljanje i diskusija – posljedice nasilja u porodici

Video: **Prvi utisci – izloženost nasilju dječijeg mozga u razvoju (10:45–11:05)**

- Može se pronaći na stranici YouTube na <http://youtu.be/brVOYtNMmKk>
- Pitajte učesnice i učesnike kakvi su njihovi utisci.
- Fasilitirajte kratku diskusiju, ističući da je svrha filma da pokaže kako nasilje u porodici utječe na djecu na individualnom, porodičnom, nivou zajednice i društvenom nivou te kako to šteti djeci i doprinosi prenošenju nasilja u porodici na buduće generacije.
- Počinitelji uče posmatranjem i kroz iskustvo – u svojim porodicama, zajednicama i društvu u cjelini. Dječaci koji gledaju kako im očevi tuku majke imaju sedam puta veće šanse da budu nasilni prema svojim suprugama. Nasilje se uči putem izloženosti društvenim vrijednostima i uvjerenjima o odgovarajućim ulogama muškaraca i žena. Nasilno ponašanje se pojačava kada relevantni subjekti i nadležni organi ne sankcioniraju nasilnika zbog korištenja nasilja i zlostavljanja članova porodice ili partnera, kao i općenito.
- Imajte na umu koliko je važno da pravosuđe ima zajedničko razumijevanje uzroka i faktora koji doprinose nasilju u porodici, kako bi se ostvario efektan, sveobuhvatan i dosljedan odgovor.

3.2.7. Scenarij – analiza problema – primjena zakona o nasilju u porodici

Studenti i studentice su podijeljeni u grupe od po četvero i zamoljeni da diskutiraju i donesu odluku o jednom od četiri slučaja. Trebaju da utvrde i procijene otežavajuće i olakšavajuće okolnosti u svom slučaju i odluče koja bi sankcija bila odgovarajuća. Svaka grupa predstavlja svoj slučaj i odluku pred cijelom grupom, te inicira diskusiju u ukupnom trajanju od 30 minuta.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ David A. Wolfe and Peter G. Jaffe, “Emerging Strategies in the Prevention of Domestic Violence,” *Domestic Violence and Children* 9, no. 3 (1999): 133-144.

Scenarij slučaja I

Suprug A i supruga B su u braku 23 godine. U njihov dom je pozvana policija. Kod B se vidi crvenilo i otekline kod desne jagodične kosti. A ima ogrebotine, neke s krvlju na podlakticama i vrhu njegove ruke. B je navela da je A bio bijesan jer je posjetila prijatelja u gradu i jer je nosila nešto lijepo. B je prijavila i da ju je tokom svađe A zgrabio za vrat i počeo stezati. Kako bi ga zaustavila, B kaže da ga je pokušala izgrebati po rukama i šakama. Navodi da ga je kasnije jako ošamarila po lijevom obrazu. B tvrdi da je njezin muž zlostavlja godinama, te da joj on uvijek govori gdje može ići, koga može vidjeti i šta može nositi. B ima jednu malu ogrebotinu na lijevoj strani vrata.

Dodatne informacije u predmetnom spisu

- Izjava svjedokinje, odrasle kćeri koja živi s mužem u drugom gradu. Odrasla kći izvijestila je da je njena majka, B, alkoholičarka, te da ne vodi dobru brigu o njenom ocu. Ona pije i ne radi kućanske poslove niti priprema obroke, te ponekad vrišti na A. Kćerka je policiji rekla kako ne misli da bi njen otac mogao daviti ili gušiti njenu mamu. Kćerka nije bila prisutna tokom ovog incidenta i ne smatra da je njen otac nasilan ili zlostavljač. Međutim, i ona sama priznaje da njen otac ponekad zabranjuje majci da ide na određena mjesta ili nosi određenu odjeću.
- Izvještaj lokalnog centra za socijalni rad, u kojem se navodi da ih je B dva puta kontaktirala –jednom telefonom, a drugi put lično. U oba navrata, B je tvrdila da proživljava konstantno psihičko zlostavljanje i da strahuje od fizičkog nasilja.
- Izjava koju je A dao policiji, u kojoj navodi da nije davio suprugu i da je ona napala njega. U toj izjavi A objašnjava da ju je ošamarilo u samoodbrani. On tvrdi da je ona alkoholičarka i da ne obavlja nikakve kućne poslove. On radi i zarađuje i još ide i u nabavku jer je ona često previše pijana. Policija je identificirala da je A ljevoruk.

Scenarij slučaja II

Suprug C i supruga D su u braku 10 godina. Imaju dvoje male djece (5 i 7 godina). Dana 15. oktobra im je susjed pozvao policiju, nakon što je sedmogodišnjaka vidio napolju kako plače, bez jakne i cipela. Kad je policija stigla, C je bio veoma miran, a D je vikala i plakala. Oba djeteta su bila u prostoriji sa njima, i plakala su. C i D nemaju nikakvih vidljivih povreda, ali D tvrdi da ju je C zgrabio za ramena i protresao nakon nesuglasica oko finansija. C tvrdi da je možda blago zgrabio suprugu za ramena, ali da je nije protresao.

Dodatne informacije u predmetnom spisu

- Policija je pitala C i D da li su djeca prisustvovala svađi – oboje navode da su djeca bila u kući, ali u drugoj prostoriji. Nijedno od njih ne zna da je sedmogodišnjak bio vani bez jakne i cipela tokom njihove svađe.
- Policija je razgovarala sa sedmogodišnjim djetetom, koje im je reklo da “tata ponekad čisti pištolj kad je ljut i da to plaši mamu”.
- Policija napominje da je C političar u usponu u zajednici i da je općenito visoko cijenjen.
- Izjava svjedoka – susjeda, starija udovica, navela je da iz kuće čuje viku najmanje jednom mjesečno. Kaže da je C veoma učitiv i ljubazan. D je uvijek kod kuće i rijetko izlazi. Niko je ne posjećuje, izuzev porodice supruga C.

Scenarij slučaja III

Dečko E i djevojka F žive zajedno šest mjeseci. F je prijavila policiji da joj je E prijetio da će ubiti i nju i sebe kad je pokušala da prekine s njim. Ona također navodi kako je dečko nogom udario u vrata kupatila (vrata su imala veliku rupu u dnu) i bacao njene stvari po stanu, polomivši nekoliko ramova za slike i veliko ogledalo.

E se pojavio pred sudom zbog ovog incidenta i dobio tri mjeseca uvjetno, jer je u pitanju prvi incident bez tjelesnih povreda.

Nakon što je izrečena uvjetna osuda, F je spakirala malu torbu i otišla u sestrinu kuću – rekla je E kako se želi iseliti čim nađe stan. E je odmah počeo slati poruke i pozivati F više puta – pri čemu je izmjenjivao prijetnje i molbe da se vrati u njihov stan. Dva dana nakon što je F otišla u sestrinu kuću, E se pojavio na njenom radnom mjestu i počeo vikati na nju i nazivati je kurvom. Rekao joj je: “Ako se ne vratiš do večeras, natjerat ću te da se vratiš”. Kolege djevojke F su pozvale policiju, ali je E otišao prije nego što su oni stigli na lice mjesta.

Dodatne informacije u predmetnom spisu

- Policija je pronašla 21 SMS poruku od E u mobitelu djevojke F. Mnoge od tih poruka su bile fizičke prijetnje upućene F, prijetnje uništavanjem njene imovine, prijetnje da će učiniti da je otpuste s posla, da će svima reći da je kurva itd.
- Policija je pitala F da li je bilo kakvog fizičkog zlostavljanja. Ona je navela da je E fizički povrijedio, ali nije konkretno rekla o čemu se radi, odnosno kakvo fizičko zlostavljanje je pretrpjela. Policija ju je pitala da li je E udario, šutao, davio ili šamarao – odgovorila je da nije, počela plakati i zamolila policiju da u izvještaju koriste samo SMS poruke.
- Policija je pregledala mobitel E i zabilježila da su sve poslane i primljene poruke izbrisane, te da su sve izbrisane poruke također trajno obrisane, kako u mobitelu ne bi ostao trag poslanih poruka. U mobitelu E se vidi da je više puta pozivao broj F tokom protekle dvije sedmice.
- Svjedoci: Dvoje kolega djevojke F potvrdilo je da je E došao na njeno radno mjesto, da je vikao, odbio da ode, prijetio joj i da je općenito djelovao vrlo zastrašujuće i agresivno.
- Svjedokinja: Sestra djevojke F je izjavila policiji kako vjeruje da ju je E fizički zlostavljao, ali da F ne želi o tome govoriti – rekla je i da je kod nje vidjela modrice na unutrašnjem dijelu bedara dok se presvlačila prethodnog dana.

Scenarij slučaja IV

Sin G živi sa ocem H i majkom I. G ima 47 godina i PTSP dijagnozu iz rata. Ima manju invalidnost i šepa dok hoda. Ne radi, ali prima malu invalidninu. Njegovi roditelji su u kasnim sedamdesetim godinama. H radi za gradsko komunalno preduzeće. I je domaćica. Ima srčanu bolest i općenito nije u dobrom stanju.

G je nedavno uhapšen kada je kući došao pijan, vikao na roditelje, majku gurnuo na pod i lomio posuđe. Policija je ustanovila znakove borbe i primijetila da I ne može hodati, kao rezultat ozljede od pada. Ponudili su medicinsku brigu majci, ali je ona odbila. H i I su bili jako zabrinuti da će im sin biti uhapšen – i preklinjali su policiju da ga ne odvede. G tvrdi da se ničega ne sjeća.

Dodatne informacije u predmetnom spisu

- Policija je navela da roditelji G nisu željeli da im sin bude procesuiran zbog nasilja u porodici. Tražili su da se pošalje na liječenje zbog mentalnog oboljenja i ovisnosti o drogama. H je priznao da njegov sin redovito pije i da često dolazi kući u stanju ljutnje i tjeskobe.
- H je odvojeno rekao policiji da se brine da će G jednom ozbiljno povrijediti I – a da ga ona želi zaštititi po svaku cijenu.
- H i I su priznali da nemaju ni porodicu ni prijatelje koji im mogu pomoći. Sami su u BiH i imaju ograničena sredstva. Sva njihova porodica se preselila u okolne zemlje.

3.2.8. Literatura

- Babović, Marija, Olivera Pavlović, Katarina Ginić i Nina Karadinović. “Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u BiH”. Agencija za ravnopravnost spolova BiH, 2013.
- Czapaniskiy Karen and Tricia O’Neill. “Report of the Special Joint Committee on Gender Bias in the Courts”. Maryland Special Joint Committee on Gender Bias in the Courts, 1989.
- Član 222. Krivični zakon FBiH (“Službene novine FBiH” br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14 i 76/14 i čl. 218 Krivični zakon BD BiH “Službeni glasnik Brčko distrikta BiH”, broj 9/13).
- Halilović, Majda i Heather Huhtanen. Rod i pravosuđe, Implikacije roda u pravosuđu BiH. AI/DCAF, Sarajevo: DCAF, 2014.
- Hasselbacher, Lee. “State Obligations Regarding Domestic Violence: The European Court of Human Rights, Due Diligence, and Legal Minimums of Protection”. in Northwestern Journal of International Human Rights Vol 8:2 (2010).
- Hester Marianne, Kelly Liz i Radford Jill, ed. Women, Violence and Male Power. Buckingham: Open University Press, 1996.
- Huhtanen Heather i Nenad Galić, ed. Priručnik: Sudska razmatranja slučajeva nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini. DCAF, 2014.
- Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici, član 208, Krivični zakon Republike Srpske (“Službeni glasnik RS”, br. 49/03, 108/04, 37/06, 73/10, 67/13)
- Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), misija u Bosni i Hercegovini. Krivična odgovornost i sankcioniranje počinitelaca nasilja u porodici: Analiza i preporuke u krivičnopravnim sankcijama u predmetima nasilja u porodici u Bosni i Hercegovini, s preporukama. Sarajevo: OSCE, 2011.
- UN General Assembly, In-Depth Study on All Forms of Violence against Women: Report of the Secretary-General (New York: UN, July 6, 2006)
- United States Department of Justice. Identifying and Preventing Gender Bias in Law Enforcement Response to Sexual Assault and Domestic Violence. Dostupno na: <https://www.justice.gov/opa/file/799366/download>. (pristupljeno: april 2016.).
- Vijeće Evrope. “Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici”. 2011. Dostupno na: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046246e>.(pristupljeno: februar 2016.).
- Svjetska zdravstvena organizacija Violence against women: a ‘global health problem of epidemic proportions’. June 20, 2013. Dostupno na: http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2013/violence_against_women_20130620/en/ (pristupljeno: april 2016.).
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Republike Srpske, 20.12.2005, 118/05.

Тематска цјелина 4

Родне предрасуде у случајевима силовања, покушаја силовања и сексуалног напада

Исходи учења – до краја ове сесије, полазнице и полазници биће у могућности:

1. Разумјети повезаност родних предрасуда са случајевима силовања, покушаја силовања и сексуалног напада;
2. Разумјети како родне предрасуде утичу на перцепције о жртвама и починиоцима;
3. Разумјети како родно пристрана анализа силовања и других облика сексуалног напада може ометати праведно и једнако дијељење правде.

Препоручена литература:

- Радачић, И. (2014). Сексуално насиље: Митови, стереотипи и правни сустав. Загреб: TIMpress.
- Schafran, Lynn Hecht Barriers to Credibility: Understanding and Countering Rape Myths. National Judicial Education Program Legal Momentum.

Сажетак: Уводни дио предавања дефинише силовање као кривично дјело, те даје осврт на здравствене и психичке последице силовања за преживјеле. Кроз међународни и домаћи правни оквир предавање приказује еволуцију у разумијевању овог кривичног дјела. Иако законски јасно регулисано, показује се до које мјере је схватање и процесуирање овог кривичног дјела обојено ставовима, родним предрасудама и убјеђењима чланова правосудне заједнице, што у коначници омета спровођење правде. Доступна истраживања, укључујући и истраживања из Босне и Херцеговине, показују да судије, тужиоци и адвокати не разматрају само доступне чињенице, већ некад свјесно и несвјесно изражавају ставове у вези са примјереним сексуалним понашањем мушкараца и жена, што индиректно утиче на њихов однос према случају, оптуженом или жртви. Показује се да такви стереотипи и пристрани ставови могу да имају значајан и негативан утицај на исходе кривичних предмета и правних поступака. Предавање се у наставку бави примјером случаја из бх. судске праксе као и митовима, у случајевима силовања, покушаја силовања и сексуалног напада, који имају негативан утицај на истрагу, кривично гоњење, изрицање пресуда, те у коначници на адекватну примјену закона.

4.1. Увод

"Силовање је средство угњетавања жена које се његује кроз културу. У правном контексту изражавамо дубоко жаљење због њега, али у митолошком контексту га бојимо романтиком и овјековјечујемо, а приватно га оправдавамо и занемарујемо." Victoria Billings, новинарка¹³⁰

Силовање, у складу с позитивним законодавством Федерације БиХ и Брчко дистрикта БиХ, представља "кривично дјело против сполне слободе и морала", а према Кривичном закону Републике Српске, сврстано је у групу "кривичних дјела против полног интегритета". За основни облик дјела предвиђена је казна затвора од једне до десет година, односно од двије до десет година, док се за теже облике дјела може изрећи већа казна (нпр. од три до петнаест година или најмање десет година затвора). На тај начин законодавац је препознао силовање као тешко кривично дјело за које се може изрећи и најтежа мјера казне затвора, тј. 20 година.

Међутим, иако је силовање препознато као кривично дјело које ужива формалну друштвену осуду, још увијек се у популарној култури кроз филмове, музику и књижевност силовање описује као дио физичке комуникације мушкараца и жена; саставни дио мушко–женског односа. У Европи и Сјеверној Америци, дуги низ година, силовање је представљало кривично дјело против имовине, односно ако би жена била силована и починилац пронађен, силоватељ би морао да плати одштету оцу или мужу жртве због оштећења њихове имовине.¹³¹

Иако су се закони о сексуалном насиљу промијенили, кључни фокус је и даље на понашању, дјелима и одлукама жртава сексуалног напада. Тај је фокус недвојбено укоријењен у убјеђењу да жртва не би била сексуално нападнута да није донијела одређену одлуку, учествовала у одређеној активности или се понашала на одређени начин. Укратко, и даље постоји вјеровање да је жртва, макар дијелом, одговорна за сексуални напад. Управо то фокусирање на жртву и њено понашање одраз је родно заснованих ставова, вриједности и стереотипа којима се одређује како би жене (и мушкарци) требало да се понашају, док се силовање и сексуално насиље углавном сматра посљедицом излажења из оквира прихваћених друштвених правила.

Жртве принуде на сексуални чин могу да буду мушкарци, хетеросексуални и хомосексуални, жене и дјеца. Сексуални напад и силовање као друштвени и социолошки феномен оставља бројне посљедице, прије свега на психичко и физичко здравље жртве. Једна од честих посљедица силовања може да буде и смрт жртве, узрокована самоубиством, ХИВ инфекцијом или неком другом полно преносивом болешћу. Међутим, психолошке посљедице, које у почетку нису толико видљиве и којима се не придаје довољно пажње, могу да буду теже и дуготрајније од физичких повреда. Приближно 31% жртава силовања развију ПТСП као резултат напада.¹³² Симптоми посттрауматског стресног поремећаја укључују губитак сјећања, поновно враћање у мислима жртве на сам напад, ноћне море, инсомнију, нагле промјене расположења, тешкоће у концентрисању, изненадне нападе панике, депресију, те тјескобу.

¹³⁰ Victoria Billings, *The Womansbook* (Los Angeles: Wollstonecraft Inc, 1975).

¹³¹ Caringella, S. (2009) *Addressing Rape Reform in Law and Practice*. New York and Chichester, West Sussex: Columbia University Press.

¹³² Kilpatrick, Dean G., Christine N. Edmunds and Anne Seymour, *Rape in America: A Report to the Nation* (Arlington, VA and Charleston, SC: National Victim Center and Crime Victims Research and Treatment Center, 1992), p. 7.

4.2. Правни оквир

Домаћи правни оквир

Законски оквир у БиХ релативно је јасан по питању силовања. Док многе друге земље ограничавају дефиницију силовања на сексуални однос у којем је мушкарац починилац, а жена жртва, закони у БиХ су родно неутрални и у кривично дјело силовања укључују и друга присилна дјела против полног интегритета особе.

Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине¹³³ у члану 203 прописује:

- (1) Ко другу особу употребом силе или пријетње да ће изравно напасти на њезин живот или тијело или на живот или тијело њему блиског лица присили на сполни однос или с њим изједначену сполну радњу, казнит ће се казном затвора од једне до десет година.
- (2) Ко кривично дјело из става 1. овог члана учини на нарочито окрутан или нарочито понижавајући начин, или ако је истом приликом према истој жртви учињено више сполних одношаја или с њим изједначених сполних радњи од више учинитеља, казнит ће се казном затвора од три до петнаест година.
- (3) Ако је кривичним дјелом из става 1. овог члана проузрокована смрт силоване особе, или је она тешко тјелесно озлијеђена, или јој је тешко нарушено здравље, или је силована женска особа остала трудна, учинитељ ће се казнити казном затвора најмање три године.
- (4) Казном из става 2. овог члана казнит ће се ко учини кривично дјело из става 1. овог члана због етничке, народносне, расне, вјерске или језичке нетрпељивости према жртви.
- (5) Ко кривично дјело из става 1. овог члана учини према малољетнику, казнит ће се казном затвора најмање три године.
- (6) Ко кривично дјело из ст. 2., 3. и 4. овог члана учини према малољетнику, казнит ће се казном затвора најмање пет година.
- (7) Ако су кривичним дјелом из става 2. овог члана проузроковане посљедице из става 3. овог члана, учинитељ ће се казнити казном затвора најмање пет година.

Кривични закон Републике Српске¹³⁴ у члану 193 прописује:

- (1) Ко другога принуди на обљубу или неку другу полну радњу употребом силе или пријетњом да ће непосредно напасти на живот или тијело тог или њему блиског лица,

¹³³ Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине (“Службене новине Федерације Босне и Херцеговине” бр. 36/03)

¹³⁴ Кривични закон Републике Српске (“Службени гласник Републике Српске”, 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13)

казниће се затвором од двије до десет година.

- (2) Ако је дјело из става 1. овог члана извршено према малољетном лицу, или на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин, или је истом приликом извршено више силовања од стране више лица, или је силовање извршено из мржње, или је усљед дјела наступила тешка тјелесна повреда, тешко нарушење здравља или трудноћа силованог женског лица, учинилац ће се казнити затвором од три до петнаест година.
- (3) Ако је усљед дјела из става 1 и 2 овог члана наступила смрт лица према којем је дјело извршено, учинилац ће се казнити затвором најмање десет година.
- (4) Ко другога принуди на обљубу или неку другу полну радњу озбиљном пријетњом да ће за њега или њему блиско лице открити нешто што би шкодило његовој части или угледу или пријетњом неким другим тешким злом, казниће се затвором од шест мјесеци до пет година.

Кривични закон Брчко дистрикта у члану 200 прописује:¹³⁵

- (1) Ко друго лице употребом силе или пријетње да ће непосредно напасти на његов живот или тијело или на живот или тијело њему блиског лица присили на сполни однос или с њим изједначену сполну радњу, казнит ће се казном затвора од једне до десет година.
- (2) Ко кривично дјело из става 1 овога члана учини на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин, или ако је истом приликом према истој жртви учињено више сполних односа или с њим изједначених сполних радњи од више учинилаца, казнит ће се казном затвора од три до петнаест година.
- (3) Ако је кривичним дјелом из става 1 овога члана проузрокована смрт силованог лица, или је оно тешко тјелесно повријеђено, или јој је тешко нарушено здравље, или је силовано женско лице остало трудно, учинилац ће се казнити казном затвора најмање три године.
- (4) Казном из става 2 овога члана казнит ће се ко кривично дјело из става 1 овога члана изврши из мржње.
- (5) Ко кривично дјело из става 1 овога члана учини према малољетнику, казнит ће се казном затвора најмање три године.
- (6) Ко кривично дјело из ставова 2, 3 и 4. овога члана учини према малољетнику, казнит ће се казном затвора најмање пет година.
- (7) Ако су кривичним дјелом из става 2 овога члана проузроковане посљедице из става 3 овога члана, учинилац ће се казнити казном затвора најмање пет година.

135 Кривични закон Брчко дистрикта (“Службени гласник БД БиХ” бр. 33/13)

Међународни правни оквир

Међународно тумачење и правне дефиниције силовања/сексуалног напада с временом су еволуирале. Те су промјене углавном концентрисане на међународно законско признавање тјелесне и сексуалне аутономије жена (и мушкараца) – и удаљавање од закона којима се силовање и други облици сексуалног напада повезују са обешчашћивањем и оштећењем имовине. На примјер, силовање и сексуални напад на почетку 20. вијека нису сматрани насилним кривичним дјелима, него моралним дјелом за које су се окривљавале жртве. Наиме, Хашком конвенцијом из 1907. године силовање је дефинисано као **“повреда породичне части и права”**.

Видљив је прогресивни развој и препознавање силовања и других облика сексуалног насиља. Оно што је првобитно било дефинисано као дјело против породичне части – чиме се терет обешчашћења стављао на жртву и њену породицу – с временом је препознато као дјело против права и слобода сваког појединца.

Као неке од најзначајнијих међународних докумената можемо да наведемо:

Истанбулска конвенција¹³⁶

Истанбулска конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици је Конвенција Савјета Европе, ратификована у августу 2014. године. То је први законски обавезујући инструмент чија је сврха спречавање, заштита и процесирање различитих облика насиља над женама, укључујући насиље у породици и сексуално насиље. БиХ је била међу првих осам држава које су ратификовале Истанбулску конвенцију.

У Истанбулској конвенцији је дата сљедећа дефиниција сексуалног насиља, укључујући силовање (члан 36):¹³⁷

- a) вагинална, анална или орална пенетрација сексуалне природе на тијелу друге особе без њеног пристанка, коришћењем било којег дијела тијела односно предмета;
- b) друге сексуалне радње с особом без њеног пристанка;
- c) навођење друге особе на покушај сексуалних радњи с трећом особом без њеног пристанка.

У члану 36 Конвенције такође се каже да **“пристанак мора да буде добровољан исход слободне воље особе према процјени у контексту датих околности”**. У овом случају, пристанак подразумијева више од саме динамике између жртве и починиоца. Пристанак укључује и процјену укупних околности под којима је дошло до кривичног дјела.

¹³⁶ (“Службени гласник БиХ” број 15/13). <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046246e>

¹³⁷ Истанбулска конвенција – доступна на енглеском језику на: <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>

Европска конвенција о људским правима (ЕСЉП) и случајеви Европског суда за људска права (ЕСЉП)

ЕСЉП је донио одлуку да силовање представља облик мучења и кршење члана 3 Европске конвенције о људским правима (забрана мучења, нехуманог или понижавајућег поступања).¹³⁸ У пресуди из 2003. године,¹³⁹ ЕСЉП је навео да је доказ о пружању физичког отпора од стране жртве у случају силовања и даље основни услов у *de facto* (у пракси) и *de jure* (писаним) законима многих држава. **ЕСЉП је потом истакао колико је важно током истрага и суђења у предметима силовања фокусирати се на чињеницу да жртва није дала пристанак, чак и онда када је то тешко доказати.** Према члановима 3 и 8 Европске конвенције о људским правима, државе чланице (укључујући БиХ) морају да казне и процесирају **“све сексуалне радње без пристанка, чак и онда када није пружан физички отпор”**, што је у појединим случајевима у БиХ већ урађено.

Пресуде ЕСЉП-а илуструју еволуцију у правном разумијевању и судској пракси кад су у питању дјела силовања и сексуалног напада. Као што је наведено, многе државе захтијевају доказ физичке силе и физичког отпора у случајевима силовања и других облика сексуалног насиља. Овакав законски оквир није препознавао могућност пријетњи и друге присиле осим физичке као начина којим се чини дјело сексуалног насиља и, штавише, стављао је велики терет доказивања на жртву да докаже отпор на физички напад починиоца. Међутим, ЕСЉП је промијенио стандард доказивања на непристанак, чиме је ставио терет доказивања на починиоца. Важно је истаћи и то да је ЕСЉП одбацио потребу за постојањем физичког отпора јер је препознао да контекст и околности могу да спријече жртву да користи физички отпор.

4.3. Родне предрасуде у контексту силовања, покушаја силовања и сексуалног напада

Иако је силовање законски регулисано као кривично дјело за које је запријечена затворска казна, вриједности, ставови, родне предрасуде и убјеђења чланова правосудне заједнице и законодаваца имају веома значајну улогу у омогућавању правичног и једнаког приступа правди у предметима силовања и сексуалног напада.

Родни стереотипи су укоријењени и преносе се путем породице, религије, кроз музику, школу, друштво и на све друге начине на које учимо и доживљавамо свијет око себе. Због тога утицај родних стереотипа није јасно видљив и адекватно схваћен. Као такав, утицај родних предрасуда може да буде, а често и јесте, погубан и штетан – утиче на то како посматрамо и процјењујемо да ли неко јесте или може да буде жртва или починилац силовања или сексуалног насиља.

Родне предрасуде могу да доведу до “штетних, стереотипних или нетачних убјеђења о силовању, жртвама силовања и силоватељима, чиме се ствара непријатељско окружење за жртве

138 Европски суд за људска права. *Factsheet – Violence against Women*. Доступно на: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Violence_Woman_ENG.pdf

139 *M.C. v Bulgaria* (2003) – Предмет доступан на: http://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/M.C.v.BULGARIA_en.asp

силовања”.¹⁴⁰ У суштини, родне предрасуде могу да резултирају друштвеним условима који омогућавају друштву да оспори или оправда дјела силовања или сексуалног напада омогућавајући тиме починиоцима да прођу некажњено. Родне предрасуде у предметима силовања и других облика сексуалног напада могу да доведу до окривљавања жртве за силовање, без приписивања било какве одговорности починиоцу.

Друштво генерално његује стереотип “наратива о правом силовању” и “правој жртви”, што подразумемијева:

*...[жену] која скоро да нема никакав однос са починиоцем, честита је и бави се поштемним послом, прије силовања је њено понашање било беспријекорно, пријавила је један случај силовања, силовао ју је недвојбено лош починилац, има демографске карактеристике које упућују на моћ, утицај или саосјећање, показује видљиве и примјерене изразе трауме, и отворена је за примање помоћи.*¹⁴¹

Истраживања из бројних држава, укључујући Босну и Херцеговину (БиХ), показују да особе које се баве правном професијом, као и другим професијама, али и шира јавност, могу да имају родне стереотипе и ставове повезане са примјереним сексуалним понашањем мушкараца и жена. У контексту случајева сексуалног напада и силовања, такви стереотипи и пристрани ставови могу да имају значајан и негативан утицај на исходе кривичних предмета и правних поступака.¹⁴²

Радне групе за питања родних предрасуда из свих дијелова САД-а утврдиле су да се жене жртве силовања и сексуалног напада рутински грубо процјењују на основу изгледа, понашања, начина живота и угледа, док оптужени нису изложени таквој строгој контроли.¹⁴³ Хрватска на-учница Радачић утврдила је да се то односи и на окружни суд у Загребу. На примјер, у једном од предмета које је анализирао, доведен је у питање кредибилитет жртве зато што није одмах пријавила силовање, иако је то учинила већ наредни дан.¹⁴⁴ У истраживању је такође утврђено да, почевши од полиције па преко цјелокупног одговора правосуђа, према жртвама силовања и сексуалног напада које не испуњавају стандард “праве жртве” рутински се поступа са неповјерењем и оптужују се за лажно пријављивање (наводно из жеље за осветом или кајања због пристајања на полни однос).¹⁴⁵

Истраживања показују да ће особе које се професионално баве правом вјероватно понављати овакве родно пристране наративе током суђења за силовање/сексуални напад, гдје су склони да се фокусирају на жртву, умјесто на починиоца и/или само кривично дјело. На примјер, понашање жртве – прије, током и након напада – обично је изложено интензивном пропитивању. Да ли је пила, како је била обучена, да ли је прихватила превоз или позив да оде у нечији стан, да ли се физички опирала и, коначно, да ли је позвала полицију или отишла у хитну помоћ?

¹⁴⁰ Gray, J. *Rape myths beliefs and prejudiced instructions : effects on decisions of guilt in a case of date rape*. 2011.

¹⁴¹ Mary P. Koss, “Restoring Rape Survivors: Justice, Advocacy, and a Call to Action,” *Annals of the New York Academy of Sciences* 1087, no. 1 (November 2006): 212.

¹⁴² Халиловић, Мајда и Heather Huhtanen. *Род и правосуђе: Импликације рода у правосуђу БиХ*, Сарајево: AI/DCAF, 2014.

¹⁴³ Kearney and Sellers, “Sex on the Docket,” 590.

¹⁴⁴ Радачић, “Казнено дјело силовања”, 117.

¹⁴⁵ Philip Rumney, “False Allegations of Rape,” *The Cambridge Law Journal* 65, no. 1 (2006): 125–158.

Слично томе, понашање жртве током суђења такође је изложено процјени и због тога може да има пресудан утицај на мишљење тужиоца и судија о њеном кредибилитету. Многе “судије и поротници имају одређена очекивања у вези с понашањем жртава силовања током свједочења. (...) У једном предмету сексуалног напада (...) један поротник је рекао да жртви нису повјеровали због њеног држања; ‘једноставно се није поклапало са оним што смо ми очекивали у погледу жртвиног понашања’”.¹⁴⁶

На примјер, у истраживачкој публикацији из БиХ, један судија је навео:

*Све игра улогу, а нарочито ако је свједок млада жена; ако свједочи о кривичном дјелу које је почињено касно током ноћи, чујем коментаре о томе шта је она радила у кафани тако касно. Питају да ли она често мијења момке. Адвокати тако покушавају уништити кредибилитет свједокиње. Нека понашања су ок за младиће, али не и за младе жене. Из тог разлога... младе жене избјегавају да свједоче на суду. Адвокати коментирају начин на који се оне облаче, док мушкарци нису изложени таквим коментарима.*¹⁴⁷

Као што можемо закључити, друштво и особе које се професионално баве правом неријетко сматрају како су жене које су силоване или су жртве покушаја силовања или сексуалног напада саме криве јер су својим понашањем допринијеле дјелу. Важно је преиспитати на који начин се жртве силовања и сексуалног напада третирају на суду у поређењу са начином на који се третирају жртве других кривичних дјела.

¹⁴⁶ Schafran, Lynn Hecht *Barriers to Credibility: Understanding and Countering Rape Myths*. National Judicial Education Program Legal Momentum.

¹⁴⁷ Халиловић, М и Huhtanen H, 2014., стр. 80.

Игра улога: Силовање господина Смита ¹⁴⁸

Прочитајте или изведите ову игру улога, а потом одговорите на питања.

Полицајац/полицајка: Г. Смит, држали су вас на нишану на углу улице First and Main?

Г. Смит: Да.

Полицајац/полицајка: Да ли сте се борили с пљачкашем?

Г. Смит: Не.

Полицајац/полицајка: Зашто нисте?

Г. Смит: Био је наоружан.

Полицајац/полицајка: Дакле, свјесно сте одлучили да испуњавате његове захтјеве, умјесто да се опорете?

Г. Смит: Да.

Полицајац/полицајка: Јесте ли врштали? Викали?

Г. Смит: Не, био сам уплашен.

Полицајац/полицајка: Разумијем. Да ли сте икад раније били опљачкани?

Г. Смит: Не.

Полицајац/полицајка: Да ли сте икада ДАЛИ некоме новац?

Г. Смит: Да, наравно.

Полицајац/полицајка: И то сте својевољно урадили?

Г. Смит: На шта циљате?

Полицајац/полицајка: Рецимо то овако, г. Смит. Раније сте давали новац. У ствари, познати сте као филантроп. Како да будемо сигурни да нисте СВЕ ОВО СМИСЛИЛИ како би вам неко силом отео новац?

Г. Смит: Слушајте, да сам желио –

Полицајац/полицајка: Нема везе. Када се тачно десила пљачка, г. Смит?

Г. Смит: Око 23 сата.

Полицајац/полицајка: Били сте на улици у 23 сата? Шта сте радили?

Г. Смит: Само сам шетао.

Полицајац/полицајка: Само сте шетали? Знате ли да је опасно бити на улици тако касно навече. Зар нисте знали да вас могу опљачкати?

Г. Смит: Нисам о томе размишљао.

Полицајац/полицајка: Како сте тада били обучени, г. Смит?

Г. Смит: Да видимо... Носио сам одијело. Да, одијело.

Полицајац/полицајка: СКУПО одијело?

Г. Смит: Па да. Знате, ја сам успјешан адвокат.

Полицајац/полицајка: Другим ријечима, г. Смит, ходали сте улицама касно навече, у одијелу којим сте практично рекламирали чињеницу да сте добра мета за некога ко жели лако доћи до новца, зар не? Мислим, да нисмо паметнији, г. Смит, чак бисмо могли помислити да сте сами тражили да се то деси, зар не?

¹⁴⁸ Прилагођено према: Borkenhagen, Connie K, "The Legal Bias Against Rape Victims", *American Bar Association Journal*, vol. 61 (April 1975), p. 464.

Питања

1. Да ли је исказ господина Смита кредибилан?
2. Да ли је полицајац показао да има предрасуде?
3. Ако замијенимо лик господина Смита са госпођом Смит, младом и талентованом адвокатицом, да ли би тада исказ био мање кредибилан?
4. Без обзира на одговор који сте дали на треће питање, да ли сматрате да би полиција и судство доживјело госпођу Смит као мање кредибилну?

У публикацији *Род и правосуђе* описано је неколико предмета у вези са силовањем, покушајем силовања и сексуалног напада из судске праксе у БиХ:

[Једна] адвокатица одбране, говорећи о оптуженом којег је заступала у предмету сексуалног напада, признала је да је њен клијент имао “сполни однос” с малољетницом, али је навела да је дјевојка била склона манипулирању и “позната као промискуитетна”. Адвокатица је такођер навела да, иако је оптужени признао да је с дјевојком имао “груби секс”, она не вјерује да се дјевојка није могла одупријети, зато што је њен клијент био пијан. Такођер је навела да је, према мишљењу вјештака психијатра којег је ангажирала одбрана, дјевојка била психопата, заводљива и сексуално либерална. На крају, адвокатица је објаснила да је њен клијент осуђен само на двије године затвора због силовања, зато што је суд исправно утврдио споменуте околности као олакшавајуће.

Овај примјер говори о потенцијално проблематичној кривичноправној аргументацији – која упућује на то да је оптужени био нарочито осјетљив на завођење малољетнице зато што је био пијан. Такође, у овом случају постоје и двије могуће кривичноправне контрадикторности. Прво, у кривичним законима (РС, ФБиХ и БД БиХ), “полни однос” са дјететом (или сексуално насиље над дјететом) јасно је утврђен као кривично дјело.¹⁴⁹ Ако је дјевојчица имала мање од 14 година, било какав полни однос с њом сам по себи представља кривично дјело. Друго, упркос тврдњи адвокатице да пијано стање представља олакшавајућу околност, у Кривичном закону ФБиХ посебно се наводи да намјерно довођење себе у стање алкохолизираности које је у основи битно смањење урачунљивости, такву битно смањену урачунљивост чини неподобном да буде основ за ублажавање казне. Логичким тумачењем долази се до закључка да таква околност не може да буде ни олакшавајућа у поступку одмјеравања казне.¹⁵⁰ Исход овог предмета показује да се и чланови правосудне заједнице можда слажу са убјеђењем да наводни промискуитет, заводљивост и сексуално либерални ставови малољетне дјевојчице, те пијано стање починиоца, представљају олакшавајуће околности.

Уз коментар бранилаца, једна суткиња се такође осврнула на предмет у ком је предсједавала судским савјетом, а који се односио на насиље над дјететом. Та је суткиња изразила забринутост због поступања тужиоца у предмету који му је накнадно додијељен. Она је испричала:

Био је један случај када је малољетна кћерка пријавила да ју је отац силовао. Тужитељка је припремила оптужницу и интензивно се укључила у случај. Међутим, она је отишла на породилски допуст и случај је преузео тужилац који је имао потпуно другачији став о предмету. Био је веома субјективан – једном је чак рекао како сматра да посао тог човјека неправедно трпи због случаја.

Ово упућује на потенцијално проблематичан став члана правосудне заједнице – да процесуирање озбиљног кривичног дјела није толико важно као интегритет пословног угледа оптуженог. Овај примјер може да буде одраз родно заснованог става којим се већа вриједност приписује професионалном животу починиоца (мушкарца) и његовој способности за зарађивање новца него постизању правде за његову жртву (женског пола).

4.4. Митови о случајевима силовања, покушаја силовања и сексуалног напада

- *“Праве” жртве силовања и сексуалног насиља пријављују дјело*

Према уобичајеним друштвеним убјеђењима, жртве буду силоване или изложене другим облицима сексуалног насиља зато што ризикују или се “лоше” понашају. Другим ријечима, није само починилац крив. Будући да су жртве једнако упознате са друштвеним наративима као и други људи, вјероватно ће осјећати кривњу, срам и одговорност због онога што им се десило. То доводи до оклијевања или страха од пријављивања (и откривања информација). Такође, жртве често познају своје нападаче (чланови породице, колеге итд.) и плаше се да ће уништити своје породице, изгубити посао или бити изложене јавној срамоти и понижењу. То додатно доприноси њиховом оклијевању да пријаве напад.

- *Мушкарцима је тешко да се одупру својим сексуалним нагонима*

149 Дијете је дефинисано као особа млађа од четрнаест (14) година. У члану 207 Кривичног закона ФБиХ наводи се да је “сполни однос с дјететом” кривично дјело; у члану 195 Кривичног закона РС наводи се да је “полно насиље над дјететом” кривично дјело; а у члану 204 Кривичног закона Брчко дистрикта утврђено је да је “сполни однос с дјететом” кривично дјело. Малољетник је дефинисан као особа млађа од осамнаест година. Дјела сексуалне природе над малољетницима, иако се сматрају посебним кривичним дјелом, представљају отежавајући услов и стога је у члану 203 Кривичног закона ФБиХ за њих предвиђена строжа минимална казна. Кривични закон Федерације БиХ (“Службене новине Федерације БиХ”, 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11); Кривични закон Републике Српске (“Службени гласник Републике Српске”, 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13); и Кривични закон Брчко дистрикта (“Службени гласник Брчко дистрикта”, 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11).

150 Кривични закон Федерације БиХ, Службене новине Федерације БиХ 36/03. Измјене и допуне у 37/03, 21/04, 69/04, 18/05 и 42/10, 2003, члан 36§3; Кривични закон Републике Српске, Службени гласник 49/03, 2003, члан 14§3; Кривични закон Брчко дистрикта, Службени гласник Брчко дистрикта 10/03. Измјене и допуне у 6/05, 21/10 и 9/13, 2013, члан 36§3.

Претпоставка да мушкарци нису способни да се понашају другачије изузев чисто инстинктивно и директно нити је заснована на чињеницама, нити звучи логично. Таква порука обесправљује мушкарце на подмукао начин који има далекосежне посљедице. Када мушкарце (и жене) уче да се од мушкараца не очекује да буду у стању контролисати своје реакције на подражаје; да постоји некаква темељна истина да мушкарци не могу да контролишу своје нагоне и да су потпуно неспособни да доносе разумне и моралне одлуке о сопственом сексуалном понашању, тиме их ослобађамо сваке физичке и сексуалне одговорности.¹⁵¹ Овај родно засновани стереотип је увредљив, а ако се примјењује у правном контексту, има далекосежне посљедице које превазилазе саме случајеве силовања и сексуалног насиља. На примјер, шта је са родитељством, старатељством над дјецом и издржавањем дјетета? Ако мушкарци нису у стању контролисати своје сексуално понашање, како онда могу бити одговорни за репродукцију?

- *Када жена каже не, она у ствари мисли да, и воли да је се присиљава*

Друштвене норме су нас навикле да мушкарце посматрамо као доминантне, а насупрот томе, да жене сматрамо послушним и пасивним. Овакав мит еротизује моћ мушкараца, како би се оправдало насиље и доминација. Међутим, када не постоји пристанак друге стране, доминација је једнака насиљу, понижењу и скрнављењу – а не задовољству.

- *Мушкарци не могу бити жртве силовања*

Доступни статистички подаци указују на висок број мушкараца који су жртве сексуалног насиља. Међутим, мушкарци који су жртве још рјеђе то пријављују него жене, углавном због стигме и страха да ће их обиљежити као хомосексуалце (што је у неким државама злочин). Поред тога, истраживања о силовањима мушкараца потврђују да се у већини кривичних дјела силовања ради о моћи и ауторитету, чиме се објашњава то да су већина починилаца сексуалних напада на мушкарце управо хетеросексуални мушкарци. Такође, иако у друштву вриједи убјеђење да жене не могу сексуално напасти мушкараца, студије показују супротно.¹⁵²

- *Силовање и друге облике сексуалног насиља врше искључиво странци*

У ствари, студије показују да око 80% силовања почини особа коју жртва познаје или с којом је у сродству.¹⁵³ Тиме се доводе у питање наше претпоставке о безбједности коју повезујемо са породицом, пријатељима и познаницима – и стога је то стереотип који је дубоко укоријењен и тешко се превазилази.

151 Erken, Mieke, When Judges Assume That Men Cannot Control Their Own Sexual Urges, *The Atlantic*, July 2013.

152 Watson, C. *Preventing and Responding to Sexual and Domestic Violence against Men*. DCAF, 2014.

153 Schafran, Lynn Hecht *Barriers to Credibility: Understanding and Countering Rape Myths*. National Judicial Education Program Legal Momentum.

- Пристанак се подразумејева... или је трајан

Пристанак је “дозвола да се нешто деси или сагласност да се нешто учини: никаква радња се не може извршити без пристанка свих партнера”.¹⁵⁴ Пристанак може да се да, а потом да се повуче. Пристанак подразумејева концепте попут узајамности (једнаке моћи) и недостатак присиле, пријетњи и нејасноћа. Када су присутни родни стереотипи, “пристанак [се може] испреплетити са неколико узајамно подупирућих митологија, у којима се сексуални напад посматра као вјешто завођење, а тихо потчињавање као сексуално уживање”.¹⁵⁵

Пристанак се подразумејева... или је трајан

154 Legal Momentum The Women’s Legal Defense and Education Fund. Webinar. *Raped or Seduced? How language Helps Shape our Response to Sexual Violence*. 2015
 155 Harvard cyberlaw. Module 4 *The guises of Rape*. <http://cyber.law.harvard.edu/vawoo/module4.html>

Alli Kirkham, "What If We Treated All Consent Like Society Treats Sexual Consent?" *everyday feminism*, 23 June 2015. Available at: <http://everydayfeminism.com/2015/06/how-society-treats-consent/>

4.5. Vježba: Scenarij slučaja¹⁵⁶

Подијелите студенте и студентике у групе од 5 до 7 особа. Подијелите им случајеве и замо­лите их да их анализирају с аспекта присуства родних стереотипа. Једна особа треба да предста­ви групу и пред свима изложи случај и мишљење групе.

Случај 1

Пријатељ сина оштећене дошао је с њим касно ноћу у њихову кућу. Неко су вријеме сви разговарали, а након што је жртвин син заспао, оптужени је у тренутку када се оштећена нала­зила близу своје спаваће собе снажно гурнуо оштећену у исту закључавши врата, бацио је на кревет те упркос њеним настојањима да се одгуравањем ослободи и устрашеном викању ставио своје руке на њена уста у циљу ућуткивања те користећи своју надмоћну снагу обавио потпуни полни однос.

Шта је рекао суд?

Суд је утврдио да због слабог интензитета отпора од стране жртве оптужени није могао да буде свјестан да чини нешто супротно вољи оштећене, посебно ако се у обзир узме готово интим­на атмосфера (гледање ТВ-а и разговор у ноћним сатима), као и чињеница да је жртва носила пиџаму те је стога суд прихватио да је оптужени искрено вјеровало да оштећена добровољно уче­ствује у односу, прозивајући је што није звала помоћ одбацивши њено објашњење да је мисли­ла како је син неће чути јер спава. Такође је наглашено да се жртва на крају препустила, иако је мишљење вјештака психолога како је жртва на напад реаговала страхом. Такође, утврдили су да сила може бити доживљена као начин изведбе полног чина, а стављање руку на уста жртве као

¹⁵⁶ Случајеви преузети и прилагођени из: Маскулинитет у судским пресудама о силовању, Иван Маричић, Центар за женске студије, Загреб, 2015.

упозорење да буде тиша како не би пробудили њеног сина.¹⁵⁷

- Који митови у вези са силовањем, покушајем силовања и сексуалним нападом могу да се вежу за наведени случај?
- Шта мислите о одлуци суда?

Закључак сценарија

Из наведених података можемо закључити како је судија одлуку донио под утицајем мита о правој жртви силовања. Будући да се горе описани случај не уклапа у опис “праве” жртве, будући да жртва није пружала велики отпор, а силовање није починила за жену непозната особа, те га није одмах пријавила, жртва је током поступак прошла кроз секундарну виктимизацију.

Случај 2

Малољетна избјеглица тешке породичне ситуације дошла је касно навече у клуб у којем је оптужени био менаџер да од познаника узме цигарету. Након што су познаници отишли а они остали сами, оптуженик је најприје спријечио њен излазак из просторије уз ријечи да жели секс, а када је она то одбила и пружила физички отпор ударивши га билијарским штапом и покушавајући га ударити пепељаром, искористио је своју физичку надмоћ те је дограбио и однио у другу просторију те упркос њеним даљњим отпорима и гребању ноктима извршио над њом потпуни полни однос.

Шта је рекао суд?

Упркос чињеници да се жртва снажно одупирала, при чему су и она и оптужени задобили видне повреде, судија је сматрао да сила није била довољно интензивна да сломи отпор оштећене те да сила није била трајна. Суд је навео да би на њеном тијелу, у складу с митом о правом силовању, требало да буде више модрца.

Ударац штапом није сматрао релевантним јер оптуженом није оставио озљеду, а на одустанак од бацања пепељаре на оптуженог гледао је као на препуштање. Будући да је оптужени био под утицајем алкохола, суд је сматрао како на овакво понашање гледа као на изазивање, а не одбијање полног односа. Као олакшавајућу околност починиоцу суд је узео и то што је оптужени прекинуо однос након што му је жртва рекла како око њих има пуно менструалне крви. И у суђењу у овом случају суд је приступио кроз ауторитарни патријархални модел маскулинитета по којем се сексуалност повезује с агесијом, а насиље мушкараца над женама се сматра друштвено прихватљивим.¹⁵⁸

- Који митови у вези са силовањем, покушајем силовања и сексуалним нападом могу да се вежу за наведени случај?
- Шта мислите о одлуци суда?

¹⁵⁷ Радачић, И. (2014). Сексуално насиље: Митови, стереотипи и правни сустав. Загреб: TIMpress

¹⁵⁸ Радачић, И. (2014). Сексуално насиље: Митови, стереотипи и правни сустав. Загреб: TIMpress

Закључак сценарија

И док је чињеница да је оптужени био под утицајем алкохола њему узета као олакшавајућа околност, оштећеној се, у складу са стереотипом о ”правој” жртви, њено понашање процијенило као негативно (долазак у клуб у касне ноћне сате, тражење цигарете те останак у клубу и након тога). И у овом случају мушкарац је (узимајући у обзир стереотипе о мушкарцима као доминантнима) приказан као особа која није у стању схватити одбијање, чак ни када га се лупи “билијарским штапом”. Ти се стереотипи, колико год они негативни били, у оваквим случајевима конвертују у позитивне олакшавајуће околности оптуженом.

Случај 3

Супруг оштећене који с њом више није живио ушао је у њен стан те након вербалне препирке у којој јој је више пута пријетио да ће је бацити с трећег спрата физички напао те ударио шаком у предјелу уста и чела, нанијевши јој тиме повреде, те јој наредио да скине сву одјећу након чега ју је гурнуо на кревет након чега је пенетрирао у њу својим полним органом и обавио полни однос.

Шта је рекао суд?

Суд је сматрао како је у овом случају примијењена релевантна сила, но будући да је сила примијењена приликом препирке о брачним проблемима који су изазвани “наводном” прељубом супруге, суд је закључио како је оваква реакција била само реакција љубоморног супруга. Како би потврдио свој закључак о изостанку силе, суд се позвао на податак да су бит пријаве према наводима оштећене биле пријетње које је оптужени упутио њој и дјечи, а не само силовање, те је такође закључио како њено одгуривање оптуженика није било довољно агресивно како би он схватио да чини нешто погрешно. Суд је донио осуђујућу пресуду са условном казном за дјело насиља у породици искључујући дјело силовања с објашњењем да није било довољно доказа.

- Који митови у вези са силовањем, покушајем силовања и сексуалним нападом могу да се вежу за наведени случај?
- Шта мислите о одлуци суда?

Закључак сценарија

Из горе наведених података уочљиво је како је љубомора узета као релевантан и оправдавајући фактор за насиље. Закључујући да се жртва није убједљиво бранила, суд оснажује негативну перцепцију маскулинитета. Ово имплицира да мушкарац није довољно интелигентан да процијени да ли жена даје или не даје пристанак за сексуални однос осим ако не пружи јак физички отпор. Мушкарац је поново стављен у позицију особе која је гоњена својим поривима за моћи и доминацијом које не може да заустави, а суд је, према митовима о правом понашању мушкараца, умјесто да таква понашања санкционише и прекине зачарани круг родних предрасуда и митова о силовањима, само још више ојачао схватање да се мушкарци не могу контролисати од чињења силовања и сексуалног напада.

Случај 4

Жртва је због алкохолизираности готово спавала на цести те јој је оптужени пришао представивши се као полицајац и затражио да пође с њим у “полицијску станицу”. Одвео ју је у двооришће зграде те јој рекао да жели полни однос након чега је жртва скочила са зидића и притом се озлиједила. Оптужени ју је сустигао, чврсто је рукама ухватио за надлактице те одвео натраг, наредио јој да легне те својим споловилом пенетрирао у њен полни орган.

Шта је рекао суд?

Суд је у овом случају закључио како је постојала релевантна сила као и отпор, те како је оптужени присилио оштећену на полни однос искористивши то што је била алкохолизирана. Суд је нагласио да је починилац искористио алкохолизирано стање жртве и то је узео као отежавајућу околност. У обзир је узета и чињеница да је жртва у дјетињству доживјела злостављање због чега је брзо схватила шта починилац покушава да уради. Иако оптужени није употребио директну физичку силу, суд је препознао као довољну пријетњу силом и да би за жртву, с обзиром на физичку надмоћ починиоца и њено алкохолизирано стање, било тешко или чак опасно да се супротставила. Суд је убијеђен да је жртва јасно исказала свој непристанак на полни однос потврдивши да недостатак физичког отпора не носи правне посљедице.

- Који митови у вези са силовањем, покушајем силовања и сексуалним нападом могу да се вежу за наведени случај?
- Шта мислите о одлуци суда?

Закључак сценарија

Како би се указало на чињеницу да секундарна виктимизација није универзално искуство за све жртве, анализа судских пресуда завршена је једном позитивном пресудом. Приказани примјер показује како постоје едуковане судије и суткиње освијешћене о родним предрасудама и митовима у вези са силовањем.

4.6. Закључци

Друштвене норме којима се толерише силовање и сексуални напад прожимајуће су и под свјесно утичу на сваког од нас. Родне предрасуде које су откривене у митовима о силовању и стереотипима нарочито утичу на наше схватање таквих кривичних дјела.

С обзиром на то да често постоји врло мало физичких доказа којима би се поткријепиле жртвине тврдње у предметима силовања и сексуалног напада, судске истраге и одлучивање могу да буду под утицајем родних предрасуда и стереотипа. Такви утицаји могу да дјелују на истрагу, кривично гоњење и изрицање пресуда у предметима, а посљедично и на прописну примјену закона.

Поред тога, снажне родне предрасуде у друштву и судници могу да појединце наведу да жртву сматрају одговорном за напад. То недвојбено утиче на спремност жртве да пријави дјело или учествује у поступку кривичног гоњења. Због тога се чини очигледним да родне предрасуде могу да ограниче и приступ правди.

Особе које се професионално баве правом и законодавци сnose значајну одговорност да обезбиједи да родни стереотипи и предрасуде не утичу на извршење правде у предметима силовања и сексуалног насиља. Иако родни стереотипи и предрасуде представљају шири друштвени проблем, од кључног је значаја да чланови правосудне заједнице преузму водећу улогу у превазилажењу овог изазова – нарочито у функционисању правног система, али и као једне компоненте у процесу увођења одговарајућих друштвених норми којима се не окривљују жртве, нити се почињоцима дозвољава да некажњено врше насиље.

Примјери питања за испит

1. Да ли се смију постављати питања о сексуалном животу жртве?
2. Који су најчешћи родни стереотипи када је у питању жртва силовања?
3. Уколико је жртва била у вези и имала односе са извршиоцем дјела, а касније је након раскида везе дошло до односа употребом силе, да ли имамо кривично дјело силовања или не?
4. Особа женског пола А која се бави проституцијом ступила је у однос са младићем Б који није знао којим се послом она бави. Када је сазнао, младић Б је тражио да имају односе. Након што је дјевојка А одбила, младић Б ју је завезао и присилио на полну радњу како би ”задовољио свој нагон”. Да ли имамо кривично дјело силовања? Молимо вас да објасните.
5. Дјевојка А се забављала са младићем Б. Срели су се једног дана у граду, те ју је младић позвао његовој кући на кафу. Када је дошла код њега, други мушкарац је био ту. Под пријетњом силе оба младића су је силовала. Након тога, дјевојка А је отишла у купатило и у стан је ушао трећи младић. Њему је младић Б рекао да је дјевојка А код њих и да са њом може “имати секс уколико жели”. Младић Д је отишао у собу и имао је са дјевојком однос, а она при томе није пружала отпор. Да сте ви у судници, како бисте оквалификовали дјело младића Д?

4.7. Литература

- Caringella, Susan. *Adressing Rape Reform in Law and Practice*. New York and Chichester, West Sussex: Columbia University Press, 2009.
- Eerken, Mieke. "When Judges Assume That Men Cannot Control Their Own Sexual Urges". *The Atlantic*. July 2013. Доступно на: <http://www.theatlantic.com/sexes/archive/2013/07/when-judges-assume-that-men-cannot-control-their-own-sexual-urges/277880/> (приступљено: април 2016)
- Европски суд за људска права. *Factsheet – Violence against Women*. Доступно на: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Violence_Woman_ENG.pdf (приступљено: април 2016)
- Gray M. Jacqueline, "Rape myths beliefs and prejudiced instructions : effects on decisions of guilt in a case of date rape". in *Legal and Criminological Psihology*, (February 2006).
- Халиловић, Мајда и Heather Huhtanen. *Род и правосуђе: Импликације рода у правосуђу БиХ. Сарајево: AI/DCAF, 2014.*
- Kearney C. Richard and Holly Sellers, "Sex on the Docket: Reports of State Task Forces on Gender Bias," in *Public Administration Review* 56, no. 6 (November 1996).
- Кривични закон Брчко дистрикта, члан 200. ("Службени гласник БД БиХ", бр. 33/13)
- Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, члан 203. ("Службене новине Федерације Босне и Херцеговине", бр. 36/03)
- Кривични закон Републике Српске, члан 193. ("Службени гласник РС", број 49/03, 108/04, 37/06, 70/06, 73/10, 1/12, 67/13.)
- Koss P. Mary, "Restoring Rape Survivors: Justice, Advocacy, and a Call to Action," in *Annals of the New York Academy of Sciences* 1087, no. 1 (November 2006).
- Kohen Jamie, Helferich Joanna, Dubin Jess and Prestel Claire. *Module 4 : The Guises of Rape*. Доступно на: <https://cyber.harvard.edu/vawoo/module4.html> (приступљено: април 2016)
- Маричић, Иван. *Маскулинитет у судским пресудама о силовању*. Загреб: Центар за женске студије, 2015.
- М.Ц. против Бугарске (2003). Предмет доступан на: http://www.coe.int/t/dg2/equality/domesticviolencecampaign/resources/M.C.v.BULGARIA_en.asp (приступљено: април 2016.)
- Радачић, Ивана "Казнено дјело силовања: питања дефиниције, (не)одговорности за отклоњиву заблуду". у *Хрватски љетопис за казнено право и праксу* 19, Загреб, бр.1 (2012):105-125.
- Rumney Philip, "False Allegations of Rape". in *The Cambridge Law Journal* 65, no. 1 (2006): 128-158.
- Schafran, Lynn Hecht "Barriers to Credibility: Understanding and Countering Rape Myths". in *National Judicial Education Program Legal Momentum*. Доступно на: http://www.nationalguard.mil/Portals/31/Documents/J1/SAPR/SARCVATraining/Barriers_to_Credibility.pdf. (приступљено: април 2016)
- Савјет Европе. "Конвенција о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици" 2011. Доступно на: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046246e>. (приступљено: април 2016)
- Helen Baillot, Sharon Cowan and Vanessa Munro, 2012. "Just a story?" Rape narratives and credibility assessments of women seeking asylum, *Women Asylum News*, issue 11.

Tematska cjelina 5

Rodne predrasude u predmetima razvoda braka, podjele imovine, izdržavanja i povjeravanja djece

Rezultati učenja – do kraja ove cjeline, polaznici i polaznice će moći:

1. razumjeti kako rodna neravnopravnost u društvu utječe na pitanja razvoda braka;
2. razumjeti ulogu sistema pravosuđa u promoviranju ravnopravnosti muškaraca i žena kroz prevazilaženje rodni predrasuda u odlukama u predmetima razvoda braka;
3. razmatrati kako ekonomska rodna neravnopravnost dovodi do rodni predrasuda kada se odlučuje o izdržavanju supružnika i podjeli imovine;
4. razumjeti kako su rodne predrasude utjecale na razvoj pravnih okvira i odluke u slučajevima povjeravanja djece;
5. razmatrati kako ekonomska rodna neravnopravnost dovodi do rodni predrasuda kada se odlučuje o izdržavanju djece.

Literatura za čitanje:

- Tess Wilkinson-Ryan and Deborah Small, “Negotiating Divorce: Gender and the Behavioral Economics of Divorce Bargaining”, *Law and Inequality*, vol. 26 (2008): 109-132.
- Halilović, Majda i Heather Huhtanen, *Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo: AI/DCAF, 2014). Dostupno na: <http://www.dcaf.ch/Publications/Gender-and-the-Judiciary-The-Implications-of-Gender-within-the-Judiciary-of-Bosnia-and-Herzegovina>
- Porodični zakoni Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko distrikta.
- McNeely, C., “Lagging Behind the Times: Parenthood, Custody, and Gender Bias in the Family Court”, *Florida State Law Review*, vol. 25, no. 4 (January 1998), pp. 891-956. Dostupno na: <http://archive.law.fsu.edu/journals/lawreview/downloads/254/mcneely.pdf>
- Melville, A. and R. Hunter, ““As Everybody Knows’ Countering myths of Gender Bias in Family Law”. *Griffith Law Journal*, vol. 1, no. 1 (2001), pp. 124-138.

Sažetak: Tematska cjelina 5 fokusira se na utjecaj rodni predrasuda u oblastima koje reguliraju porodični zakoni. Naročito se fokusira na utjecaj rodni predrasuda na provedbu zakona o razvodu braka, podjeli imovine, izdržavanju supružnika, povjeravanju djece i izdržavanju djece. Na početku ove cjeline dat je pregled pravnih okvira u BiH i na međunarodnom nivou, prije razmatranja njihove provedbe u praksi. Napominje se da na provedbu zakona u BiH i dalje utječu društveno-ekonomske posljedice rodne neravnopravnosti u društvu i istrajni stavovi da muškarci trebaju biti hranitelji porodice, a žene se brinuti za porodicu, iako se u tim zakonima općenito zastupa visok nivo rodne ravnopravnosti. Zaključak je da prepoznavanjem i uklanjanjem rodni predrasuda u

primjeni porodičnog zakona, sudovi mogu značajno utjecati na unapređenje kvaliteta života članova porodice i omogućiti da oba roditelja imaju značajnu ulogu u podizanju i razvoju djece.

5.1. Uvod

Bosanskohercegovačko pravo osigurava potpunu ravnopravnost bračnih partnera čime se osigurava primjena ustavnih odredbi koje proklamiraju antidiskriminaciono načelo. Međutim, u praksi nije nimalo jednostavno provoditi zakone bez rodni predrasuda. Može se reći da razvod braka čini pet komponenti: osnova za razvod, podjela imovine, izdržavanje supružnika i, kada par ima djecu, odluke o povjeravanju i izdržavanju djece.¹⁵⁹

U svim pravnim odlukama javlja se tenzija između općeg principa održavanja *status quo* situacije tokom braka koliko je to moguće i potrebe da se osigura da se nagodbom ne diskriminira nijedna od strana. To može biti komplicirano zato što žene i muškarci uglavnom igraju različite uloge u braku: muškarci više doprinose u finansijskom smislu, dok se žene više brinu o porodici.

Stoga za žene postoji rizik od finansijskog gubitka u nagodbama o razvodu braka zato što iznosi koje mogu dobiti po osnovu izdržavanja supružnika ne predstavljaju dovoljnu naknadu za ekonomske mogućnosti koje su izgubile zato što su se morale brinuti o porodici. Osim toga, zbog diskriminacije na tržištu rada, one vjerovatno zarađuju manje od bivših muževa. S druge strane, muškarci koji su se fokusirali na karijeru kako bi izdržavali porodicu mogu biti onemogućeni da igraju značajnu ulogu u podizanju djece zbog rodni predrasuda u odlukama o povjeravanju djece.

Stoga svijest o potencijalnim rodni predrasudama u primjeni porodičnih zakona predstavlja važan mehanizam za unapređenje nivoa rodne ravnopravnosti u društvu u cjelini.

5.2. Zakonski okviri

Osvrt na evoluciju porodičnog prava u BiH

Kraljevina Jugoslavija (1918–1941) bila je podijeljena na nekoliko različitih pravosudnih područja. U nekim dijelovima je primjenjivan građanski zakon Austrije iz 1811., a u drugim građanski zakon Srbije iz 1844. godine. U područjima sa pretežno muslimanskim stanovništvom primjenjivan je i vjerski zakon. U svim ovim zakonskim okvirima, primjetne su predrasude koje su odraz patrijarhalnih shvatanja o ulozi muškarca i žene u društvu u to vrijeme. Naprimjer, Opći građanski zakon Austrije označio je muža kao glavu porodice, a supruga je bila zakonski dužna da s njim živi u njegovom domu i slijedi njegova naređenja.¹⁶⁰ Prema Građanskom zakonu Kraljevine Srbije, udate žene nisu imale poslovnu sposobnost, a prema šerijatskom zakonu, muževi su se mogli razvesti od supruge bez navođenja razloga.¹⁶¹

159 Kay, Herma Hill, "No-Fault Divorce and Child Custody: Chilling out the Gender Wars", *Family Law Quarterly*, vol. 36, no. 1 (Spring 2002), pp. 27-46 at p.30.

160 Stav 91 Općeg zakona Austrije. Mira Alinčić, "Law and the Status of Women in Yugoslavia", *Columbia Human Rights Law Review* vol 8, no 1 (Spring-Summer 1976), p. 345 – 371 at p. 346.

161 Stav 920 Građanskog zakona Srbije u spomenutom radu M. Alinčić, p. 346.

Socijalistička federativna republika Jugoslavija (SFRJ) težila je uklanjanju ovih diskriminatorskih odredbi podvodeći zaštitu braka i porodice pod nadležnost države.¹⁶² Naime, Jugoslavija je nastojala riješiti problem diskriminatornog postupanja prema ženama u odnosu na ostvarenje ekonomskih prava, nasljeđivanja, staranja o djeci i statusa 'vanbračne' djece. Članom 24 Ustava Jugoslavije *ravnopravnost* žena utvrđena je kao centralni princip, a navodi se da: "Žene imaju jednaka prava kao i muškarci u svim oblastima državnog, ekonomskog i društveno-političkog života".¹⁶³

Kada je SFRJ usvojila Osnovni zakon o braku¹⁶⁴ (OZB) 3. aprila 1946. godine prvi put je ženama dato pravo na razvod. Osim toga, propisano je da se brak regulira pravilima građanskog prava; da supružnici moraju biti priznati kao društveno i ekonomski ravnopravni; da su oba roditelja odgovorna za brigu i odgoj djece, te da se i bračna i vanbračna djeca moraju tretirati jednako.¹⁶⁵ Iako je ovo dovelo do određene društvene promjene, naročito u pogledu stupanja žena u radni odnos i preuzimanje dijela kućanskih obaveza od strane muškaraca, stavovi su se naročito sporo mijenjali u privatnoj sferi.¹⁶⁶

Iako su odredbe o povjeravanju djece bile rodno neutralne, njihova implementacija pokazivala je postojanje ukorijenjenih društvenih stavova o ulogama žena i muškaraca u porodici. Od 11.952 razvoda 1973. godine koji su uključivali uzdržavanu djecu, majkama su povjerena djeca u 8644 slučaja (72%), a očevima samo u 2570 (22%) slučajeva. (U preostalim slučajevima, djeca su povjerena trećoj osobi ili nekoj ustanovi.)¹⁶⁷ Ove odluke su vjerovatno bile odraz društvenih trendova, npr. da su žene obično igrale veću ulogu u odgoju djece, a u slučajevima gdje je nasilje u porodici bilo uzrok razvoda, da su većinom muškarci počinitelji. Međutim, nejasno je da li su i rodne predrasude igrale ulogu u sudskom odlučivanju. Drugim riječima, i pristrane pretpostavke da se žene instinktivno bolje snalaze u podizanju djece možda su imale određenog utjecaja na ove odluke.

Prenošenje nadležnosti u oblasti porodičnog prava sa države na socijalističke republike i autonomne pokrajine, što je učinjeno ustavnim amandmanima XX do XLII od 6. jula 1971. godine,¹⁶⁸ nije odmah rezultiralo donošenjem novog zakona u Bosni i Hercegovini. Umjesto toga, savezni Osnovni zakon o braku ostao je na snazi, a tek 1979. godine je Bosna i Hercegovina donijela vlastiti Porodični zakon.¹⁶⁹ Jedna od prvih uvedenih promjena odnosila se na uvođenje sporazumnog razvoda (bez ičije krivnje) i usklađivanje prava vanbračne djece na izdržavanje i nasljedstvo.¹⁷⁰

Treća etapa nastupila je donošenjem Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko distrikta BiH 2005. godine. Tako je pitanje razvoda braka, povjeravanja djece, izdržavanja supružnika, izdržavanja djece i podjele imovine u Bosni i Hercegovini trenutno regulirano na razini entiteta te BDBiH.¹⁷¹

162 Alinčić, isto, s. 347.

163 Bonfiglioli, C. 2012. *Becoming Citizens. The Politics of Women Emancipation in Former Yugoslavia*. <http://www.citsee.eu/citsee-story/becoming-citizens-politics-women's-emancipation-socialist-yugoslavia>

164 Službeni list FNRJ, br. 31/46, prečišćeni tekst OZB-a, Sl. list SFRJ br. 28/65.

165 Alinčić, isto, s. 347.

166 Alinčić, isto, s. 349.

167 Alinčić, isto, s. 356-7.

168 Službeni list SFRJ, br. 29/71.

169 Službeni list R BiH, br. 21/79, sa izmjenama i dopunama u br. 42/89.

170 Alinčić, isto, s. 356-8.

171 Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, br. 35/05 i 31/14. Porodični zakon Republike Srpske. Porodični zakon Republike Srpske br. 54/02 i 63/14. Porodični zakon Brčko Distrikta, Službeni glasnik Brčko Distrikta, br.3/07.

Međunarodni pravni okvir

Najvažniji međunarodni instrumenti koji se odnose na teme ove cjeline, a sve ih je ratificirala Bosna i Hercegovina,¹⁷² su:

- *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, kojom se muškarcima i ženama daju jednaka prava tijekom braka i razvoda (član 16);
- *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Opcioni protokol*, kojim se npr. omogućava ukidanje presuda u slučajevima razvoda braka ili u interesu zaštite najboljih interesa djeteta (član 14);
- *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*, u kom se navodi da se “porodici treba pružiti najšira moguća zaštita i pomoć”, što uključuje i brigu o maloljetnoj djeci (član 10);
- *Konvencija o zaštiti prava svih radnika, migranata i njihovih porodica*, koja države u kojima su zaposleni obavezuje da razmotre i odobravanje boravka porodicama radnika migranata u slučaju razvoda braka (član 50);
- *Konvencija o državljanstvu udatih žena*, u kojoj se navodi da na državljanstvo žena neće automatski utjecati sklapanje braka, razvod braka, ili činjenica da je muž promijenio državljanstvo (član 1);
- *Haška konvencija o međunarodnom ostvarivanju prava na izdržavanje djeteta i drugim oblicima izdržavanja porodice*, koja pruža mehanizme za međunarodno ostvarivanje prava na izdržavanje djeteta i drugih vidova izdržavanja porodice.

Dva međunarodna instrumenta su naročito bitna. Član 16 Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) obavezuje države da poduzmu mjere kako bi uklonile diskriminaciju u pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose. Ženama i muškarcima su garantirana jednaka prava tijekom braka i razvoda (16(c)), jednaka prava u ulozi roditelja bez obzira na njihovo bračno stanje (16(d)), te jednaka prava na stjecanje, posjedovanje, upravljanje, korištenje i raspolaganje imovinom (16(h)). Konvencijom o pravima djeteta se od sudova zahtijeva da u postupanjima koja uključuju djecu primarno vode računa o najboljim interesima djeteta (član 3). U članu 9 se navodi da djeca ne mogu biti razdvojena od roditelja protiv svoje volje, izuzev ako je to u njihovom najboljem interesu. Također, djeci se daje pravo da redovno viđaju oba roditelja, izuzev kada je to protiv njihovih najboljih interesa. To se odnosi i na situacije kada roditelji žive u različitim državama (članovi 10 i 11).

Evropski zakonski okvir

Na evropskom nivou su naročito značajni sljedeći dokumenti:

- *Evropska socijalna povelja*, kojom se utvrđuju prava porodice na socijalnu, pravnu i ekonomsku zaštitu (član 16), a naročito prava majki i djece, bez obzira na bračno stanje (član 17);
- *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*, kojom se garantira jednakost supružnika (član 5);

172 Vidi i Aneks I Ustava BiH.

- *Protokol 7 uz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*, kojim se npr. garantira ravnopravnost supružnika u pravima i odgovornostima tokom braka, razvoda, te u njihovim odnosima sa zajedničkom djecom (član 5).¹⁷³

Evropska unija nije uspjela uskladiti zakonodavstvo širom svojih država članica, iako je pojednostavila prekogranično izvršenje odluka o izdržavanju supružnika. Poznata kao “Uredba Brisel I”, Uredba Vijeća (EC) br. 44/2001 od 22. decembra 2000. omogućuje strani koja prima plaćanja za izdržavanje supružnika da se obrati sudu u državi u kojoj ima prebivalište ukoliko dođe do potrebe da tuži bivšeg supružnika.¹⁷⁴ Na sličan način, obaveze po pitanju izdržavanja supružnika koje su propisane u jednoj državi EU provodive su u svakoj drugoj državi EU.¹⁷⁵ Konvencijom iz Lugana djelotvorno su proširene odredbe ove uredbe na Island, Norvešku i Švicarsku 2010. godine.¹⁷⁶ A kasnije su 2011. potvrđene Uredbom 4/2009, poznatom pod nazivom “Uredba o izdržavanju” kojom je onima koji primaju plaćanja za izdržavanje supružnika dat pristup evropskim nalogima za izvršenje. Pravna pomoć pokriva sve pravne troškove tužiteljima u ovim predmetima, a izvršenje se postiže putem saradnje između nadležnih organa određenih u svakoj državi EU.¹⁷⁷

Najnoviji razvoj je “Pakt Evropske unije o pravu primjenjivom na razvod braka”, poznat i kao “Uredba Rim III” koja se primjenjuje u 16 država članica i kojom su pojašnjeni kriteriji odlučivanja o tome koja država ima jurisdikciju u predmetima zakonske rastave i razvoda braka, posebno u slučaju međunarodnih brakova ili onih u kojima jedna ili obje strane više ne žive u svojoj državi.¹⁷⁸

5.3. Rodne predrasude u slučaju razvoda braka

Kroz historiju je postojao visok nivo rodni predrasuda u slučajevima razvoda braka. Kako je spomenuto, razvod kao zakonski instrument bio je isključivo dostupan muškarcima sve do 1946. godine. Također, prije uvođena razvoda braka bez ičije krivnje 1979. godine, odluke o podjeli imovine, izdržavanju supružnika i djece djelimično su imale kazneni efekat.¹⁷⁹ Bile su pod utjecajem sudske procjene o tome ko je kriv za raspad braka, a oblikovale su ih društvene norme o očekivanim ulogama supruga i muževa u braku. Teško je dokazati krivnju, naročito u periodu kada je nasilje u porodici bilo slabo shvaćeno. Historijska obaveza suda da pokuša pomiriti strane stvorit će prepreke u dostupnosti razvoda kao zakonske opcije, posebice za supruge koje su češće bile zlostavljana ili potčinjena polovina bračnog para.

Uvođenjem razvoda braka bez ičije krivnje, izdržavanje supružnika se počelo zakonski smatrati oblikom porodične solidarnosti.¹⁸⁰ Usprkos tome, ono se i dalje smatra kažnjivim po prirodi, kao i odluke o povjeravanju djece, naročito među supružnicima koji plaćaju izdržavanje i nemaju

173 Council of Europe, “Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as Amended by Protocol No.11,” European Treaty Series – No. 117, Strasbourg, 22 November 1984.

174 EC No 44/2001, Article 5 (2).

175 EC No 44/2001, Article 57.

176 Citizens Information, “EU and Family Law”, http://www.citizensinformation.ie/en/birth_family_relationships/eu_and_family_law.html.

177 Citizens Information, “EU and Family Law”, http://www.citizensinformation.ie/en/birth_family_relationships/eu_and_family_law.html; EC No 4/2009.

178 EC No 1259/2010.

179 Kay, Herma Hill, “No-Fault Divorce and Child Custody: Chilling out the Gender Wars”, *Family Law Quarterly*, vol. 36, no. 1 (Spring 2002), pp. 27-46 at p.30-1.

180 Traljić N. i Bubić, S. *Bračno pravo*. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2007, p. 128.

primarno starateljstvo. Kada i sudovi dijele to mišljenje, to može značiti da iznosi izdržavanja neće omogućiti primateljici da održava razuman kvalitet života, ili da će nasilni roditelji možda i dalje imati kontakt sa djecom bez nadzora. Također, pristrane predodžbe o tome da li se strane ponašaju primjereno u sudnici mogu dovesti do rodni predasuda u odlukama u vezi sa razvodom braka.

Razvod braka u BiH

Razvod je trenutno reguliran entitetskim porodičnim zakonima, te zakonom BDBiH: Brčko čl. 39–41; FBiH čl. 41–44 i RS čl. 52–56.

Zakon u **Republici Srpskoj** je i dalje relativno sličan ranijem jugoslovenskom zakonu. U suštini, postoje dvije vrste razvoda – razvod po tužbi i sporazumni razvod. Jedan ili oboje supružnika mogu pokrenuti postupak.¹⁸¹

Mogu postojati dva osnova za razvod:¹⁸²

1. “Teška i trajna poremećenost bračnih odnosa, koja zajednički život čini nepodnošljivim”. Razlog može biti ponašanje jednog ili oboje supružnika, ili prekid odnosa između supružnika bez ičije krivnje.
2. Nestanak supružnika, bez bilo kakvih informacija o njoj/njemu duže od dvije godine. Supružnik koji podnosi tužbu za razvod braka mora dokazati činjenicu da je drugi supružnik nestao, te da je od toga prošlo dvije godine.

U **Federaciji i Brčko distriktu** je došlo do izmjene zakona i sada postoji samo jedan osnov za razvod: “ako su bračni odnosi teško i trajno poremećeni”.¹⁸³ Suptilno brisanje ostatka ove fraze “... koja zajednički život čini nepodnošljivim” temeljno mijenja zakonsko viđenje razvoda braka. Sud je ranije pri odlučivanju da li je osnov za razvod legitiman morao biti uvjeren da je zajednički život bračnog para postao nepodnošljiv. To implicira da bi sud trebao pokušati sačuvati brak kao stvar od javnog interesa. Ta promjena efektivno pretvara razvod braka u pravo koje pripada privatnoj sferi. Drugim riječima, svaki od supružnika ima pravo na razvod ako smatra da su bračni odnosi poremećeni iz bilo kog razloga.¹⁸⁴ Ova je promjena dodatno podržana ostalim članovima (u obje nadležnosti) kojima se dozvoljava razvod braka bez ičije krivnje (sporazumno).¹⁸⁵

Moguće je i poništenje braka po osnovu tužbe supružnika, osobe koja ima pravni interes da brak bude poništen ili organa skrbništva. Osnovi za poništenje mogu biti: da jedan od bračnih drugova nije ispunjavao uslove za sklapanje braka (bio je maloljetan, već u braku, bliski srodnik) ili da brak nije sklopljen radi početka zajedničkog života.¹⁸⁶

181 Suzana Bubić, “Family Law in Bosnia and Herzegovina” in Andrew Bainham [Ed.], *The International Survey of Family Law, 1996* (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1998), p. 56.

182 Bubić, p. 56.

183 Porodični zakon FBiH, čl. 41 i Porodični zakon Brčko Distrikta, čl. 39.

184 Džamna Duman i Midhat Izmirlija, “Legislativna reforma u BiH (II)”, *Institut Posredovanja u Porodičnom Zakonu FBiH*, 10.8.2007, dostupno na: <http://www.pulsdemokratije.ba/index.php?id=312&l=bs>

185 Porodični zakon FBiH, čl. 42 i Porodični zakon Brčko Distrikta, čl. 39(1).

186 Bubić, p. 55.

Kod razvoda po tužbi, sud se mora uvjeriti da postoje osnovi za razvod. U Republici Srpskoj i Brčko distriktu, prvo slijedi proces “mirenja”, gdje je prvenstveni cilj da se strane pomire i da se brak sačuva, ako je to moguće. U revidiranom porodičnom zakonu Federacije, koristi se pojam “posredovanje” (koje je obavezno kada par ima djecu, a u ostalim slučajevima je opciono¹⁸⁷). Iako se naizgled radi o semantičkoj razlici, odabir terminologije govori o različitim pristupima razvodu u entitetima. Dok se proces mirenja fokusira na otklanjanje uzroka razvoda, prvenstveni cilj posredovanja je da se olakša komunikacija između strana u korištenju prava na razvod. Drugim riječima, osoba ovlaštena za posredovanje ne fokusira se na spašavanje braka.¹⁸⁸

Pravilnik o uvjetima koje mora ispuniti fizička ili pravna osoba¹⁸⁹ ovlaštena za posredovanje FBiH propisuje da i druge osobe i preduzeća, pored centara za socijalni rad koji su inače vršili ovu dužnost, mogu obavljati posredovanje ukoliko ispunjavaju nekoliko osnovnih kriterija, a to su:

- da je državljanin Bosne i Hercegovine,
- da je poslovno sposobna osoba,
- da je dobrog zdravstvenog stanja,
- da ima položen stručni ispit u struci,
- da raspolaže odgovarajućim prostorom (prostorija za rad sa bračnim partnerima, čekao-nica i zaseban sanitarni čvor) koji mora udovoljavati minimalnim sanitarno-tehničkim i higijenskim uvjetima, uz osiguran pristup osobama s invaliditetom u kolicima,
- da ima visoku stručnu spremu (filozofski fakultet – odsjek za psihologiju, pravni fakultet, fakultet političkih nauka – odsjek socijalnog rada) i
- najmanje tri godine rada u struci.

Način na koji je ovaj zakon formuliran izaziva različite teškoće. Prvo, iako su u mnogim slučajevima u FBiH obučeni pravници ili socijalni radnici ujedno i osobe ovlaštene za posredovanje, dešava se da takve osobe posjeduju obrazovanje iz oblasti koja nema nikakve veze sa ovom vrstom posredovanja. Drugo, jedini izuzetak od obaveze da se zatraži posredovanje su slučajevi kada par ima djecu je kada se nasilni partner ne pojavi. Drugim riječima, zlostavljana partnerica i dalje je u obavezi da prisustvuje u postupku posredovanja, usprkos riziku od izlaganja dodatnom fizičkom i psihičkom nasilju.

To je u suprotnosti sa standardima koje su utvrdili Vijeće Evrope i Evropska unija. Također je suprotno odredbama Zakona o zaštiti od nasilja u porodici kojima je propisano izricanje mjere zabrane približavanja u slučajevima nasilja u porodici, kao i pružanje zaštite žrtvama.¹⁹⁰ Iako je bilo mnogo nastojanja da se u porodičnom zakonu osigura jednako i pravedno postupanje sa strankama, i dalje postoje predrasude koje zlostavljane partnere, a to su obično žene, ali i muškarci, dovode u nepovoljniji položaj, a često se radi o osobama koje se ne uklapaju u društvene rodne norme.¹⁹¹

187 Porodični zakon FBiH, čl. 45

188 Džamna Duman i Midhat Izmirlija, “Legislativna reforma u BiH (II)”, *Institut Posredovanja u Porodičnom Zakonu FBiH*, 10 avgust 2007, Dostupno na: <http://www.pulsdemokratije.ba/index.php?id=312&l=bs>

189 Pravilnik o uvjetima koje mora ispuniti fizička i pravna osoba ovlaštena za posredovanje između bračnih partnera prije pokretanja postupka za razvod braka. Službene novine Federacije BiH. Br. 5/06.

190 Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH, član 9.

191 Džamna Duman i Midhat Izmirlija, “Legislativna reforma u BiH (II)”, *Institut Posredovanja u Porodičnom Zakonu FBiH*, 10. avgust 2007, dostupno na: <http://www.pulsdemokratije.ba/index.php?id=312&l=bs>

Razvod braka: pregovaranje i rodne predrasude

Rodne predrasude su prisutne i u postupcima mirenja i posredovanja. Pregovori tokom razvoda odražavaju i društveno uvjetovanje iz ranije životne dobi, ali i način na koji žene i muškarce percipiraju sudije, advokati i ostali u tom procesu.

Od rane dobi, djevojčice asertivnog ponašanja u razmiricama se negativno etiketiraju kao “pametnjakovičke”, “teške” ili “umišljene”. Dječaci koji se ponašaju na isti takav način hvale se da su “snažni” ili “asertivni”.¹⁹² Vremenom se ova ponašanja ukorijene i dovedu do toga da žene češće ispoljavaju ljubaznost i kooperativne oblike ponašanja tokom pregovora.

Studije su pokazale da se ponašanje žena tokom pregovora tipično opisuje kao “dječije”, “sa željom da smiri povrijeđena osjećanja” i “lakovjerno”, dok se muškarci opisuju kao “agresivni”, “snažni” i “kompetitivni”.¹⁹³ Rodna neravnopravnost u društvu znači da žene također tipično ispoljavaju proporcionalno niže nivoe sigurnosti u svoja prava i niže samopouzdanje.¹⁹⁴ Također je veća vjerovatnoća da će žene pokazati empatiju prema oponentu tokom pregovora¹⁹⁵. Sve u svemu, žene obično ne prolaze onoliko dobro koliko muškarci u pregovorima.

Još je gore to što čak i kada žene ispoljavaju asertivna ponašanja koja se obično pripisuju muškarcima, to *također* završava lošijim ishodom za žene tokom pregovora.¹⁹⁶ Pored toga, društveni eksperimenti su pokazali da se žene češće ponašaju u skladu sa pasivnim rodnim ulogama kada se prije toga implicitno aktiviraju rodni stereotipi.¹⁹⁷ Činjenica da sudije žene pitaju o njihovom seksualnom ponašanju (a ne pitaju muškarce) tokom razvoda upravo predstavlja vrstu okidača koji će navesti žene da sebi ispregovaraju manje u tom postupku.¹⁹⁸

Pregovori o razvodu imaju nekoliko specifičnih društvenih aspekata, iako su u literaturi podijeljena mišljenja o tome zašto se muškarci ponašaju na određene načine. Neki tvrde da postoji veća tendencija kod žena da osjećaju krivicu i stid, posebno ako su one pokrenule postupak. Krivica je emocija koju psiholozi opisuju kao “na sebe usmjeren bijes”. Čak i kada supruga nije kriva za raspad braka, može se osjećati krivom zbog toga što od muža traži dio “njegovih” prihoda ili imovine da bi se izdržavala. Stid se više bazira na gubitku časti i neuspjehu da se ispune društvena očekivanja od “savršene supruge”.¹⁹⁹

Međutim, ove izjave bi mogle biti refleksija rodno pristranih generalizacija nekih psihologa o samoj prirodi žene. Sve više žena se zapošljava i obrazuje, razvod je postao društveno prihvaćeniji, a brak je postao manje važan za oblikovanje ženinog identiteta i njen nivo životnog zadovoljstva.

192 Any Sheldon, “Talking Power: Girls, gender education and social discourse” in Ruth Wodak, *Gender and Discourse*, (London: Sage Publications, 1997), p. 227.

193 Sandra Bem, “The Measurement of Psychological Androgyny” *Journal of Clinical and Consulting Psychology*, Vol 42 (1974), p. 155–6.

194 Tess Wilkinson-Ryan and Deborah Small, “Negotiating Divorce: Gender and the Behavioral Economics of Divorce Bargaining”, *Law and Inequality*, vol. 26 (2008): 109–132, na 110.

195 Wilkinson-Ryan and Small, *vidi gore*, p. 115.

196 Wilkinson-Ryan and Small, *vidi gore*, p. 119.

197 Wilkinson-Ryan and Small, *vidi gore*, pp. 119–120.

198 Halilović and Huhtanen, *vidi gore*, p. 64.

199 Judith G. McMullen, “Alimony: What Social Science and Popular Culture Tell Us About Women, Guilt, and Spousal Support After Divorce”, *Duke Journal of Gender, Law and Policy*, vol 19 (Fall 2011), pp. 41–81 na pp. 58–9, 68–9.

Međutim, žene koje imaju osjećaj straha i krivice općenito smatraju da imaju pravo na manji dio tokom pregovora o razvodu.

Muškarci također osjećaju krivicu i stid, ali oni sebe češće smatraju jednako krivim za raspad braka. S vremenom se ti osjećaji mogu pretvoriti u bijes, a tada muževi pokušavaju umanjiti doprinos bivših supruga tokom bračnog života.²⁰⁰ Iako se osjećaju krivim zbog dobrostanja djece, veća je vjerovatnoća da će tražiti da se djeca njima dodijele da bi djeci poboljšali kvalitet života nego da će primarnom staratelju (obično bivšoj supruzi) dati veće izdržavanje ili više imovine.²⁰¹

Kada dođe do samih detalja u razvodima, žene češće *traže* izdržavanje za sebe i djecu nego što *pregovaraju* o svom udjelu u podjeli imovine. Kada se nešto traži, to se smatra pristojnim i često se i djeca na to ohrabruju. Pregovori na neki način predstavljaju igru moći koja se zasniva na zahtijevanju svojih prava.²⁰² Imajući na umu da žene često osjećaju da imaju manje prava te da se često u pregovorima osjećaju manje moćnim, postoje dokazi koji ukazuju na to da žene imaju tendenciju da izbjegavaju pregovore kada je to moguće, čak i kada to znači da će konačna odluka biti nepovoljna. Vjerovatno je moguće da bi u obrnutoj situaciji, kada muškarac od žene koja je od njega bogatija traži izdržavanje, to za većinu muževa bilo ponižavajuće te bi preferirali da pregovaraju o svom dijelu bračne stečevine na osnovu onoga na šta oni imaju pravo.

5.4. Rodne predrasude u odlukama o razvodu braka: podjele imovine i izdržavanje bivših supružnika

Da bi se u potpunosti shvatila svrha izdržavanja bivših supružnika i podjele imovine, korisno je osvrnuti se na njegovu primarnu funkciju. Historijski, država je muškim glavama domaćinstva dodjeljivala moć dajući im kontrolu nad приходima i imovinom članova porodice. Tada zaista nije bilo moguće da žena zarađuje bez dozvole glave porodice, a u mnogim slučajevima žene nisu mogle posjedovati imovinu.²⁰³

Kada je prvi put legaliziran brakorazvodni postupak, u većini država ga je mogao pokrenuti isključivo muž, ili se pokretao zbog njega (u slučaju nedoličnog bračnog ponašanja, naprimjer). Razvodom se nije završavala odgovornost muža da se brine o potrebama supruge. Da je to bio slučaj, žene bi postajale beskućnice i bile gurnute u siromaštvo, ili bi se teret njihovog izdržavanja prenosio na državu. Bivši muž je stoga imao odgovornost da prepíše dio svoje imovine (imovinu i/ili izdržavanje) bivšoj supruzi čime bi ispunjavao njene buduće potrebe (npr. mjesto stanovanja i osnovni životni troškovi).

Vremenom se razvod počeo smatrati ravnopravnim partnerstvom dvije strane – nešto poput privatnog ugovora između dva privredna društva. Kao takav, koncept ravnopravnosti se pojavio kao vodeći princip pri podjeli imovine, umjesto procjene potreba. Drugim riječima, kako su bračni partneri ravnopravni u braku, imovina i sredstva se trebaju po razvodu ravnopravno podijeliti na njih dvoje.

200 McMullen, vidi gore, pp. 73–4.

201 McMullen, vidi gore, p. 75.

202 Wilkinson-Ryan and Small, vidi gore, pp. 110-112, 121, 130.

203 Olsen, vidi gore, s. 852-3.

Izdržavanje supružnika se sada posmatra kao pokušaj da se održi *status quo* kod oboje supružnika u kvalitetu života, imajući u vidu činjenicu da su oboje doprinosili bračnoj imovini. To uključuje finansijski doprinos i obavljanje poslova u domaćinstvu, te brigu o njegovim članovima. Time se nastoji ublažiti činjenica da je bračni drug (obično supruga), koji se uglavnom brine o članovima porodice, nakon razvoda stavljen u finansijski nepovoljniji položaj zbog produženog odsustvovanja sa tržišta rada.

Važno je naglasiti da je za bračnog partnera imovina često od veće vrijednosti nego izdržavanje. Često se može koristiti kao kolateral za kredite i, kada govorimo o nekretninama, očigledno predstavlja mjesto za život za jednog supružnika i izdržavane osobe. Nadalje, vrijednost imovine može porasti ili se ona može koristiti za generiranje prihoda u većoj mjeri nego izdržavanje. Kao jednokratno plaćanje, jednostavnije ga je izvršiti nego u slučaju izdržavanja koje bivši supružnik može prestati plaćati ili može pokušati da ponovo pregovara o iznosu. Na taj način, zlostavljana strana se oslobađa daljeg kontakta sa nasilnikom koji više ne može prijetiti neplaćanjem izdržavanja.

a. Zakonski okvir u Bosni i Hercegovini

Izdržavanje bivših supružnika regulirano je porodičnim zakonima FBiH, RS te BDBiH: Brčko čl. 203-212; FBiH: 224-233; RS: čl. 241-268. Izdržavanje vanbračnih supružnika također je regulirano porodičnim zakonima FBiH, RS te BDBiH.²⁰⁴ Tokom samog postupka razvoda (i poništenja) braka, bračni drug može zatražiti da sudija izrekne privremene mjere u vezi sa izdržavanjem i podjelom imovine (PZ Brčko čl. 226, 283-5; FBiH čl. 216, 249, 373; RS čl. 74, 266).

Jedan bračni partner može zatražiti izdržavanje od drugog, ili ga sudija može naložiti tokom prve tri godine nakon razvoda braka. Izdržavanje nije osmišljeno da se njime nadoknadi moguća krivica za raspad braka, ali se može odbiti ukoliko je bračni partner koji ga zahtijeva “kriv za grubo ili nedolično ponašanje tokom braka” “bez ozbiljnog povoda”. Zahtjevi se mogu odbaciti ukoliko su nepravedni, ukoliko su obje strane dosegle finansijsku nezavisnost ili ako je brak bio toliko kratak da je finansijska situacija oba bračna partnera suštinski identična onoj koja je postojala prije braka. Uslovi za sticanje prava na izdržavanje su:

- Bračni partner koji nema dovoljno sredstava za život ili ih ne može ostvariti iz svoje imovine.
- Nesposoban je za rad ili se ne može zaposliti.

Izdržavanje se dodjeljuje na određeni period i nakon toga se revidira. Osoba primatelj izdržavanja može podnijeti zahtjev za produženje izdržavanja ili se ono može prilagoditi na temelju pregleda finansijskih situacija obje strane. Izdržavanje prestaje ako osoba koja to pravo koristi umre, stupi u brak ili nakon prestanka finansijskih razloga koji su doveli do uspostave izdržavanja.²⁰⁵

²⁰⁴ PZ Brčko čl. 203–212; PZ FBiH čl. 213–229; PZ RS: čl. 231–268.

²⁰⁵ Bubić, p. 58.

U vezi s izdržavanjem potrebno je naglasiti da je BiH ratificirala Hašku konvenciju o izdržavanju djeteta iz 2007. godine.²⁰⁶ U državama koje su prihvatile ovu Konvenciju, centralno tijelo, a u BiH to je Sektor za međunarodnu pravnu pomoć i saradnju Ministarstva pravde,²⁰⁷ olakšava izvršenje plaćanja izdržavanja bez ulaska u meritum same odluke o plaćanju. Također, ovaj organ je nadležan pružiti pravnu pomoć u vezi sa troškovima podnošenja zahtjeva, te pojednostaviti i ubrzati procedure u cilju osiguranja nesmetanog i efikasnog izvršenja.²⁰⁸ Konvencija se primjenjuje u susjednim zemljama, a u Crnoj Gori primjena će nastupiti 1. januara 2017. godine. BiH primjenjuje odredbe Konvencije u slučaju izdržavanja djeteta, ali ne i u slučajevima izdržavanja bračnog partnera.

Što se tiče podjele imovine, rješenja porodičnih zakona FBiH (čl. 255–257) i Brčko distrikta (čl. 232–234) u pogledu podjele imovine stečene u braku drugačija su u odnosu na važeće propise u RS-u (čl. 272–277). U FBiH i Brčko distriktu, zakonom je propisano da se imovina dijeli na jednake dijelove. U RS, iako u principu oba bračna druga imaju pravo na polovinu zajedničke imovine, jedan može tražiti veći dio tako što će jasno dokazati da je više doprinio toj imovini. Međutim, ovo se ne primjenjuje na imovinu koja nije bila zajednička prije braka niti na imovinu koja je naknadno poklonjena jednom bračnom supružniku ili koju je naslijedio. Ovakvo rješenje može dovesti do rasprave realnog vrednovanja doprinosa jednog od supružnika i time dovesti do istih problema koji su obilježili primjenu prethodnih zakonskih rješenja u vezi sa podjelom imovine.²⁰⁹ Na primjer, kućni poslovi i poslovi njege sistematski se potcjenjuju u društvu, i vjerovatno primarna njegovateljica – gotovo uvijek supruga – nesrazmjerno trpi posljedice primjenom ove odredbe.²¹⁰

206 Puni naziv: Haška konvencija od 23. novembra 2007. o međunarodnom ostvarivanju prava na izdržavanje djeteta i drugim oblicima izdržavanja porodice. Haška konferencija o međunarodnom privatnom pravu, “38: Convention of 23 November 2007 on the International Recovery of Child Support and Other Forms of Family Maintenance”, <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=131>

207 Haška konferencija o međunarodnom privatnom pravu, “Bosnia & Herzegovina – Central Authority (Art. 4)”, <https://www.hcch.net/en/states/authorities/details3/?aid=959>.

208 Haška konferencija o međunarodnom privatnom pravu, “Outline: Hague Child Support Convention”, <https://assets.hcch.net/docs/70cda9de-283c-4892-80ec-292daec4f667.pdf>.

209 Kod procjene doprinosa sud može uzeti u obzir neke od sljedećih faktora:

- Doprinos svake od strana stjecanju zajedničke imovine
- Lični dohodak i zarada supružnika
- Pomoć jednog bračnog supružnika drugome, rad u porodici i domaćinstvu
- Doprinos brizi oko odgoja izdržavane djece
- Saradnja u upravljanju, održavanju i vođenju zajedničke imovine.

210 United Nations Human Settlement Programme, *Housing and Property Rights in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia and Montenegro* (Nairobi: United Nations, 2005), pp. 57–8.

b. Podjela imovine

☛ *Pitanje za diskusiju: da li podjela imovine treba primarno da se zasniva na dodjeli sredstava u skladu sa potrebama svake od strana? Ili bi prevladavajući princip trebao biti da se imovina dijeli na dva jednaka dijela?*

Neke zagovarateljice ženskih prava podržavaju princip "dva jednaka dijela" prije nego potrebe supruge (koje su često veće od potreba muža) iz sljedećih razloga: ²¹¹

- time se promoviraju ideje u korist društvene norme jednakosti u braku;
- dodjela jednakih simboličkih vrijednosti ženama i muškarcima (bez davanja 'zaštitnog' statusa ženi) u privatnim stvarima može pojačati simbolička poimanja da su jednaki u javnoj sferi, naprimjer po pitanju tržišta rada;
- ako se sugerira da žene imaju veće potrebe od muškaraca, time se mogu pojačati društvene zablude da to proizlazi iz činjenice da su one biološki slabiji spol te da rodna ravnopravnost ne može postojati;
- Ako se ispune potrebe žena kao njegovateljica, time se ograničava njihov ulazak na tržište rada i time se podržavaju društvene norme na makro nivou i zavisnost od (potencijalno nasilnih) muškaraca na mikro nivou.

One osobe koje zagovaraju pristup zasnovan na potrebama obično koriste jedan od ili više sljedećih argumenata:²¹²

- Kada je za raspad braka kriva jedna strana (obično je to finansijski jača strana), ne smije biti oslobođena obaveza da izdržava primarnu njegovateljicu.
- Iako se krećemo ka ravnopravnijem društvu, zavisnosti i dalje postoje: djeca zavise od primarne njegovateljice, a primarna njegovateljica dalje zavisi od primarnog hranitelja.
- U odrasloj dobi, primarna njegovateljica možda nema obavezu da izdržava djecu, ali ima moralnu i emotivnu obavezu za koju hranitelj treba pružati izdržavanje.
- Životni izbori primarne njegovateljice pozitivno su utjecali na karijeru primarnog hranitelja. Ako hranitelj prestane ispunjavati potrebe, primarna njegovateljica postaje zavisna od države – a indirektno oni koji imaju funkcionalne brakove i samci dijele taj teret.

²¹¹ Martha Albertson Fineman, "Societal Factors Affecting The Creation of Legal Rules For Distribution of Property at Divorce", in Martha Albertson Fineman and Nancy Sweet Thomadsen (eds), *At the Boundaries of Law: Feminism and Legal Theory*, 2013 edition, (Abingdon: Routledge, 2013), p. 272.

²¹² Fineman, vidi gore, p. 270.

Pristupi podjeli imovine: rodne predrasude i princip "ravnopravnosti"

Iz perspektive rodni predrasuda, princip "ravnopravnosti" je pogrešno formuliran. Jednaka podjela imovine – čak ona koja adekvatno uzme u obzir doprinos žene primarne negovateljice bračnoj stečevini – često muškarce stavlja u bolji položaj nego njihove bivše supruge. Za to postoje dva razloga. Prvo, postoji pretpostavka da će nakon "čistog finansijskog razlaza" muškarci i žene jednako doprinositi izdržavanju osoba koje o njima zavise (poput djece, uključujući i odraslu djecu). Međutim, strana koja pruža većinu njege – što je gotovo uvijek supruga – nema toliko vremena da se posveti plaćenom radu. Drugo, žene ne zarađuju jednako kao muškarci zbog rodni predrasuda na radnom mjestu, a čini se da brak to dodatno produbljuje kada žene odu na porodijsko odsustvo. Time se umanjuje broj godina iskustva i prekida napredovanje karijere (žene se ne vrate uvijek na isti platni nivo ni na iste izgleda za napredovanje).

Čak i u braku bez djece, supruge se često presele tamo gdje su bolje prilike za karijeru muža na štetu svoje vlastite. Žene koje ne žele djecu poslodavci često izbjegavaju unaprijediti zbog "rizika" od trudnoće.²¹³ Konačno, princip "čiste finansijske podjele" ne uzima uvijek u obzir iznos penzija oboje supružnika. Penzija primarnog hranitelja će vjerovatno biti veća, a u nekim slučajevima supružnik koji se brinuo o djeci nije navršio 15 godina uplaćenih doprinosa da bi stekao uvjete za penziju (vidi cjelinu 9). Naravno, iznos penzije hranitelja uvećava činjenica da je on mogao obavljati plaćeni posao, dok su supruge obavljale neplaćeni rad tj. brinule o djeci.

Izazovi se javljaju i u praktičnoj provedbi principa ravnopravnosti. U BiH, često se dešava da razvedene žene žive u iznajmljenim stanovima sa djecom, dok bivši muževi ostaju u porodičnom domu. Razlozi za to su različiti, a najčešći su teškoće pri angažiranju advokata, teret brige o djeci, nezaposlenost i posljedice nasilja u porodici. Osim toga, sudovi ponekad postavljaju nerazumne zahtjeve tokom parnice u pogledu podjele imovine. U jednom slučaju, nakon 20 godina braka, sudija je zatražio od žene da pokaže koliko je uložila u zajedničku imovinu, te da dokaže da je gradila kuću zajedno sa mužem.²¹⁴ Pored toga, muževi ponekad koriste trikove tokom ovih dugotrajnih postupaka, kao što je prodaja zajedničke imovine kako bi se ona uklonila iz bračne stečevine i bivša supruga spriječila da dobije dio koji joj pripada.²¹⁵

Pristupi podjeli imovine: rodne predrasude u primjeni principa "zasnovano na potrebama"

S druge strane, postoji potencijal za rodne predrasude i u pristupima zasnovanim na potrebama. Historijski bi ovo bilo dosta izražajnije: smatralo se da imovina pripada mužu i od njega se očekivalo da odvaja mali procenat za ispunjenje potreba bivše supruge. Sada se uzimaju u obzir potrebe obje strane, ali i dalje postoji tendencija da te potrebe odražavaju uloge koje su strane imale tokom braka.²¹⁶ Kada se radi o ženi, fokus će biti na njenoj historijskoj brizi o članovima porodice, a ne, naprimjer, na njenoj potrebi za kapitalom da bi se mogla posvetiti novim ekonomskim prilikama kao poduzetnica.

213 Lejla Somun-Krupalija, "Mainstreaming Gender and Equal Opportunities for Women in the Wood, Light Manufacturing and Tourism Sectors [in Bosnia and Herzegovina]", Report for USAID and SIDA, 29 May 2010, p. 14.

214 Halilović, M. 2015. Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini DCAF/AI.

215 Halilović, M. 2015. Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini DCAF/AI.

216 Bartlett, Katharine T., "Feminism and Family Law", Family Law Quarterly, vol. 33, no. 3 (Fall 1999), pp. 475-500 na pp. 486.

Nadalje, žene koje rade puno radno vrijeme i nemaju djecu percipiraju se kao osobe sa istim potrebama kao muškarci nakon braka. Tu se ne uzimaju u obzir manji izgledi za karijeru zbog rodni predrasuda na tržištu rada, naročito prema starijim ženama. Drugim riječima, pristupi zasnovani na potrebama često pokazuju rodne predrasude u smislu ograničavanja žena koje igraju tradicionalne uloge i potcjenjivanjem potreba onih koje to ne rade.²¹⁷

Da bi se umanjile rodne predrasude u podjeli imovine, odlukom bi se trebalo prepoznati da muž i žena imaju jednaka prava na imovinu, ali da nisu imali jednake prilike za stjecanje bogatstva u prošlosti, niti će ih imati u budućnosti. Brak uglavnom ima negativan utjecaj na ženin potencijal za zarađivanje novca, zato što se ona uglavnom brine za porodicu, a pozitivan na muškarčev, zato što nije opterećen kućanskim poslovima. *Pravična* podjela imovine stoga neće biti *jednaka* podjela. U podjeli treba uzeti u obzir i to šta je supružnik koji se primarno brinuo o djeci (obično supruga) žrtvovao u pogledu prihoda tokom braka i budućih životnih šansi. Kako je briga žena o drugima obično nevidljiva, potcijenjena i uzima se zdravo za gotovo, vrlo je velika vjerovatnoća da će muž takvu odluku smatrati nepravednom. Ovo je naročito vjerovatno ukoliko je praćeno odlukom o povjeravanju djece koja je prema njemu nepravedna i kojom mu se uskraćuje značajna očinska uloga.

c. Izdržavanje bivših supružnika

Utvrđivanje potrebe za izdržavanjem bivših supružnika

Prvi izazov u odlučivanju o izdržavanju bivših supružnika odnosi se na ocjenu potreba. (Trebalo napomenuti da se to ovdje odnosi samo na potrebe bračnog druga; potrebe djece se utvrđuju odvojeno u okviru odluke o "izdržavanju djeteta".) Obje strane imaju pravo i obavezu da se izdržavaju, ali se ovim može primarna njegovateljica – obično žena – dovesti u nepovoljan položaj. Primarna njegovateljica uglavnom i dalje ima te uloge njegovanja, ali sada mora ili pronaći plaćeni posao ili dokazati da nije u stanju da radi ili da ne može pronaći posao.

U većini država, zakoni su uglavnom nedovoljno jasni kada govore o tome kada i u kojoj mjeri žene trebaju tražiti plaćeni posao ili se brinuti za porodicu nakon razvoda. Stoga, postoji rizik da na sudije utječu njihova lična uvjerenja. One koje se ne uklapaju u ta uvjerenja mogu lošije proći u odluci o plaćanju izdržavanja. Studije iz Francuske i Holandije pokazuju da rod sudije nije imao primjetan utjecaj na ishod ovih predmeta.²¹⁸ Studije iz Poljske i Brazila, s druge strane, navode da su sutkinje dosta strože od muških kolega prema domaćicama, jer smatraju da sve žene trebaju slijediti njihov lični primjer finansijske nezavisnosti.²¹⁹

Na sličan način postoje određena neslaganja u feminističkoj pravnoj teoriji u tome da li je dodjeljivanje visokih iznosa izdržavanja ženama nešto što ih osnažuje ili ima suprotan efekat. Neke osobe smatraju da se time vrednuje njihov doprinos u smislu njege na istoj ravni kao i plaćeni posao.

217 Fineman, vidi gore, pp. 276–7.

218 Bregje Dijksterhuis, "Women Judges in the Netherlands," in *Gender and Judging*, ed. Ulrike Schultz and Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2013), p. 277.

219 Iz Poljske, vidi: Małgorzata Fuszara, "Women Lawyers in Poland under the Impact of Post-1989 Transformation," in *Women in the World's Legal Professions*, ed. Ulrike Schultz and Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003), pp. 376–377; Iz Brazila, vidi: Eliane Botelho Junqueira, "Women in the Judiciary: A Perspective from Brazil," in *Women in the World's Legal Professions*, ed. Ulrike Schultz and Gisela Shaw, Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: Hart Publishing, 2003), 445–449.

Da domaćice ne obavljaju te poslove, obavljale bi ih osobe plaćene za njegovanje, čišćenje i čuvanje djece. Druge, pak, vide to kao način pojačavanja stereotipa da žene trebaju samo preuzeti na sebe sve poslove njege. Zaista je bilo slučajeva u kojima su žene koje su radile i primale izdržavanje bile optužene za zanemarivanje djece.²²⁰

U takvoj situaciji, ako pogledamo muškarce njegovatelje i muževe koji ne rade i zavise od plaćanja izdržavanja svojih supruuga, vrlo je vjerovatno da će ih društvo ismijavati, a bilo je i sudskih predmeta u kojima su gubili pravo da djeca žive s njima jer su loši uzori svojoj djeci.²²¹ Bez obzira na to šta mislimo o ovoj raspravi, postoje jasni dokazi rodnih predrasuda prema razvedenim osobama koje odstupaju od tradicionalnih rodnih uloga.

Pregovaranje o iznosu izdržavanja bivših supružnika

Kako je već spomenuto, rodne predrasude često prevladavaju u pregovorima, zato što su žene socijalizirane tako da *traže* određene stvari, a ne *pregovaraju* o njima. Razlika između ova dva koncepta je da se traženje češće zasniva na konkretnim računicama i pismenim dokazima, dok je pregovaranje dosta neizvjesnije.

Studije pokazuju da kada su prava jasna (npr. plaćanja izdržavanja supružniku na osnovu konkretnih brojki uzetih iz budžeta domaćinstva), žene se osjećaju sposobnijim da ih traže.²²² Bez takve jasnoće, žene su sklone umanjivanju svojih zahtjeva, npr. tako što će svoja prava zasnivati na nižem prosječnom prihodu žena.

S druge strane, neizvjesnost favorizira muškarce iz više razloga. Prvo, žene imaju tendenciju da proživljavaju negativnije emocije tokom pregovora i manje su spremne na rizik. To znači da su sklone upućivanju manjih zahtjeva, naročito ako misle da će time odvratiti muževe od borbe za starateljstvo nad djecom. Drugo, žene znaju da sud donosi odluku ako privatni pregovori ne uspiju. Žene koje finansijski zavise od muševa znaju da ne mogu sebi priuštiti dobrog pravnog zastupnika. Također, u sudnici mogu biti izložene neprijatnim adversarnim taktikama, prijetnjama i rodno pristranim stavovima. S druge strane, muškarci će se vjerovatno kockati ukoliko misle da im sporazum može donijeti bolje rezultate.²²³

U zaključku, sistemi zasnovani na pravilima (bilo na samim zakonima ili na neobavezujućim smjernicama) imaju tendenciju osigurati da žene dobiju ravnopravan udio kroz odluke o izdržavanju supružnika i podjeli imovine. Također je vjerovatno da muškarci koji ne ispunjavaju – ili ne žele da ispunjavaju tradicionalne rodne uloge – imaju koristi od sistema zasnovanim na pravilima. To je zato što sudovi, a time i pravnici, imaju manje diskrecije da diskriminiraju muškarce koji imaju uloge koje društvo potcjenjuje, recimo ako su primarni njegovatelji ili muškarci koji su finansijski zavisni od žena.

220 Brian, Penelope E. "Reasking the Woman Question at Divorce", Chicago-Kent Law Review vol. 75, Issue 3 (June 2000), p. 713-763 at p. 726.

221 Gene C. Coleman, "Gender Bias in the Family Courts of Canada: Fact or Fantasy?", Presentation to Fathers Are Capable Too (FACT), 16. mart 1999.

222 Wilkinson-Ryan and Small, *vidi* gore, p. 123-6.

223 Wilkinson-Ryan and Small, *vidi* gore, p. 124-5.

Izvršenje plaćanja za izdržavanje bivših supružnika

Postoji i određeni stepen rodni predrasuda u izvršenju plaćanja izdržavanja bivšim supružnicima. U bivšoj Jugoslaviji, izvršenje sudske odluke je realizirano na način da je poslodavac iznos izdržavanja automatski oduzimao od plaće. U sadašnjim uvjetima, zbog velikog broja ljudi koji nemaju prijavljeno zaposlenje, ovaj sistem je nemoguće primijeniti. Stvar dodatno komplicira broj osoba koje rade u inostranstvu, ali i činjenica da nakon raspada Jugoslavije mnogi razvedeni parovi žive u različitim državama.²²⁴

Stoga, iako u neizvjesnoj finansijskoj situaciji, u većini slučajeva strana koja zahtijeva izdržavanje mora preuzeti teret ponovnog suđenja i dokazivanja da ona, rjeđe on, ima pravo na izdržavanje te da ga je druga strana izbjegavala plaćati.

Neplaćanje izdržavanja bivšem supružniku je krivično djelo sa zapriječenom novčanom ili zatvorskom kaznom (3 godine u Brčkom i FBiH; 1 godina u RS ili 2 godine ako dođe do ozbiljnih posljedica po člana bivše porodice.)²²⁵ Međutim, u praksi je teško osobi koja je u nesigurnoj finansijskoj situaciji da izvede optuženog pred sud i dokaže da ima pravo na izdržavanje, te da se ono ne isplaćuje.

Način na koji se provodi zakon može dovesti do jačanja rodne neravnopravnosti. U većem broju slučajeva muškarac je taj koji je obveznik izdržavanja. Odukama o izdržavanju kojima se žene ostavljaju u slabijoj finansijskoj situaciji jača se ekonomska nejednakost, naročito kada se takve odluke ne izvršavaju u potpunosti. Također, prebacivanjem tereta na primatelja/icu da osigura plaćanje izdržavanja, nasilnim bivšim partnerima se daje alat u ruke koji im omogućava da zadrže moć nad žrtvom čak i po okončanju braka. Opet, žene su većinom žrtve u ovim slučajevima.

5.5. Rodne predrasude u odlukama o razvodu braka sa djecom: povjeravanje i izdržavanje djece

*“Budući da po rođenju djeteta pripada ocu, u općem je interesu djece i u istinskom interesu novorođenčeta da se Sud ne miješa u diskreciona prava oca, izuzev u ekstremnim slučajevima, i da ocu prepusti da tu odgovornost preuzme kroz izvršavanje ovlasti koje mu je priroda dala rođenjem djeteta”.*²²⁶

- Re Agar Ellis, 1883

U velikom dijelu Evrope i Sjedinjenim Državama, djeca su kroz historiju smatrana vlasništvom oca, i on je snosio isključivu zakonsku odgovornost za njih. Ako bi se roditelji razdvojili ili, u jurisdikcijama koje su to dozvoljavale, ako bi se otac razveo od majke, on bi zadržao starateljstvo nad djecom. To pravilo se zasnivalo na argumentu da muškarci imaju pristup resursima kako bi izdržavali djeteta. Većina žena je zavisila od muških srodnika i nisu bile ekonomski nezavisne.²²⁷

224 Clare Palmer and Kathryn Ramsay, “Refugee Women and Domestic Violence: Country Studies: Bosnia and Herzegovina”, Report by Refugee Women’s Resource Project, Asylum Aid, September 2001, updated March 2002, pp. 36-37.

225 Krivični zakon Brčko Distrikta BiH, član 210, “Službene novine Brčko Distrikta”, br. 10/03, 45/04, 6/05, 21/10; Krivični zakon Federacije BiH, član 223. “Službene novine FBiH”, No. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14. i 46/16; Krivični zakon Republike Srpske. “Službeni glasnik RS”. Br. 49/03.

226 Lorna McKee & Margaret O’Brien Eds., The Father Figure 28 (1982) (quoting In Re Agar-Ellis, 24 Ch. D. 317 (1883) (England)).

227 Andrew Shepard, “Best Interests of the Child” Child Custody Project (2014)

Međutim, ideje o porodici, očinstvu i majčinstvu vremenom su se značajno mijenjale, naročito nakon velikih društvenih promjena izazvanih industrijskom revolucijom, koje su od očeva zahtijevale da rade u fabrikama, dok su majke bile ograničene na prostor u okviru doma. To je dovelo do jačanja stereotipnih predodžbi o očevima kao primarnim hraniteljima porodice i majkama kao domaćicama, koje primarno vode brigu o djeci.²²⁸

Krajem 19. stoljeća, pojavom doktrine o “osjetljivim godinama” na sudovima, ove rodne predrasude u korist očeva prebacile su se na majke, kojima je onda davana prednost kod povjeravanja male djece, jer se one po prirodi bolje snalaze u brizi o djeci. Sudovi su pridavali veći značaj majčinskoj ljubavi nego bilo kakvoj pažnji ili angažiranosti oca u tom smislu. Osim toga, prema preovladavajućim društvenim stavovima, veza između majke i djeteta je smatrana vitalnom za emotivni razvoj novorođenčeta. Međutim, kada se radilo o dječacima tinejdžerske dobi, sudovi su i dalje favorizirali očeve, jer se smatralo da su oni zbog superiornosti u pogledu pristupa ekonomskim resursima u boljem položaju da se brinu za njih i pripreme ih za rad.²²⁹

Doktrina o “nježnim godinama” je na kraju osporena ulaskom žena na radna mjesta u godinama nakon Drugog svjetskog rata. Isti argumenti koji su korišteni za osporavanje rodni predrasuda prema ženama na radnom mjestu korišteni su i protiv primijećenih rodni predrasuda prema očevima u oblasti staranja nad djecom. Osim toga, pokret za prava djeteta počeo je utjecati na ovu raspravu, te se do posljednje trećine 20. stoljeća pojavio princip “najboljeg interesa djeteta”, kao dominantni pravni princip u BiH, a i šire. Ta je promjena formalizirana usvajanjem Konvencije o pravima djeteta (CRC) koja je stupila na snagu 1990. godine.²³⁰

Teoretski, ova doktrina je rodno neutralnija, zato što najbolji interesi djeteta imaju primat nad interesima oca i majke. Međutim, u praksi društvene rodne norme utječu na procjene najboljeg interesa djeteta. Dakle, ni ova doktrina nije imuna na rodne predrasude među sudijama i pravnicima.²³¹

Ostale relevantne odredbe Konvencije o pravima djeteta koje se trebaju uzeti u obzir, pored “najboljeg interesa djeteta”, su:²³²

- Član 9 (Odvajanje od roditelja): Djeca imaju pravo da žive sa svojim roditeljima i da održavaju lične veze i neposredni dodir s oba roditelja ako oni ne žive zajedno, osim kada je to suprotno interesima djece.
- Član 12 (Poštivanje stavova djeteta): Djeca imaju pravo da izražavaju stavove o pitanjima koja ih se tiču, a ta mišljenja će se uzimati u obzir u sudskim postupcima u skladu s uzrastom i zrelošću djeteta. To ne utječe na prava roditelja da izražavaju svoje mišljenje o pitanjima koja se tiču njihove djece.

228 McNeelly, C. 1998. Lagging Behind The Times: Parenthood, Custody, and Gender Bias in the Family Court. <http://archive.law.fsu.edu/journals/lawreview/downloads/254/mcneely.pdf>

229 Andrew Schepard, “Best Interests of the Child” Child Custody Project (2014)

230 Jugoslavija je potpisala 1990., a ratificirala 1991.; sve bivše jugoslovenske republike su je naslijedile nakon sticanja nezavisnosti. Vidi: United Nations Treaty Collection, “Chapter IV. Human Rights, 11. Convention on the Rights of the Child, status as of 02.05.2016”, https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=iv-11&chapter=4&lang=en#4

231 Andrew Schepard, “Best Interests of the Child” Child Custody Project (2014)

232 FACT SHEET: A summary of the rights under the Convention on the Rights of the Child. http://www.unicef.org/crc/files/Rights_overview.pdf

a. Zakonski okvir u BiH

U situaciji kada roditelji djeteta ne žive u porodičnoj zajednici (tj. nikada nisu zajedno živjeli ili su razvedeni), sud ima ovlast da odluči sa kojim roditeljem će dijete živjeti, na osnovu preporuke organa skrbništva. Međutim, sud će uvažiti sporazum roditelja ako je on u najboljem interesu djeteta.²³³ (Porodični zakon Brčko distrikta, čl. 125; FBiH čl. 142; RS čl. 81v.)

Tokom samog postupka razvoda (i poništenja) braka, sudija može izreći privremene mjere radi zaštite maloljetne djece (PZ Brčko čl. 226, 283-5; FBiH čl. 216, 249, 373; RS čl. 74, 266).²³⁴

Prema zakonu, iznos izdržavanja djeteta zasniva se na potrebama djeteta i nivou prihoda roditelja. On se može korigirati u skladu sa promijenjenim potrebama ili nivoima prihoda.²³⁵

b. Povjeravanje djece u BiH

Porodični zakoni u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko distriktu su rodno neutralni, a riječ “roditelj” je zamijenila rodno pristrano pozivanje na majke ili očeve. Dakle, sami zakonski tekstovi ne sadrže nikakvu preferencu u pogledu povjeravanja djece bilo kom roditelju.

Iako je u Porodičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine određeno da se roditelji zajednički, ravnopravno i sporazumno staraju o djetetu, to u praktičnim primjenama ima brojne modalitete, koji su uzrokovani neodgovarajućim tumačenjima zakona.

Iz osnovnih odredbi Porodičnog zakona Republike Srpske vidljivo je da roditeljsko pravo pripada majci i ocu zajedno, te da su ravnopravni u njegovom vršenju. U slučaju odvojenog života roditelja, roditeljsko pravo vrši onaj roditelj kod koga dijete živi. Susrete i druženja djeteta s drugim roditeljem sud može ograničiti ili zabraniti, u skladu sa najboljim interesima djeteta.

Ako roditelji ne žive u porodičnoj zajednici (tj. zbog razvoda braka, poništenja braka, proglašenja braka nepostojećim, faktičkog prekida bračne zajednice, raskida vanbračne zajednice ili nepostojanja braka u bilo kakvoj formi) roditeljsko staranje ostvaruje roditelj sa kojim dijete živi. (Odnosno, sud može dijete povjeriti trećoj osobi.)

Ono što pravni stručnjaci često ne razumiju je da ovakav aranžman ne mijenja činjenicu da oba roditelja i dalje imaju roditeljske odgovornosti prema djetetu. Iako postoji određena fleksibilnost u organiziranju različitih prava i obaveza koje čine roditeljsku odgovornost u datom kontekstu, uvijek se prvenstveno uzima u obzir najbolji interes djeteta. Drugim riječima, odluka o povjeravanju djeteta predstavlja način *organiziranja* roditeljskih odgovornosti oba roditelja, a ne njihovo potpuno *prenošenje* na jednog roditelja. Da bi se održao princip ravnopravnosti, sud mora onog roditelja s kojim dijete ne živi “opteretiti” dužnostima koje će ga učiniti ravnopravnim u roditeljskoj odgovornosti. (NB: “Ravnopravan” znači da snosi *ravnopravan dio* odgovornosti, a ne *iste* odgovornosti.)²³⁶

233 PZ Brčko distrikta čl.125; FBiH, član 142; RS Član 18v

234 PZ Brčko distrikta čl. 226, 283-5; FBiH član 216, 249, 373; RS član 74, 266.

235 PZ Brčko distrikta, čl. 194-202; FBiH čl. 213-8, 234-242; RS čl. 231-240, 253-268.

236 Duman Džamna, Ostvarivanje roditeljskog staranja – savremeni pravni okvir (*doktorska disertacija*), Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2014. godine.

Iako zakonima nije propisano da djeca trebaju živjeti s majkom ili ocem nakon razvoda, u praksi se u velikoj većini slučajeva djeca povjeravaju majkama. O tome svjedoče podaci i iz Federacije BiH i Republike Srpske.²³⁷

Roditelj kojem je povjereno dijete nakon razvoda u FBiH

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	UKUPNO	%
Majka	454	456	548	1,515	590	3.563	80,9
Otac	112	145	138	129	162	686	15,6
Zajedničko	28	27	24	31	46	156	3,5

Roditelj kojem je povjereno dijete nakon razvoda u RS-u

	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.	UKUPNO	%
Majka	300	353	377	367	397	1.794	77,6
Otac	87	79	92	78	82	418	18,1
Zajedničko	18	27	13	16	26	100	4,3

Uloga rodni predrasuda u odlukama o povjeravanju djece

U okviru studije o implikacijama roda u pravosuđu BiH, razmatran je obim uloge rodni predrasuda u ovom trendu. Korištenjem online upitnika i provođenjem individualnih razgovora, u okviru ovog istraživanja je utvrđeno postojanje rodni predrasuda među članovima pravosudne zajednice u pitanjima povjeravanja djece.

Međutim, procjena utjecaja takvih rodni predrasuda na ishode sporova oko povjeravanja djece prevazilazila je okvire studije. Održavanje rigidni rodni uloga u bh. društvu dovelo je do toga da se majka u većini slučajeva primarno brine za djecu, dok je otac nesposoban ili nespreman skratiti svoje radno vrijeme kako bi se brinuo za djecu. Stoga se u mnogim slučajevima roditelji (a i djeca) slažu da djecu treba povjeriti majci, ili sudovi objektivno odluče da je takva oduka ujedno i u najboljem interesu djeteta. Jednostavno rečeno, uklanjanje rodni predrasuda u pravosuđu u predmetima povjeravanja djece možda nema statistički značajan utjecaj na prikazane podatke, i svakako ne bi dovelo do ishoda 50-50. Međutim, ono bi imalo ogroman utjecaj na manjinu slučajeva u kojima bi povjeravanje djece majci moglo ugroziti najbolji interes djeteta.

²³⁷ Institut za Statistiku Federacije BiH, *Žene i Muškarci u Federaciji BiH* (Sarajevo, 2016), 22; i Institut za Statistiku Republike Srpske, *2016 Statistički Godišnjak Republike Srpske* (Banja Luka, 2016), 88.

Isječak iz Halilović, Majda i Heather Huhtanen, *Implikacije roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine* (Sarajevo: AI/DCAF, 2014), p. 61–66.

Pripadnici pravosudne zajednice su u velikoj većini smatrali da je povjeravanje djece majkama najbolja praksa i da je to u najboljem interesu djece. Jedan advokat je otišao još i dalje ustvrdivši da zakon u BiH propisuje da se povjeravaju majkama – što je netačno u činjeničnom smislu. To pokazuje kako rodni stereotipi i stavovi ponekad mogu dovesti do netačne ili pogrešne primjene zakona.

Sagovornici u intervjuima su naveli da je za djecu najbolje da ostanu s majkom zbog “prirodne veze između majke i djeteta”. Ponuđena su i sljedeća dodatna objašnjenja:

- Između majke i djeteta postoji snažnija povezanost
- Majke se po prirodi dobro brinu o drugima
- Majke se bolje brinu o djeci

Ovi stavovi su bili naročito snažni kada su djeca imala pet ili manje godina, a u tim slučajevima su vrsta stambenog smještaja majke, poslovi roditelja i finansijska situacija svakog od roditelja bili manje važni od ostanka djece sa majkom.

Prema mišljenju učesnika u ovoj studiji, očevima se povjeravaju djeca samo u slučajevima kada ga majka ne želi ili je ovisna o drogama ili alkoholu. Također su tvrdili da su majkama mnogo češće povjerena djeca zato što su očevi pasivni i ne traže da djeca žive s njima; u nekim slučajevima čak ne traže ni pravo da posjećuju svoju djecu. Međutim, razgovori koji su obavljani sa advokatima za potrebe ovog istraživanja pokazuju da očevi možda ne traže starateljstvo zato što smatraju da će sud automatski djecu povjeriti majci, bez obzira na faktore koji možda idu u korist povjeravanja djeteta ocu. Oko trećine intervjuiranih nosilaca pravosudnih funkcija smatra da očevi generalno i ne žele puno starateljstvo. Međutim, priznali su da u suštini ne znaju razlog zbog kojeg očevi ne traže da se djeca povjere njima. Ipak, jedna sutkinja je navela da sudovi ipak razmatraju opciju povjeravanja djece očevima.

Okolo jedne trećine intervjuiranih ispitanika izrazilo je uvjerenje da očevi često dobijaju nepravedno ograničena prava posjete nakon razvoda ili razdvajanja ili su se osvrnuli na borbe očeva da održe kontakt sa svojom djecom i dobiju potrebnu pomoć kako bi osporili odluke o povjeravanju djece i/ili proveli naloge o posjećivanju, što odgovara sve intenzivnijim zagovaračkim aktivnostima očeva u BiH sa namjerom da promijene ovakvu praksu.

Istraživači su tokom razgovora pitali i šta je to što čini “dobrog roditelja” ili “dobrog supružnika”. Ispitanici su naveli da, u slučajevima razvoda i povjeravanja djece, moral i ponašanje supruge i majke će se vjerovatno strogo razmatrati u sudnici, dok se ponašanje muža ili oca generalno ne uzima u obzir. Naprimjer, nekoliko sagovornika je spomenulo praksu iznošenja navoda o preljubi protiv supruge ili majke, što sudije općenito prihvataju, iako tema preljube ne bi trebala biti relevantna u odlučivanju s kojim roditeljem će maloljetno dijete živjeti. Pored toga, dvije sutkinje su tokom razgovora navele da se pitanje preljube ne spominje kada se radi o muževima ili očevima. Više od trećine ispitanika navelo je u upitniku da je pitanje da li majka radi izvan domaćinstva važno, ali je bilo nejasno da li se radi o pozitivnoj ili negativnoj korelaciji.

Osim toga, nekoliko intervjuiranih ispitanika navelo je da sudije dozvoljavaju pitanja o seksualnom ponašanju žena u slučajevima razvoda. Međutim, nije navedeno da se i seksualno ponašanje muškaraca razmatra u sudnici, ili bar ne u jednakoj mjeri ili jednako učestalo kao seksualno ponašanje žena. S druge strane, muškarci se mogu suočiti sa rodnim stereotipima zbog kojih stručna lica na sudu pretpostavljaju da muškarci jednostavno nisu sposobni ili adekvatni za ulogu osobe koja se primarno brine za djecu kao žene. To možda nema puno veze sa njihovim stvarnim interesom, sposobnošću ili roditeljskim iskustvom. Bez obzira na to koji roditelj je u povoljnijem ili nepovoljnijem položaju, jasno je da rodni stereotipi kao osnova za donošenje sudskih odluka mogu biti problematični u odlučivanju s kojim roditeljem će maloljetno dijete živjeti, a naročito u nastojanjima da se u takvim slučajevima donese nepristrana odluka.

I intervjui i rezultati upitnika pokazali su da rodni stereotipi o roditeljstvu utječu na mišljenja i perspektive stručnih osoba koje se bave pravom i članova pravosudne zajednice u BiH. Ovakvi rodni stereotipi i stavovi na taj način mogu utjecati na sudsko odlučivanje i materijalno-pravne ishode.

Evropski sud za ljudska prava (ECtHR) utvrdio je da države ne mogu nametati i izvršavati tradicionalne rodne uloge i rodne stereotipe putem sudskog odlučivanja, navodeći:

*“Rodni stereotipi o ženi kao osobi koja primarno vodi brigu o djeci i o muškarcima kao primarnim hraniteljima porodice ne mogu se sami po sebi smatrati dovoljnim opravdanjem za različito postupanje, jednako kao ni drugi slični stereotipi po osnovu rase, porijekla, boje kože ili seksualne orijentacije”.*²³⁸

Dakle, iako majke u BiH vjerovatno imaju veći interes za odgoj djece, postoje i očevi koji su isto tako sposobni za brigu o njima. Preporučuje se da sudovi u BiH izbjegavaju *de facto* pravno odlučivanje na osnovu rodnih stereotipa o ženama kao boljim roditeljima od muškaraca. Sudovima se preporučuje da usvoje politiku kojom se podržavaju najbolji interesi djece i utvrđuju mjere kritičke procjene o tome kojem roditelju povjeriti dijete/djecu ukoliko postoji potreba da staranje bude vršeno pojedinačno.

238 238 Vidi presudu: *Konstantin Markin v. Russia*, No. 30078/06 na: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868>

U proteklim godinama, muškarci su se sve više žalili na nepravedan tretman od strane sudova u odlukama o povjeravanju djece. Ovaj međunarodni trend prisutan je i u BiH,²³⁹ gdje su očevi osnovali organizaciju za prava očeva²⁴⁰ koja zagovara promjene u praksi. Mnogi očevi su se žalili kako sudovi zbog rodni predrasuda zanemaruju njihov doprinos podizanju djece. To dovodi do odluka o povjeravanju djece, prema kojima oni isključivo doprinose finansijski, izuzev nekoliko posjeta za vikend. Na taj način se šalje lažna poruka da muškarci ne žele da preuzmu aktivnu roditeljsku ulogu, a ustvari im sud to onemogućava.²⁴¹

Kako kaže Cynthia McNeely: “Doista, ako se mnogi očevi ponašaju u skladu sa svojim društveno propisanim ulogama primarnih hranitelja porodice, jasno je da je nepravedno lišiti ih smislenog odnosa sa djecom samo zato što dane provode na radnom mjestu kako bi izdržavali svoju djecu, a ne kod kuće kako bi se lično brinuli o njima. Oba oblika brige su presudna za odgoj djece, i jedan se ne bi trebao smatrati vrednijim od drugog. *Osim toga, važno je napomenuti da u današnje doba često oba roditelja rade*”.²⁴²

Diskusija o rodni predrasudama u predmetima povjeravanja djece

Diskusija se može odvijati razradom sljedećih pitanja:

- Šta mislite zbog čega se majkama u većini slučajeva povjeravaju djeca, iako je zakon rodno neutralan?
- Da li je takva praksa primjer rodni predrasuda ili postoje objektivni razlozi za ove rodne razlike?
- Da li su majke opterećene ovom praksom?
- Da li ova praksa oslobađa očeve roditeljskih obaveza?
- Da li su ove brojke znak da su očevi manje sposobni ili manje voljni roditelji?

Možda postoje neki objektivni razlozi za favoriziranje majki od strane sudova. Naprimjer, većinom su muškarci počinioci nasilja u porodici (vidi cjeline 3.1 i 3.2), a to može dovesti do razvoda. Mogli bismo zamisliti i da mnoga djeca izražavaju želju da žive s majkom zato što s njom provode više vremena (jer majke uglavnom kraće rade izvan kuće). Međutim, to ne bi trebalo biti prepreka zajedničkom staranju.

Iako mnoge majke žele da vrše pojedinačno staranje nad djetetom, to ih ograničava da traže priliku za razvoj karijere i da odstupe od svoje tradicionalne uloge. Osim toga, ako traže zajedničko staranje, mogu biti izložene i društvenom pritisku budući da ih to obilježava kao “neposvećene” majke.

239 <http://www.slobodnaevropa.org/content/borba-za-starateljstvo-nejednakost-mame-i-tate-pred-sudom/25353136.html>

240 www.otac.ba

241 Meyer, Cathy, “Dispelling the Myth of Gender Bias in the Family Court System”, *Huffington Post* 10 July 2012.

242 McNeely, 1998.

Očevi često i dalje imaju finansijske obaveze prema svojoj djeci u vidu alimentacije. S obzirom na slabu vjerovatnoću za uspjeh u nekim predmetima, njihovi advokati ih često savjetuju da ne traže da djeca budu povjerena njima. To ne bi trebao biti znak da su oni lošiji roditelji ili da se ne žele brinuti za svoju djecu. Međutim, i sud i društvo bi vjerovatno imali negativne predrasude prema situaciji u kojoj je otac preuzeo većinu uloga u domaćinstvu na račun plaćenog rada, a majka je primarna hraniteljica i ocu plaća izdržavanje.

Sa druge strane, iako bi sudije trebale primjenjivati princip “najboljeg interesa djeteta” u ovim sporovima, stereotipi o rodnim ulogama navode ih da dijete ne povjere majkama koje rade izvan kuće, imaju seksualne odnose nakon razdvajanja od oca svoje djece, ili na drugi način ne ispunjavaju tradicionalno postavljene predstave majčinstva. U takvim slučajevima, očevima se povjere dijete čak i kada pokazuju minimalan interes za odgoj djeteta, zato što su se ponovo oženili ili su u boljoj poziciji da finansijski izdržavaju djecu.

Pregovarački položaj očeva u postupku razvoda znatno je poboljšao zbog nerazumijevanja koje faktore treba uzeti u obzir kod primjenjivanja standarda “najboljeg interesa djeteta” odnosno koji se to faktori moraju uzeti u obzir kod procjene šta je za dijete najbolje u konkretnoj situaciji.

Ublažavanje rizika od rodnih predrasuda u odlukama o povjeravanju djece

Jedan od načina da se prevaziđu rodne predrasude u slučajevima povjeravanja djece je da se strožije ispita šta je ustvari u najboljem interesu djeteta. Međutim, iako se članovi pravne zajednice često pozivaju na ovaj princip, porodični zakoni daju malo smjernica o načinu njegovog određivanja. Iako većina sudija bez sumnje teže da budu što objektivniji, postoji visok rizik od utjecaja implicitnih rodnih predrasuda na njihove odluke, posebno zato što će i vještaci koje pozovu (npr. socijalni radnici i psiholozi) imati vlastite predrasude.

U svojoj analizi zakona, Institucija ombudsmana za ljudska prava BiH identificirala je probleme u primjeni ovog principa. Naročito su istaknuli predmete u kojima sudovi nisu dovodili u pitanje autoritet roditelja kao najproblematičniji u određivanju najboljeg interesa djeteta. Također, UN-ov Odbor za prava djeteta pozvao je BiH da “osnaži nastojanja u pravcu primjene općeg principa najboljeg interesa djeteta koji je osmišljen, adekvatno ugrađen u zakonske odredbe, pravosudne i administrativne odluke i projekte, te programe i službe koje utječu na djecu”.²⁴³

Jedan od načina da se taj proces učini transparentnijim bio bi da sudije dokumentuju relevantne faktore koje su uzeli u obzir pri odlučivanju kojem roditelju će povjeriti dijete, umjesto da samo navedu da je odluka zasnovana na njihovoj subjektivnoj analizi najboljeg interesa djeteta. Ako bi sudije bile dužne da pruže detaljna službena obrazloženja svojih nalaza i argumenata, bilo bi lakše identificirati predmete u kojima je sudija primjenjivao zakon na rodno neutralan način (što je njihova zakonska obaveza) u donošenju odluka s kojim roditeljem će dijete živjeti, kao i predmete u

²⁴³ Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, “Izveštaj Ombudsmana za ljudska prava BiH o primjeni Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta koji se odnosi na prodaju djece, dječju prostituciju i dječju pornografiju”, Sarajevo, decembar 2009, s.5.

kojima su rodne predrasude sudija igrale odlučujuću ulogu.²⁴⁴

Osim toga, pitanja nasilja u porodici ne mogu se zanemarivati u odlukama o povjeravanju djece. Sudovi u BiH ne obraćaju mnogo pažnje na ovo pitanje kada donose odluke o povjeravanju djece. Bračnim partnerima koji su bili nasilni prema svojim partnericama omogućen je kontakt sa djecom bez nadzora, čak i u periodu kada su na snazi zaštitne mjere.²⁴⁵ Prema sintezi istraživanja o nasilju u porodici nad ženama²⁴⁶, sudovi bi trebali uzeti u obzir nasilje u porodici kada donose odluku o povjeravanju djece.

Iz ovih razloga, jasno je da sudovi trebaju ozbiljno shvatiti dokaze o historiji nasilja u porodici kada donose odluke o povjeravanju djece. Međutim, u praksi se nasilje u porodici često zanemari u predmetima povjeravanja djece u BiH. Razlozi su višestruki. Prvi razlog je što se nasilje u porodici često ne prijavljuje, ili kasno prijavljivanje otežava žrtvama da potkrijepe svoje tvrdnje. Drugi razlog je u tome što sudije koje donose odluke o povjeravanju djece ponekad ne prepoznaju posljedice koje nasilje u porodici ostavlja na osobe prisutne u sudnici, ili ne razumiju kako nasilje nad partnericom pogađa i djecu. Treći razlog je što se optužbe za nasilje u porodici ne iznose pred istim sudom, te ga stoga porodični sudovi smatraju odvojenim pitanjem, a zlostavljane žene tu praksu smatraju nepravednom.²⁴⁷

Pored sudova, centri za socijalni rad također igraju važnu ulogu u smanjenju rizika od rodni predrasuda u odlukama o povjeravanju djece. Kada daju savjete sudovima, trebaju im preporučiti da nasilnim roditeljima ne dozvoljavaju kontakte sa djecom bez nadzora i pobrinu se da uklone sve eventualne bojazni roditelja u vezi sa ostavljanjem djece sa drugim roditeljem. Osim toga, oni mogu olakšati provedbu odluka o povjeravanju djece u skladu sa zakonom, na način koji je pravedan prema oba roditelja. Naprimjer, u BiH je bilo nekoliko slučajeva u kojima je majka imala zaštitne mjere protiv oca svoje djece, ali je i dalje morala dolaziti u blizak kontakt sa njim kada mu predaje djecu.²⁴⁸ Pored toga, kada jedan roditelj prekrši sporazum o povjeravanju djece, drugi roditelj možda nije spreman da se upusti u dugotrajne i iscrpljujuće pravne bitke kako bi ostvario svoja prava. Osim toga, roditelji često izbjegavaju ostvarivanja kontakta prisilnim putem budući da će to njihovu djecu izložiti visokom nivou stresa. Ukratko, centri za socijalni rad su u poziciji da osnaže roditelje koji su izloženi nasilju ili diskriminirani, ali njihovo nedjelovanje može ojačati rodne predrasude.²⁴⁹

244 *ibid.*

245 Halilović, M. *Preživjele govore*. (Sarajevo: DCAF/AI, 2015).

246 Sounders, D. 2007. Child Custody and Visitation Decisions in Domestic Violence Cases: Page 4 of 20 Legal Trends, Risk Factors, and Safety Concerns. National Resource Center on Domestic Violence, the National Sexual Violence Resource Center, and the Minnesota Center Against Violence and Abuse.

247 Halilović, M. *Preživjele govore*. (Sarajevo: DCAF/AI, 2015).

248 Halilović, M. *Preživjele govore*. (Sarajevo: DCAF/AI, 2015), s. 78-80.

249 Halilović, M. *Preživjele govore*. (Sarajevo: DCAF/AI, 2015), s. 80.

c. Izdržavanje djece

Određivanje iznosa i pregovaranje o izdržavanju djece

Određivanje iznosa i pregovaranje o izdržavanju djece nosi mnoge iste izazove koji se spominju u dijelu o izdržavanju bivših supružnika. Međutim, važno je istaknuti razliku između ova dva koncepta. Izdržavanje bivših supružnika i podjela imovine odnose se na podjelu bračne imovine na osnovu činjenice da oboje supružnika imaju pravo na svoj pripadajući dio. Izdržavanje bivših supružnika bi trebalo biti privremena mjera. Kada primatelj konačno postane finansijski neovisan, bilo da nađe plaćeni posao ili ponovno stupi u brak, izdržavanje mu se prestaje isplaćivati. Činjenica da bračni partner/ica nema ili ima djecu ne bi trebala utjecati na iznos izdržavanja koji prima od bivšeg supružnika. Međutim, ako se primarno staraju o djeci, to im može onemogućiti da postanu finansijski neovisne i time produžiti period primanja izdržavanja od bivšeg supružnika.

S druge strane, izdržavanje djece se zasniva na ideji da oba roditelja imaju obavezu da u okvirima svojih mogućnosti doprinose podizanju djece, na osnovu njihovih potreba. Ove obaveze se nastavljaju sve dok njihova djeca ne odrastu i završe obrazovanje. Kako je spomenuto, sistemi bazirani na pravilima su učinkovitiji od sporazuma baziranih na pregovorima u osiguravanju da žene – koje najčešće primaju izdržavanje za djecu – dobiju dio koji im pripada. Iako se čini da je relativno jednostavno izračunati troškove djeteta za potrebe donošenja odluke zasnovane na činjenicama, u praksi je situacija složenija.

Iako su roditelji često voljni plaćati izdržavanje za djecu, mogu se buniti protiv drugih faktora iz odluke o razvodu, kao što su isplata izdržavanja bivšoj supruzi, činjenica da im djeca nisu povjerena i podjela imovine. Čak i u predmetima “razvoda bez ičije krivnje”, finansijski doprinos se lako može pogrešno posmatrati kao kazna i pokazatelj koga sud smatra krivim za razvod.²⁵⁰ Roditelji koji plaćaju izdržavanje djece mogu se naći u paradoksalnoj situaciji da žele da im djeca imaju dobar kvalitet života, ali istovremeno ne žele subvencionirati kvalitet života bivše supruge/supruga (iako bivša supruga i djeca žive u istoj kući). Iz tog razloga, izdržavanje djece se ponekad posmatra kao oblik “skrivena alimentacije”, te stoga onaj koji plaća može osporavati iznos isplata.²⁵¹

S druge strane, studije su ukazale na nekoliko razloga zbog kojih roditelji kojima su povjerena djeca, obično majke, često smanjuju svoje zahtjeve za izdržavanje djece. Bilo je incidenata u kojima je roditelj koji plaća izdržavanje za djecu vršio pritisak na roditelja kojem su djeca povjerena da prihvati niže iznose, pod prijetnjom da će osporiti odluku o povjeravanju djece. Iako se u mnogim slučajevima vjerovatno radi o praznim prijetnjama, one su ipak često učinkovite. Studije pokazuju i da kada je roditelj kojem su povjerena djeca taj koji je zatražio razvod, on ili ona će iz osjećaja krivnje vjerovatno smanjiti iznos koji traži za izdržavanje djece. (S druge strane, postoje i slučajevi u kojima su roditelji koji plaćaju izdržavanje za djecu zatražili razvod i ponudili više novca nego što je zatraženo, također iz osjećaja krivnje.)²⁵² Kako su u velikoj većini slučajeva djeca povjerena ženama, postoji

250 Kay, Herma Hill, “No-Fault Divorce and Child Custody: Chilling out the Gender Wars”, *Family Law Quarterly*, vol. 36, no. 1 (Spring 2002), pp. 27-46 at p.32.

251 Marsha Garrison, “The Economic Consequences of Divorce: Would Adoption of the ALI Principles Improve Current Outcomes?” *Duke Journal of Gender Law & Policy*, vol. 8, pp. 119-135 at p. 133.

252 Judith G. McMullen, “Alimony: What Social Science and Popular Culture Tell Us About Women, Guilt, and Spousal Support After Divorce”, *Duke Journal of Gender, Law and Policy*, vol 19 (Fall 2011), p. 41-81 at p. 69.

veliki rizik od rodni predrasuda u odlukama o isplati izdržavanja za djecu, zbog čega muškarci ne plaćaju svoj utvrđeni dio i stoga žene moraju neproporcionalno doprinositi izdržavanju djece.

Izvršenje plaćanja za izdržavanje djece

Isti članovi kojima se kriminalizira neplaćanje izdržavanja bivšem bračnom partneru (vidi prethodni dio) odnose se i na neplaćanje izdržavanja za djecu. Međutim, neformalni podaci pokazuju da do sada niko nije osuđen na zatvorsku kaznu zbog izbjegavanja plaćanja izdržavanja za djecu. Situacija je takva usprkos istraživanjima koja pokazuju da je neplaćanje izdržavanja za djecu rašireno. Jedna anketa koja je obuhvatila 1500 samohranih roditelja pokazala je da se u 75% slučajeva izdržavanje za djecu ne plaća u adekvatnom iznosu ili se ne plaća uopće.²⁵³ Roditelji koji bi trebali plaćati izdržavanje za djecu oslanjaju se na činjenicu da je krivičnopравни sistem veoma spor u procesuiranju ovih slučajeva i da mogu proći godine prije nego što slučaj dođe pred sud.²⁵⁴

5.6. Zaključak

Porodični zakon odražava vrijednosti našeg društva u datom trenutku. Njegova primjena može igrati veliku ulogu u održavanju rodne neravnopravnosti i jačanju negativnih stereotipa koji štete i muškarcima i ženama. Međutim, vrijedi istaknuti da sam pravni okvir već omogućava znatno veći nivo rodne ravnopravnosti kada su osobe koje se bave pravom svjesnije rodni predrasuda. Educirajući se o ovom pitanju, sudije i pravnici imaju potencijal da transformiraju društva i ojačaju rodnu ravnopravnost. Prepoznavanjem rodni predrasuda u slučajevima utvrđivanja iznosa izdržavanja za bivše supružnike i podjele imovine mogu se transformirati buduće šanse supružnika, naročito onih koji su se brinuli o drugim članovima porodice. To može značajno utjecati na unapređenje kvaliteta života članova porodice koje oni izdržavaju. Sve ovo može biti dio sporazuma kojima se omogućava da oba roditelja igraju značajnu ulogu u razvoju djece. Tako sudije i pravnici mogu transformirati živote pojedinaca na kratkoročnoj osnovi, a dugoročno i društvo u cjelini.

5.7. Aneks: Scenariji bazirani na problemu koji uključuju donošenje odluke o povjeravanju djece

Molimo pažljivo pročitajte sljedeća tri slučaja i odlučite kome biste povjerali dijete u ovim slučajevima razvoda. Razmotrite relevantne zakone i zabilježite sve druge razloge za svoju odluku.

Slučaj 1²⁵⁵

Supruga Lj.Č. je 2008. godine pokrenula brakorazvodni postupak protiv Č.Č., sa kojim je stupila u brak 1997. godine u Ljubinju, Bosna i Hercegovina. Imaju desetogodišnjeg sina.

U zahtjevu za pokretanje brakorazvodne parnice navela je da je njihov brak u početku bio dobar i da su imali dobar odnos. Međutim, kad je ona počela zarađivati pjevajući na vjenčanjima

253 Save the Children. 2013. Special Report. Djeca u konfliktnim razvodima.

254 Radio Free Europe. Selma Boračić-Mro, BiH: Većina razvedenih roditelja izbjegava plaćati alimentaciju. <http://www.slobodnaevropa.org/a/bih-vecina-razvedenih-roditelja-izbjegava-placati-alimentaciju/24669644.html>

255 Zasnovan na stvarnom slučaju iz BiH.

i zabavama, te u jednom restoranu u Stocu, stvari su se počele mijenjati. Muž je bio nezadovoljan i pokušao je supruzi zabraniti da prihvata nove ponude za rad. Ona ga je ignorirala jer nije imala drugi posao, a voljela je muziku i bila talentovana pjevačica. Za ženu je taj posao bio izvor zarade i zadovoljstva. Rekla je da je njen muž bio veoma ljubomoran, verbalno nasilan, te da joj je počeo prijetiti i tući je. O djetetu se uglavnom brinula njegova majka, jer su svi zajedno živjeli u porodičnoj kući i ona je bila kod kuće tokom dana. Njen muž je zatražio razvod, rekavši kako je ona osramotila porodicu. Jedne noći u oktobru 2007. godine, vratila se kući s posla i muž joj je zaprijetio da će je udaviti. Pobjegla je svojim roditeljima u Stolac i nikad se nije vratila. Jednom prilikom se vratila da vidi dijete, činilo se da je dječaku neugodno i da je uzdržan u njenom društvu, pa je odlučila da zatraži puno starateljstvo nad njim.

Na sudu muž tvrdi da se tužiteljica (njegova supruga) često neprimjereno ponaša: pjeva na zabavama, pleše na stolovima i skida odjeću dok grli i ljubi goste. Smatrao je da takvo ponašanje ne priliči jednoj dami i da je u lokalnoj kulturi neprihvatljivo. Njegovi poznanici sada ismijavaju njega i njegovu suprugu, a djeca u školi zadirkuju njihovog sina. On tvrdi da njegova supruga nema potrebu za dodatnim prihodom, jer je njegova plaća arhitekta više nego dovoljna. Tvrdi da majka nije obraćala pažnju na dijete više od dvije godine i da se sada baka brine za njega. Tvrdi da bi sud trebao njemu povjeriti dijete.

Prema lokalnom Centru za socijalni rad, pokušaj mirenja partnera je propao. Tužiteljica nije vidjela sina neko vrijeme, ali mu je poštom slala novac. Otac ima stabilnu plaću i uspješan je arhitekt. Dijete je primjeren učenik osnovne škole i veoma je vezan za oca i baku (očevu majku). Kad mu neko spomene majku, rastuži se. Kada je razgovarala sa socijalnim radnikom, majka je izjavila da bi se mogla brinuti za dijete u kući svojih roditelja: iako je njena majka u godinama i ne može obavljati kućanske poslove, njen otac još uvijek može obavljati neke od tih poslova. Dijete je izjavilo da želi živjeti s ocem i počelo je plakati kad mu je spomenuta mogućnost da živi sa majkom, jer nije želio mijenjati školu i ostaviti sve svoje drugove.

Centar za socijalni rad je predložio da dijete povjeri majci jer je briga majke od presudnog značaja za razvoj djeteta njegovog uzrasta. U većini slučajeva, sudije se oslanjaju na preporuke centara za socijalni rad.

Usprkos preporuci Centra za socijalni rad, sud je odlučio da ocu povjeri dijete, a svoju odluku je bazirao na sljedećem:

- Uzeo je u obzir želje djeteta
- Preseljenje djeteta i mijenjanje škole izazvalo bi nepotrebne probleme i stres

Osim toga, uzimajući u obzir činjenicu da su oba roditelja dužna da se brinu za dijete, sud je majci naredio da plaća mjesečno izdržavanje u iznosu od 200 KM.

Pitanja za studentice i studente tokom razmatranja ovog slučaja

1. Mislite li da je socijalni radnik dao adekvatnu preporuku?
2. Smatrate li da su u ovom slučaju prisutne rodne predrasude?

3. Da li je odluka suda da zanemari preporuku Centra za socijalni rad primjerena u ovom slučaju?
4. Da li je uzet u obzir najbolji interes djeteta? Kako?
5. Vidite li vi neke relevantne faktore koje je sud previdio?²⁵⁶

Slučaj 2²⁵⁷

Dina je 2014. godine ostavila muža nakon što je godinama trpjela u nasilnom braku pod kontrolom muža. Čak joj je prijetio pištoljem, rekavši da će je ubiti ako ga ikad ostavi. U nekoliko navrata je zvala policiju, ali je kasnije povukla prijavu nakon što joj je muž prijetio da će joj oduzeti djecu i da joj neće dozvoliti da ih ikad više vidi. Na sudu izjavljuje da je nakon odlaska od muža uspjela pronaći posao i iznajmiti stan. On joj nije dozvolio da odvede sina, sedmogodišnjeg dječaka, ali joj je dozvolio da uzme dvanaestogodišnju kćerku, jer on nije zainteresiran da odgaja kćerku. Ona prima određenu finansijsku pomoć od svojih roditelja koji žive u inostranstvu. Zatražila je razvod dva mjeseca nakon što je napustila muža. Tokom postupka posredovanja u Centru za socijalni rad, muž je tvrdio da Dina nije prikladna za majku, da je nemoralna i da se planira odseliti i raditi i živjeti u drugom mjestu. Socijalni radnici su preporučili da se oboje djece povjere majci. Sud se nije u potpunosti složio. Odlučio je da zadrži *status quo*, ostavljajući kćerku sa majkom, a sina sa ocem. U obrazloženju, sud je naveo određene finansijske bojazni zbog činjenice da majka nema stalni posao i da ne posjeduje vlastiti stan. Osim toga, napomenuo je da je ona 6 mjeseci živjela odvojeno od sina.

Sud je preporučio da djeca međusobno održavaju redovan kontakt i da svaki vikend provode zajedno, naizmjenično kod svakog roditelja.

Kasnije, kad je bio majčin red da uzme sina preko vikenda, otac mu nije dozvolio da ode. Osim toga, kad je kćerku trebao da vrati majci, ostavio ju je u policijskoj stanici u Hadžićima. Nekoliko sati kasnije, policija je pozvala majku i zamolila je da dođe po kćerku.

Šest mjeseci kasnije, majka se obratila nadležnim organima rekavši da nema kontakt sa sinom, jer on kaže da je ne želi vidjeti. Sud navodi da je jedino rješenje koje može ponuditi da silom provede svoju odluku, tako što će slati policajce svakog drugog vikenda da silom odvede sina od kuće. Majka je odbila pomoć suda, jer smatra da bi to uništilo njen odnos sa sinom.

Godinu dana kasnije, situacija je i dalje ista: sin odbija bilo kakav kontakt s majkom ili sestrom. Pod očiglednim utjecajem oca, dječak (sada osmogodišnjak) je rekao Centru za socijalni rad da su njegova majka i sestra prostitutke, da ih mrzi i da ih želi ubiti.

Pitanja za diskusiju

1. Da li su u ovom slučaju prisutne rodne predrasude? Ako je tako, na koji način se manifestuju?
2. Da li su ispunjeni najbolji interesi djece?

256 Napomena za profesora/icu. Postojala je tvrdnja supruge o nasilju u porodici. Ako to studenti nisu primijetili, potrebna je dalja diskusija.

257 Zasnovan na stvarnom slučaju koji je predstavljen u publikaciji: Halilović, M (2015). Preživjele govore: Osvrt na odgovore krivičnog sistema na nasilje u porodici u Bosni i Hercegovini, Sarajevo: DCAF/AI.

3. Vidite li vi neke relevantne faktore koje je sud previdio?²⁵⁸
4. Koji pravni lijek bi sudovi trebali koristiti da bi omogućili posjete?

Slučaj 3²⁵⁹

S.M i T.M su pokrenuli brakorazvodnu parnicu 2012. godine, nakon što je muž ušao u vezu, a kasnije se i uselio kod najbolje prijateljice svoje supruge. Od tada njih dvoje žive zajedno. Imaju malu bebu koja je u vrijeme kad se o predmetu raspravljalo pred općinskim sudom imala 12 mjeseci i dojila je tri puta dnevno. Otac je odlučno zahtijevao puno pravo na posjete, tokom kojih bi dijete ostajalo kod njega dvije noći u drugom gradu, svakog drugog vikenda. Majka se tome snažno protivila jer je smatrala da dijete ne može biti odvojeno od nje toliko dugo, s obzirom da još uvijek doji.

U svojoj odluci, sudija (muškarac) je naložio da majka mora prestati dojititi jer je dijete dovoljno staro. Sudija je također rekao da majka koristi dojenje kao izgovor da bi kaznila oca zbog preljube, te da je viđao žene koje su koristile takvu strategiju u nekim od njegovih ranijih predmeta. Sudija je naveo i da je u najboljem interesu djeteta da provodi vrijeme i sa ocem. Sudija je bio veoma kritičan prema majci zato što još uvijek nije djetetu počela davati adaptirano mlijeko.

Pitanja za diskusiju

1. Da li su u ovom slučaju prisutne rodne predrasude? Ako jesu, kako se manifestuju?
2. Da li je sudijina odluka u najboljem interesu djeteta?
3. Na koji način bi sudija trebao procijeniti tvrdnju majke da dijete treba dojititi?²⁶⁰

Slučaj 4

Poduzetna advokatica iz ruralnog dijela Hercegovine zatražila je razvod od muža, zanatlije, koji je prije pet godina proglašen viškom i njegovo radno mjesto je zatvoreno. Muž od tada nije pronašao drugi posao, ali je supruga upravo prihvatila mjesto u renomiranoj advokatskoj firmi u Sarajevu. Muž se usprotivio razvodu; supruga tvrdi da više ne može tolerirati brak sa “beskorisnim” muškarcem koji živi od njene plaće i ne doprinosi finansijski ni na koji način.

Par ima troje djece uzrasta od 3, 5 i 7 godina. S obzirom da majka dugo radi, otac obavlja većinu kućanskih poslova i brine se za djecu. Naprimjer, on kuha sve obroke radnim danima, vodi djecu ljekaru, u školu i vrtić. Sedmogodišnja djevojčica dobro uči u osnovnoj školi, ali su nastavnici zabrinuti jer se ponaša kao muškarača, što pripisuju njenim nedovoljnim kontaktima s majkom. Slično tome, petogodišnjak pokazuje znakove agresivnosti prema drugoj djeci u vrtiću. Kada je majka zatražila razvod, odvela je djecu u Sarajevo na ljetni raspust i nije im dozvolila da se vrate na

258 Napomena za profesora/icu. Postojala je tvrdnja supruge o nasilju u porodici. Ako to studenti nisu primijetili, potrebna je dalja diskusija.

259 Zasnovan na stvarnom slučaju iz SAD. <http://www.thehealthyhomeeconomist.com/judge-to-mom-stop-nursing-baby-or-lose-custody/>

260 Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) preporučuje da sve bebe treba isključivo dojititi 6 mjeseci, a dojenje treba nastaviti sve dok dijete ne navrší dvije godine, dok prelazi na čvrstu hranu. Američko udruženje pedijatarata (AAP) također preporučuje isključivo dojenje 6 mjeseci, te nastavak dojenja dok dijete prelazi na čvrstu hranu do dobi od 12 mjeseci, a potom produžetak dojenja sve dok to žele i majka i dijete.

početku nove školske godine. Zatražila je da djeca budu povjerena njoj, tvrdeći da im je otac loš uzor. I otac je zatražio puno starateljstvo, tvrdeći da se on primarno brine za djecu.

Centar za socijalni rad je preporučio da se djeca povjere majci, a da se ocu dodijeli pravo na mjesečne posjete, kao i da jednak dio školskog raspusta provodi s djecom. Složili su se s majkom da je otac loš uzor na njih i izrazili zabrinutost zbog njegovog lošeg finansijskog statusa. Naveli su i da je očev utjecaj razlog agresivnosti petogodišnjaka i muškobanjastog ponašanja sedmogodišnje kćerke. Prema njihovom mišljenju, to je bila neizbježna posljedica nedovoljnih kontakata djece s majkom u ranoj fazi razvoja.

Sud je u potpunosti podržao preporuke Centra za socijalni rad i majci je povjerio djecu, navodeći da je to u najboljem interesu djece. Sudija je ocu rekao i da bi se trebao više potruditi da pronađe posao, kako bi mogao smislenije doprinijeti podizanju djece.

Pitanja za diskusiju

1. Mislite li da je Centar za socijalni rad dao adekvatnu preporuku?
2. Smatrate li da su u ovom slučaju prisutne rodne predrasude?
3. Da li je uzet u obzir najbolji interes djeteta? Kako?
4. Vidite li vi neke relevantne faktore koje je sud previdio?²⁶¹

Interaktivna vježba: Mitovi i dileme o odnosima između roditelja i djece za razrednu diskusiju

Odaberite neke od narednih izjava i zamolite student(ic)e da porazgovaraju o tome da li su u njima sadržane rodne predrasude. Ako imate veliku grupu, za studente je možda bolje da o izjavama porazgovaraju u grupama od dvoje do šestoro, a potom da plenarno izlože povratne informacije. Također bi bilo moguće svakoj grupi postaviti različito pitanje. (*Predložene povratne informacije profesor(ica) u kurzivu.*)

(15+ minuta)

- Očevi rade duže, pa stoga nikad jednako ne učestvuju u brizi o djeci kao majke, a i po prirodi nisu toliko skloni da se brinu za svoju djecu.
(*Po potrebi, kada oba roditelja rade, obično dijele odgovornost za brigu o djeci i dijele kućanske poslove, što je još teže. Također, kada se roditelji razvedu, često se poveća broj majki koje rade.*²⁶²)
- Centri za socijalni rad znaju najbolje i daju preporuke zasnovane na dokazanim socijalnim i psihološkim činjenicama.
(*Iako socijalni radnici možda tome teže, nisu oslobođeni predrasuda.*)

261 Napomena za profesora/icu: majka je kidnapovala djecu prije nego što se predmet našao pred sudom. Sud nije razmatrao da li je preseljenje djece u njihovom najboljem interesu.

262 Vidi Nancy E. Dowd, *Work and Family: Restructuring the Workplace*, 32 ARIZ. L. REV. 431, 444 (1990) (uz napomenu da se procenat razvedenih majki na radnom mjestu kreće od 69% do 83%, u zavisnost od uzrasta njihove djece). Stoga, kad oba roditelja rade, pretpostavka da se majka skoro uvijek primarno brine o djeci dodatno je oslabljena.

- Nakon razvoda, očevi su skloni izbjegavanju plaćanja izdržavanja bivšoj supruzi i postepeno prorjeđuju kontakte s djecom.
(U većini slučajeva, očevi ostaju uključeni u živote svoje djece i redovno plaćaju izdržavanje za suprugu i djecu.)
- Većina majki su osvetoljubive i koriste različite strategije kako bi očeve spriječile da viđaju svoju djecu.
(Mnogi roditelji se dogovaraju oko posjeta, izdržavanja i brige o djeci na uzajamno zadovoljavajući način.)
- Očevi općenito rade, a majke su posvećene brizi o djeci, i zbog toga bi majkama trebalo povjeravati djecu.
(To je bio slučaj prije nego što su majke počele ulaziti na tržište rada, a danas često oba roditelja rade. Osim toga, iako mnoge majke uzimaju pauzu tokom karijere dok su im djeca mala, mnoge se namjeravaju vratiti na posao kada im djeca započnu redovno obrazovanje.)²⁶³
- Ako je majka počinila preljub, na njoj je teret dokazivanja, kako bi pokazala da je adekvatna osoba za primarno staranje o svojoj djeci.
(Bilo da je majka imala aferu ili ne, to ne utječe na njenu sposobnost da vodi brigu i voli svoju djecu.)
- Majci koja radi na direktorskoj poziciji i često je na poslovnim putevima ne bi trebalo povjeriti djecu.
(Danas većina roditelja radi, a majku koja radi i putuje ne bi trebalo tretirati drugačije od oca koji radi i putuje. Ako bi se ovo uzelo u obzir, to bi bilo kažnjavanje žena zato što rade i žele doprinosti izdržavanju svoje porodice. Nijednog roditelja ne bi trebalo kazniti zbog dogovaranja o kratkoročnom čuvanju djece sa odgovornom trećom osobom – bilo da se radi o osobama koje se profesionalno brinu o djeci, bliskom prijatelju ili rođaku – kako bi se mogao posvetiti karijeri.)
- Žena koja ostavi dijete sa ocem u procesu rastave nije dobra majka i ne bi je trebalo uzeti u obzir kod povjeravanja djece na staranje. *(Ponekad žene nemaju izbora i moraju bježati kako bi spasile vlastiti život, ako žive u nasilnim vezama. Žene koje žive u takvim ranjivim situacijama često moraju donositi teške odluke – napuštanje muža i traženje sudske odluke o povjeravanju djeteta možda je bila njena najbolja raspoloživa opcija.)*

263 McNeelly, C. 1998. Lagging Behind The Times: Parenthood, Custody, and Gender Bias in the Family Court. <http://archive.law.fsu.edu/journals/lawreview/downloads/254/mcneely.pdf>

5.8. Literatura

- Agar-Ellis v. Lascelles. 1883 24 Ch. D. 317, quoted in Lorna McKee and Margaret O'Brien, eds. *The Father Figure*. London: Tavistock Publications, 1982.
- Albertson, Fineman Martha. "Societal Factors Affecting The Creation of Legal Rules For Distribution of Property at Divorce". in *At the Boundaries of Law: Feminism and Legal Theory*. Edited by Martha Albertson Fineman and Nancy Sweet Thomadsen. Abingdon: Routledge, 2013.
- Alinčić, Mira. "Law and the Status of Women in Yugoslavia". in *Columbia Human Rights Law Review* 8, no. 1 (spring-summer 1976): 345 – 371.
- Bartlett, T. Katharine. "Feminism and Family Law". *Family Law Quarterly* 33, no. 3 (fall 1999): 475-500.
- Bilić, Ivana. *Radio Slobodna Evropa. Bosna i Hercegovina. Borba za starateljstvo nejednakost mame i tate pred sudom*. April 2014. Dostupno na: <http://www.slobodnaevropa.org/a/borba-za-starateljstvo-nejednakost-mame-i-tate-pred-sudom/25353136.html> (pristupljeno: maj 2016.).
- Bonfiglioli, Chiara. "Becoming citizens: The politics of women's emancipation in Socialist Yugoslavia". *Citizenship in Southeast Europe*. Dostupno na: <http://www.citsee.eu/citsee-story/becoming-citizens-politics-women's-emancipation-socialist-yugoslavia> (pristupljeno: maj 2016).
- Bosna i Hercegovina, Federacija Bosne i Hercegovine, Federalni zavod za statistiku. *Žene i muškarci u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Federalni zavod za statistiku, decembar 2014.
- Botelho Junqueira Eliane. "Women in the Judiciary: A Perspective from Brazil". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw in *Women in the World's Legal Professions*, (Oñati International Series in Law and Society Oxford; Portland, Oregon: HartPublishing), 2003: 445-449.
- Bubić Suzana, "Family Law in Bosnia and Herzegovina" in Andrew Bainham [Ed.], *The International Survey of Family Law, 1996* (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1998), p. 56.
- Citizens Information Board. "EU and Family Law". Public Service Information. Dostupno na: http://www.citizensinformation.ie/en/birth_family_relationships/eu_and_family_law.html. (pristupljeno: maj 2016.).
- Coleman C. Gene. "Gender Bias in the Family Courts of Canada: Fact or Fantasy?". Presentation to parents' and children's rights organization: *Fathers Are Capable Too (F.A.C.T.)*, March 1999.
- Dijksterhuis, Bregje. "Women Judges in the Netherlands". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. in *Gender and Judging*, (Oñati International Series in Law and Society (Portland, Oregon: HartPublishing,)), 2013.
- Dowd E. Nancy. "Work and Family: Restructuring the Workplace". in *Arizona Law Review* (University of Florida Levin College of Law Research Paper) 32, no. 431 (1990).
- European Commission. "e-learning". "Thematic Unit 3: Cross-border recovery of maintenance in Europe – Special rule favouring certain creditors". Dostupno na: http://www.era-comm.eu/e-learning/Module%203/chapter4_creditors.html. (pristupljeno: maj 2016.).
- Fuszara, Małgorzata. "Women Lawyers in Poland under the Impact of Post-1989 Transformation". Edited by Ulrike Schultz and Gisela Shaw. in *Women in the World's Legal Professions*.

- sions (Oñati International Series in Law and Society Oxford; Portland, Oregon: HartPublishing, 2003: 376-377.
- Galić, Branka. “Žene i rad u suvremenom društvu – značaj “orodnjenog” rada”. *Sociologija i prostor*. (Institut za društvena istraživanja u Zagrebu) 49, br. 189 (2011): 25-48.
 - Halilović, Majda i Heather Huhtanen. *Rod i pravosuđe, Implikacije roda u pravosuđu BiH*. AI/DCAF, Sarajevo: DCAF, 2014.
 - Halilović, Majda. *Survivors Speak: Reflections on Criminal Justice System Response to Domestic Violence in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo: DCAF/AI, 2015.
 - Haška konferencija o međunarodnom privatnom pravu, “Bosna i Herzegovina – Central Authority (Član 4). Dostupno na: <https://www.hcch.net/en/state/authorities/detail-s3/?aid=959>. (pristupljeno: maj 2016.).
 - Haška konvencija o međunarodnom ostvarivanju prava na izdržavanje djeteta i drugim oblicima izdržavanja porodice. (23. novembar 2007.).
 - McMullen G. Judith. “Alimony: What Social Science and Popular Culture Tell Us About Women, Guilt, and Spousal Support After Divorce”. in *Duke Journal of Gender, Law and Policy* 19 (fall 2011): 41-81.
 - McNeely A. Cynthia “Lagging Behind The Times: Parenthood, Custody, and Gender Bias in the Family Court”. 1998. Dostupno na: <http://law-wss-01.law.fsu.edu/journals/lawreview/downloads/254/mcneely.pdf> (pristupljeno: maj 2016.).
 - Meyer, Cathy. *The Huffington Post*. October 2012. Dostupno na: http://www.huffingtonpost.com/cathy-meyer/dispelling-the-myth-of-ge_b_1617115.html (pristupljeno: maj 2016.).
 - OECD Development Center. “Social Institutions and Gender Index, Country Profile: Bosnia and Herzegovina”. *Gender Index*. 2014. Dostupno na: <http://www.genderindex.org/country/bosnia-and-herzegovinareact-text:305> (pristupljeno: maj 2016.).
 - Olsen, Frances E., “The Myth of State Intervention in the Family” *Journal of Law Reform* vol. 18, number 4 (Summer 1985): 835-864 at 849-50, in Frances E. Olsen [Ed], *Feminist Legal Theory Volume II: Positioning Feminist Theory Within the Law* (Aldershot: Dartmouth, 1995)
 - Palmer, Clare and Ramsay Kathryn. ““Refugee Women and Domestic Violence: Country Studies: Bosnia and Herzegovina””. *Refugee Women’s Resource Project, Asylum Aid*, (September 2001).
 - Penelope E. Brian. “Reasking the Woman Question at Divorce”. in *Chicago-Kent Law Review* 75, no.3 (June 2000): 713-763.
 - *Porodični zakon Brčko distrikta, Službeni glasnik Brčko distrikta*, br.3/07 (14. 06. 2007.).
 - *Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine. Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 35/05 (20.06.2005.).
 - *Porodični zakon Republike Srpske. Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 54. (27.08.2002.).
 - *Republika Srpska, Republički zavod za statistiku. Statistički godišnjak Republike Srpske. “Stanovništvo”*. 2015. Dostupno na: http://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/godisnjak/2015/05stn_2015.pdf (pristupljeno: maj 2016.).
 - Sarah, *The Healthy Home Economist*. “Judge to Mom: Stop Nursing Baby or Lose Custody”. oktobar 2015. Dostupno na: <http://www.thehealthyhomeeconomist.com/judge-to-mom-stop-nursing-baby-or-lose-custody/#> (pristupljeno: maj 2016.).

- Shepard, Andrew. "Child Custody Project". Best Interests of the Child". 2010. Dostupno na: <http://childcustodyproject.org/essays/best-interests-of-the-child/> (pristupljeno: maj 2016.).
- Sheldon, Amy. "Talking Power: Girls, Gender Enculturation and Discourse". in Gender and Discourse, edited by Ruth Wodak. SAGE Publications Ltd, 1997.
- Somun-Krupalija, Lejla. "Mainstreaming Gender and Equal Opportunities for Women in the Wood, Light Manufacturing and Tourism Sectors in Bosnia and Herzegovina". USAID i SIDA, 2010.
- Somun-Krupalija, Lejla. "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study". Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality, International Labour Office, Geneva. (Decembar 2011).
- UNICEF. "For every child Health, Education, Equality, Protection Advance Humanity". FACT SHEET: A summary of the rights under the Convention on the Rights of the Child. Dostupno na: http://www.unicef.org/crc/files/Rights_overview.pdf (pristupljeno: maj 2016.).
- United Nations Human Settlement Programme. Housing and Property Rights in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia and Montenegro. Nairobi: UN-Habitat, 2005.
- United Nations Treaty Collection. "Chapter IV Human Rights". 11. Convention on the Rights of the Child. New York: (November, 1989). Dostupno na: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=_en (pristupljeno: maj 2016.).
- "Uredba Brisel I", Uredba Vijeća (EC) br. 44/2001 od 22. decembra 2000.
- "Uredba Rim III", Uredba Vijeća (EU) br. 1259/2010 od 20. decembra 2010. godine o provedbi pojačane suradnje u području prava primjenljivog na razvod braka i zakonsku rastavu.
- Vaša Prava BiH, Legal Aid Network. Jačanje sudskog i administrativnog odgovora za zaštitu prava i sloboda žena u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Vaša Prava Bosna i Hercegovina, 2015.
- Wilkinson-Ryan, Tess and Small Deborah. "Negotiating Divorce: Gender and the Behavioral Economics of Divorce Bargaining". in Law and Inequality 26 (2008): 109-132.
- World Economic Forum. "The Global Gender Gap Report (2015)": 3-48.

Тематска цјелина 6.

Родне предрасуде у предметима сексуалног и родно заснованог узнемиравања на раду

Резултати учења – до краја ове сесије, полазнице и полазници биће у могућности:

- разумјети главне узроке, распрострањеност и посљедице сексуалног и родно заснованог узнемиравања на радном мјесту;
- познавати релевантни правни оквир у БиХ и у ЕУ и одредбе међународног и упоредног права;
- упоредити различите правне приступе сексуалном и родно заснованом узнемиравању у БиХ и шире;
- разумјети како родне предрасуде подривају пружање правде у предметима сексуалног и родно заснованог узнемиравања.

Препоручена литература:

- Халиловић, М. и Nuhtanen, Н. 2014. Род и правосуђе: одабрани резултати и препоруке о импликацијама рода у правосуђу Босне и Херцеговине. АИ/DCAF. Доступно на: <http://www.dcaf.ch/Publications/Gender-and-the-Judiciary-The-Implications-of-Gender-within-the-Judiciary-of-Bosnia-and-Herzegovina>
- Смјернице за превенцију сексуалног и родно заснованог узнемиравања у правосудним институцијама у Босни и Херцеговини. Високи судски и тужилачки савјет Босне и Херцеговине. 2015. Доступно на: <http://www.pravosudje.ba/vstv/faces/vijesti.jsp?id=56024>

Сажетак: Тематска цјелина 6 фокусирана је на родне предрасуде у предметима сексуалног и родно заснованог узнемиравања (СРЗУ) на раду. У уводном дијелу предавање се осврће на историјат концепта сексуалног и родно заснованог узнемиравања као и на родне предрасуде које представљају посебан терет при доказивању одређене врсте понашања као нежељене. Кроз правни оквир на државном нивоу БиХ, нивоу ентитета, европском, међународном и регионалном нивоу, предавање даје увид у законски оквир и дефинисање и регулацију сексуалног и родно заснованог узнемиравања. У наставку се предавање бави врстама, узроцима и распрострањеношћу СРЗУ те његовим дискриминаторним посљедицама које могу да утичу у професионалном смислу на запослење, радни учинак, задржавање на послу и унапређење на основу рода, али такође и на ментално здравље. У закључку предавања, показује се како су многи уобичајени митови о сексуалном и родно заснованом узнемиравању у ствари примјери родних предрасуда. Предавање ће се заснивати на супротстављању митова, рјешавању стварних и/или хипотетичких случајева и откривању родних предрасуда.

6.1. Увод и историјат

Сексуално и родно засновано узнемиравање нису нове појаве. Правни појам сексуалног узнемиравања појављује се тек крајем двадесетог вијека и њиме се описује нежељено понашање сексуалне природе које се дешава у радном контексту.²⁶⁴ Како се развијало разумијевање концепта, тако су се ова понашања почела сматрати врстама родно засноване дискриминације која такође укључује радње које превазилазе уске дефиниције непримјереног сексуалног понашања. Због тога је дошло до формулисања појма родно засновано узнемиравање.

Разлози због којих се концепти сексуалног и родно заснованог узнемиравања (СРЗУ) нису раније развили вјероватно укључују чињеницу да су се покрети за женска права у првој половини двадесетог вијека бавили неким основнијим правима. У та права укључујемо право гласа, право на развод и имовинска права, спречавање сексуалног насиља и омогућавање приступа женама тржишту рада. Штавише, учешће жена у формалном тржишту рада заједно са мушкарцима почело се значајно повећавати тек током брзе индустријализације земље након Другог свјетског рата, док је прије тога већина становништва радила у пољопривреди.²⁶⁵ Оваква неформална и често породична радна окружења држава мање регулише, а у њима се закон и одредбе закона о раду не примјењују често.

То не значи да се сексуално и родно засновано насиље дешава само између мушкараца и жена. Забиљежени су многи случајеви у традиционално искључиво мушким окружењима, као што је војска. Међутим, у то вријеме су се они сматрали иницијацијама, вршњачким малтретирањем или само "шалама". Тек са недавним развојем академске мисли, препозната је родна димензија оваквих насилних понашања.

Данас се сексуално и родно засновано узнемиравање (СРЗУ) препознаје као озбиљан проблем. Поред тога што се ради о врсти родно засноване дискриминације која може да доведе до тужби, може да узрокује и значајне финансијске трошкове јер резултује изостајањем с посла, боловањима, смањеном продуктивношћу, slabим радним учинком и повећаним бројем способних радника који напуштају посао.²⁶⁶ Иако је тешко процијенити тај финансијски трошак, бројне студије указују на то да узнемиравање на радном мјесту компаније кошта неколико стотина евра годишње по запосленику. Та цифра може да износи милионе евра за велике компаније.²⁶⁷

До сексуалног и родно заснованог узнемиравања долази када починилац сматра да због свог рода има право да користи моћ над једном или неколико жртава излажући их нежељеним поступцима. У многим случајевима, мушкарци сматрају да имају право да сексуално узнемиравају жене због своје доминантне улоге у друштву или датој професији. Међутим, у другим случајевима, починилац или починитељка настоји показати да је "већи мушкарац" или "боља жена"

264 Иако лако може да дође до сличног понашања у кући или у јавности, оно се другачије категоризира, као насиље у породици или сексуално злостављање, на примјер.

265 Neven Andjelic, *Bosnia-Herzegovina: The End of the a Legacy* (London: Frank Cass Publishers, 2003), p. 29.

266 D. McCann, *Sexual harassment at work: National and international responses*. Conditions of Work and Employment Programme 2 (Geneva: International Labour Organisation, 2005).

267 За расправу о бројкама, види на примјер: European Agency for Safety and Health at Work, *Calculating the cost of work-related stress and psychosocial risks*, Literature Review by European Risk Observatory (Luxembourg: European Union, 2014). https://osha.europa.eu/en/tools-and-publications/publications/literature_reviews/calculating-the-cost-of-work-related-stress-and-psychosocial-risks

од жртве. Иако надређени можда нису активно укључени у узнемиравање, њихове родне предрасуде значе да они сексуално и родно засновано узнемиравање можда неће схватити озбиљно, што опет значи да ће се оно наставити.

Што се тиче извршења правде, важно је да посредници, судско особље и судије препознају да можда имају сопствене родне предрасуде и да активно настоје умањити њихове ефекте. Сексуално и родно засновано узнемиравање се врши над особама којима недостаје поштовања и кредибилитета због родних и других врста предрасуда. Ипак, на тужиоцу/тужитељки је да докаже да је одређени облик понашања био непожељан и да је то примарни узрок пада њеног/његовог радног учинка. Ако на чланове правосудне заједнице утичу родне предрасуде, они ризикују да омогуће наставак сексуалног и родно заснованог узнемиравања тако што ће одбацити или минимизирати тврдње тужиоца/тужитељке. Ако препознају да је та особа жртва озбиљних родно пристраних ставова, могу помоћи у разбијању круга некажњавања и прекинути осјећај починилаца да на то имају право.

6.2. Правни оквир

1. Правни оквир на државном нивоу БиХ

Узнемиравање је дефинисано чланом 6 (1) Закона о равноправности сполова у Босни и Херцеговини (ЗоРС) као: “Узнемиравање је свако нежељено понашање по основу пола којим се жели повриједити достојанство особе или групе особа и створити застрашујуће, непријатељско, деградирајуће, понижавајуће или увредљиво окружење или којим се постиже такав учинак”.²⁶⁸ Први пут, овај закон дефинише и препознаје сексуално узнемиравање као кривично дјело у правном систему БиХ. Чланом 29 (ЗоРС) наводи се да је сексуално узнемиравање кажњиво за твором од 6 мјесеци до 5 година. Чланом 30 (ЗоРС) прописано је да ће правна особа бити кажњена новчаном казном од 1000 КМ до 30.000 КМ ако не подузме одговарајуће и ефикасне мјере заштите против родно засноване дискриминације, узнемиравања и сексуалног узнемиравања.

Поред тога, Закон о равноправности сполова налаже увођење превентивних механизма и израду институционалних политика од стране послодаваца и институција да се допринесе смањењу броја случајева и борби против сексуалног узнемиравања. Ово је смислен захтјев јер нежељено понашање може да се спријечи и да се ефикасније ријеша на нивоу институције него на суду.

Закон о забрани дискриминације у БиХ наводи да се узнемиравање “сматра дискриминацијом у свакој ситуацији у којој понашање има за сврху или чији је ефекат повреда достојанства лица и стварање застрашујућег, непријатељског, деградирајућег, понижавајућег или увредљивог амбијента у вези са [полом, сексуалном оријентацијом или родним изражавањем појединца]”.²⁶⁹

268 Закон о равноправности сполова у Босни и Херцеговини (скраћено ЗоРС), измијењен и допуњен 2009. године, пречишћена верзија из 2010, Службени гласник БиХ, бр. 32/10.

269 Закон о забрани дискриминације из 2009, Службени гласник БиХ, бр. 59/09, чл. 4, став 1.

Сексуално узнемиравање је дефинисано у члану 6 (2) (ЗoPC): “Сексуално узнемиравање је сваки нежељени облик вербалног, невербалног или физичког понашања сполне природе којим се жели повриједити достојанство особе или групе особа, или којим се постиже такав учинак, нарочито кад то понашање ствара застрашујуће, непријатељско, деградирајуће, понижавајуће или увредљиво окружење”.²⁷⁰

2. Ентитетски законски оквир

2.1 Закон о раду

И узнемиравање и сексуално узнемиравање недавно су уведени у законе о раду (ЗoP) на ентитетском нивоу (ФБиХ 2015. и РС 2016) и то у готово идентичној формулацији.²⁷¹ У ЗoP ФБиХ СРЗУ се прописује чланом 9, а основе и врсте дискриминација се дефинишу у члану 8. У ЗoP РС СРЗУ прописује се чланом 24, а основе и врсте дискриминација се дефинишу у члану 19.

У оба случаја, узнемиравање се описује као “свако нежељено понашање узроковано неким од основа [дискриминације] из члана 8 ЗoPФБиХ / 19 ЗoPРС овог закона које има за циљ или представља повреду достојанства радника и лица које тражи запослење, а које узрокује страх или непријатељско, понижавајуће или увредљиво окружење”.²⁷²

Дефиниције дискриминације се мало разликују јер ЗoP РС наводи “пол”, а ЗoP ФБиХ “спол” као и “сполно одређење” као забрањене основе за дискриминацију.

Сексуално узнемиравање је изричито забрањено чланом 8 Закона о раду Федерације Босне и Херцеговине и чланом 19 Закона о раду Републике Српске. Дефинисано је као “свако понашање које ријечима или радњама сексуалне природе има за циљ или представља повреду достојанства радника и лица које тражи запослење, а које изазива страх или ствара понижавајуће или увредљиво окружење”.²⁷³ Дефиниције дискриминације се мало разликују, јер се у Закону РС спомиње “пол”, али у Закону ФБиХ “спол” и “сексуална оријентација” као забрањени основи за дискриминацију.

У овим члановима се дефинише родно засновано насиље (насиље на основу пола) као “било које дјело које наноси физичку, психичку, сексуалну или економску штету или патњу, као и пријетње таквим дјелима које озбиљно спутавају лица у њиховим правима и слободама на принципу равноправности сполова на раду или у вези са радом”.²⁷⁴

Спомиње се и мобинг, који је описан као “специфична форма нефизичког узнемиравања на радном мјесту које подразумева понављање радњи којима једно или више лица психички злоставља и понижава друго лице, а чија је сврха или посљедица угрожавање његовог угледа, части, достојанства, интегритета, деградација радних увјета или професионалног статуса”.

270 Закон о равноправности сполова у Босни и Херцеговини (скраћено ЗoPC), измијењен и допуњен 2009. године, пречишћена верзија из 2010, Службени гласник БиХ, бр. 32/10.

271 Закон о раду Федерације БиХ. “Службене новине Федерације Босне и Херцеговине”, број 26/16. од 4.4.2016. ф. Закон о раду Републике Српске. “Службени гласник Републике Српске” број: 1/16.

272 Закон о раду ФБиХ, “Службени гласник ФБиХ” бр. 62/15, 2015; Закон о раду РС, “Службени гласник РС”, бр. 1/16, 2016.

273 Закон о раду ФБиХ, Службене новине ФБиХ бр. 62/15, 2015; Закон о раду РС, Службени гласник РС бр. 1/16, 2016.

274 Закон о раду ФБиХ, Службене новине ФБиХ бр. 62/15, 2015; Закон о раду РС, Службени гласник РС бр. 1/16, 2016.

Закон о раду Брчко дистрикта БиХ²⁷⁵ још увијек не укључује узнемиравање и сексуално узнемиравање. Ипак, треба да се напомене да се појединачна дјела која колективно чине сексуално и родно засновано узнемиравање могу процесирати према кривичном законодавству (види нпр. чланове о нападу, силовању и присили).

3. Европски оквир

3.1 Европска унија и европска стечевина

Европско законодавство често је било прогресивније од законодавстава држава чланица те је и узимало у обзир, али и утицало на развој права у овој области у Сједињеним Америчким Државама.²⁷⁶ Основ за забрану сексуалног узнемиравања у европском законодавству садржан је у Директиви Европског савјета 76/207/ЕЕС (Директиви) о “спровођењу начела једнаког поступања према мушкарцима и женама у односу на приступ запошљавању, струковном оспособљавању и напредовању те услове рада”.²⁷⁷ Када је овај акт донесен 1976. године, у њему се није експлицитно спомињало сексуално узнемиравање и више се бавио уклањањем дискриминације у правним оквирима, а не спроведбеним актима којима се активно сузбија дискриминација. Ипак, члан 5 (1) Директиве гласи:

“Примјена начела једнаког поступања у односу на услове рада, укључујући услове разрјешења с дужности, значи да ће се мушкарцима и женама гарантовати исти услови без дискриминације по основу пола”.²⁷⁸

Члан 2 Директиве из 1976. измијењен је 2002. године Директивом 2002/73/ЕС и то тако да експлицитно наводи да узнемиравање и сексуално узнемиравање представљају облике дискриминације.²⁷⁹ (Након измјена у члану 2 сматрало се да је члан 5 сувишан те је брисан.²⁸⁰) Члан 2 директиве из 2002. прописао је обавезу државама чланицама да ревидирају постојеће или усвоје нове законе о сексуалном узнемиравању до 2005. године. Оно што је релевантно за БиХ је да се директивом захтијева од будућих држава чланица да имају законе који се односе на сексуално узнемиравање.²⁸¹

Важећа Директива о једнаком поступању усвојена је 2006. и консолидовала је претходне директиве, попут оних из 1976. и 2002.²⁸² У овој директиви су дате дефиниције узнемиравања и сексуалног узнемиравања (које су идентичне дефиницијама које је директива из 2002. године увела у члан 2 директиве из 1976.²⁸³):

275 Закон о раду Брчко дистрикта БиХ (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, број 7/00) с измјенама и допунама Закона о раду Брчко дистрикта БиХ (“Службени гласник Брчко дистрикта БиХ”, бр: 08/03, 33/04 и 29/05)

276 Anita Bernstein, “Law, Culture and Harassment” *University of Pennsylvania Law Review* 142, no. 4, pp. 1227–1231.

277 Директива Европског савјета 76/207/ЕЕС од 9.2.1976. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31976L0207:en:HTML>

278 Директива 76/207/ЕЕС, чл. 5(1).

279 Директива 2002/73/ЕС, чл. 1(3).

280 Директива 2002/73/ЕС, чл. 1(4).

281 Директива 2002/73/ЕС, чл. 2; Zippel, Kathrin (2009) “The European Union 2002 Directive on sexual harassment: A feminist success?” *Comparative European Politics* Vol. 7, 1, 139–157.

282 Директива 2006/54/ЕС, позната као “Директива о једнаком поступању”.

283 Директива 2002/73/ЕС, чл. 1(2).

узнемиравање: “је свако нежељено понашање условљено полом особе којим се жели повриједити њено лично достојанство и створити застрашујуће, непријатељско, деградирајуће, понижавајуће или увредљиво окружење односно којим се постиже такав учинак,”²⁸⁴

полно узнемиравање: “је сваки нежељени облик вербалног, невербалног или физичког понашања полне нарави којим се жели повриједити достојанство особе односно којим се постиже такав учинак, посебно кад то понашање ствара застрашујуће, непријатељско, деградирајуће, понижавајуће или увредљиво окружење”.²⁸⁵

Чланом 26 директиве из 2002. проширује се опсег примјене узнемиравања и обухватају се дјела која се не дешавају само на радном мјесту већ и “у вези са могућношћу запошљавања, струковног оспособљавања и напредовања” те се потичу послодавци и особе надлежне за струковно оспособљавање да подузму мјере да спријече сексуално узнемиравање у свим овим контекстима.²⁸⁶

Ова директива има низ важних одлика. Прво, сексуално узнемиравање види као “повреду достојанства” – поимање до којег се дошло током европских дискусија 1980-тих година. Стога се физички аспект самог дјела сматра мање значајним од ефекта које оно има на жртву. Препознаје се да поред физичких, жртве могу да доживе психолошке и емотивне посљедице попут срама, стида и понижења. Друго, дефинисањем сексуалног узнемиравања као “нежељеног понашања”, жртви се даје моћ да каже да ли се сексуално узнемиравање десило. То значи да су намјере и мотивације наводног починиоца ирелевантне када се оцјењује да ли се десило сексуално узнемиравање. Надаље, култура жртве одређује да ли се десило узнемиравање – ирелевантни су аргументи да су одређена понашања дио институционалне или националне културе починиоца. Треће, наводи се да узнемиравање није ограничено на дјела која починилац почини према одређеној жртви, већ укључује и понашања којима се генерално ствара понижавајуће радно окружење.²⁸⁷

Постоје и друге посљедице чињенице да се сексуално узнемиравање сматра обликом дискриминације у европском контексту. Прва је да се, осим у кривичном поступку, примјењује принцип обрнутог терета доказивања чиме се туженој страни пребацује терет доказивања да се није десила повреда принципа једнаког поступања (нпр. сексуално или родно засновано узнемиравање).²⁸⁸ Бројне државе ЕУ у пракси примјењују овај принцип на све облике узнемиравања, укључујући и оне који нису јасно дискриминаторски. У неким другим државама, попут Аустрије, Њемачке и Хрватске, показало се да је тешко овај принцип спроводити у пракси јер није регулисан процесним правом земље.²⁸⁹

²⁸⁴ Директива 2006/54/ЕС, чл. 2(1)(c)

²⁸⁵ Директива 2006/54/ЕС, чл. 2(1)(d)

²⁸⁶ Директива 2002/73/ЕС Европског парламента и Савјета од 23.9.2002, тачке 8. и 9. преаумбуле, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:269:0015:0020:EN:PDF>

²⁸⁷ Zippel, Kathrin (2006) “Gender Equality Politics in the Changing European Union: The European Union Anti-Discrimination Directive and Sexual Harassment”, Center for European Studies, Working Paper Series #134, 2006, pp. 4–6.

²⁸⁸ Директива 2006/54/ЕС, чл. 19.

²⁸⁹ Numhauser-Henning, Ann and Sylvain Laulom, *Harassment related to Sex and Sexual Harassment Law in 33 European Countries: Discrimination versus Dignity* (Brussels: European Union, 2012), pp. 19–20.

Друга је да се ове одредбе односе и на забрану хомофобичног и потенцијално трансфобичног узнемиравања (односно узнемиравања транс особа). Разлог је то што је дискриминација по основу сексуалне оријентације забрањена чланом 21 Повеље о основним правима Европске уније, а Директива 2000/78/ЕС експлицитно забрањује дискриминацију ове врсте на радном мјесту.²⁹⁰ Када говоримо о транс и интерполним особама, Суд правде ЕУ је пресудио да негативно поступање са особама које су промијениле пол или то намјеравају урадити представља облик дискриминације на основу пола, али није јасно да ли се то односи и на особе које немају намјеру мијењати пол.²⁹¹

Треба да се напомене да сличне одредбе Директиве Европског савјета 2004/113/ЕС²⁹² забрањују сексуално узнемиравање у контексту приступа и набавке роба и пружања услуга.

4. Државе бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије

4.1 Република Хрватска

Хрватска је инкорпорирала европске одредбе о сексуалном узнемиравању, укључујући и дословне преводе дефиниција узнемиравања и сексуалног узнемиравања, у свој Закон о сузбијању дискриминације из 2008. године²⁹³ и измјенама и допунама 2008. године у Закон о равноправности сполова из 2003.²⁹⁴ Теоретски говорећи, ова два закона терет доказивања стављају на оптуженог у случајевима сексуалног узнемиравања, али у пракси већина судова инсистира на доношењу одлуке на основу комбинације свих чињеница. Тужиоци могу да бирају један или више правних посљедица од укупно четири: јавно извињење, спречавање даљег трајања дискриминације, проглашење да се дискриминација десила и накнада штете. И послодавац може да се тужи за накнаду штете уколико није одредио конкретну особу која би била задужена за бављење пријавама за узнемиравање. Међутим, у пракси се показало да је тешко доказати да је сексуално узнемиравање конкретно узроковано дискриминацијом те је стога чешћи случај да се ови предмети третирају као “мобинг” или “повреда достојанства радника”.²⁹⁵

Познат је предмет из Хрватске Уђбинац против ХП²⁹⁶ у којем је запосленица била незадовољна реорганизацијом њених радних задатака и након тога је претрпјела вербално злостављање члана управе с ким је позвана на разговор, које је укључивало отворено сексистичке коментаре о женама. Суд је пресудио у корист тужитељке према члану 4²⁹⁷ из закона о раду којим

290 Повеља о основним правима Европске уније, 2012/С 326/02, чл. 21; <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:12012P/TXT>; Директива Савјета 2000/78/ЕС од 27.11.2000. о успостави општег оквира за једнако поступање при запошљавању и обављању занимања, чл. 1. и 2(b). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>

291 Види, на примјер, Суд правде ЕУ, *P v S and Cornwall County Council*, предмет C-13/94 (1996), ECR I-2143; Pudzianowska, Dorota and Krzysztof Śmiszek, *Combating Sexual Orientation Discrimination in the European Union* (Brussels: European Commission, 2014), p. 31.

292 Директива Савјета 2004/113/ЕС од 13.12.2004. о спровођењу начела једнаког поступања према мушкарцима и женама у приступу и набавки робе, односно пружању услуга, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:373:0037:0043:en:PDF>

293 Закон о сузбијању дискриминације, прочишћени текст закона, NN 85/08, 112/12

294 Закон о равноправности сполова усвојен у Хрватском сабору на сједници 14.7.2003.

295 Goran Selanec, “Croatia” in Numhauser-Henning, Ann and Sylvain Laulom (eds), *Harassment related to Sex and Sexual Harassment Law in 33 European Countries: Discrimination versus Dignity* (Brussels: European Union, 2012), pp. 59–63.

296 Пресуда Опћинског грађанског суда у Загребу, пословни број No. LXXI-Pr-4266/05 у предмету *Uđbinac v HP* од 3.3.2010.

297 Закон о раду, “Народне новине”, бр. 38/95.

се забрањује "повреда достојанства радника и сексуално узнемиравање" али није дато образложење за ову одлуку. Како је пол био једина споменута потенцијална основа за дискриминацију, може се закључити да је пресуђено да се ради о сексуалном узнемиравању. Поред тога, суд је експлицитно навео да је терет доказивања на послодавцу, али касније није нагласио значај овог фактора у својим налазима. Суд је досудио одштету од 65.000 евра с циљем да пресуда има ефекат одвраћања овог и осталих послодаваца од оваквог понашања.²⁹⁸

4.2 Бивша Југославенска Република Македонија

Македонија је измијенила законе о забрани дискриминације, родној равноправности и раду с циљем увођења дефиниција узнемиравања у складу с европским директивама. Међутим, у пракси се и право и синдикати више баве такозваним 'мобингом'. Како то није термин који се користи у европском законодавству, није јасно како транспоновати ЕУ одредбе о узнемиравању у законодавство о мобингу. То такође значи да је недовољно истражена веза између родне неравноправности и мобинга, као ни мјера до које мобинг подразумева сексуално узнемиравање.²⁹⁹ Резултат тога је да се превентивне мјере које се конкретно односе на сексуално узнемиравање не спомињу у законским одредбама. Надаље, иако терет доказивања може да се пребаци на другу страну у случајевима дискриминације или мобинга, сексуално узнемиравање није изричито споменуто у тим законима те је стога вјероватније да ће бити мање компликовано пријавити починоца за мобинг.³⁰⁰

Постоје докази да овај правни оквир садржи родне предрасуде. Само 5% особа које су пријавиле мобинг у истраживању које је спроводио Савез синдиката навеле су да су биле мета због свог пола.³⁰¹ Ово може да доведе до закључка да је сексуално узнемиравање релативно ријетко, док је у суштини вјероватније да се сексуално узнемиравање не уклапа у дефиницију мобинга. Посљедица је да стратегије за превенцију мобинга врло вјероватно неће обухватити родно засновану дискриминацију као један од узрока.

Ријетки су предмети који се односе на сексуално узнемиравање, а могући разлог за то налазимо у једном предмету из Скопља. Универзитетски професор је оптужен да је сексуално узнемиравао бројне студентке. Међутим, оптужница га је теретила за присилни полни чин злоупотребом положаја и није проглашен кривим. Универзитет га је отпустио због сексуалног узнемиравања, на што је он успјешно подигао тужбу због отпуштања и клевете. Нити у једном тренутку нису разматране оптужбе за сексуално узнемиравање (у то вријеме није постојала ниједна осуда за сексуално узнемиравање у држави).³⁰² Овакви случајеви могу да перпетуирају културу некажњивости када се ради о сексуалном узнемиравању и потврђују митове да се већина таквих случајева заснива на лажним наводима.

298 Goran Selanec, "Croatia" in Numhauser-Henning, Ann and Sylvain Laulom (eds), *Harassment related to Sex and Sexual Harassment Law in 33 European Countries: Discrimination versus Dignity* (Brussels: European Union, 2012), p. 64.

299 Већина случајева се односи на мобинг у јавном сектору и то по основу политичких одређења жртве. Такође, мобинг се дефинише као понашање које има циљ да натјера радника да напусти посао, што обично није циљ сексуалног узнемиравања.

300 Mirjana Najcevska, "FYR of Macedonia" in Numhauser-Henning, Ann and Sylvain Laulom (eds), *Harassment related to Sex and Sexual Harassment Law in 33 European Countries: Discrimination versus Dignity* (Brussels: European Union, 2012), pp. 187–194.

301 Mirjana Najcevska, "FYR of Macedonia", p. 188.

302 Mirjana Najcevska, "FYR of Macedonia", p. 192.

4.3 Република Словенија

Словенија је уградила европске директиве о сексуалном узнемиравања у свој Закон о једнаким могућностима за мушкарце и жене којим се примјењује принцип једнаког поступања из 2002. године (измијењен и допуњен 2007), у Закон о радном односу из 2004. године (измијењен и допуњен 2007) и Уредбу о мјерама заштите достојанства запосленика у јавној управи из 2009. године. Овај закон усвојен је у процесу придруживања Словеније ЕУ као дио легислативе Европске уније. Ова друга два инструмента садрже одредбе (у члановима 45, као и 5 до 11)³⁰³ којима се послодавци обавезују да обезбиједи радно окружење у којем нема узнемиравања, укључујући и сексуалног, без обзира на то ко је починилац. Иако је сексуално узнемиравање изричито дефинисано као облик дискриминације, прописи о општој забрани дискриминације не спомињу изричито сексуално узнемиравање. Принцип обрнутог терета доказивања примјењује се у предметима сексуалног узнемиравања.³⁰⁴

Иако још увијек не постоји развијена судска пракса у вези са сексуалним узнемиравањем у Словенији, чини се да постоји тенденција да особе туже послодавца због тога што није обезбиједио радно окружење у којем нема узнемиравања. У једном предмету је закључено да је словенска војска одговорна зато што није спријечила вербално и невербално сексуално узнемиравање усмјерено на двије запосленице. Словенски закон дозвољава послодавцу да од починиоца захтијева накнаду за одштету која је исплаћена жртви.³⁰⁵

5. Међународни оквир

5.1 Конвенција о укидању свих облика дискриминације над женама (CEDAW)

Конвенција о укидању свих облика дискриминације над женама (CEDAW) не наводи изричито сексуално узнемиравање, што и није изненађујуће јер је донесена 1979. године, односно прије него што је тај појам адекватно установљен изван Сједињених Држава. Ипак, чланови 2, 5, 11, 12 и 16 (CEDAW) обавезују државе да штите жене од свих облика насиља које се дешава на радном мјесту или у било којој другој области друштвеног живота. Надаље, Комитет за укидање дискриминације над женама је 1989. године на својој осмој сједници препоручио да државе потписнице у своје периодичне извјештаје укључе информације о законодавству којим се спречава и искорјењује узнемиравање.³⁰⁶ На ову тему је одржана дискусија на 11. сједници 1992. године,

303 Видјети: Директива 76/207/ЕЕЦ (и даљње измјене); Директива 86/378/ЕЕЦ; Директива 2000/43/ЕЦ; Директива 2000/78/ЕЦ. Са накнадним амандманима у 2007: Директива 2004/113/ЕЦ; Директива 2006/54/ЕЦ.

304 Tanja Koderman Sever, "Slovenia" in Numhauser-Henning, Ann and Sylvain Laulom (eds), *Harassment related to Sex and Sexual Harassment Law in 33 European Countries: Discrimination versus Dignity* (Brussels: European Union, 2012), p. 250-257.

305 Tanja Koderman Sever, "Slovenia" in Numhauser-Henning, Ann and Sylvain Laulom (eds), *Harassment related to Sex and Sexual Harassment Law in 33 European Countries: Discrimination versus Dignity* (Brussels: European Union, 2012), p. 255; *Višje delovno in socialno sodišče*, br. Pdp 499/2009, mart 2010.

306 Босна и Херцеговина је испоштовала ову препоруку и у оба извјештаја CEDAW која је до сада доставила разматрала је сексуално узнемиравање. У извјештају из 2005. разматра се рад гендер центара у овом смислу, а у извјештају из 2011. наводи се како се медији ангажују да не емитују садржај који потиче на сексуално узнемиравање. Види CEDAW, "Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined initial, second and third periodic reports of States parties: Bosnia and Herzegovina", UN Doc No. CEDAW/C/BIH/1-3, 18 April 2005; CEDAW, "Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined fourth and fifth periodic reports of States parties: Bosnia and Herzegovina", UN Doc No. CEDAW/C/BIH/4-5, 21 December 2011.

а у вези са чланом 11 CEDAW-а изнесени су сљедећи коментари:

- Равноправност у запошљавању може да буде озбиљно поремећена када су жене изложене родно специфичном насиљу, као што је сексуално узнемиравање на радном мјесту.
- Сексуално узнемиравање укључује непожељно, сексуално одређено понашање, као што су физички контакти и удварања, сексуално обојене опаске, приказивање порнографије и сексуални захтјеви, било ријечима или поступцима. Такво понашање може да буде понижавајуће и може да представља здравствени и сигурносни проблем; дискриминаторно је ако жена има разлога да сматра како би је противљење довело у неповољнији положај у односу на запошљавање, пријем или унапређење, или када се њиме ствара непријатељско радно окружење.³⁰⁷

5.2 Генерална скупштина Уједињених нација

Генерална скупштина УН-а је 1993. године донијела Декларацију о укидању насиља над женама. У члану 2 се изричито наводи сексуално узнемиравање:

“Насиље над женама обухвата, али није ограничено на сљедеће: (...)

(b) Физичко, сексуално и психолошко насиље које се дешава у друштвеној заједници, укључујући силовање, сексуално злостављање, сексуално узнемиравање и застрашивање на послу, у образовним установама и другдје, трговину женама и присилну проституцију”.

5.3 Међународна организација рада (ILO)

Конвенција о дискриминацији (у погледу запошљавања и занимања) Међународне организације рада (бр. 111) наводи полну дискриминацију без конкретног позивања на сексуално узнемиравање јер је написана 1960. прије настанка самог појма. Ипак, ILO Комитет експерата за примјену конвенција и резолуција (CEACR) је 2003. године донио сљедећу општу опсервацију у вези с Конвенцијом бр. 111:

“сексуално узнемиравање је облик полне дискриминације и треба да се третира у оквиру услова Конвенције”. Прегледајући национална законодавства о сексуалном узнемиравању, Комитет је утврдио да различите дефиниције сексуалног узнемиравања садрже сљедеће кључне елементе:

- (1) (*quid pro quo*): свако физичко, вербално или невербално понашање сексуалне природе и друго понашање засновано на полу које утиче на достојанство жена и мушкараца, које је непожељно, неразумно и увредљиво за особу на коју је усмјерено; а одбијање или пристајање на такво понашање експлицитно се или имплицитно користи као основа за одлуке које утичу на посао дотичне особе; или

³⁰⁷ UN Women, “General recommendations made by the Committee on the Elimination of Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women”, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm>

(2) (непријатељско радно окружење): понашање којим се ствара застрашујуће, непријатељско или понижавајуће радно окружење за особу на коју је усмјерено.³⁰⁸

Организација је накнадно укључила сексуално узнемиравање у оквир свог рада и 2005. објавила извјештај под називом *Sexual harassment at work: National and international responses* (Сексуално узнемиравање на послу: национални и међународни одговори).³⁰⁹

6. Државе ван Европе

6.1 Сједињене Америчке Државе

Иако сексуално узнемиравање постоји вијековима, сматра се да сам термин води поријекло из Сједињених Америчких Држава некада прије 1970-их. Феминистичка правна теоретичарка, Catherine MacKinnon, написала је утицајну књигу 1979. године *Sexual Harassment of Working Women* (Сексуално узнемиравање радница) којом је експлицитно повезала сексуално узнемиравање и право које се односи на полну дискриминацију.³¹⁰ До 1986. године, Врховни суд је пресудио у корист Комисије за једнаке прилике у запослењу закључујући да се предмети сексуалног узнемиравања могу разматрати у контексту Закона о грађанским правима из 1964. године.³¹¹

Један од пресудних момената у Сједињеним Америчким Државама, када говоримо о бављењу сексуалним узнемиравањем, био је предмет *Jenson v. Eveleth Taconite Co.* Тужитељка у предмету, Lois Jenson, била је прва жена која се запослила у руднику гвожђа Eveleth у Минесоти након претходне одлуке о афирмативној акцији којом су се ова радна мјеста отворила за жене. Она, као и бројне друге колегинице, подвргнуте су вишеструким облицима сексуалног узнемиравања током девет година. Након што је компанија Eveleth Mines одбила платити казну од 11.000 долара коју је захтијевало Одјељење за људска права Минесоте које је истраживало овај случај, тужитељка је започела деветогодишњу судску битку у којој је предмет сексуалног узнемиравања по први пут добио статус класне тужбе (*class action*). Предмет је завршен 1997. године нагодбом у износу од 3,5 милиона долара који су подијељени на 15 подносиоца тужбе, а компанија је морала да плати и додатних 11,5 милиона на име судских трошкова. Предмет је био пресудан за обликовање радне културе компанија у Сједињеним Државама. Након низа скупих предмета који су услиједили, бројне компаније су почеле подузимати активне мјере на спречавању сексуалног и родно заснованог узнемиравања на радном мјесту. Овај случај је прво описан у књизи *Class Action*, а касније је снимљен и филм под називом *North Country*.³¹²

308 Advocates for Human Rights, "International Labor Organization", Stop Violence against Women project, http://www.stopvaw.org/international_labor_organization2

309 D. Mc Cann, *Sexual harassment at work: National and international responses*. Conditions of Work and Employment Programme (Geneva: International Labour Organisation, 2005).

310 Anita Bernstein, "Law, Culture and Harassment" *University of Pennsylvania Law Review* 142, no. 4, 1227.

311 Anita Bernstein, "Law, Culture and Harassment" *University of Pennsylvania Law Review* 142, no. 4, 1236.

312 Sexual Harassment Lawyers, "An Early Landmark Sexual Harassment Case", Practice Group of Fitapelli and Schaffer, <http://www.sexualharassmentlawyernewyork.com/jenson-v-eveleth-mines.html>; Patricia E. Salkin, *Pioneering Women Lawyers: From Kate Stoneman to the Present* (Chicago, IL: American Bar Association, 2008), p. 122.

6.3. Карактеристике, дјелокруг и посљедице сексуалног и родно заснованог узнемиравања

Важно је да се из правних дефиниција потцрта да сексуално и родно засновано узнемиравање има два облика. С једне стране, може да га чини директно починилац против одређене жртве. С друге стране, дјела једног или више починилаца могу да буду почињена против неодређених жртава кроз стварање непријатељског радног окружења. У стварности, често се дешава да су оба ова облика присутна јер је непријатељско радно окружење често знак да починилац некажњено малтретира одређену особу.

У складу с већином правних оквира, Смјернице за превенцију сексуалног и родно заснованог узнемиравања у правосудним институцијама у БиХ, које је Високи судски и тужилачки савјет БиХ (ВСТС) усвојио у фебруару 2015. године, наводе вербалне, невербалне и физичке облике сексуалног узнемиравања. Сексуално узнемиравање је често, али не увијек, мотивисано сексуалним интересом или намјером.

Међутим, када проблематику погледамо из шире перспективе, код сексуалног узнемиравања у суштини се ради о моћи – починилац користи своју доминантну позицију да потврђује ауторитет над жртвом и осјећа да има право чинити таква дјела сексуалне природе у атмосфери некажњивости. Друштвена родна неравноправност је разлог због којег су већина починилаца мушкарци, а већина жртава жене. Ипак, у неким случајевима се ради о другачијим факторима попут структура моћи на радном мјесту када жртва може да буде мушкарац, а починилац жена. У другим случајевима, другачији облици дискриминације могу одређене групе људи ставити у ситуацију рањивости, на примјер због њихових година, вјерске припадности, расе, инвалидитета или сексуалне оријентације. Заиста, родне предрасуде у правном систему – у којем доминантне групе у друштву имају бољи приступ правди и већи степен кредибилитета – доприносе угрожености одређених група од сексуалног узнемиравања.

Смјернице наводе да, “вербално понашање обухвата, али се не ограничава на:

- Захтијевање додира, загрљаја;
- Упућивање сексуалних приједлога;
- Упућивање увреда, коментара, опаски или алузија сексуалне природе;
- Нежељени позиви на састанке, флертовање или тражење сексуалног односа или сексуалних услуга;
- Нежељена питања о сексуалном животу;
- Упућивање увредљивих вицева, сексуалних шала и добацавање;
- Коментирање нечије сексуалне (не)привлачности;
- Писање сексуално експлицитних или сугестивних (СМС или е-маил) порука или писама;
- Ширење сексуалних гласина (укључујући и онлајн);
- Условљавање остваривања бенефиција и напредовања на послу сексуалним услугама; и
- Пријетње кажњавањем особе која одбија удовољити сексуалним понудама”.³¹³

313 Високо судско и тужилачко вијеће Босне и Херцеговине, “Смјернице за превенцију сексуалног и родно заснованог узнемиравања у правосудним институцијама у Босни и Херцеговини”, фебруар 2015, стр. 6–7.

Даље се описује да невербално сексуално узнемиравање “обухвата, али се не ограничава на:

- Гестикулације и инсинуације које упућују на имитацију сексуалног односа; и
- Излагање, приказивање или слање порнографије, сексуално експлицитних слика, карикатура или постера или других сексуалних слика (укључујући и онлајн)”.³¹⁴

Наводи се да физичко понашање “обухвата, али се не ограничава на:

- Додире сексуалне природе, загрљаје, пољупце;
- Штипање, миловање, ударање, стискање друге особе;
- Непотребне физичке контакте с тијелом друге особе и непотребну блискост (инвазија особног простора); и
- Физичко насртање и напад”.³¹⁵

Родно засновано узнемиравање такође може да буде вербално, невербално и физичко. У овим случајевима, понашања генерално нису мотивисана сексуалном намјером већ дискриминаторним ставовима на основу рода и жељом да се постигне да се одређене групе осјећају непријатно или непожељно на радном мјесту. Већина родно заснованог узнемиравања дешава се између различитих родова, али може да се деси и међу особама истог рода. На примјер, доминантни мушкарци могу да нападају друге мушкарце које сматрају slabим или феминизираним. У неким случајевима мотив може да буде хомофобија без обзира на то да ли је жртва заиста (или отворено) хомосексуална. Други примјер је да старије и вишерангиране жене малтретирају млађе колегинице јер се осјећају угрожено. Смјернице ВСТС-а наводе да родно засновано узнемиравање обухвата, али се не ограничава на:

- “Упућивање непримјерених коментара о нечијим физичким особинама или понашању на основу рода (нпр. изјава да је жени мјесто у кући или да није подобна за одређени посао);
- Упућивање коментара или некоректан однос према особама које се не понашају у складу са стереотипним родним улогама;
- Груб и вулгаран хумор или језик у односу на род/пол;
- Вербално злостављање некога, пријетње или подруживање некоме на основу рода/пола; и
- Непријатељска радна средина према припадницима/ама одређеног пола (нпр. искључивање припадника једног пола из радног окружења, радних задатака, омаловажавање резултата рада, итд.)”.³¹⁶

Посљедице на радном мјесту укључују и губитак посла јер жртве могу да добију отказ ако се жале или не прихватају шале, провокације или захтјеве за сексуалне услуге. Жртве такође могу да напусте посао када више не могу да трпе узнемиравање. Феминистичке активисткиње, правне експерткиње и истраживачице стога тврде да сексуално и родно засновано узнемиравање представља дискриминацију јер ствара непријатељско радно окружење и тиме ограничава изгледе одређене групе за запослење, задржавање на послу и унапређење на основу њиховог рода.

³¹⁴ Ibid.

³¹⁵ Ibid.

³¹⁶ Ibid, p. 8.

Таква радна окружења представљају и покушај да се појачавају дискриминаторне родне норме у институционалној култури (на примјер, прихватљивост коментара којима се понижавају жене) и тиме отежава одређеним групама да успјешно обављају радне задатке.³¹⁷

Жртве сексуалног и родно заснованог узнемиравања трпе посљедице по ментално здравље, доживљавају симптоме као што су самоокривљавање, сумња у себе, губитак самопоуздања и дуготрајна депресија. У ствари, жене и мушкарци који често доживљавају сексуално узнемиравање на послу пате од значајно већег степена депресије него особе које нису узнемираване, а сексуално узнемиравање које се деси на почетку каријере може да има дуготрајне посљедице у смислу депресивних симптома касније у животу.³¹⁸ Висок ниво стреса који особе изложене сексуалном узнемиравању врло вјероватно доживљавају такође има негативне посљедице по физичко здравље, повећава учесталост секундарних ефеката као што су висок крвни притисак, проблеми са спавањем и болови.³¹⁹

Прегледом 15 студија о сексуалном узнемиравању, Cortina и Berdahl су показале да сексуално узнемиравање има озбиљне негативне радне исходе не само за узнемираване особе већ и за цијелу организацију у којој се узнемиравање дешава. Бројне студије показују да је повлачење из организације исход и посљедица сексуалног узнемиравања; лако је увидјети да особа која је узнемиравана може да остане у организацији, али изгуби интерес за рад, чиме се повлачење види у изостанцима, умору и занемаривању радних дужности. Ова врста повлачења из организације поима се као реакција којом се настоји избјећи даље излагање сексуалном узнемиравању.³²⁰ Поред тога, сексуално узнемиравање се повезује са недостатком посвећености организацији, радног учинка и продуктивности, као и нарушеним тимским односима, повећаним бројем тимских сукоба и умањеним поимањима правде.³²¹

Ови фактори, заједно са тужбама и губитком радника, могу да доведу до озбиљних финансијских посљедица због сексуалног узнемиравања, како за појединце тако и за компаније. Изостанци, боловања, слаб радни учинак, умањена продуктивност, губитак вриједних радника и судски трошкови јасно утичу на послодавца. Иако је тешко измјерити стварне трошкове сексуалног узнемиравања, једно истраживање међу запосленицима у јавном сектору САД-а наводи да је процијењени трошак сексуалног узнемиравања за Владу САД-а у периоду од 1992. до 1994. године износио 327 милиона америчких долара. А процјена је да је трошак за саме запосленике био додатних 4,4 милиона америчких долара.³²²

317 Zippel, Kathrin (2009) "The European Union 2002 Directive on sexual harassment: A feminist success?" *Comparative European Politics* Vol. 7, 1, 139–157.

318 J. Houle, J. Staff, J.T. Mortimer, C. Uggen, and A. Blackstone, "The Impact of Sexual Harassment on Depressive Symptoms during the Early Occupational Career," *Society and Mental Health* 1 (July 2011): 89–105.

319 R. Rettner, "6 Ways Sexual Harassment Damages Women's Health," <http://www.livescience.com/16949-sexual-harassment-health-effects.html>

320 L.M. Cortina and J.L. Berdahl, "Sexual Harassment in Organizations: A Decade of Research in Review," in *The SAGE Handbook of Organizational Behavior*, vol. 1, *Micro Approaches*, eds. Julian Barling and Cary L. Cooper (London: Sage Publications, 2008), 469–497.

321 S. Parker, and M.A. Griffin, "What is so bad about a little name-calling? Negative consequences of gender harassment, over performance demands, and psychological distress". *Journal of Occupational Health Psychology* 7 (2002): 195–210.

322 US Metric Systems Correction Board, "Sexual Harassment in the Federal Workplace: Trends, Progress, Continuing Challenges" (1994).

6.4. Распрострањеност сексуалног и родно заснованог узнемиравања

СРЗУ у свијету

Због бројних препрека у пријављивању и различитих начина на које се сексуално и родно засновано узнемиравање може законски третирати, тешко је прикупити тачне статистике о СРЗУ. Поред тога, непријатељска радна окружења су субјективна и тешко их је квантификовати. Процјене се углавном заснивају на анонимним истраживањима и оне указују на то да је 30 до 50% жена и 10% мушкараца у Европи доживјело неку врсту сексуалног узнемиравања. Узнемиравање мушкараца већином врше други мушкарци, док су већина жртава жене које узнемиравају мушкарци.³²³

СРЗУ у Босни и Херцеговини

Нема прецизних доказа о томе до које мјере је распрострањеност СРЗУ данас присутна у организацијама и институцијама БиХ. Међутим, истраживање из 2013. године о спремности институција да спроводе обавезе из ЗоРС-а обухватило је и питање о сексуалном и родно заснованом узнемиравању у бх. институцијама власти. Према истраживању, 16% запосленика/ца рекло је да се у њиховој институцији дешава сексуално узнемиравање. Већина испитаника/ца препознало је да сексуално узнемиравање има различите облике и укључује и физичко и вербално, као и невербалне радње и сексуално увредљиве шале.³²⁴

У истраживању из 2014. године о импликацијама рода у правосуђу БиХ, 28% испитаника/ца је рекло да се дешавају непримјерене шале и коментари, што може да се тумачи као сексуално или родно засновано узнемиравање. Међутим, овим истраживањем није намјера била установити распрострањеност сексуалног узнемиравања у правосудним институцијама БиХ, већ испитати свијест и знање о овој теми. С тим у вези, занимљиво је да многи правосудни радници имају мало свијести и знања о политикама и законима који се односе на сексуално узнемиравање, што се види међу скоро 60% судија, тужилаца, адвоката и стручних сарадника који су учествовали у овом истраживању. Студија је надаље открила тенденцију међу одређеним правосудним радницима да тривијализирају и подривају значај сексуалног и родно заснованог узнемиравања.³²⁵

Усвајањем ЗоРС-а сексуално узнемиравање је привукло више пажње у БиХ. Међутим, од усвајања Закона, само је једанаест предмета сексуалног узнемиравања завршило на суду. Суђење за сексуално узнемиравање у кривичноправном поступку је сложен, дуготрајан и скуп процес. Захтијева висок стандард доказа и ангажовање адвоката да помогну страни која тужи у самом поступку – што је често стресно искуство које људи избјегавају и умјесто тога трпе сексуално узнемиравање. Још један проблем у БиХ је непостојање институционализованих политика, подизања свијести и превентивног механизма за сексуално узнемиравање на радном мјесту.

323 “Sexual harassment at the workplace in the European Union” (Brussels: European Commission, 1998).

324 Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине и Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, “Истраживање о спремности институција БиХ да проводе обавезе из закона о равноправности сполова у БиХ” (2013).

325 Мајда Халиловић и Heather Huhtanen, Род и правосуђе: одабрани резултати и препоруке о импликацијама рода у правосуђу Босне и Херцеговине (Сарајево: DCAF/Атлантска иницијатива, у штампи).

6.5. Узроци сексуалног и родно заснованог узнемиравања

Научнице и феминисткиње већ дуго оспоравају идеје да сексуално узнемиравање настаје из сексуалног интереса између мушкараца и жена. Catherine MacKinnon је говорила о сексуалном узнемиравању 1979. године у утицајној књизи *Sexual Harassment of Working Women*, гдје је сексуално узнемиравање дефинисано као облик дискриминације жена. Ова књига је повећала видљивост сексуалног узнемиравања и инспирисала истраживања и јавно занимање за ову тему.³²⁷ Данас научници и научнице у великом броју признају неколико узрока сексуалног и родно заснованог узнемиравања:³²⁸

Сексуално и родно засновано узнемиравање су манифестације неједнаких односа моћи у друштву и на одређеном радном мјесту. Доминантан положај мушкараца у друштву и на већини радних мјеста доводи жене у рањиве ситуације у односу на сексуално и родно засновано узнемиравање.

Ту су и односи моћи између различитих група жена и мушкараца. То значи да су жене и мушкарци који не поштују типичне родне норме такође мете сексуалног и родно заснованог узнемиравања. На примјер, могу да буду угрожене жене за које се сматра да се понашају доминантно и "мушкобањасто" или мушкарци који су наизглед "феминизирани". У овим случајевима, починиоци могу да буду истог или другачијег рода.

У случајевима *quid pro quo* узнемиравања, надређени на радном мјесту злоупотребљава свој доминантан положај како би од подређених изнудио услуге, укључујући и оне сексуалне природе. Због родних предрасуда, подређеној особи вјероватно нико неће вјеровати или је неће схватити озбиљно ако пријави узнемиравање.

У случајевима узнемиравања у циљу стварања непријатељског радног окружења, узрок могу да буду ригидне родне норме. На примјер, многи мушкарци сматрају да је издржавање породице од централног значаја за њихову идеју маскулинитета, те се стога жене које раде могу посматрати као пријетња. Сексуално и родно засновано узнемиравање је начин којим мушкарци покушавају да поврате доминацију на радном мјесту. Истовремено, застрашивањем колегица, могу да их одврате од посла или бар да поткопају њихове способности да успију.

Жене су изложене узнемиравању од стране мушкараца чак и ако обављају тзв. традиционалне женске послове, као нпр. конобарица или секретарица. У тим случајевима, циљ сексуалног и родно заснованог узнемиравања је да се оснаже инфериорне вриједности ових улога и минира осјећај жена да имају право радити на боље плаћеним радним мјестима на којима доминирају мушкарци.

327 Uggen, C. and Blackstone, A. 2004. Sexual Harassment as a Gendered Expression of Power. *American Sociological Review*. Vol.69. pp.64-92.

328 William Petrocelli and Barbara Kate Repa, *Sexual Harassment on the Job: What it is & How to Stop it* (4th Ed.), (Berkely, CA: Nolo, 2000).

6.6. Родне предрасуде и сексуално и родно засновано узнемиравање

Наведени узроци су повезани са родним стереотипима о томе ко би требало да има моћ и прихваћеним начинима одржавања моћи, начинима изражавања маскулинитета, мјестом жене у друштву и у радној снази, те перцепцијом жена као сексуалних објеката, а не колегиница са једнаким правима и способностима. Ови дубоко укоријењени и прожимајући стереотипи доводе до родних предрасуда и другачијег посматрања и третирања жена. Сексуално и родно засновано узнемиравање су инхерентно повезани са родним предрасудама. СРЗУ доиста узрокују родне предрасуде, оно јесте облик родних предрасуда, и родне предрасуде га одржавају.

🗨️ Питања за дискусију: На који начин можемо видјети да СРЗУ узрокују родне предрасуде, да је СРЗУ облик родних предрасуда и да га родне предрасуде одржавају?

Упуте: Подијелите студенте/ице у три групе (или свака мања група може да одговори на једно од три питања). Дајте им неколико минута да формулишу своје ставове и онда разговарајте о одговорима заједно. Такође, могу се студенти/це питати да одговоре позивајући се на конкретан случај.

Размотрићемо свако од стајалишта појединачно. Родне предрасуде узрокују СРЗУ када се норме понашања доминантне групе намећу свима на радном мјесту. Напримјер, непристојни, сексистички коментари о женама на неким, искључиво мушким радним мјестима раније су обично били прихватљиви. (У овом случају, вјероватно је неким мушкарцима било неугодно, али нису били у стању да нешто кажу.)

Иако ће се многе запосленце осјећати несигурно, нелагодно или непожељно када су изложене оваквим коментарима, руководиоци често тврде да, ако жене желе радити у одређеној индустрији, на њима је да се прилагоде радној култури. Управо овакве родне предрасуде на радном мјесту у корист мушкараца и одређене врсте маскулинитета оснажују мушкарце у намјери да узнемиравају колеге/инице, зато што знају да неће бити кажњени. У најгорим случајевима, то им чак може да донесе већу популарност и више поштовања на радном мјесту.

У прошлости се правна доктрина настојала идентификовати са овом доминантно мушком перспективом о сексуалном и родно заснованом узнемиравању. Институционална култура у институцијама у којима доминирају мушкарци једноставно се сматрала "нормалним" радним окружењем, а утицај на жене је игнорисан или умањиван. На тај начин, родне предрасуде у правном систему допринијеле су осјећају некажњивости који је починиоцима омогућавао да узнемиравају своје жртве. Међутим, недавним измјенама закона почела је борба против ових предрасуда у БиХ и другим државама. Иако сексуално и родно засновано узнемиравање још увијек није прописно адресирано у неким јурисдикцијама, тамо гдје јесте, дошло је до промјене културе на радном мјесту коју су донијеле измјене формалних правила и прописа компанија, као и промијењени ставови руководилаца и запосленика. Један од скоријих развоја је прихватање идеје да и мушкарци могу да буду сексуално узнемиравани те да је то резултат родних предра-

суда. Katherine Franke, теоретичарка права, дефинише сексуално узнемиравање као “техноло-гију сексизма” јер “оно перпетуира, појачава и контролише сет родних норми којима се настоје феминизирати жене и маскулинизирати мушкарце”.³²⁹ То значи да се мушкарци сматрају више маскулиним ако чине сексуално узнемиравање. Тиме се такође испуњава сврха ‘напомињања’ жена да заузимају подређена, женска мјеста. Међутим, ако узмемо у обзир да се неки мушкарци не уклапају у маскулини стереотип – или ако раде нешто што се не сматра маскулиним – те да могу да се осјећају непожељним у радном окружењу, можемо замислити како и они могу да буду жртве. Да узмемо аналогију, ако имамо мушкарца који обавља секретарске послове и којег шефица упорно позива да изађу и он се због тога осјећа непријатно, врло је вјероватно да ће бити исмијан ако то каже колеги или некоме надређеном. Разлог је што се тиме не уклапа у стереотип мушкости. На овај начин родне предрасуде узрокују сексуално и родно засновано узнемиравање јер легитимизирају неједнако поступање према женама које се уклапају у своје родне улоге и према мушкарцима који то не раде.

Сексуално и родно засновано узнемиравање су облици родних предрасуда. Catharine MacKinnon је била једна од првих правних научница која је почетком осамдесетих година заговарала ово становиште. С временом су правници успјешно износили овај аргумент на судовима, те је сада признат у многим правним оквирима, као што је нпр. Закон о равноправности сполова БиХ.³³⁰

Како је раније споменуто, СРЗУ може да доведе до озбиљних здравствених посљедица које умањују продуктивност особе и тиме нарушавају квалитет њеног живота и каријерно напредовање. Такође могу да имају ефекат одвраћања и да обесхрабре одређене групе мушкараца и жена да бирају традиционално мушке или женске професије. Напримјер, ризик од узнемиравања је један од разлога због којих је пропорционално мали број жена одабрао да се бави професијама које су везане за науку, технологију, инжињеринг и математику, у којима је релативно висок проценат мушкараца. Насупрот томе, мушкарци се обесхрабрују да се баве његом болесника или да буду фризери јер, поред тога што би их исмијавали, не би били озбиљно схваћени када би пријавили сексуално или родно засновано узнемиравање. На овај начин, СРЗУ представља средство појачавања родних предрасуда и тиме се жене и мушкарци приморавају да слиједе традиционалније животне путеве којима се испуњавају друштвена очекивања, чак и ако су због тога мање задовољни и мање финансијски успјешни.

Конечно, родне предрасуде у правном систему могу да перпетуирају сексуално и родно засновано узнемиравање. Дуго времена се СРЗУ на радном мјесту сматрало неизбјежним производом људске природе, односно резултатом интеракције између мушкараца и жена. Из ове перспективе, раније се у неким случајевима у САД-у тврдило да није нанесена никаква штета ако је узнемиравање било ненамјерно. У овом контексту, чињеница да је окружење омогућавало родно засновану дискриминацију и одржавало културу неравноправности, потчињености и економске ускраћености жена игнорисана је у правним случајевима.³³¹ Чак и данас, родне

329 Franke, Katherine, (1997) “What’s wrong with sexual harassment?” *Stanford Law Review* vol. 49, p. 696 in: Stockdale, Margaret S., Michelle Visio and Leena Batra, (1999) *Psychology, Public Policy, and Law*, Vol. 5, No. 3, p. 631.

330 Закон о равноправности сполова у Босни и Херцеговини, измијењен 2009, пречишћена верзија 2010, Службени гласник БиХ, бр. 32/10, члан 3 (2).

331 MacKinnon C. 2005. *Women’s Lives Men’s Laws*. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. pp. 111-112.

предрасуде чланова правосудне заједнице у судници јако утичу на утврђивање да ли је штета нанесена и да ли је жртва ”леgitимна”. Укратко, имплицитне и експлицитне родне предрасуде у виду стереотипа и митова стварају препреке у остваривању правде, одржавајући тако дискриминаторну радну културу.

6.7. Митови и заблуде о сексуалном и родно заснованом узнемиравању

Сљедећа листа садржи низ начина на које родне предрасуде стварају митове који подривају пружање правде у предметима сексуалног узнемиравања.

- **Жене воле комплименте и удварање, зашто то онда називати сексуалним узнемиравањем?**

Ово је често погрешно поимање обојено родним предрасудама према којем се жене приказују као сексуални објекти умјесто као вриједне раднице. Жене не воле непожељне сексуализоване комплименте, непозване додире нити да колеге посвећују пажњу њиховом изгледу и тијелима умјесто способностима, вјештинама, напорном раду и професионализму. Доиста, један од разлога да се овим перпетуира СРЗУ је мит да када жене кажу “не” у ствари мисле “да”, што је типичан примјер мита заснованог на родним предрасудама којима се фаворизира починилац на радном мјесту. Надаље, постоје случајеви када се жене додатно узнемиравају јер су одбиле сексуално набацивање, што може да буде разлог због којег одмах о томе не проговоре.

- **Жене су одговорне за сексуално узнемиравање.**

Ова предрасуда је врло честа, а окривљавање жртве се често користи на суду као и у медијима. На овај начин се преноси мит да начин облачења жене, њен изглед или пријатељско понашање према колегама провоцира биолошке нагоне који се не могу контролисати те да је то прави разлог због којег је она сексуално узнемиравана. Преношење ове поруке женама је индиректна стратегија да се оне одврате од пријављивања случајева сексуалног узнемиравања и од тражења неке врсте обештећења. Према закону, починилац је директно одговоран за сексуално узнемиравање, док је послодавац који дозволи непријатељско радно окружење у којем је присутно узнемиравање индиректно одговоран. Жртва није.

- **Мушкарци су по својој природи склони томе да желе жене и ту нема помоћи.**

Сексуално узнемиравање нема везе са жељом, већ са моћи, доминацијом и привилегијама. Ово схватање засновано је на идеји да су жене подређене мушкарцима те да треба да им буду сексуално доступне на њихов захтјев. Идеја да мушкарци не могу да контролишу своје жеље служи као изговор мушкарцима да злостављају жене и може у потпуности извитоперити идеју сексуалног узнемиравања. Такође је увредљива за бројне мушкарце који имају самоконтролу и никога не узнемиравају, али је и средство спречавања мушкараца да проговоре. Ако проговоре, оптужује их се да су феминизирани или недовољно мушкарци.

- **Нема штете ако нема додира или уцјене.**

Сексуално узнемиравање подразумијева понижење, страх и застрашивање које може да се деси ако неко континуирано прича непримјерене шале, поставља увредљив садржај онлајн или се често према другим особама односи на сексуализован начин, а не с поштовањем и професионално. Овим се ствара непријатно и увредљиво радно окружење које запосленицима ствара стрес. Психолошко насиље може да утиче на жртве једнако као и физичко насиље те због тога недавни правни развоји препознају нефизичке облике СРЗУ.

- **Сексуално узнемиравање је ријетко, зашто да му посвећујемо толико пажње?**

Сексуално узнемиравање је изузетно распрострањено. Истраживања показују да је између 30 и 50% жена и 10% мушкараца жртва неког облика сексуалног узнемиравања.³³² Бројке и чињенице које указују на то да СРЗУ погађа толико људи оправдавају и пажњу која му се посвећује: политике, подизање свијести и друге превентивне мјере. Они који су под ризиком од сексуалног узнемиравања често нису свјесни да се оно дешава око њих. Надаље, ниске стопе пријављивања у институцији или држави често су показатељ да постојећи механизми за пријављивање нису довољни, а не да нема сексуалног узнемиравања. Ова теза је у више наврата потврђена анонимним анкетама.

- **Жене су преувеличале озбиљност сексуалног узнемиравања. Ради се о безопасном флерту.**

Флерт који је нежељен није безопасан, а студије показују да јако мало починилаца има искрене друштвене односе. Идеја да је сексуално узнемиравање преувеличано показатељ је родних предрасуда – они на које не утиче нису се потрудили да схвате жртве.³³³

- **Висок је степен лажних пријава. Многе жене то раде само да би се осветиле послодавцима.**

Овај стереотип перпетуирају медији и бројни холивудски филмови³³⁴ који жене приказују као манипулативне особе које злоупотребљавају политике о сексуалном узнемиравању на послу. Студије показују да је мање од 1% пријава лажно.³³⁵ Надаље, жене ријетко подносе притужбе чак и када на то имају право, јер знају да ће се суочити са сумњичавошћу, предрасудама и испитивањем њихових приватних живота, навика и морала.

- **Ако жена игнорише сексуално узнемиравање, оно ће престати.**

Сексуално и родно засновано узнемиравање дешава се у непријатељским радним окружењима. Ако се узнемиравање деси једном и прође некажњено, тиме се шаље порука починио-

332 "Sexual harassment at the workplace in the European Union"

333 J. Houle, J. Staff, J.T. Mortimer, C. Uggen, and A. Blackstone, "The Impact of Sexual Harassment on Depressive Symptoms during the Early Occupational Career," *Society and Mental Health* 1 (July 2011): 89-105.

334 У филму Разоткривање (*Disclosure*) из 1994. године ради се о запосленици коју игра Demi Moore која преотме унапређење од свог шефа тако што га тужи за сексуално узнемиравање.

335 University of Oregon: Sexual Harassment Myths and Realities. <http://counseling.uoregon.edu/TopicsResources/StudentSelf-Help/SexualAssaultAbuseHarassment/SexualHarassmentMyths.aspx>

цу и другима да ће институција такво понашање толерисати. Неки починиоци, али и неки судови, тврде да игнорисање узнемиравања представља вид охрабрења.³³⁶

- **Не може он никога да узнемирава, он помаже женама на послу.**

Ово је веома сложена ситуација и у њој је женама теже доказати да су мушкарци који су иначе љубазни према женама и вољни да им помогну такође они који их узнемиравају. Нажалост, ово није тако ријетка појава. Такозвани “добронамјерни сексизам” или “став ‘жене су тако дивне’” укоријењен је у идеји да мушкарци треба да брину о женама. Међутим, мушкарци који се тако понашају често имају застарјеле ставове да им то даје одређена права на одређене услуге од жена којима помажу. Када је такво понашање нежељено, може да представља СРЗУ. На сличан начин мушкарци могу да помажу само оним женама које се уклапају у њихове идеале о женској улози и узнемиравају оне с којима то није случај. Другим ријечима, намећу родне предрасуде путем мркве (љубазност) и батине (узнемиравање).³³⁷

Чланак: Бх. правосуђе у превенцији сексуалног узнемиравања

У оквиру пројекта Род и правосуђе у БиХ, Атлантска иницијатива и DCAF су 2012. године помогли и организовали рад 12 правних стручњакиња и стручњака у БиХ на изради Смјерница за превенцију сексуалног и родно заснованог узнемиравања у правосудним институцијама у БиХ. Активност је инспирисана истраживањем о импликацијама рода у бх. правосуђу које је показало да постоји мало свијести о проблематици те да се понашања која представљају сексуално узнемиравање тривијализују. Група се састојала од професора/ице права, четири предсједника/це суда, двоје судија, представника Високог судског и тужилачког савјета БиХ, двије представнице центара за едукацију судија и тужилаца и главног дисциплинског тужиоца. Током седам мјесеци и седам цјелодневних радионица, група је израдила свеобухватне Смјернице у којима се дефинише сексуално и родно засновао узнемиравање и начини на које се такви случајеви могу рјешавати на судовима и у тужилаштвима у БиХ. Смјернице је накнадно усвојио ВСТС као званичну институционалну политику, а имплементација је укључивала и постављање политике на веб-страницу ВСТС-а, приказивање оријентационог ДВД-а запосленицима, дистрибуцију штампаних примјерака политике, постављање постера у судове и тужилаштва, именовање савјетника задужених за информисање запосленика о политици и рјешавање пријава. Савјетници су прошли и посебно осмишљене обуке за обављање ове дужности. Овим свеобухватним напором, правосудне институције показују своје одређене ка превенцији сексуалног и родно заснованог узнемиравања и такође служе као примјер другим институцијама.

336 <https://psmag.com/why-do-some-men-both-help-and-harass-women-97aba036ab28?gi=37doc720e283>

337 <https://psmag.com/why-do-some-men-both-help-and-harass-women-97aba036ab28?gi=37doc720e283>

6.8. Закључак

Иако је сексуално и родно засновано узнемиравање тек недавно уведено у правне оквире, то је дуготрајан проблем који је стар колико и само радно мјесто. Истраживања показују да је оно широко присутно у различитим професијама, и да га за сада ниједна држава у свијету није успјешно искоријенила.

Како смо видјели, узрокују га родне предрасуде. Оно потиче из увјерења да неке особе имају веће право на рад него друге, и то на основу њиховог рода. И то је облик родних предрасуда. Закони широм свијета, укључујући БиХ, сада признају да је СРЗУ врста дискриминације, зато што особе излаже притиску да се определијеле за каријере у складу са својим родом и кажњава оне који то не учине. Коначно, перпетуирају га и родне предрасуде. Руководиоци који га не схватају озбиљно и правни системи који се адекватно не баве овим питањима омогућавају починиоцима да наставе са узнемиравањем. Међутим, посљедице су озбиљне. Директна жртва може да претрпи озбиљне физичке и психичке посљедице, као и запосленици и запосленице који су присиљени да раде у непријатељском радном окружењу.

Једнако као што правни систем може да игра улогу у перпетуирању СРЗУ, исто тако може помоћи и у његовом спречавању. Осигуравањем непристране примјене закона којима се забрањује СРЗУ, судови могу да пошаљу поруку да такво понашање не доликује радном мјесту. Краткорочно, то може да потакне компаније да уложе више напора на његовом спречавању, како би избјегле судске спорове. С временом, правни одговор на СРЗУ може да помогне у обликовању ставова послодаваца и запосленика и да их охрабри да се брзо и праведно позабаве проблемом узнемиравања када до њега дође. То би на крају резултирало позитивнијим и продуктивнијим радним окружењем за све

Додатак – Студије случаја за разредну дискусију

Молимо вас да пажљиво прочитате сљедећа три случаја. Једна група ће бити задужена да да правне аргументе у име тужиоца, а друга у име одбране. Узмите у обзир релевантне законе и запишите све друге разлоге за вашу аргументацију.

Случај 1³³⁸

Једна докторанткиња се жалила Комисији да је академски супервизор двије године сексуално узнемиравао. Радила је и као плаћена асистенткиња на истраживању свог супервизора тако да је могао да јој утиче и на приходе и на академску будућност. Тврдила је да ју је недавно почео уходити јер је прати кући и чека испред њеног стана.

Туженик је тврдио да је однос обостран и да стога није могло бити сексуалног узнемиравања.

338 Anti-Discrimination Commission Queensland, "Sex harassment case studies", <https://www.adcq.qld.gov.au/resources/case-studies/sexual-harassment-case-studies>.

- Да сте ви тужилац у предмету: Које бисте додатне доказе жељели да имате и какве бисте сумње имали по питању да ли се заиста десило сексуално узнемиравање?
- Да сте ви одбрана у предмету, како бисте бранили странку? Које бисте аргументе користили?

Случај 2³³⁹

Двојица младића су добили посао 1999. године као помоћници водитеља пословања у једном супермаркету. Када су престали ту радити, обојица су поднијели пријаве Комисији за сексуално узнемиравање.

Први мушкарац је тврдио да је брзо након што је почео радити млада помоћница водитеља пословања на послу почела износити сексуалне коментаре упућене њему. Иако јој је рекао да му је због тога неугодно, она је наставила, а након неколико мјесеци унапријеђена је у водитељицу пословања. Навео је да се узнемиравање наставило – говорила би му о својим сексуалним жељама и о прошлим везама са другим колегама. Када је продавница била празна, показивала би груди и изналазила разлоге да прође тако близу њега да им се тијела додирну. Мушкарац је ово навео као разлог због којег је дао отказ након годину дана.

Други мушкарац је имао сличну причу, навео је да га је водитељица пословања називала “душо” и да је причала осталим запосленицима да су у вези. Након што је први мушкарац напустио посао, он је разговарао о овоме са водитељицом пословања која га је суспендовала. Када се пожалио надређеном менаџеру, прекинут му је уговор због “непрофесионалног понашања”.

- Да сте ви тужилац у предмету: Које бисте додатне доказе жељели имати и какве бисте сумње имали по питању да ли се заиста десило сексуално узнемиравање?
- Да сте ви одбрана у предмету, како бисте бранили странку? Које бисте аргументе користили?

Случај 3

Гђа У, радница у великој продавници компјутера у Сарајеву у више наврата је добијала комплименте од свог супервизора г. Х. Комплименти су ишли од оних о њеном облачењу па до комплимената о њеној личности. Гђи У су се свиђали ти комплименти и одговарала је на њих гестама и ријечима хвале. Један дан је г. Х позвао гђу У на вечеру те на угодно дружење код њега кући. Када је гђа У схватила да је вечера позив на састанак, повукла се и љубазно одбила позив. Г. Х је касније поново позвао, али је она објаснила да тренутно није заинтересована да излази са било ким. Током дана и седмица који су услједили супервизор је повећао контролу над радом гђе У. Г. Х је опомињао гђу У да ће добити отказ ако настави каснити. Чињеница да гђа У повременио касни на посао била је и колегама добро позната. Коначно је супервизор запријетио гђи У да ће добити отказ ако не учини да он некако “заборави” њена кршења радних обавеза. Када је питала шта то значи, г. Х је одговорио да она добро зна шта јој је чинити. Разговор је ту заустављен, гђа У ништа није рекла г. Х и након тога је добила отказ.

339 Youth at Work, “Two Young Men Report Sexual Harassment at New Jersey Grocery Store”, <https://www1.eeoc.gov/youth/case1.html>.

- Да сте ви тужилац у предмету: Које бисте додатне доказе жељели имати и какве бисте сумње имали по питању да ли се заиста десило сексуално узнемиравање?
- Да сте ви одбрана у предмету, како бисте бранили странку? Које бисте аргументе користили?

☛ Дискусија са студенти(ца)ма: Да ли је извињење одговарајуће обештећење за сексуално узнемиравање?

У Србији се сексуално узнемиравање третирао као кривично дјело од 2002. до 2005. након чега је брисано из кривичног закона Републике Србије,³⁴² те се одредбе сада налазе у Закону о раду³⁴¹ тако што се ово дјело третира као повреда радне дисциплине.

Примјер из судске праксе: Једна потпоручница Војске Србије је 2011. године поднијела притужбу повјереници за заштиту равноправности због тога што ју је на радном мјесту сексуално узнемиравао један потпуковник, који јој је био надређен. Када је код њега отишла на разговор у вези са својим евентуалним напредовањем у служби, тај потпуковник је причу веома брзо скренуо у приватну сферу, нудећи јој пиће и износећи детаље из свог интимног живота. Када је потпоручница рекла да за пиће нема времена, потпуковник јој је објаснио да “човек треба и мало да се опусти и да има особу са којом ће да разбије сивило свакодневнице”, додајући да је “у данашње време тешко ако немаш разоноду”. Након овог мучног разговора, који је обиловао непристојним понудама, он јој је чак понудио да је понесе на “кркачама” кући, понављајући да позив за пиће и вечеру и даље важи. Потпоручница се након овог разговора обратила повјереници за заштиту равноправности која је, након увида у случај, издала препоруку да потпуковник упути извињење потпоручници због дискриминаторског понашања, као и да се убудуће суздржи од узнемиравајућих и понижавајућих поступака којима се вријеђа достојанство жена.³⁴³

Да ли сматрате да је одговор савјетника за родна питања био адекватан? Да ли је било потребно да се подуму даље мјере у односу на поручника? Шта је са институцијом у цјелини? (Узмите у обзир да је послодавац дужан да се позабави и особом одговорном за узнемиравање, као и окружењем у којем се узнемиравање десило.)

340 Закон о раду Републике Србије “Сл. гласник РС”, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 и 75/2014.

341 Ђорђевић, Катарина. За сексуално узнемиравање на радном месту жртва добија - извињење. Политика. 15.05.2016. Доступно на: <http://www.politika.rs/sr/clanak/354993/Za-seksualno-uznemiravanje-na-radnom-mestu-zrtva-dobija-izvinjenje>

342 Кривични закон Републике Србије. “Сл. гласник СРС”, бр. 10/2002, 11/2002 - испр., 80/2002 - др. закон, 39/2003 и 67/2003.

6.9. Литература

- Anđelić, Neven. *Bosnia-Herzegovina: The end of Legacy*. London: Frank Cass Publishers, 2003.
- Anti-Discrimination Commission Queensland. “Sex Harassment Case Studies”. Доступно на: <https://www.adcq.qld.gov.au/resources/case-studies/sexual-harassment-case-studies>. (приступљено: јун 2016.).
- Bernstein, Anita. “Law, Culture, and Harassment”. *University of Pennsylvania Law Review* 142, no. 4 (1994): 1227-1311.
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women. *Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined Initial, Second and Third Periodic Reports of States Parties: Bosnia and Herzegovina (CEDAW/C/BIH/1-3)*. New York: United Nations, 2005.
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women. *Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined Fourth and Fifth Periodic Reports of States Parties: Bosnia and Herzegovina (CEDAW/C/BIH/4-5)*. New York: United Nations, 2011.
- Cortina L.M. and J.L. Berdahl, “Sexual Harassment in Organizations: A Decade of Research in Review,” in *The SAGE Handbook of Organizational Behavior, Micro Approaches*. Edited by Julian Barling and Cary L. Cooper, (2008): 469–497.
- The Council of the European Communities. “Council Directive 76/207/EEC of 9 February 1976 on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women as Regards Access to Employment, Vocational Training and Promotion, and Working Conditions”. *Official Journal of the European Communities* L039 (1976).
- The Council of the European Communities. “Council Directive 86/378/EEC of 24 July 1986 on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women in Occupational Social Security Schemes”. *Official Journal of the European Communities* L225, 1986.
- The Council of the European Union. “Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation”. *Official Journal of the European Communities* L303 (2000).
- The Council of the European Union. “Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 Implementing the Principle of Equal Treatment between Men and Women in the Access to and Supply of Goods and Services”. *Official Journal of the European Union* L373 (2004).
- The European Parliament and the Council of the European Union. “Directive 2002/73/EC of the European Parliament and of the Council of 23 September 2002 Amending Council Directive 76/207/EEC on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women as Regards Access to Employment, Vocational Training and Promotion, and Working Conditions”. *Official Journal of the European Communities* L269 (2002).
- The European Parliament and the Council of the European Union. “Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the Implementation of the Principle of Equal Opportunities and Equal Treatment of Men and Women in Matters of Employment and Occupation (Recast)”. *Official Journal of the European Union* L204 (2006).

- The European Parliament, the Council of the European Union, and the European Commission. “Charter of Fundamental Rights of the European Union”. *Official Journal of the European Union* C36 (2012).
- European Agency for Safety and Health at Work. *Calculating the Cost of Work-Related Stress and Psychosocial Risks*. European Risk Observatory. Luxembourg: European Union, 2014.
- Franke, Katherine. “What’s wrong with sexual harassment?” *Stanford Law Review* 49 (1997), in Margaret S. Stockdale, Michelle Visio and Leena Batra *Psychology, Public Policy, and Law* 5 (1999).
- Кривични закон Републике Србије. “Службени гласник СРС”, бр. 10/2002, 11/2002 - испр., 80/2002 - др. закон, 39/2003 и 67/2003.
- Халиловић, Мајда и Heather Huhtanen. Род и правосуђе: одабрани резултати и препоруке о импликацијама рода у правосуђу Босне и Херцеговине. Сарајево: DCAF/Атлантска иницијатива, 2014.
- Houle, Jason, Jeremy Staff, Jeylan Mortimer and Uggen Christopher. “The Impact of Sexual Harassment on Depressive Symptoms during the Early Occupational Career”. in *Society and Mental Health* 1 (2011): 89-105.
- International Labor Organization. The Advocates for Human Rights. “*Stop Violence Against Women*”. September, 2007. Доступно на: http://www.stopvaw.org/international_labor_organization2. (приступљено: јун 2016.).
- MacKinnon A., Catharine. *Women’s Lives, Men’s Laws*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2005.
- McCann, Dierdre. *Sexual harassment at work: National and International responses*. Conditions of Work and Employment Programme 2. Geneva: International Labour Organisation, 2005.
- Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине и Агенција за равноправност сполова Босне и Херцеговине. Истраживање о спремности институција БиХ да проводе обавезе из закона о равноправности сполова у БиХ. 2013.
- Numhauser-Henning, Ann and Sylvaine Laulom. *Harassment Related to Sex and Sexual Harassment Law in 33 European Countries: Discrimination Versus Dignity*. Brussels: European Union, 2012.
- Office of Policy and Evaluation. *Sexual Harassment in the Federal Workplace: Trends, Progress, Continuing Challenges*. Washington D.C.: US Metric Systems Correction Board, 1994.
- *P v. S and Cornwall County*. Case C-13/94 (Court of Justice of the European Union, Luxembourg 1996): I-2159.
- Parker, Sharon and Mark Griffin. “What is So Bad About a Little Name-Calling? Negative Consequences of Gender Harassment, Overperformance Demands, and Psychological Distress”. *Journal of Occupational Health Psychology* 7 (2002): 195-210.
- Пресуда опћинског грађанског суда у Загребу, Пословни број Но. ЛХХИ-Пр-4266/05 у предмету Удјбинац в. ХП од 3. ожујка 2010.
- Pudzianowska, Dorata and Krzysztof Śmieszek. *Combating Sexual Orientation Discrimination In The European Union*. Brussels: European Commission, 2016.

- Rettner, Rachael. "6 Ways Sexual Harassment Damages Women's Health". November, 2011. Доступно на: <http://www.livescience.com/16949-sexual-harassment-health-effects.html>. (приступљено: јун 2016.).
- Salkin E. Patricia. *Pioneering Women Lawyers: From Kate Stoneman to the Present*. Chicago, IL: American Bar Association, 2008.
- Sexual Harassment at the Workplace in the European Union. Brussels: *European Commission, Directorate-General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs*. (1998): 1-229.
- Sexual Harassment Lawyers. "An Early Landmark Sexual Harassment Case". Practice Group of Fitapelli and Schaffer. 2011. Доступно на: <http://www.sexualharassmentlawyernewyork.com/jenson-v-eveleth-mines.html> (приступљено: јун 2016.).
- University Counseling and Testing Center. "Sexual Harassment: Myths and Realities". University of Oregon. Доступно на: <http://counseling.uoregon.edu/Topics-Resources/Student-Self-Help/Sexual-Assault-Abuse-Harassment/Sexual-Harassment-Myths>. (приступљено: јун 2016.).
- Високо судско и тужилачко вијеће Босне и Херцеговине. "Смјернице за превенцију сексуалног и родно заснованог узнемиравања у правосудним институцијама у Босни и Херцеговини". 2015. Доступно на: http://www.pravosudje.ba/vstv/faces/pdfservlet?pid_doc=29873. (приступљено: јун 2016.).
- Wheeling, Kate. "Why Do Some Men Both Help and Harass Women?". *Pacific Standard*. Oktober, 2015. Доступно на: <https://psmag.com/why-do-some-men-both-help-and-harass-women-97aba036ab28#.299z99t1t>. (приступљено: јун 2016.).
- Youth at Work. "Two Young Men Report Sexual Harassment at New Jersey Grocery Store". Доступно на: <https://www1.eeoc.gov/youth/case1.html>. (приступљено: јун 2016.).
- Закон о раду Брчко дистрикта БиХ. "Службени гласник Брчко дистрикта БиХ", број 7/00 с измјенама и допунама Закона о раду Брчко дистрикта БиХ ("Службени гласник Брчко дистрикта БиХ", бројеви: 08/03, 33/04 и 29/05).
- Закон о раду Федерације БиХ. "Службене новине Федерације Босне и Херцеговине", број 26/16. (4.4.2016.)
- Закон о раду ФБиХ, "Службене новине Федерације Босне и Херцеговине" бр. 62/15, 2015.
- Закон о раду Републике Српске. "Службени гласник Републике Српске" број: 1/16 од 29.12.2015.
- Закон о раду Републике Србије "Службени гласник Републике Српске", бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 и 75/2014.
- Закон о равноправности сполова у Босни и Херцеговини, измијењен и допуњен 2009. године, пречишћена верзија из 2010, Службени гласник Босне и Херцеговине, бр. 32/10.
- Закон о равноправности сполова усвојен у Хрватском сабору на сједници 14. септембра 2003.
- Закон о сузбијању дискриминације, прочишћени текст закона НН 85/08, 112/12. Јануар 2009.
- Закон о забрани дискриминације из 2009, Службени гласник БиХ бр. 59/09, чл. 4, став 1.
- Zippel, Kathrin. *Gender Equality Politics In The Changing European Union: The European Union Anti-Discrimination Directive And Sexual Harassment*. Working Paper Series #134. Center for European Studies, 2006.
- Zippel, Kathrin. "The European Union 2002 Directive On Sexual Harassment: A Feminist Success?". *Comparative European Politics* 7 (2009): 139-157.

Тематска цјелина

7. Утицај родних предрасуда на оцјену кредибилитета

Циљ ове тематске цјелине је испитати и критички размотрити присуство родних предрасуда у оцјени кредибилитета жртава, свједока и вјештака.

Резултати учења – до краја ове сесије, полазнице и полазници биће у могућности:

1. разумјети како родне предрасуде утичу или могу да утичу на оцјену кредибилитета појединих процесних субјеката;
2. упознати се са истраживањима и знањем које се односи на различите врсте родних предрасуда при оцјени кредибилитета;
3. разумјети како родне предрасуде могу да утичу на доношење одлука у поступку према томе како се кредибилитет неким странама у суду даје, а неким одузима.

Препоручена литература:

- Schafran, Lynn Hecht, “Credibility in Courts: Why there is a Gender Gap”, *The Judges Journal*, vol. 34 (winter 1995), pp. 5-42.
- Melville, A. and R. Hunter, “‘As Everybody Knows’ Countering myths of Gender Bias in Family Law”. *Griffith Law Journal*, vol. 1, no. 1 (2001), pp. 124–138.
- Burges, D. and E. Borgida, “Who Women Are and Who Women Should Be. Descriptive and Prescriptive Gender Stereotyping in Sex Discrimination”. *Psychology, Public Policy and Law*, vol 5., no. 3., pp. 665–692.
- Халиловић, М. и Нућтанен, Н. 2014. Род и правосуђе: одабрани резултати и препоруке о импликацијама рода у правосуђу Босне и Херцеговине. АИ/DCAF. Доступно на: <http://www.dcaf.ch/Publications/Gender-and-the-Judiciary-The-Implications-of-Gender-within-the-Judiciary-of-Bosnia-and-Herzegovina>

Сажетак: Тематска цјелина је фокусирана на утицај који родне предрасуде и стереотипи могу да имају на кредибилитет жртава, свједока и других процесних субјеката у судским поступцима. Предавање прво даје општи преглед појма процесног кредибилитета, а након тога износи налазе истраживања који се односе на родне предрасуде по питању кредибилитета жртава, свједока, вјештака и других процесних субјеката. У оквиру предавања посебно се покушава одговорити на питање зашто је важно испитати перцепције правних стручњака у оцјени кредибилитета жена. Релевантна истраживања спроведена у Босни и Херцеговини показују да предрасуде које правници имају заиста могу да утичу на оцјену кредибилитета жртава, свједока и других процесних субјеката, посебно онда када се у тим улогама појављују жене. Ови налази заправо указују на постојање реалне опасности по кредибилитет свих особа које се не уклапају у очекивано понашање које се сматра одговарајућим за њихов род. Мушкарци жртве

силовања или сексуалног узнемиравања или мушкарци који траже старање над малољетном дјецом такође су у опасности јер се не уклапају у популарно поимање маскулинитета. У закључку предавања подвлачи се да је улога носилаца и носитељица правосудних функција да се суоче с предрасудама и да кредибилитет разматрају на детаљнији начин, како би доносили одлуке на непристран и праведан начин.

7.1. Увод

У овој цјелини прво је дат општи преглед питања кредибилитета, а потом се анализира како родне предрасуде могу да утичу на наше предрасуде о кредибилитету жртава, свједока, вјештака и носилаца правосудних функција у правним окружењима. Посебан нагласак се ставља на случајеве насиља у породици и сексуалног напада, јер су то случајеви гдје је утицај родних предрасуда нарочито видљив.

Према Блековом рјечнику права, кредибилитет се дефинише као “достојност вјеровања”, као карактеристика свједока због које је његов исказ достојан вјеровања. Тек након што се установи способност свједока за свједочење, разматра се његов кредибилитет (не раније).³⁴³ У правој сфери се појам кредибилитета често везује за кредибилитет доказа, кредибилитет свједока, кредибилитет судија, тужилаца и других правосудних радника или судских вјештака.

У Босни и Херцеговини, држави која слиједи континенталноевропску цивилну правну традицију, питању кредибилитета се приступа знатно другачије него у земљама Common law-a. Приликом оцјене овог обиљежја процесног субјекта, правници у БиХ разматрају, на примјер, да ли је свједок раније лагао на суду, да ли је ментално способан да свједочи, да ли има интерес у прикривању истине (ако је рецимо супружник или члан породице) и да ли је раније осуђиван. Оцјена кредибилитета се сматра поприлично једноставном и правници у БиХ се ријетко упуштају у детаљније његово разматрање, што посебно вриједи за родне предрасуде и њихов евентуални утицај на оцјену кредибилитета процесних субјеката. Међутим, истраживање које је у БиХ спроведено 2014. године показало је да други фактори које правници не препознају могу да имају утицаја на оцјену кредибилитета, а укључују и родна питања. О овоме ће касније бити више ријечи те ће се говорити о томе како мање очити фактори ипак играју улогу у оцјени овог обиљежја процесног субјекта.

За разлику од цивилне правне традиције, правни системи Common law-a се много више баве проблематиком кредибилитета. У оквиру ових система, могуће јачање или негирање кредибилитета нарочито је важно за адвокате који примјењују разне тактике да убиједи судије и поротнике да одређени свједок има или нема кредибилитет. Не устручавају се да нападну и кредибилитет колеге адвоката ако сматрају да ће им то помоћи.³⁴⁴ Стога не изненађује да се правници у овом правном систему нарочито занимају за питања кредибилитета, те да у САД-у и другим земљама постоји богата литература на ову тему. Свједочење свједока је један од темеља суђења и у земљама Common law-a и у земљама континенталног права те је стога ово истраживање важно за све правнике и правнице без обзира на правни систем.

343 What is CREDIBILITY? definition of CREDIBILITY (Black's Law Dictionary) Black's Law Dictionary Free Online Legal Dictionary 2nd Ed.

344 Ubel, S. Credibility Lessening Tactics Utilized in the Courtroom by Male and Female Attorneys. Communication Law Review.

Убел, у свом прегледу средстава за доказивање кредибилитета која се користе и злоупотребавају на судовима, утврдила је три најзначајније димензије кредибилитета у систему Common law: стручност, поузданост (која се дефинише као недостатак интереса да се тврди нешто што није истинито) и добар углед.³⁴⁵ Други истраживачи су додали димензије друштвености, карактера, компетенције, сталожности и екстраверзије, које додатно наглашавају димензије поузданости и стручности.³⁴⁶ Иако правници теже непристрасности, многе од ових димензија у великој мјери су субјективне и подложне родним предрасудама, као и стереотипима заснованим на годинама, степену образовања, раси и религији.

Ови закључци о кредибилитету повлаче низ питања за будуће правнике. Да ли сваки свједок има кредибилитет док се не докаже супротно? Шта утиче на нечији кредибилитет? Да ли степен образовања, раса, етничка припадност или пол могу да утичу на нечији кредибилитет или смо ми подложни сопственим предрасудама? С друге стране, постоји и питање професионалног кредибилитета. Да ли судије и суткиње, тужиоце и тужитељке, правнике и правнице посматрамо као једнаке или нечије професионалне вјештине одређујемо на основу њиховог рода, расе или друштвеног поријекла? Да ли се ово исто питање примјењује и на судске вјештакиње и вјештаке? Да ли свједочење вјештакиње има исти ефекат кредибилитета као свједочење вјештака? Да ли је сматрамо вјеродостојнијом ако пружа доказе о темама које се стереотипно повезују са женама, као што је најбољи интерес дјетета, без обзира на њено стручно подручје? Кључно питање којим се бави ово предавање јесте да ли родне предрасуде и родни стереотипи могу да се користе у јачању или слабљењу кредибилитета и ако да, како.

7.2. Како родне предрасуде утичу на кредибилитет

Сумње у кредибилитет жена документоване су давно у правним документима у САД-у,³⁴⁷ али и у регији Југоисточне Европе. На примјер, Винодолски законик из 1288. године, један од најстаријих у регији,³⁴⁸ бави се питањем кредибилитета у члану 18 утврђујући да ће се вјеровати жени за коју се зна да је морална и која се предлаже за свједока само ако су испуњена сва три сљедећа критеријума:

- нема мушких свједока;
- спор је међу женама;
- предмет спора је “псовање, озљеђивање или пребијање”.

Јасно је да је кредибилитет жене под већом сумњом од кредибилитета мушкарца те да се жена прихвата као свједокиња само ако нема другог свједока. Норме Винодолског законика женско свједочење карактеришу као помоћно (ако нема других свједока), релативно (само у споровима међу женама), и довољно само у неким случајевима (може да се примјењује само на вербалне и физичке радње). Овај члан такође укључује субјективне претпоставке које се односе

³⁴⁵ Ibid.

³⁴⁶ Ibid.

³⁴⁷ Schafran, Lynn Hecht, 1995. Credibility in Courts: Why there is a Gender Gap, The Judges Journal, vol. 34 (winter 1995), pp.

³⁴⁸ Винодолски законик је најстарији правни документ на хрватском језику и најстарији закон Јужних Славена, написан 1288. године.

на карактеристике жена, на примјер да треба бити позната као морална.³⁴⁹

Можемо да се надамо да је ова пракса невјеровања или веће сумњичавости према женама него мушкарцима ствар давне прошлости. Међутим, докази показују нешто друго. Кредибилитет жена је и даље предмет детаљног испитивања, на њега утичу и дјелују очекивања у вези с тим како жене треба да се понашају, реагују и држе на суду. Та очекивања се формирају на основу родних предрасуда и стереотипа. Питања о сексуалном понашању жене, стилу мајчинства, каријерним изборима, изгледу и начину облачења саставни су дио искуства жртава, свједокиња и вјештакиња на суду. Lynn Hecht Schafran,³⁵⁰ америчка правна теоретичарка, бави се овим питањима и нуди објашњења о томе зашто кредибилитет жена и даље подривају родне предрасуде и стереотипи. Ауторка то објашњава кроз три аспекта кредибилитета: колективни кредибилитет, контекстуални кредибилитет и кредибилитет значаја.

Колективни кредибилитет: Значи припадност групи која има кредибилитет, а жене као група га немају. Кроз историју, жене су највећим дијелом законима сврставане у исту групу са дјецом и ментално обољелим особама, забрањивано им је да посједују имовину, склапају уговоре или да гласају. Закони о силовању били су шифровани израз неповјерења према женама. Иако су се закони промијенили, друштвене науке и правна истраживања показују да се жене и даље сматрају мање вјеродостојним од мушкараца. Комисија Америчке адвокатске коморе која се бави питањима жена у адвокатури примијетила је да “жене пријављују како их често третирају уз претпоставку да су некомпетентне, која може да се превазиђе само беспријекорним радним резултатима, док су мушки адвокати третирали уз претпоставку да су стручни и компетентни, која може да се превазиђе тек након бројних значајних грешака. Жене као мањина посвједочиле су да је чак и већа вјероватноћа да ће људи имати негативне претпоставке о њиховој стручности”.³⁵¹ Штавише, неке жене припадају неколицини група које немају колективни кредибилитет. У босанскохерцеговачком контексту, Ромкиње би биле примјер групе која се суочава са двоstrukим потешкоћама када је у питању колективни кредибилитет, и то на основу њихове етничке припадности и на основу рода.

Контекстуални кредибилитет: Други аспект кредибилитета је “контекстуални кредибилитет” под којим ауторка подразумијева кредибилитет који зависи од разумијевања контекста тврдње. Како можете да процијените нечији кредибилитет ако буквално не знате о чему говори – што је често случај када се ради о животним искуствима жена. Наш правосудни систем, као и читаво друштво, нису навикли слушати жене док говоре о свом животу. Особи је врло тешко да стекне кредибилитет у очима других док говори о области о којој људи познају мало чињеница и имају многа погрешна мишљења. Докази указују на то да се ипак сматра да свједоци имају више кредибилитета ако су прије њиховог свједочења изнесена мишљења вјештака о темама као што су сексуално узнемиравање.³⁵² Други облик кредибилитета је “контекстуални кредибилитет”, под којим Lynn Hecht Schafran подразумијева кредибилитет који зависи од разумијевања контекста тврдње. Да би се процијенио нечији кредибилитет, потребно је разумјети тему о којој

349 Zorijančić, G. 2011. Criminal Procedure Law by the Vinodol Statute. *Pravnik, Law & Society Review*. 2011, Vol. 45 Issue 90, pp. 135–152.

350 Lynn, Hecht Schafran, 1995. *Credibility in Courts: Why there is a Gender Gap*, *The Judges Journal*, vol. 34 (winter 1995), pp.

351 The American Bar Association Commission on Women in the Profession.

352 Lynn, Hecht Schafran, 1995. *Credibility in Courts: Why there is a Gender Gap*, *The Judges Journal*, vol. 34 (winter 1995), pp.

та особа говори. Често се дешава да се не чује глас жена у друштву. Кад жене на суду говоре о својим животним искуствима у области коју чланови правосудне заједнице слабо познају, понекад је тешко утврдити њихов кредибилитет. Међутим, докази показују да када свједочењу претходи брифинг вјештака о слабо познатој теми као што је сексуално узнемиравање, свједоцима се касније више вјерује.

Кређибилитет значаја: Дио кредибилитета је кад се неко посматра као особа која је значајна, неко ко је битан, ко треба да се схвати озбиљно.³⁵³ Да би се некога озбиљно схватило, потребно је да се озбиљно схвате и неправде и повреде које су нанесене тој особи.³⁵⁴ Умањивање неправде према женама жртвама силовања када им је починилац познат у контексту насиља у породици како би се избјегло да се “добар човјек” (отац или хранитељ породице) пошаље у затвор представља примјер кредибилитета значаја. Перцепција да је сексуални напад мање озбиљно дјело од крађе забиљежена у америчкој правној пракси представља примјер кредибилитета значаја. Поред тога, ефекат сексуалног насиља које почини жена против мушкарца још један је примјер у којем је жртви тешко утврдити кредибилитет значаја. Иако је закон вјероватно прекршен, жртва ће се суочити са потешкоћама да докаже озбиљност посљедица. Још један начин да се измјере релативни нивои кредибилитета значаја је да се погледају смјернице за изрицање пресуда за различите врсте кривичних дјела (или конкретније, различите врсте жртава у зависности од нивоа кредибилитета значаја). Једна студија проведена у САД-у показала је да су смјернице из 1994. године за изрицање пресуда за дјело пљачке биле строже него за сексуални напад. Поред тога, кредибилитет значаја може да буде тежак за оне који се не уклапају у стереотип о томе како би жртва одређеног кривичног дјела требало да изгледа. Како се мушкарци не уклапају у стереотипну слику жртве сексуалног насиља, мушкарац жртва дјела које је починила жена вјероватно би имао потешкоћа у потврђивању свог кредибилитета значаја, без обзира на озбиљност дјела.

Према Lynn Hecht Schafran, жене немају колективни кредибилитет, контекстуални кредибилитет, као ни кредибилитет значаја. Другим ријечима, као група се сматрају мање компетентним, стога и мање вјеродостојним од мушкараца. Када траже обештећење у судници у којој раде правници који немају разумијевање за њихов лични контекст нити за повреде које су им нанесене, резултат може да буде да се, иако је повреда доказана, казна за починиоца минимизира.³⁵⁵ Да би се то промијенило, ауторка тврди да су потребни интензивни напори у правној пракси те да треба да се промијене начини на које правници оцјењују кредибилитет и препознају сопствене предрасуде у тој оцјени.

353 Schafran, Lynn Hecht, 1995. Credibility in Courts: Why there is a Gender Gap, *The Judges Journal*, vol. 34 (winter 1995), pp.

354 Ibid.

355 Овај чланак је скраћена и уређена верзија чланка првобитно објављеног у часопису *The Judges' Journal*, 1995 (34:1).

10 минута дискусије са студенти(ца)ма

Литература из САД-а и држава са адверсарним правним системом пружа много доказа о томе како правници подривају кредибилитет свједока, жртава, вјештака на судовима или других правника који раде на одбрани или оптужби, а род је једна од карактеристика које се у том смислу користе. Каква је ситуација у БиХ? Да ли можете замислити да се то дешава у БиХ?

Препорука: након што студенти/це изнесу своја мишљења, могу да им се представе сљедећи налази истраживања из БиХ.

У бх. студији³⁵⁶ су правни стручњаци генерално одбацили идеју да род утиче на кредибилитет. Тврдили су да бројни фактори играју улогу, али да род није један од њих. Међутим, неки примјери нам показују супротно. Једна суткиња је, рецимо, дала сљедећи примјер који показује да је могуће да други правни стручњаци превиде родне предрасуде.

Све игра улогу, нарочито ако је свједок млада жена; ако она свједочи о кривичном дјелу [које се десило] ноћу, чујемо коментаре о томе шта је она радила у кафићу тако касно. Питају да ли често мијења момке. Адвокати покушавају да униште кредибилитет свједокиње на тај начин. Нека понашања су прихватљива за младиће, али за дјевојке нису. Из тог разлога, младе жене... избјегавају свједочење на суду. [Адвокати] коментирају како је обучена, док мушкарци нису изложени таквим коментарима.

Поред тога, у истој студији³⁵⁷ око 40% испитаника који су попунили упитник одговорило је да је емотивност свједока током свједочења битна за њихов кредибилитет. Иако није јасно да ли испитаници сматрају да је степен емотивности који жртва изрази позитиван или негативан фактор у одређивању њеног кредибилитета, превладавајући социо-културални ставови о прихватљивим емотивним реакцијама жена и мушкараца су јасно утврђени и утицајни. На примјер, према једном америчком истраживању,³⁵⁸ жене жртве силовања које током свједочења не изгледају растресено, уплакано и уплашено имају далеко мање шансе да ће се њиховом свједочењу повјеровати иако је ова врста понашања релативно честа међу преживјелим трауматских догађаја. Другим ријечима, ако се жртве понашају онако како се то од њих као мушкараца или жена очекује, сматрају се вјеродостојнијим. Односно, научни докази показују да преживјели реагују на трауматске догађаје на различите начине, без обзира на род.

356 Халиловић, М. и Nuhtanen, Н. 2014. Род и правосуђе: одабрани резултати и препоруке о импликацијама рода у правосуђу Босне и Херцеговине. АИ/DCAF

357 Schafran, Lynn Hecht, "Maiming the Soul: Judges, Sentencing and the Myth of the Nonviolent Rapist," *Fordham Urban Law Journal* 20, no. 3 (1993): 450–451; Lynn Hecht Schafran, "Writing and Reading about Rape: A Primer," *St. John's Law Review* 66, no. 4 (Winter/Fall 1993): 988.

358 Ibid.

7.3. Родне предрасуде и кредибилитет у пракси

а. Кредибилитет жртве

Оцјена кредибилитета жртве је од пресудног значаја за правни процес, а некада цијели предмет може од ње да зависи. Жене су у посебно неизвјесној позицији када износе доказе о насиљу у породици, сексуалном узнемиравању, силовању, силовању у браку и силовању у рату као злочину против човјечности. Често се та кривична дјела дешавају у приватности и нема свједока те се кредибилитету жртве даје пресудни значај у разматрању предмета. Правна литература и истраживања баве се предрасудама, стереотипима и очекивањима у тужбама које жене подносе или не подносе, а који посљедично утичу на исходе тих предмета.

б. Кредибилитет жртва насиља у породици

У предметима насиља у породици, жене које контактирају полицију често одлуче да не пријављују случај јер их је превише страх злостављача.³⁵⁹ Често више пута одустану од оптужби. Када та иста жена коначно одлучи да не одустаје вјероватно ће се сусрести са очекивањем да ће поново одустати или јој се можда неће вјеровати да се насиље уопште догодило.

Још један разлог због којег правници могу да не вјерују женама жртвама насиља у породици јесте неразумијевање мотива који су их понукали да укључе кривичноправни систем. Док се судије, тужиоци и адвокати фокусирају да утврде да ли да осуде осумњиченог, жртва можда покушава да ријешити неке практичне проблеме. Рецимо, покушава да постигне извршење плаћања издржавања дјетета или да врати своју имовину како би себе и особе које зависе од ње заштитила од насиља. Друге можда покушавају да добију помоћ за злостављача.

Жртве се често повлаче из поступка након што постигну своје прагматичне циљеве како би избјегле могући контакт са починиоцем или како би се поштедиле поновног проживљавања трауме.³⁶⁰ Ова се логика, међутим, често погрешно схвата. Неки то виде као знак да починилац више не представља пријетњу, или потврду да је претходну пријетњу жртва преувеличала.³⁶¹

Супротно кривичноправној парадигми, жртве ријетко траже јавну осуду или казну за своје злостављаче,³⁶² али да ли су њихове тужбе због тога мање истините и да ли због тога треба да им се мање вјерује? Да би се ово схватило те да би се на одговарајући начин оцијенио кредибилитет жртве, упркос њиховом невољном понашању, правници морају да схвате дубинску динамику и сложеност насиља у породици јер иначе може да се деси да се те жене не разумију те да се њихови поступци погрешно тумаче.

359 Erez, Edna, and Joanne Belknap. (1998). "Battered Women and the Criminal Justice System: The Service Providers' Perceptions". *The European Journal on Criminal Policy and Research*, 6(1): 37–57.

360 Erez, Edna, 2002. "Domestic Violence and the Criminal Justice System: An Overview" *Online Journal of Issues in Nursing*. Vol. 7 No. 1, Manuscript 3.

361 Ibid.

362 Ibid.

Оправдано, тужиоци сматрају или очекују да ће се жртве повући или да ће порећи своје наводе те је то често разлог због којег оклијевају процесирати такве предмете. Такви примјери су забиљежени и у студији о жртвама насиља у породици у Босни и Херцеговини.³⁶³ Постоји и вјеровање да жртве које су порекле своје наводе или које нису “сарађивале” губе своје право на предности правног система.³⁶⁴ Ова стајалишта се заснивају на претпоставци да је кооперативна жртва кључна за циљ кривичног прогона, који је опет заснован на претпоставци да је сврха прогона осуда.

Други начин на који се подрива кредибилитет жртава насиља у породици је кроз аргументе адвоката који бране злостављаче тако што доводе у питање ментално здравље жртве. Могу, на примјер, да тврде како је жртва примарни агресор, односно да је злостављач дјеловао у самоодбрани од њене агресије.³⁶⁵ Они често истичу потпуни контраст између изгледа њиховог савршено прибраног клијента и жртве која не изгледа тако вјеродостојно, а која је у ствари преживјела године принудне контроле. У овим ситуацијама олако се негирају или минимизирају искуства малтретирања која су жртве преживјеле, чиме адвокати желе рећи како оне не спадају у оне ријетке “истинске” или “стварне” жртве насиља у породици.³⁶⁶

Образован аудиторјум ће знати да је већа вјероватноћа да ће особе које пате од менталних болести бити одабране као мета за разне врсте злостављања јер се сматра да те особе имају мањи кредибилитет, чиме их се минимизира као жртве, а то починиоци знају. Поред тога, жртве често дуго времена живе са насиљем, што значи да вјероватно показују класичне знакове трауме, као што су збуњеност, испади или необично и непредвидиво понашање које може, ако се правилно не процијени, да им иде на штету у судници. Стога је важно да се правни стручњаци едукују о теми насиља у породици – или, ако то не може, да вјештак или вјештакиња свједочи како би објаснила ефекте трауме на жртву.

в. Кредибилитет и жртве силовања

У једној британској студији, учесници су рекли да сматрају да је жртва крива ако је била провокативно обучена или ако је отишла кући са силоватељем.³⁶⁷ Таква поимања су јако укоријењена у друштву, а дугорочни ефекат који имају по јавно мнијење још више отежава жртвама приступ правди коју заслужују.³⁶⁸ Поротници и судије у предметима силовања често своје одлуке доносе на основу унапријед креираних идеја и имплицитних и експлицитних предрасуда о томе шта је стварно силовање, а полицајци и тужиоци често одлуче да не наставе са поступком јер су свјесни невјероватних потешкоћа у убјеђивању пороте у кривицу силоватеља.³⁶⁹

363 Халиловић, М. (2015). Преживјеле говоре: Осврт на одговоре кривичноправног система на насиље у породици у Босни и Херцеговини. DCAF/Атлантска иницијатива.

364 Ibid.

365 Ibid.

366 Ibid.

367 http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/8515592.stm. Приступљено 10.8.2016.

368 <http://thinkprogress.org/health/2014/04/15/3426679/study-assumption-sexual-violence-normal/> Приступљено 10.8.2016.

369 <http://thinkprogress.org/health/2013/12/10/3040811/rape-kit-backlog-joyful-heart/> Приступљено 10.8.2016.

Родне предрасуде према жртвама силовања у многим земљама, укључујући и западним, јачају се отвореним окривљавањем жена. Неке од најчешћих фраза које могу да се чују у разговору о силовању су “била је провокативно обучена”, и “била је на лошем гласу”. Не само да обје реченице силовање претварају у нешто сексуално, већ кривицу отворено приписују жени жртви и њеној сексуалности.³⁷⁰

Надаље, емоције жена жртава силовања некад се узимају као фактор који не иде у корист њиховом кредибилитету. Документовано је у више наврата да је значајно мања вјероватноћа да ће суд вјеровати женама жртвама силовања које нису избезумљене, уплакане и уплашене док свједоче, иако су психолози одавно утврдили како не реагују сви преживјели на трауму на овај начин.³⁷¹ Међутим, ако је она веома узнемирена или много плаче, одбациће је као хистеричну, а судија ће можда и прекинути суђење ако она не престане да плаче. Жену која изрази бијес вјероватно ће исто тако одбацити, јер се у нашој култури на бијесне жене неблагонаклоно гледа.³⁷²

С друге стране, мушкарци могу да доживе да их се кажњава, постићује или оптужује да имају прикривене мотиве ако плачу, ако су узнемирени или не наступају довољно маскулино. Ово показује да улоге и стереотипи засновани на роду, а који се односе на одговарајуће емотивне реакције, могу да утичу на перцепције о кредибилитету свједока.³⁷³

Поред тога, а у вези са елементима кредибилитета значаја (односно неспособности правника да искуства жена схвате озбиљно), минимизирање штете по жене је фактор који утиче на казне у предметима силовања, посебно када се ради о предмету у којем је починилац позната особа. Осамдесет посто силовања почине особе које су жртве познавале, а често ти силоватељи нису кажњавани, иако је велика шанса да су рецидивисти. У многим случајевима, то може да узрокује да жртве доживљавају већу друштвену и самоосуду што нису избјегле силовање, а њихова способност да вјерују људима у било којем контексту – па и у кривичноправном систему – бива уништена.³⁷⁴

Питања кредибилитета су се кроз историју идентификовала у начину на који се посматрају припаднице видљивих мањина. На примјер, судије и поротници у САД-у познати су по банализовању насиља над женама које нису бјелкиње, зато што сматрају да оне долазе из “природно” насилних заједница. Ситуација је слична и у случајевима силовања. Траума коју доживе жене које нису бјелкиње обезвјеђује се зато што се оне стереотипно посматрају као промискуитетне жене које присилни секс не може толико да повриједи.³⁷⁵ Иако је дискриминација

370 http://www.huffingtonpost.com/hayley-rose-horzepa/male-rape_b_913643.html Приступљено 10.8.2016.

371 Lynn Hecht Schafran, “Maiming the Soul: Judges, Sentencing and the Myth of the Nonviolent Rapist,” *Fordham Urban Law Journal* 20, no. 3 (1993): 450–451; Lynn Hecht Schafran, “Writing and Reading about Rape: A Primer,” *St. John’s Law Review* 66, no. 4 (Winter/Fall 1993): 988; Видјети такође: David Lisak, “The Neurobiology of Trauma,” in *Unpublished Paper* (University of Massachusetts, Boston, 2002). Дијелови овог чланка појављују се на ДВД-у: “Understanding Sexual Violence: Prosecuting Adult Rape and Sexual Assault Cases”, National Judicial Education Program, 2000. Лекција у форми филма на исту тему такође је доступна онлајн: David Lisak, Arkansas Coalition against Sexual Assault, “The Neurobiology of Trauma,” *YouTube* video 34:31, February 5, 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=pyomVt2Z7nc/>. Приступљено 11.8.2016.

372 Frazee, D. Noel, A.M. and Brenneke, A. *Violence Against Women*. (Deerfield, IL: Clark Boardman Collaghan, 1997).

373 Халиловић, Мајда и Heather Huhtanen. *Род и правосуђе: Импликације рода у правосуђу БиХ*, Сарајево: AI/DCAF, 2014, стр. 86.

374 Lynn Hecht Schafran, “Credibility in the Courts; Why is There a Gender Gap?” http://www.americanbar.org/content/newsletter/publications/gp_solo_magazine_home/gp_solo_magazine_index/schafran.html Приступљено 11.8.2016.

375 Frazee, D. Noel, A.M. and Brenneke, A. *Violence Against Women*. (Deerfield, IL: Clark Boardman Collaghan, 1997), p. 1-6.

црнкиња и Латинамериканки у САД-у релативно добро позната у свијету, слични стереотипи постоје у свим земљама, иако се можда примјењују на другачије мањинске групе.

У оцјени кредибилитета жртава ратног силовања у Босни и Херцеговини утврђени су одређени родни стереотипи и погрешна схватања. У једном предмету, судије у савјету су сматрале да је свједочење жртве вјеродостојно због аутентичног, садржајног и досљедног исказа, што је обично пракса. Међутим, судије су даље навеле да је кредибилитет жртве ојачан чињеницом да она није тражила компензацију за злочин који је почињен против ње. Овај став је проблематичан јер имплицира мањи кредибилитет жртава које траже компензацију за силовање, иако је то њихово право у складу са босанскохерцеговачким и међународним правним лијековима.³⁷⁶

У једном другом предмету ратног силовања пред Судом БиХ, утврђено је да жртва нема кредибилитет и оптужбе су одбачене. Разлози су били бројни, а за неке може да се каже да су били мотивисани родним предрасудама или су због њих погрешно протумачени. Прво, жртва је крила трудноћу када је пребачена на слободну територију и није споменула да је прије рата била у вези са оптуженим. Друга ствар о којој се расправљало је зашто није прекинула трудноћу када је стигла на слободну територију. Ово су сложена питања и могу да се тумаче на више начина. Неки од аргумената судија у овом предмету могу да се ставе у контекст кредибилитета значаја или неразумијевања трауме и стигме која се везује за силовање. Судије нису узеле у обзир стид који је жртва вјероватно осјећала јер је имала аферу са ожењеним мушкарцем који је припадао другој етничкој групи. Трећа ствар која није адекватно размотрена је трудноћа, као и питање зашто би жртве ратног силовања могле да имају мотив да сакривају трудноћу. Фактори попут стигме, негирања и укупних потешкоћа рата нису овдје разматрани.³⁷⁷

Још једно погрешно поимање силовања односи се на идентитет жртве. Стандардна жртва силовања је жена, док се мушкарци готово искључиво узимају као починиоци. Иако је истина да жене чине 90% жртава силовања, и даље постоји 10% мушкараца који су жртве силовања.³⁷⁸ Мушкарци жртве силовања се суочавају са бројним родним предрасудама које се односе на стереотипе о инхерентној снази и моћи мушкараца, а с друге стране имамо наводну слабост жена те чврсто поимање улога у случају силовања.³⁷⁹ Према процјенама студија, 90% жртава силовања су жене, а преосталих 10% мушких жртава суочава се са бројним проблемима у вези са родним предрасудама.³⁸⁰ На судовима се често сматра незамисливим да жена почини силовање, и то због стереотипа који диктирају да су мушкарци по природи снажни и моћни, док су жене наводно слабије.³⁸¹ И случајеви када мушкарац силује другог мушкарца су несхваћени, опет због погрешног повезивања са сексуалном привлачношћу. Често је на мушкарцима да докажу да нису хомосексуални (што је небитно за кривично дјело које је усмјерено на моћ и контролу, а не на сексуалну привлачност), да нису “сами то тражили” и да не покушавају да пронађу изговор за хомосексуално понашање којег се сада стиде.³⁸²

376 Суд БиХ. Предмет S1 1 Ко04648 11 Kri (X-KR-05/111) 9.11.2011. године

377 Суд БиХ. Предмет X-KRŽ-05/217

378 <https://rainn.org/get-information/statistics/sexual-assault-victims>. Приступљено 11.8.2016.

379 http://www.huffingtonpost.com/hayley-rose-horzepa/male-rape_b_913643.html. Приступљено 12.8.2016.

380 Rape, Abuse & Incest National Network, “Victims of Sexual Violence: Statistics”, <https://rainn.org/get-information/statistics/sexual-assault-victims>. Приступљено 12.8.2016.

381 Horzepa, Haley Rose, “Does Gender Bias and Victim Blaming Put Both Sexes at Risk for Sexual Assault,” *Huffington Post*, 02/10/2011, доступно на: http://www.huffingtonpost.com/hayley-rose-horzepa/male-rape_b_913643.html. Приступљено 12.8.2016.

382 Callum Watson, *Preventing and Responding to Sexual and Domestic Violence against Men: a Guidance Note for Security Sector Institutions* (Geneva: DCAF, 2014), p. 27.

Ови стереотипи и њихови ефекти по јавно мишљење опасни су за оба пола. Иако ће овакви ставови вјероватно утицати на већи број жена, мушкарци жртве силовања су најмање спремни да пријаве ово дјело, зато што је оно табу.³⁸³ Превладавајућа пракса окривљавања жртве и страх од јавне срамоте и даље ућуткују жртве силовања без обзира на њихов род.

г. Кредибилитет вјештака

Видео: Инспирисање будућности – поново цртамо баланс

<https://www.youtube.com/watch?v=qv8VZVP5csA>

Видео је на енглеском језику, али лако може да се прати након што се прочита објашњење: Дјеца у једној основној школи у Великој Британији добила су задатак да нацртају три цртежа (и дају имена особама које су нацртали):

1. ватрогасац
2. хирург
3. војни пилот

А након тога су се упознали са стварним особама које обављају послове ватрогасца, хирурга и војног пилота.

Након видеа: На крају видеа стоји да је на 61 цртежу био нацртан мушкарац, а на 5 жена. (Ови појмови су родно неутрални на енглеском језику.) Видео поентира да се наши родни стереотипи фиксирају када имамо 5 до 7 година. Питања за дискусију:

- Да ли мислите да би се исто десило и у БиХ? (Пошто је наш језик ородњен, питања би требало да се преформулишу: "Нацртај особу чији је посао да гаси ватру".)
- Да ли бисте се осјећали угодно у авиону којим управља жена, да вам операцију на мозгу води жена и када би се цијели ватрогасни тим који треба да вам угаси пожар у кући састојао од жена?
- Чак и када бисте се осјећали угодно у овим ситуацијама, да ли би постојао ризик када бисте ви као особа која ради у правосуђу одабрали вјештакињу у предмету који се односи на подметање пожара, операцију мозга или аеронаутику?

У истраживању спроведеном у БиХ,³⁸⁴ постављено је питање о утицају рода на оцјену кредибилитета вјештака и изнесено је неколико супротних мишљења током интервјуа. На примјер, једна суткиња је изнијела мишљење да бранилац и тужилаштво чешће бирају вјештаке него вјештакиње, нарочито економске струке. Ово мишљење је потврдило неколико интервјуисаних особа које су навеле да постоји доминантни стереотип да жене нису добре у економији или математици, те стога не могу да понуде вјеродостојна и чврста стручна мишљења на ове теме. Према изјави једног судије, сваки тужилац је одговоран за одабир својих вјештака, а они најчешће бирају мушкарце.

³⁸³ http://www.huffingtonpost.com/hayley-rose-horzepa/male-rape_b_913643.html Приступљено 12.8.2016.

³⁸⁴ Халиловић и Nuhtanen, 2014.

Насупрот томе, друга суткиња наводи:

*Постоји списак, и вјештаци се бирају са тог списка. Није важно да ли је у питању мушко или женско, они траже некога ко је релативно близу, како би смањили трошкове [превоза]. Знам примјер једне жене која је вјештакиња грађевинске струке и коју сви зову, зато што је добра.*³⁸⁵

Чини се разумним сматрати обје наведене приче тачнима – одбрана или тужилаштво бирају вјештаке са списка на основу своје процјене о томе ко ће најефикасније подржати њихове аргументе. С једне стране, можемо да замислимо да родне предрасуде играју улогу при бирању особе са листе вјештака и вјештакиња која има највећи кредибилитет, те да ће се у већини случајева бирати мушкарци. То може да буде резултат несвјесних предрасуда тужиоца или адвоката одбране. Односно, ако знају да ће судије одлучивати на основу предрасуда, избор вјештака може се чинити и логичним.³⁸⁶ С друге стране, можда је мушкараца више у професијама које су тражене на судовима те је стога родна неједнакост на тржишту рада одређени фактор. Утврђивање степена родне неравнотеже међу вјештацима у БиХ и разлога који до ње доводе је друга област коју вриједи даље истраживати.³⁸⁷

Иако истраживања из БиХ не нуде довољно доказа у односу на кредибилитет вјештака, међународна истраживања су доста темељитија у овом смислу. Истраживања показују не само то да се мушкарци чешће појављују у улози вјештака, него и то да је знатно већа вјероватноћа да ће се појавити као самостални вјештаци, док су жене чешће дио тима вјештака.³⁸⁸ Међутим, постоје подручја гдје се жене сматрају вјеродостојнијим. На примјер, у једној студији, лажним поротницима је пуштен аудио снимак симулираног саслушања о додјели старатељства над дјететом да оцијене ефекте рода вјештака. Свједочење се односило на мишљење вјештака о родитељима у спору око старања над дјететом. Уочили су тренд према којем се вјештакиње сматрају већим експерткињама од мушкараца. Врста предмета о којем се одлучује може да утиче на тренд којим се фаворизују жене – предмети који се воде на породичном суду и баве се породичним питањима спадају у женску сферу. Ово показује да се сматра да су жене боље у оцјени потреба дјете него мушкарци.³⁸⁹

385 Спискови судских вјештака за ФБиХ и РС јавно су доступни. Прегледом наведених спискова генерално је установљена јасна родна неравнотежа у корист мушкараца. У медицини је тај несразмјер нарочито истакнут; само 15% од 137 вјештака на списку су жене. У оквиру неколико истраживања и иницијатива за реформу здравства забиљежен је знатно већи број жена у области медицине него што су заступљене на списку судских вјештака, у проценту већем од 50%, нарочито у одређеним специјалистичким областима. Види, на примјер: "From Family Medicine to Community Nursing: A Project in Bosnia-Herzegovina and its Potential for NCD Control and Prevention", *Bulletin of Medicus Mundi Switzerland*, no. 128 (June 2013).

386 Walters, "Gender and the Role of Expert Witnesses in the Federal Courts," 638.

387 Халиловић и Huhtanen, 2014.

388 Walters, "Gender and the Role of Expert Witnesses in the Federal Courts," 638.

389 Swenson, R. A., Nash, D. L., & Ross, D. C. (1984). Source credibility and perceived expertness of testimony in a simulated child-custody case. *Professional Psychology: Research and Practice*. (15) 889–898.

У једној другој студији, Larson и Brodsky³⁹⁰ су лажним поротницима пустили видео снимак сажетка суђења за убиство и исјечак унакрсног испитивања форензичког вјештака за ментално здравље. Утврдили су у студији да се мушкарци виде као пријатнији, увјерљивији, поузданији, увјеренији и вјеродостојнији од вјештакиња.³⁹¹ Поред тога, Neal и сар.³⁹² су утврдили да је, при оцјени кредибилитета на судовима, пријатност фактор који је важан за жене, те да није толико важно да ли су мушки вјештаци пријатни или не. Другим ријечима, жене могу да прођу као вјештакиње уколико их се перципира и као пријатне и као компетентне. Даљња испитивања потврдила су хипотезу аутора да су вјештакиње у ситуацији ”квака 22”. С једне стране, бавећи се стереотипно мушким занимањем, оне морају да докажу да су једнако стручне као и мушке колеге. С друге стране, успјеле би само ако би поштовале друштвену норму према којој жене треба да буду допадљиве.³⁹³

д. Кредибилитет адвоката и адвокатица, судија и суткиња те тужилаца и тужитељки

Иако се пристојност традиционално цијени у тој професији, Убел и остали имају много примјера када је она поткопавана разним видовима родних предрасуда.³⁹⁴ Адвокатице, суткиње и тужитељке се нарочито суочавају са потешкоћама јер се њихов кредибилитет настоји оспорити путем три основне методе: отворено застрашивање, игнорисање и наизглед нешкодљиви коментари који одвраћају пажњу од њихове стручности и знања. Иако су оваква понашања прво примијећена у адверсарним системима као што је амерички, новија истраживања показују да је и у БиХ присутно понашање које се поклапа са три наведене методе.

Кад говоримо о отвореном застрашивању, забиљежено је да су правне професије подложне прљавом и омаловажавајућем рјечнику у контексту рода и изјавама да жене не припадају у правну домену.³⁹⁵ Судијама се обраћа са *часни судија*, а заступницима у поступку са *адвокат одбране* и *тужилац*. Насупрот томе, испитаници и испитанице навели су да су чули појмове као ”млада дама” или ”младић” или чак ”дјевојка” како би се стручни сарадници суда дискредитовали у судници. Чак су забиљежени случајеви да се судија окренуо колегиници суткињи и рекао: ”Шта си хтјела рећи, љепотице?”, док је други судија отворено признао у судници да има проблем да ради са тужитељком *зато што има сексуалне фантазије о њој*.³⁹⁶

390 Larson, B. A. & Brodsky, S. L. (2010). When cross-examination offends: How men and women assess intrusive questioning of male and female expert witnesses. *Journal of Applied Social Psychology*, 40, 811–30; doi: 10.1111/j.1559-1816.2010.00599.

391 Ibid.

392 Neal, T. M. S., Guadagno, R. E., Eno, C. A., & Brodsky, S. L. (2012). Warmth and competence on the witness stand: Implications for credibility of male and female expert witnesses. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 40, 488–497.

393 Neal, T.M.S. “Women as Expert Witnesses: A Review of the Literature”, *Behavioral Sciences and the Law*, vol. 32, no. 2, 164-179.

394 Ubel, S. Credibility Lessening Tactics Utilized in the Courtroom by Male and Female Attorneys. *Communication Law Review*

395 Ubel, S. Credibility Lessening Tactics Utilized in the Courtroom by Male and Female Attorneys. *Communication Law Review*

396 Ibid.

Понижавајући коментари попут ових и кориштење појмова као што су “драга” и “душо”, што је доживјело двије трећине адвокатица у САД-у,³⁹⁷ имају сврху да створе непријатељско радно окружење за жене које се баве правном професијом (истовремено стварајући нелагоду и код многих њихових мушких колега). Осим тога, оваквим понашањем се поткопава правни поступак, јер се судије подстичу да своје процјене кредибилитета правних стручњака на суду доносе не на основу њиховог начина излагања аргументације, него на основу сопствених ставова према одређеним групама жена и мушкараца.

Још једна документована метода застрашивања подразумијева да они који се не уклапају у стереотип о “типичном” носиоцу правосудне функције (као што су жене и млађе особље) подлијежу интензивнијој контроли приликом примјене процесних и других правила. Такву контролу често прате и коментари да је женама тешко разумјети дату “мушку” тему (поткопавајући тако контекстуални кредибилитет) или да женину просудбу замагљују њене емоције.³⁹⁸ Овим се опет поткопава прописани поступак и ствара самоиспуњавајуће пророчанство да је женама и нестереотипним мушкарцима тешко да успију у правној професији. Они у ствари нису мање талентовани, него не добијају равноправно окружење за рад.

Други изазов за жене које се баве правном професијом је у томе што их прекидају и игноришу. На симпозијуму под називом “Судија је жена”, одржаном у Бриселу у новембру 2013. године, неколико европских судија је описало како мушкарци који се баве правном професијом често потврђују изјаве својих колега фразама попут “...као што је колега исправно примијетио..”, истовремено игноришући изјаве колегиница.³⁹⁹

У сличном примјеру из политичке сфере, жене из Обамина администрације су се бориле да се њихов глас чује у традиционално мушкој области, све док нису усвојиле стратегију под називом “амплификација”. Када би нека запосленица изнијела мишљење, друга жена би га поновила, наводећи име оне која је то прва рекла, како га мушкарци не би игнорисали или преузели заслуге за дато мишљење. Током Обаминог предсједавања, доприноси жена су се почели равноправније цијенити, а међу вишепозиционираним особљем Бијеле куће постигнут је родни паритет.⁴⁰⁰ Да се вратимо на правни контекст: чак и када жене добију прилику да говоре, судијин говор тијела или невербална комуникација – која се наравно не може увести у записник – могу да подривају кредибилитет оне која говори:

397 Ubel, S. Credibility Lessening Tactics Utilized in the Courtroom by Male and Female Attorneys. *Communication Law Review*

398 Цитирано према: Ubel.

399 Халиловић, Мајда и Heather Huhtanen. *Род и правосуђе: Импликације рода у правосуђу БиХ*, Сарајево: AI/DCAF, 2014, стр. 88.

400 Juliet Eilperin, “White House women want to be in the room where it happens”, *The Washington Post*, 13 September 2016. <https://www.washingtonpost.com/news/powerpost/wp/2016/09/13/white-house-women-are-now-in-the-room-where-it-happens>

Ако порота осјети незаинтересованост судије када нека жена говори, а није упозорена да је такво понашање родно пристрано, адвокатица и њен клијент губе право на непристраност. Осим тога, у транскриптима се не биљежи језик тијела судије, те стога таква пристраност није евидентна у жалбеном поступку.⁴⁰¹

Ако се једна страна игнорише током суђења због свог пола, јасно је да је судски поступак компромитован.

Трећа метода која може да поткопа кредибилитет правних стручњака на основу њиховог рода повезана је са ненамјерним коментарима – у које могу да спадају чак и комплименти. Особе које се не уклапају у стереотипно повезивање родних улога са њиховом професијом често добијају коментаре – и комплименте и критике – о свом изгледу. Кад се ради о женама, уобичајени су коментари о њиховој одјећи, физичком изгледу или фризури, док мушкарци понекад добијају коментаре ако други сматрају да су “попут дјечака”, недовољно мужевни или претили.⁴⁰² Студије и анкета међу носиоцима правосудних функција у БиХ показују да је једно од пет испитаника и испитаница некада чуло шале на рачун физичког изгледа.⁴⁰³ Један тужилац је у разговору навео да га често задиркују јер је дебео.⁴⁰⁴ Чак и када су ти коментари замишљени као позитивни, они скрећу пажњу на чињеницу да је та особа на неки начин атипична, што доводи до тога да се процјене њеног кредибилитета заснивају на изгледу, а не на квалитету њеног рада.

401 Jennifer A. Levine, “Preventing Gender Bias in the Courts: A Question of Judicial Ethics,” *Georgetown Journal of Legal Ethics* 1 (1987): 783–786.

402 Ubel, S. Credibility Lessening Tactics Utilized in the Courtroom by Male and Female Attorneys. *Communication Law Review*

403 Халиловић, Мајда и Heather Huhtanen. *Род и правосуђе: Импликације рода у правосуђу БиХ*, Сарајево: AI/DCAF, 2014, стр. 44.

404 Халиловић, Мајда и Heather Huhtanen. *Род и правосуђе: Импликације рода у правосуђу БиХ*, Сарајево: AI/DCAF, 2014, стр. 47.

7.4. Активност: испитивање предмета силовања⁴⁰⁵

Народ против Iniguez (1994), Врховни суд Округа Сан Диего⁴⁰⁶

На дан 15. јуна 1990., уочи свог вјенчања, око 20:30, 22-годишња Мерси П. је стигла у дом Сандре С., блиске породичне пријатељице коју је Мерси познавала најмање 12 година и сматрала је својом тетком.

Сандра је сашила Мерсину вјенчаницу и требало је да на вјенчању наредног дана замијени Мерсину мајку која није била у могућности да присуствује. Мерси је планирала да проведе ноћ у њеној кући. Мерси је то вече први пут упознала оптуженог, Сандриног вјереника. Оптужени је требало да замијени Мерсиног оца на вјенчању. Кад је стигла, Мерси је примијетила да је оптужени мало “припит”. Попио је неколико пива и пола литра Southern Comfort-а [снажно алкохолно пиће] прије доласка код Сандре. Мерси, Сандра и оптужени су прославили Мерсино предстојеће вјенчање уз вечеру и вино. Током вечери, није било никаквог флерта нити коментара сексуалне природе између оптуженог и Мерси.

Око 23:30, Мерси је отишла да легне у дневну собу. Спавала је на својој врећи за спавање. Носила је гаћице, сукњу и кошуљу. Око поноћи је заспала. Мерси је пробудило кретање иза ње између 1:00 и 2:00 сата ујутро. Лежала је на трбуху и видјела је како јој оптужени (који је био го) прилази отпозади. Не рекавши ни ријеч, оптужени јој је скинуо гаћице, помазио јој стражњицу и ставио пенис у њу. Мерси је имала 48 килограма. Оптужени је био тежак око 95 килограма. Мерси је “била уплашена, па сам само лежала”. “Због страха се нисте покушали одупријети или побјећи или нешто слично?” “Тако је”. Мерси је објаснила да “у почетку није знала о чему се ради, и само је хтјела да настави са плановима за вјенчање наредног дана”. Након мање од минуте, оптужени је свршио, сишао с ње и вратио се у спаваћу собу. Мерси није пристала ни на какав сексуални контакт.

Полицајац Фрагосо који је разговарао са Мерси неколико дана након напада свједочио је како му је она рекла да се није опирала сексуалном нападу оптуженог зато што: “Рекла је како је знала да је мушкарац пио. Тада га је први пут срела, био јој је потпуни странац. Кад је схватила шта се дешава, рекла је да се успаничила и заледила. Плашила се ако нешто каже или уради, да би он могао насилно реаговати. Одлучила је да мирно лежи и сачека да заврши, а потом да што брже оде из те куће код вјереника и исприча му шта се десило”.

Мерси је одмах телефонирала свом вјеренику Гарију и оставила му поруку. Онда је назвала најбољу пријатељицу Пам која је свједочила да је Мерси била толико узнемирена да ју је једва разумјела. Мерси је замолила Пам да дође по њу, зграбила је ташну и ципеле и истрчала из стана. Мерси се крила у грмљу изван куће око пола сата чекајући Пам, јер је била уплашена да ће је оптужени потражити.

405 Ово је стварни предмет из САД-а, а објашњење је дала Lynn Hecht Schafran, Barriers to Credibility: Understanding and Countering Rape Myths. Schafran, Lynn Hecht, Violence Against Women: Why Empirical Data Must Inform Practice, from VIOLENCE AGAINST WOMEN: LAW AND PRACTICE (David Frazee, et al, eds.) (1998) and Lynn Hecht Schafran, Writing and Reading About Rape: A Primer, 66 ST. JOHN 'S LAW REVIEW 979 (1993)

406 People v. Iniguez (1994). JUSTIA US Law. Доступно на: <http://law.justia.com/cases/california/supreme-court/4th/7/847.html>. Посећено 21.12.2016.

Пам је стигла за 30-ак минута и одвезла Мерси својој кући. Мерси је сјела на Памин кухињски под, наслоњена на зид и питала Пам: “Изгледам ли као да ми на челу пише ’силовање’?” Мерси је хтјела да се истушира јер се осјећала прљаво, али ју је Пам одговорила од тога. Пам је назвала Гарија, који је позвао полицију.

Гари и његов кум су одвезли Мерси у болницу, гдје је прегледана како би се пронашли трагови силовања. Патрисија Аико Лосон, вјештакиња за крвне групе и серологију свједочила је да је у Мерсиној вагини и на гаћицама између ногу било много сперме. Вагинални брис је показао да су многи спермији били читави, што показује да је до сношаја дошло само неколико сати прије прегледа. Крвна група АБО тип Б, која одговара крвној групи оптуженог, али не одговара Гаријевој или Мерсиној, пронађена је у унутрашњем и вањском вагиналном брису и на гаћицама.

Мерси и Гари су се вјенчали сљедећег дана. Гари је узео вјенчаницу од Сандре док је Мерси чекала у ауто. Ни Сандра ни оптужени нису присуствовали вјенчању. Оптужени је истог дана ухапшен. Кад га је полицајац питао да ли је имао сношај са Мерси, оптужени је одговорио: “Претпостављам да јесам, да”.

Др. Чарлс Нелсон, психолог, свједочио је као вјештак о “синдрому трауме силовања”. Он је изјавио да жртве на различите начине реагују на трауму силовања. Неке покушавају побјећи, а неке парализује страх. Ово друго је назвао “залеђени ужас”.

Оптужени је на суђењу признао да она није пристала на сексуални однос. Свједочио је да је помиловао Мерси без њеног пристанка, свукао јој гаћице, обавио сношај и ејакулирао. Међутим, бранилац је тврдио да није постојао елемент силе или страха. “Дакле, ако је било шта урадио, ту није било никакве силе, нити страха... То је ситуација у којој му је изгледало да се може извући, и гдје му је способност просуђивања заказала... Он наставља, вјероватно не размишљајући много, али ту свакако ништа не указује да му је уопште пало на памет да користи њен страх. Он је у пијаном стању искористио ситуацију у којој је изгледало да је неко изван себе од алкохола...”

Пороти је указано на разне дефиниције силовања и сексуалног злостављања које су садржане у Калифорнијском закону. Силовање је кривично дјело са запријеђеном казном затвора до три, шест или осам година.⁴⁰⁷ Сексуално злостављање може да буде кривично или прекршајно дјело, у зависности од тежине.⁴⁰⁸ Да би некога осудила за силовање, порота мора да се увјери да је до сношаја “дошло против воље неке особе, употребом силе, насиља, присиле, пријетњи или страха од nanoшења тренутних и незаконитих тјелесних повреда тој или другој особи”.⁴⁰⁹ Суд је појаснио да страх “означава осјећај узбуне или немира узрокован ишчекивањем опасности, боли, катастрофе и слично”.⁴¹⁰ Додао је да “вербалне пријетње нису кључне за утврђивање страха од незаконитог повређивања; пријетње могу да се подразумевају у датим околностима или на основу нападачевог понашања”.⁴¹¹ С друге стране, сексуално злостављање подразумева само да је жртва противзаконито савладана.⁴¹²

Порота је оптуженог прогласила кривим за силовање. Осуђен је на затворску казну у трајању од шест година.

Жалбени суд је укинуо пресуду, закључивши да не постоји довољно доказа да је до сношаја дошло употребом силе или страха од непосредног и незаконитог тјелесног повређивања. Што се тиче страха, суд је навео: “Иако је оптужени несумњиво много крупнији од ситне жртве, није учинио ништа што би указивало да је намјеравао да је повриједи. Није било простог, нити сексуално сугестивног разговора. Није било ничег насилног или пријетећег. Жртва је спавала у теткиној кући, и вриштање би вјероватно пробудило тетку и прекинуло сношај. Иако је нападач за жртву био странац, она није знала ништа о њему што би упућивало да је насилан. Инцидент сношаја је непоновљиво неуобичајен због лакоће извршења, непостојања никакве борбе, никаквих повреда ни модрица, нити других трагова, који је према жртвином свједочењу трајао ‘можда минуто’”. Суд је преиначио пресуду, а дјело силовања је преиначио у... дјело сексуалног злостављања... те је предмет вратио на поновно суђење.

Питања за расправу

1. Од пороте је затражено да процијени да ли је оптужени имао сношај са Мерси без њеног пристанка, кориштењем њеног страха од непосредног и незаконитог тјелесног повређивања.
 - a. Какве је аргументе изнијела одбрана? По ком основу тврде како нема довољно доказа да је оптужени намјеравао повриједити жртву?

407 California Penal Code Section 261, subdivision 2; and Section 264.

408 Shouse California Law Group, “Sexual Battery & Sexual Assault (California Penal Code 243.4 PC)”, http://www.shouselaw.com/sexual_battery.html. (Ovaj zakon je kasnije revidiran.)

409 California Penal Code Section 261, subdivision 2; Schafran, Lynn Hecht, Violence Against Women: Why Empirical Data Must Inform Practice, from VIOLENCE AGAINST WOMEN : LAW AND PRACTICE (David Frazee, et al, eds.) (1998), p. 1-14.

410 People v. Iniguez (1994). JUSTIA US Law. Доступно на: <http://law.justia.com/cases/california/supreme-court/4th/7/847.html>. Посеђено 21.12.2016

411 ibid.

412 Shouse California Law Group, “Sexual Battery & Sexual Assault (California Penal Code 243.4 PC)”, http://www.shouselaw.com/sexual_battery.html. (Ovaj zakon je kasnije revidiran.)

- б. Какве бисте аргументе ви изнијели из перспективе тужилаштва? Које факторе бисте изнијели као доказе да се жртва плашила непосредног и незаконитог тјелесног повређивања?
2. Мислите ли да су родне предрасуде судија жалбеног суда утицале на кредибилитет жртве, оптуженог и/или вјештака у овом предмету? Како?
(Помоћ: узмите у обзир три димензије кредибилитета које је утврдила Lynn Hecht Schafran.)
3. Како су родне предрасуде или заблуде о силовању утицале на пресуду судија жалбеног суда?

Коментар

Уобичајено је да се случајеви силовања посматрају "са погрешне стране телескопа", гдје се суди жртви, а не оптуженом.⁴¹³ Чини се да је и овдје то у питању. Мерси је морала да доказује зашто се није физички опирала ни вриштала кад је неко дошао у њену собу непозван, свукао је и пенетрирао у њу. С друге стране, прихваћено је као легитимно то што је непознати мушкарац непозван дошао у собу младе жене која се требала удати сљедећег дана и имао сексуални однос с њом, без размишљања да ли је она пристала на то или не. У овом случају, Мерси нису вјеровали да је силована, иако је много ризиковала када је пријавила силовање. Умјесто тога, сматрају је варалицом. Видимо да Мерси недостаје колективни кредибилитет као жени и жртви силовања.

Да је она дала пристанак на сексуални однос, чини се вјероватнијим да једноставно због стида ником не би рекла за то, умјесто да лажно пријављује силовање. Умјесто тога, подвргла се љекарском прегледу и полицијском испитивању. Чак је постојао и ризик да ће вјенчање бити отказано, да ће је вјереник оставити, а пријатељи изопштити (нпр. Сандра). Дакле, Мерсино понашање се уклапа у образац понашања жртве силовања.

Овај недостатак контекстуалног кредибилитета евидентан је и у одлуци жалбеног суда у вези са употребом силе. Судије не виде да величина и понашање оптуженог представљају пријетњу за Мерси. Не виде ни Мерсину реакцију – "залеђени ужас" као типичну манифестацију страха, и нису спремни да прихвате свједочење вјештака (психолога и полицајца) који много боље познају контекст. Умјесто тога, судије своју пресуду заснивају на ономе што они замишљају да би урадили у ситуацији коју вјероватно никада нису доживјели.

Мерси недостаје и кредибилитет значаја. Довођењем у питање тежине кривичног дјела и занемаривањем његових посљедица по Мерси, они је очигледно не виде као особу која има значај. Напротив, њихово бизарно образложење о томе да ли је оптужени покушао жртви улити страх као да је написано искључиво да би се оптужени поштедио затворске казне због кривичног дјела које они сматрају баналним. Јасно је да више цијене оптуженог него жртву. С обзиром да ниједну страну лично не познају, чини се да је то углавном засновано на родним предрасудама.

У овом случају, тужилаштво је требало да буде једноставно да докаже како је оптужени код Мерси изазвао страх од непосредне и незаконите тјелесне повреде. За почетак, било је само по себи евидентно да није било пристанка, јер Мерси није отишла у собу оптуженог, нити га је позвала у своју.

413 Frazee, D. Noel, A.M. and Brenneke, A. 1997. Violence Against Women. Clark Boardman Collaghan.

Јасно је да би била престрављана када би се мушкарац који је двоструко већи од ње одједном го појавио на њеним вратима усред ноћи. Разумно се може претпоставити да је Мерси предвидјела шта ће се догодити и да би сваки њен отпор био узалудан. Мерси је резоновала како треба да остане што мирнија да би максимално повећала своје шансе да избјегне физичке повреде потенцијално опасне по живот. Како га није дуго познавала, није могла да предвиди како ће он реаговати ако се буде опирала.

То мучење је било брзо и лишено било какве комуникације – што није баш знак добровољног сексуалног односа. Осим тога, то је требало да се посматра као показатељ страха. Да Мерси није била уплашена, јасно је да би реаговала како би избјегла сексуални однос против своје воље.

Поред тога, неколико друштвених предрасуда о жртвама силовања утицало је на одлучивање у овом случају. Неки од најчешћих митова који су вјероватно били присутни у овом случају су:⁴¹⁴

- *Силовање је ријетко кривично дјело које почини незнанац жељан секса уз употребу оружја и екстремне силе.* У стварности, силовање је често кривично дјело које најчешће почини сексуално активан мушкарац над женом коју познаје.
- *Жртве силовања претрпе физичке повреде.* У стварности то не мора да буде тако. Чак и када су физичке повреде документоване, оне обично не могу да се користе као доказ да секс није био добровољан.
- *Жена која није претрпјела теже физичке повреде није повријеђена силовањем.* У стварном животу, жртве силовања трпе озбиљне и дуготрајне психичке посљедице које се нажалост адекватно не схватају на суду, због чега се изричу благе казне.
- *Жена која је стварно силована пружила би физички отпор.* У стварности, многе жене не пружају физички отпор, јер су величина и снага мушкараца довољне да им улију страх и увјере их да би отпор био узалудан. Осим тога, неке жене реагују на озбиљан стрес тако што се током силовања емоционално одвоје. Касније наводе како су се осјећале као да сањају ужасан сан. Код неких жена се систем самоодбране потпуно угаси због осјећаја немоћи.

(Детаљније о митовима о силовању и сексуалном нападу види у Тематској цјелини 4.)

7.5. Закључак

Ово предавање је показало да кредибилитет није тако једноставан концепт како се дефинише рјечником права споменутих на почетку овог предавања. Родне предрасуде могу утицати и утичу на наше процјене кредибилитета када се ради о свједочењима свједока и вјештака, па чак и судијама, тужиоцима и адвокатима. То може да има неколико негативних посљедица по кривичноправни систем.

414 *ibid.*

Прво, то може да утиче на мјеру у којој се различите врсте кривичних дјела озбиљно третирају. Као што смо видјели, у прошлости је било случајева у којима су родне предрасуде довеле до тога да је препоручена казна била строжија за дјело пљачке него за силовање.

Друго, то може да одведе дјеловање правде у погрешном смјеру јер се жртвама и вјештацима не вјерује када говоре истину. То значи да правни стручњаци понекад изгубе случај иако су понудили најувјерљивије доказе.

Треће, на овај начин се чланови правосудне заједнице који се уклапају у стереотипну слику о томе како би судија, тужилац или адвокат требало да изгледа стављају у изразито повољнији положај, на штету оних који су традиционално недовољно заступљени у тој професији.

Важно је превазићи родне предрасуде када се ради о кредибилитету, али те предрасуде су засноване на стереотипним ставовима и динамици моћи у друштву који доводе до дискриминације и потчињавања одређених група. Правосудни сектор игра важну улогу у спречавању и одговарању на овакве ситуације, па је од кључног значаја да се према свима који се нађу пред судом поступа правично и пристојно.

Стога носиоци правосудних функција имају задатак да се суоче са овим предрасудама и детаљније анализирају кредибилитет, разматрајући и осврћући се на унапријед створене идеје о жртвама и свједоцима, њиховим мотивима и разлозима. Ако то не ураде, постоји опасност да ће погрешна процјена кредибилитета поткопати процес дијељења правде и омогућити перпетуирање дискриминације и неравноправности у друштву.

7.6. Литература

- Cramer, Robert J, Stanley L. Brodsky and Jamie DeCoster, “Expert Witness Confidence and Juror Personality: Their Impact on Credibility and Persuasion in the Courtroom”, *American Academy of Psychiatry and the Law*, vol. 40, (March 2009), pp. 488–497.
- David Lisak, Arkansas Coalition against Sexual Assault, “The Neurobiology of Trauma,” *YouTube video* 34:31, February 5, 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=pyomVt2Z7nc/>. Приступљено 11.08.2016.
- Erez, Edna, 2002. “Domestic Violence and the Criminal Justice System: An Overview” *Online Journal of Issues in Nursing*. Vol. 7 No. 1, Manuscript 3.
- Erez, Edna, and Joanne Belknap. (1998). “Battered Women and the Criminal Justice System: The Service Providers’ Perceptions”. *The European Journal on Criminal Policy and Research*, 6(1), pp. 37-57.
- Bischoff, Alexander, “From Family Medicine to Community Nursing: A Project in Bosnia-Herzegovina and its Potential for NCD Control and Prevention,” *Bulletin of Medicus Mundi Switzerland*, no. 128 (June 2013), pp. 38-41.
- Халиловић, М. 2015. Преживјеле говоре: Осврт на одговоре кривичноправног система на насиље у породици у Босни и Херцеговини. DCAF/Атлантска иницијатива.
- Халиловић, М. и Huhtanen, Н. 2014. Род и правосуђе: одабрани резултати и препоруке о импликацијама рода у правосуђу Босне и Херцеговини. АИ/DCAF. Доступно на: <http://www.dcaf.ch/Publications/Gender-and-the-Judiciary-The-Implications-of-Gender-within-the-Judiciary-of-Bosnia-and-Herzegovina>
- “Women say some rape victims should take blame – survey”, *BBC News Online*, 15 February 2010, http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/8515592.stm. Приступљено 10.08.2016.
- Culp-Ressler, Tara, “Taking Sexual Assault Seriously Involves Testing Thousands of Rape Kits First”, *Think Progress*, 10 December 2013, <http://thinkprogress.org/health/2013/12/10/3040811/rape-kit-backlog-joyful-heart/> Приступљено 10.08.2016.
- Culp-Ressler, Tara, “For Young Women, Sexual Violence is the New Normal”, *Think Progress*, 15 April 2014, <http://thinkprogress.org/health/2014/04/15/3426679/study-assumption-sexual-violence-normal/> Приступљено 10.08.2016.
- Horzepa, Hayley Rose, “Does Gender Bias and Victim Blaming Put Both Sexes at Risk for Sexual Assault?” *The Huffington Post*, 2nd August 2011, http://www.huffingtonpost.com/hayley-rose-horzepa/male-rape_b_913643.html Приступљено 10.08.2016.
- Larson, B. A. & Brodsky, S. L. (2010). When cross-examination offends: How men and women assess intrusive questioning of male and female expert witnesses. *Journal of Applied Social Psychology*, 40, 811–30; doi: 10.1111/j.1559-1816.2010.00599
- Schafran, Lynn Hecht, “Credibility in the Courts; Why is There a Gender Gap?”, 1995, http://www.americanbar.org/content/newsletter/publications/gp_solo_magazine_home/gp_solo_magazine_index/schafran.html Приступљено 11.08.2016.
- Schafran, Lynn Hecht, “Maiming the Soul: Judges, Sentencing and the Myth of the Nonviolent Rapist,” *Fordham Urban Law Journal* 20, no. 3 (1993): 450–451.
- Schafran, Lynn Hecht, “Writing and Reading about Rape: A Primer,” *St. John’s Law Review* 66, no. 4 (Winter/Fall 1993): 988.

- Lisak, David “The Neurobiology of Trauma,” in *Unpublished Paper* (University of Massachusetts, Boston, 2002). Parts of the paper’s content appear in the DVD “Understanding Sexual Violence: Prosecuting Adult Rape and Sexual Assault Cases” published by the National Judicial Education Program in 2000. A filmed lecture by Dr. Lisak on the same topic is also available online: Lisak, David, “The Neurobiology of Trauma,” Arkansas Coalition against Sexual Assault, *YouTube* video 34:31, February 5, 2013, <https://www.youtube.com/watch?v=pyomVt2Z7nc/>. Приступљено 11.08.2016.
- Neal, T. M. S., Guadagno, R. E., Eno, C. A., & Brodsky, S. L. (2012). Warmth and competence on the witness stand: Implications for credibility of male and female expert witnesses. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 40, 488–497.
- Neal, T.M.S. “Women as Expert Witnesses: A Review of the Literature”, *Behavioral Sciences and the Law*, vol. 32, no. 2, 164-179.
- Суд БиХ. Предмет S1 1 Коо4648 11 Kri (X-KR-05/111) 9.11.2011. године
- Суд БиХ. Предмет X-KRŽ-05/217
- Swenson, R. A., Nash, D. L., & Ross, D. C. (1984). Source credibility and perceived expertness of testimony in a simulated child-custody case. *Professional Psychology: Research and Practice*. (15) 889-898.
- Ubel, S. Credibility Lessening Tactics Utilized in the Courtroom by Male and Female Attorneys. *Communication Law Review*.
- Walters, “Gender and the Role of Expert Witnesses in the Federal Courts,” 638.
- *Walder v. United States*, 347 U.S. 62 (1954).
- Zorijančić, G. 2011. Criminal Procedure Law by the Vinodol Statute. *Pravnik, Law & Society Review*. 2011, Vol. 45 Issue 90, str. 135-152.

Tematska cjelina 8

Rodne predrasude u radnom pravu

Rezultati učenja – do kraja sesije, polaznice i polaznici će biti u mogućnosti:

1. diskutirati o nekim od uobičajenih načina manifestiranja rodne neravnopravnosti na tržištu rada;
2. identificirati neke ključne domaće, regionalne i međunarodne pravne okvire protiv rodni predrasuda na radnom mjestu;
3. razumjeti neke od izazova u implementaciji tih zakona u kontekstu Bosne i Hercegovine.

Literatura za čitanje:

- Azmat, G. and Petrongolo, B., “Gender and the labour market: What have we learned from field and lab experiments?” *Labour Economics* vol. 30 (2014), pp. 32–40.
- International Finance Corporation, “Women on Corporate Boards in Bosnia and Herzegovina, FYR Macedonia and Serbia”, World Bank Group, May 2013.
- Lejla Somun Krupalija, “Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina - A Country Study”, Working Paper 4 / 2011, Bureau for Gender Equality, International Labour Office, Geneva, December 2011.
- Bašić, S. i Miković, M. 2012. Rodne (ne) jednakosti na tržištu rada u BiH. Ženska strana priče. Udruženje Žene ženama. Friedrich-Ebert-Stiftung (FES).
- Lale, Radislav, “Rodna ravnopravnost u radnom zakonodavstvu Republike Srpske”, Zbornik radova sa Škole rodne ravnopravnosti, Univerzitet u Istočnom Sarajevu i Gender centar Vlade Republike Srpske, Istočno Sarajevo 2015.
- Marilović, Đorđe, “Gender Pay Gap (GPG)...”., Zbornik radova sa Škole rodne ravnopravnosti, Univerzitet u Istočnom Sarajevu i Gender centar Vlade Republike Srpske, Istočno Sarajevo 2015.

Sažetak: Cilj ove tematske cjeline je da se poveća opće razumijevanje rodni predrasuda u svijetu rada, te načina na koji te predrasude utječu na zakone o radu i njihovu provedbu. Nakon općeg pregleda zakonodavstva o rodnoj ravnopravnosti i nediskriminaciji, u ovoj cjelini se potom detaljno razmatra nekoliko oblasti: zapošljavanje i ulazak na tržište rada, jednakost plaća i davanja, roditeljsko odsustvo, seksualno i rodno zasnovano uznemiravanje i rodna ravnopravnost u odborima kompanija. Diskusija u svakoj oblasti počinje općim pregledom trenutne situacije u BiH, nakon čega slijedi razmatranje relevantni domaćih, regionalni i međunarodni pravni okvira. Cjelina se zaključuje razmatranjem dvije savremene rasprave u oblasti roda i radnog prava: korištenje afirmativni mjera i korištenje iznimki od zakonodavstva o rodnoj ravnopravnosti u profesijama koje se smatraju ključnim za nacionalnu sigurnost.

8.1. Uvod

Usprkos opsežnim promjenama koje su se desile u prošlom stoljeću, i dalje je vidljivo historijsko naslijeđe podjele rada između žena i muškaraca. Danas u Bosni i Hercegovini tek nešto manje od trećine radno sposobnih žena spada u aktivnu radnu snagu, a taj trend se nije mnogo promijenio u proteklim godinama. Stopa aktivnosti žena je 2010. iznosila 33,2%, a muškaraca 56,7% (jaz od 23,5%), dok je službena stopa zaposlenosti za žene iznosila 23,3%, a 42,2% za muškarce (jaz od 18,9%).⁴¹⁵ Taj jaz između stopa zaposlenosti muškaraca i žena nešto je veći od prosjeka u EU, koji je smanjen sa 25% početkom devedesetih na skoro 14% 2008. godine.⁴¹⁶ Ipak, nijedna država ga još nije eliminirala.

Razlike u tretmanu muškaraca i žena u radnoj snazi potječu iz naslijeđa prošlosti. Muškarci su kroz historiju obavljali plaćene poslove u javnoj sferi, dok su se žene tradicionalno brinule o djeci i obavljale neplaćene kućanske poslove. Čak i kada su žene obavljale plaćene poslove, uglavnom se radilo o pomoći u kućanskim poslovima za bogatije porodice, a čak i tada je većina žena prestajala raditi kada se udaju.

Nekoliko važnih događaja je unijelo promjene tokom dvadesetog stoljeća u većini industrijaliziranih društava. Dok se veliki broj muškaraca borio na prvoj liniji fronta tokom dva svjetska rata, mnoge žene su ohrabrivane da se priključe radnoj snazi i tako nadoknade nedostatak nacionalne radne snage. Neke žene su i direktno učestvovalе u borbi i bile pripadnice oružanih snaga. Zbog toga su se javni stavovi prema ženama dramatično promijenili, a tabu prema kojem je bilo neprihvatljivo da žene iz srednje klase rade je razbijen. Na neki način, ratovi su jednostavno ubrzali promjenu koja je već bila u toku: zbog sve većih troškova života, bogatijim porodicama je postalo preskupo da zapošljavaju kućne pomoćnice, a žene su počele prihvatati poslove u javnoj sferi, kao npr. u uredima.

Još jedan faktor koji je tome doprinio bilo je pojavljivanje feminističkog pokreta i njegovih kritika na račun ropstva domaćica i diskriminacije žena. Na našim prostorima ove promjene su kodificirane u članu 24. Ustava SFRJ iz 1946. godine, koji prepoznaje jednaka prava žena i muškaraca u svim oblastima ekonomskog života. Također, u 20. stoljeću je došlo do razvoja uslužnog sektora i pada u proizvodnom sektoru. Stoga je porasla potražnja za ženskom radnom snagom, jer za rad nije više bila potrebna sirova snaga, gdje su muškarci bili u prednosti, nego i mozak, a u tom polju su se muškarci i žene mogli ravnopravno natjecati. Konačno, više žena je završavalo visoko obrazovanje, pa su se mogle natjecati za veći broj radnih mjesta.⁴¹⁷

Jaz u učešću u radnoj snazi prati i nekoliko drugih sličnih trendova, o kojima se govori u trećem dijelu ove cjeline. Na primjer, žene češće obavljaju honorarne poslove nego muškarci i manje zarađuju za isti posao. Također, još uvijek postoje neke dominantno muške i dominantno ženske industrije, ali su ove druge uglavnom manje unosne. Osim toga, žene imaju manje prilika za unapređenje i

415 Somun-Krupalija 2012. Podaci Agencije za statistiku BiH i iz njene Ankete o radnoj snazi iz 2010.

416 Cipollone, A. , Patacchini, E. and Vallanti, G, Women's Labour Market Performance in Europe: Trends and Shaping Factors. CEPS Special Report No. 66/September 2012.

417 Quast, L. Forbes. 14th of February 2011. Causes And Consequences Of The Increasing Numbers Of Women In The Workforce

manje šanse da budu članice odbora kompanija; s druge strane, muškarci se i dalje suočavaju s preprekama kod uzimanja roditeljskog odsustva ako žele igrati jednaku ulogu u životima svoje djece.

Povrh toga, u državama sa visokom stopom nezaposlenosti kao što je BiH, postoje veće razlike u učešću žena i muškaraca na radnim mjestima. Razlozi su višestruki. Prvo, kada žene privremeno napuste tržište rada (npr. da bi odgajale djecu), kasnije im je potrebno više vremena da pronađu novi posao. (Muškarci s druge strane uglavnom ostaju na jednom radnom mjestu dok ne pronađu bolje.) Žene stoga češće prihvataju privremene ugovore, koji su uobičajeni u periodima finansijske sigurnosti. To znači da će s vremenom muškarci steći više radnog iskustva, što im donosi prednost u apliciranju za radna mjesta. Konačno, kad postoji veliki broj aplikacija za radno mjesto, poslodavci imaju veći izbor i često preferiraju muškarce zbog implicitnih ili eksplicitnih rodni predrasuda. (Jednostavno, poslodavci često odlučuju da zaposle ljude poput njih samih.)⁴¹⁸ Iz ovih razloga je eliminiranje rodni predrasuda u primjeni radnog prava još važnije u BiH.

8.2. Pravni osnov rodne ravnopravnosti na radnom mjestu

Zabrana diskriminacije po osnovu spola je međunarodna norma koja se odražava u različitim pravnim okvirima u BiH. U ovom dijelu se razmatra kako se neki od temeljni pravnih akata u BiH primjenjuju na radne odnose, a nakon toga slijedi pregled regionalnih i međunarodnih institucija koje doprinose stvaranju rodni normi na radnom mjestu.

a. Temeljni pravni akti u Bosni i Hercegovini

Ustav Bosne i Hercegovine (član II/4), ustavi entiteta (RS član 10; FBiH poglavlje II član 2 (1) pod d) te Statut Brčko Distrikta BiH (član 13 (1)) sadrže opću zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu i u bilo kom slučaju, uključujući diskriminaciju po osnovu spola. Sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine je Aneks I, koji čini petnaest međunarodnopravnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava. Čak i ako rodni aspekti radnog prava nisu izričito navedeni u Ustavu BiH, relevantne odredbe su sadržane u dokumentima u tom Aneksu, kao što su Međunarodni pakt o socijalnim, društvenim i kulturnim pravima (1966) i Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979). Ustav Republike Srpske malo drugačije uređuje materiju ljudskih prava, a u članu 40 se izričito navodi da "Mladi, žene i invalidi imaju posebnu zaštitu na radu." Također je predviđena posebna zaštita za porodice i majke (član 36).

Iako teoretski ove zaštitne mjere izgledaju prilično rigidne, ni pravni teoretičari ni ustavno-pravna praksa nisu definirali jedinstven stav o tome da li se prava iz Aneksa I mogu direktno primjenjivati, ili se to mora raditi putem institucija ili Ustavnog suda BiH. Praksa u nastanku pokazala bi da se odredbe dokumenata nabrojanih u Aneksu I mogu primijeniti samo ako postoji jasan slučaj diskriminacije u uživanju ovih prava. Ovaj pravni pristup je vjerovatno učinkovitiji kada se radi o uspostavljanju zakonske osnove za nečije pravo na život *bez* rodno zasnovane diskriminacije, ali je manje učinkovit u nametanju obaveze državi da pruži jednake mogućnosti ženama i muškarcima *radi* ostvarivanja rodne ravnopravnosti.

⁴¹⁸ Azmat, Ghazala, Maia Güell and Alan Manning, "Gender Gaps in Unemployment Rates in OECD Countries", *Journal of Labor Economics*, vol. 24, no. 1 (January 2005), pp. 1-37 at 34-5.

Zakoni o radu na državnom i entitetskom nivou ponavljaju garancije jednakosti bez diskriminacije sadržane u ustavu, u skladu sa međunarodnim standardima. Entitetski zakoni u FBiH (član 8) i RS (članovi 19–23) koriste sličan jezik kojim se definira direktna i indirektna diskriminacija.⁴¹⁹ Ovim zakonima je direktna diskriminacija definirana kao ponašanje kojim se zaposlenik ili tražitelj posla stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na druge koji se nalaze u istoj ili sličnoj situaciji, zbog neke od njegovih ili njenih ličnih karakteristika. Indirektna diskriminacija je prisutna kada neka naizgled neutralna odredba, kriterij ili pravilo stavlja određene zaposlenike u nepovoljniji položaj po osnovu neke od nabrojanih osnova diskriminacije, koje uključuju rod ili spol. Svaki zakon sadrži malo drugačiju, neiscrpnu listu zaštićenih ličnih osobina, ali svi oni zabranjuju diskriminaciju po osnovu roda ili spola.

Ova razlika između direktne i indirektno diskriminacije smatra se prilično progresivnom, naročito zato što je indirektna diskriminacija postala daleko češća nego direktna. Na primjer, mnoge žene budu otpuštene ako se udaju ili zatrudne, ali će njihov poslodavac opravdati svoju odluku nekim alternativnim objašnjenjem. Ženama to može biti teško dokazati, ali relativno nove inovacije u zakonu o radu znače da sada teret dokazivanja pada na poslodavca. Drugim riječima, poslodavac mora dokazati da *nije* došlo do diskriminacije.

Iako su sa komparativnog pravnog stanovišta ovi okviri relativno progresivni, i dalje su prisutni izazovi u njihovoj implementaciji. U zakonima se zauzima klasičan pristup zaštiti putem sudskog sistema, uz podršku institucije ombudsmena. Međutim, u BiH ne postoje radni sudovi, postoji tek nekoliko efektivnih sindikata, a instituciji ombudsmena nedostaju resursi. To znači da sudovi koji su nadležni za slučajeve diskriminacije na radu imaju ogroman broj zaostalih predmeta. Sudije koje tamo rade imaju malo iskustva u ovoj oblasti prava, a možda su i pod utjecajem rodnih predrasuda. Ipak, u nekoliko slučajeva su zaposlenici uspješno tužili poslodavce zbog diskriminacije, i na kraju im je dosuđena odšteta.

b. Međunarodne institucije i radno pravo

Veliki dio zakona o radu u BiH nastoji ugraditi evropske i međunarodne norme i najbolje prakse. U nastavku ovog dijela se razmatraju neki relevantni standardi koji se odnose na rod i radno pravo, a koji su uspostavljeni u Evropi, naročito od strane Vijeća Evrope i Evropske unije, kao i standardi Međunarodne organizacije rada i Ujedinjenih nacija na međunarodnom nivou.

Evropski standardi

Države članice Vijeća Evrope dužne su poštovati Evropsku socijalnu povelju (1961) i Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), koje je ova institucija donijela. U revidiranoj formi (1996), Evropska socijalna povelja garantira jednake plaće muškarcima i ženama za jednak rad (član 4(3)), kao i prava na zaštitu majčinstva (član 8), zabranjuje diskriminaciju po osnovu spola (član 20) i seksualno uznemiravanje (26), te garantira jednake mogućnosti i jednako postupanje na radu ženama i muškarcima koji imaju porodične obaveze (član 27). Konvencija zabranjuje diskriminaciju, između ostalog i na osnovu spola (član 14).

⁴¹⁹ Zakon o radu usvojen na nivou Federacije BiH 2016. godine koristi imenice u muškom rodu kao standard – ta se praksa ne smatra rodno osjetljivom – ali je inovativan u smislu da se u članu 2 eksplicitno navodi da muški oblik podrazumijeva oba roda.

Osim toga, EU ima dugu historiju evolucije radnog prava, što se ogleda u pravu Evropske zajednice i brojnim direktivama. Na primjer, Ugovor o uspostavljanju Evropske ekonomske zajednice (1957.) obuhvatao je nekoliko tada značajnih odredbi o jednakim plaćama za muškarce i žene (čl. 119 EEZ). EU je od tada usvojila veliki broj relevantnih direktiva koje ćemo spomenuti u nastavku kada budemo govorili o različitim tematskim područjima.

Direktiva 2006/54/EZ o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja zabranjuje direktnu i indirektnu diskriminaciju zasnovanu na spolu na radnom mjestu. Ova direktiva omogućava onima koji se suočavaju sa diskriminacijom da poduzmu pravne korake bez straha od odmazde poslodavca i obavezuje sve zemlje članice da iskorijene diskriminaciju iz svojih nacionalnih zakona.

Međunarodni standardi

Međunarodna organizacija rada (MOR) osnovana je 1919. godine i danas je jedina UN-ova organizacija s jedinstvenom tripartitnom strukturom. Drugim riječima, ona okuplja vlade, poslodavce i sindikate iz 187 država članica s ciljem utvrđivanja standarda u radu, razvijanja politika i stvaranja jedinstvene platforme za promoviranje dostojanstvenog rada za sve žene i muškarce. BiH je članica MOR-a od 1993. godine. Deklaracijom iz Filadelfije je 1944. godine potvrđeno da “sva ljudska bića, bez obzira na rasu, vjeroispovijest ili spol, imaju pravo raditi na ostvarenju materijalne dobrobiti i svom duhovnom razvoju, u uslovima koji nude slobodu i dostojanstvo, ekonomsku sigurnost i jednake mogućnosti”⁴²⁰ (član II(a)).⁴²¹

Postoji osam ključnih konvencija MOR-a koje čine Deklaraciju o temeljnim principima i pravima na radu (usvojena 1998). MOR smatra da su principi iz ovih osam konvencija univerzalni, što znači da se odnose na sve države članice putem njihovog članstva u organizaciji, bez obzira na to da li su ratificirane ili ne. (Međutim, BiH je ratificirala svih osam.)⁴²²

Dvije ključne konvencije konkretno se odnose na rodnu ravnopravnost. Konvencija o jednakim plaćama, (1951, br. 100) propisuje da će “svaka država članica... osigurati da se na sve radnike primjenjuje princip jednakih plaća za muškarce i žene za jednako vrijedan rad” (član 2).⁴²³ Konvencija o diskriminaciji (zapošljavanje i zanimanje) (1958, br. 111) obuhvata “svako razlikovanje, isključivanje ili davanje prvenstva na osnovu ... spola... kojim se poništavaju ili slabe jednake mogućnosti ili jednako postupanje u odnosu na zapošljavanje ili zanimanje” u svojoj definiciji diskriminacije (član 1(1)(a)). Članom 2 se države obavezuju da “formuliraju i provode nacionalnu politiku koja teži da unaprijedi, pomoću metoda prilagođenih nacionalnim uslovima i običajima, jednakost mogućnosti i postupanja u pogledu zapošljavanja i zanimanja, u cilju otklanjanja svake diskriminacije u tom pogledu”.⁴²⁴

420 Dostupno na: http://training.itcilo.it/actrav_cdrom1/english/global/law/phila.htm - Declaration%20concerning%20the%20aims%20and%20purpose%20of%20the%20International%20Labour%20Organization

421 Blanpain, Roger and Frank Hendrickx, eds., *International Encyclopaedia for Labour Law and Industrial Relations*, (Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2016), Supplement 163.

422 International Labour Organization, “ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work”, <http://www.ilo.org/declaration/lang-en/index.htm>, posjećeno 13.12.2016.

423 International Labour Organization, “C100 - Equal Remuneration Convention, 1951 (No. 100)”, dostupno na http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C100.

424 International Labour Organization, “C111 - Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111)”, dostupno na: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C111.

Pored toga, tu su još dvije konvencije MOR-a koje su naročito bitne za rod i radno pravo. Konvencija o radnicima sa porodičnim obavezama (1981, br. 156) obavezuje države da “radnicima s porodičnim obavezama omoguće da ostvare svoje pravo na slobodan izbor zaposlenja” i da “vode računa o njihovim potrebama u odnosu na uslove zaposlenja i u odnosu na socijalnu zaštitu” (član 4). Države se obavezuju i da razviju ili promoviraju javne ili privatne porodične službe, kao što su službe i ustanove za brigu o djeci (član 5) i da zabrane da porodične obaveze predstavljaju valjanu osnovu za prestanak radnog odnosa (član 8).⁴²⁵

Konvencija o zaštiti materinstva (2000, br. 183) obavezuje države članice da ženama garantiraju minimalno 14 sedmica porodičnog odsustva uz novčanu naknadu u iznosu od minimalno 2/3 iznosa njene plaće, i dovoljan nivo socijalne zaštite da pokrije njene minimalne medicinske potrebe i omogući odgovarajući životni standard (članovi 4 i 6). Također propisuje da trudnice ili dojilje ne moraju obavljati poslove koji bi mogli ugroziti njihovo ili zdravlje djeteta (član 3).⁴²⁶

Iako se Ujedinjene nacije direktno ne bave radnim pitanjima, u nekoliko temeljnih dokumenata su detaljno utvrđeni osnovni principi jednakosti na radnom mjestu. Na primjer, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966) garantira jednake uslove rada ženama i muškarcima (član 7) i jednako pravo na uživanje svih ekonomskih prava utvrđenih u tom dokumentu (član 3).⁴²⁷ Neki od ostalih dokumenata su Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW, 1979), koja države članice obavezuje da “preduzmu sve podesne mjere radi eliminiranja diskriminacije žena u oblasti zapošljavanja kako bi se na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena osigurala jednaka prava” (član 11).⁴²⁸ Kako je spomenuto, svi ovi dokumenti pojavljuju se u Aneksu I Ustava BiH.

8.3. Primjeri iz prakse: rodne predrasude na radu

U ovom dijelu se navodi nekoliko praktičnih primjera rodni predrasuda na radnom mjestu. Svaki dio započinje kratkim pregledom trenutne situacije, nakon čega slijedi pregled relevantnog zakonodavstva iz BiH, kao i evropskih i međunarodnih okvira kada je to relevantno.

a. Zapošljavanje i prijem u radnu snagu

Kako je spomenuto u uvodu, muškarci su brojniji od žena u radnoj snazi u svim državama, a jaz u zapošljavanju od 18,9% u BiH je nešto iznad evropskog prosjeka od 14%, iako postoje znatne varijacije između država.⁴²⁹ Povrh toga, žene su sklonije da prihvataju honorarne poslove nego muškarci. Godine 2010. 13% svih zaposlenih žena je radilo pola radnog vremena, dok je taj proce-

425 International Labour Organization, “C156 - Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156)”, dostupno na: http://www.ilo.ch/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312301:NO.

426 International Labour Organization, “C183 - Maternity Protection Convention, 2000 (No. 183)”, dostupno na: http://www.ilo.ch/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312328:NO.

427 United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights”, dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>.

428 UN Women, “Convention on the Elimination of All Forms of Violence against Women”, dostupno na: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>.

429 Somun-Krupalija 2012. Quoting Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina and its Labour Force Surveys from 2010; Cipollone, A., Patacchini, E. and Vallanti, G. Women’s Labour Market Performance in Europe: Trends and Shaping Factors. CEPS Special Report No. 66/September 2012.

nat za muškarce iznosio 6%.⁴³⁰ (Ovdje je važno napomenuti da zbog velikih iznosa koji se uplaćuju na punu plaću za penzijsko i socijalno osiguranje mnogi poslodavci prijavljuju zaposlenike na pola radnog vremena dok u suštini rade puno radno vrijeme. Iako im to može donijeti kratkoročne koristi, može onemogućiti radnike da akumuliraju dovoljan broj godina rada kako bi stekli pravo na penziju, a problematično je i ako se više žena nađe u ovom položaju. Za potpunu diskusiju, vidi Tematsku cjelinu 10.)

Jedan od razloga za ovu razliku kada se radi o učešću u radnoj snazi je diskriminacija u zapošljavanju, naročito diskriminacija žena koje imaju djecu ili za koje poslodavac pretpostavlja da su u dobi kada bi mogle zatrudniti. Taj je problem naročito evidentan u privatnim kompanijama, gdje se kandidatkinjama postavljaju neovlaštena pitanja o planiranju porodice, što predstavlja kršenje zakona.⁴³¹ Nevladine organizacije su prijavile nekoliko slučajeva protuzakonitog otpuštanja žena tokom trudnoće.⁴³² U izvještaju Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena za Bosnu i Hercegovinu za 2013. navodi se da mali broj žena na tržištu rada zabrinjava zato što su nezaposlene žene često visokoobrazovane; to bi bio i pokazatelj rodni predrasuda među poslodavcima.⁴³³

Još jedan faktor koji vrijedi spomenuti je razlika između radnih mjesta na kojima rade žene i muškarci. Što se tiče formalno zaposlenih žena (71% žena koje rade), većina njih radi u uslužnom sektoru, naročito u veleprodaji ili maloprodaji, sektoru obrazovanja, zdravstvene zaštite, socijalnog rada ili na radnim mjestima koja se finansiraju iz javnog budžeta. Žene čine samo petinu radne snage u industriji, dok su muškarci jednako zastupljeni i u industrijskom i u uslužnom sektoru. Žene su mnogo manje prisutne i u privatnom sektoru.

Zanimljivo je da je broj žena u poljoprivredi za 5% veći od broja muškaraca. Iako se poljoprivreda obično povezuje s muškarcima, djelimični razlog za to su rodno određene percepcije o poljoprivredi kao muškom *poslu*, a kada žene obavljaju te poslove, na to se gleda kao na dio njihovih kućanskih poslova. Zato 42% žena honorarno obavlja poljoprivredne poslove, u poređenju sa samo 25% muškaraca.⁴³⁴ Pored toga, kako se od muškaraca očekuje da igraju ulogu primarnih hranitelja, mnogi su ostavili svoje farme kako bi obavljali unosnije poslove u proizvodnom sektoru.⁴³⁵ Njihove rođakinje i dalje obavljaju napornije poslove na farmi. Međutim, globalni trendovi u ruralnom razvoju pokazuju da, kako se farme moderniziraju, poslove koje su nekada obavljale žene sada sve više obavljaju mašine kojima upravljaju muškarci.⁴³⁶ Stoga će u budućnosti možda doći do povratka muškaraca u ovaj sektor.

430 Somun-Krupalija, L. *Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study*. ILO. 2011.

431 Miftari, Edita (coordinator), "The 3rd Alternative Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina", Sarajevo / Banja Luka, Rights for All and Helsinki Citizens' Assembly, 2013. p. 18.

432 Ibid.

433 CEDAW, "Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined fourth and fifth periodic reports of States parties: Bosnia and Herzegovina, UN Doc No. CEDAW/C/BIH/4-5, 21 December 2011, paragraph 33 (a).

434 Lejla Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study", Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality, International Labour Office, Geneva, December 2011, p. 4.

435 Lejla Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study", Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality, International Labour Office, Geneva, December 2011, p. 4.

436 Carr, Marilyn and Martha Chen, "Globalization, social exclusion and gender;" *International Labour Review*, vol. 143, no. 1-2, pp. 129-160 at p. 146.

Član 28. Zakona o radu RS zabranjuje poslodavcu da od kandidata ili kandidatkinje za posao zahtijeva podatke o porodičnom i bračnom statusu i planiranju porodice. Stav 3 ovog člana izričito zabranjuje da poslodavac uvjetuje zasnivanje radnog odnosa testom trudnoće. Iznimke se mogu napraviti samo kada nadležno medicinsko tijelo utvrdi da se radi o poslu gdje postoji znatan rizik po zdravlje djeteta i majke.

U članu 29 Zakona o radu Federacije BiH navodi se da poslodavac ne može tražiti informacije koje nisu direktno povezane sa radnim mjestom, naročito u skladu sa članom 8 koji zabranjuje diskriminaciju u zapošljavanju, uključujući rodno zasnovanu diskriminaciju.

b. Jednake plaće za isti rad

Žene u BiH imaju lošiji pristup tržištu rada nego muškarci, a povrh toga godišnje zarađuju 46% manje od muškaraca, što spada u najveće razlike u Evropi.⁴³⁷ U cilju određivanja uzroka i stvarnih efekata diskriminacije žena na tržištu rada, Agencija za ravnopravnost spolova BiH je provela istraživanje u razlikama plaća žena i muškaraca u BiH "Gender jaz u prihodima u BiH", što je u skladu s Preporukom 34 iz zaključnih zapažanja CEDAW Komiteta o četvrtom i petom periodičnom izvještaju o BiH (2013).⁴³⁸

Iako je približno jednak broj zaposlenih muškaraca i žena u najvišem (preko 2500 KM) i najnižem (200 KM) platnom razredu, u svim ostalim platnim razredima broj zaposlenih muškaraca veći je od broja zaposlenih žena. Za razliku od muškaraca bez obrazovanja koji najvećim dijelom primaju plaću od 200 do 400 KM mjesečno, žene bez obrazovanja najvećim se dijelom nalaze u najnižem platnom razredu i primaju plaću nižu od 200 KM mjesečno. Muškarci u ovoj kategoriji prosječno mjesečno zarađuju 173,09 KM više nego žene.⁴³⁹

Općenito, jaz u prihodima muškaraca i žena smanjuje se kako nivo obrazovanja raste do srednje škole. Međutim, razlika je još uvijek znatna; 136,56 KM za osobe sa osnovnom školom i 112,71 KM za osobe sa srednjom školom.

U industriji, najveća razlika u prihodima prisutna je u prerađivačkoj i industriji i maloprodajnom sektoru, gdje žene koje nisu studirale imaju za jednu trećinu nižu plaću u odnosu na svoje muške kolege.

Žene također češće obavljaju poslove koji su slabije plaćeni i/ili rade u sektorima u kojima je penzijsko osiguranje manje uobičajeno. Na primjer, kao što je slučaj i u mnogim drugim evropskim zemljama, žene u BiH češće rade u oblastima koje se smatraju 'feminiziranim', kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, siva ekonomija. U nekima od ovih profesija, žene imaju privremene ugo-

437 Lejla Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study", Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality, International Labour Office, Geneva, December 2011, p. 6-7.

438 CEDAW. Concluding observations on the combined fourth and fifth periodic reports of Bosnia and Herzegovina. 2013, UN Document number CEDAW/C/BIH/CO/4-5.

439 Lejla Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina, pp. 6–7.

vore o radu, što usložnjava njihovu ionako nesigurnu situaciju.⁴⁴⁰

Zakonodavstvo u BiH

Članom 12 i 13 Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH⁴⁴¹ regulirano je pitanje zabrane diskriminacije u radnim odnosima na osnovu spola. S tim u vezi, bitno je naglasiti da ne postoji zakonski osnov za isplaćivanje nižih plaća za žene u odnosu na njihove muške kolege. Za razliku od brojnih država u kojima je nekada bilo legalno da poslodavci zaposlenicama isplaćuju niže plaće, u BiH ovi diskriminatorni pravni okviri nikada nisu ni postojali. Međutim, u praksi situacija pokazuje da muškarci ne samo da ostvaruju veću plaću, nego imaju i bolji pristup različitim beneficijama kao npr. učešće u radu odbora, prekovremeni rad i sl.

Evropsko i međunarodno zakonodavstvo

U primjeni odredaba o jednakim plaćama Direktive Evropskog parlamenta i Vijeća o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja (2006/54/EZ), većina država vrlo široko tumači pojam plaće. Zarada može uključivati osnovnu plaću, u gotovini ili drugom obliku, te različite bonuse, napojnice, naknade, poklone za vjenčanje, otpremninu nakon otkaza, naknadu u slučaju bolovanja, te dodatak za prekovremeni rad i slične dodatne naknade.⁴⁴²

Usprkos tome, jasno je da samo zakonodavstvo neće zatvoriti rodni jaz u plaćama. Evropski sud pravde je naveo da se žene suočavaju sa značajnim teškoćama kada pokušaju uspješno pokrenuti pravni postupak zbog rodne neravnopravnosti; naročito u pogledu plaće koju primaju. Utvrđeno je da je jedan od najvećih problema u nedostatku transparentnosti u zapošljavanju. Bez pristupa podacima o tome koliko su plaćeni različiti zaposlenici i kako se te odluke donose, teško je dokazati diskriminaciju.⁴⁴³

c. Segregacija na radu

Segregacija na radu je naslijeđe spomenute rodne podjele poslova kroz historiju, prema kojoj su muškarci uglavnom obavljali plaćene poslove u javnoj sferi, dok su žene radile manje unosne ili neplaćene poslove u privatnoj sferi. Ženama su se postupno otvarale nove uloge, a zanimanja u kojima dominiraju žene i dalje su uglavnom ona koja su im i ranije bila dostupna, poput posla medicinske sestre, predavanja u osnovnoj školi i sekretarskih poslova. Segregacija na radu ima i druge dimenzije koje se odnose na etničko porijeklo, rasu, dob i klasu – na primjer, Romi se povezuju sa određenim vrstama poslova, i nije neuobičajeno da na gradilištima uglavnom rade migranti iz iste države ili regije.

440 Miftari, Edita (coordinator), "The 3rd Alternative Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina", Sarajevo / Banja Luka, Rights for All and Helsinki Citizens' Assembly, 2013. p. 18.

441 Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Prečišćena verzija. Službeni glasnik BiH16/03 i 102/09

442 Prechal, Sacha and Susanne Burri, *EU Rules on Gender Equality: How are they transposed into national law?* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2009), p. 13-14.

443 Lilla Farkas and Orlagh O'Farrell (2014) Reversing the burden of proof: Practical dilemmas at the European and national level. European Commission, Directorate-General for Justice and Consumers

Segregacija radnih mjesta je problematična iz dva osnovna razloga. Prvi problem je što ona stvara barijere koje sprečavaju ljude koji ne pripadaju dominantnoj grupi da se zaposle u određenoj profesiji. Osim toga, čak i ako se zaposle, ubrzo napuste posao ako je radno okruženje neprijateljsko prema njima. Osobama koje se suočavaju sa ovakvom diskriminacijom ne preostaju druge opcije nego da prihvataju poslove koji se obično povezuju sa njihovim rodnom ili drugim demografskim karakteristikama. Na primjer, žena koja je onemogućena da postane liječnica možda će raditi kao medicinska sestra, jer je to druga najbolja opcija. U nekim slučajevima, ne radi se o tome da ženu neko sprečava da postane liječnica, nego je npr. njena porodica manje spremna da finansijski podržava kćerke dok studiraju medicinu. Ili, kada žena uđe u profesiju u kojoj dominiraju muškarci, možda će se naći u okruženju koje je neprijateljsko prema ženama.

Drugi problem je kada plaća i druge beneficije počnu odražavati ne vrijednost rada kao takvog, nego vrijednost koju društvo pripisuje osobama koje ga obavljaju. Na primjer, njega o drugim osobama je često slabo plaćena, ne zato što taj posao nije vrijedan, nego zato što uglavnom žene obavljaju te poslove. (U mnogim slučajevima, te žene pripadaju marginaliziranim etničkim manjinama, te se stoga suočavaju sa dvostrukim teretom.) Drugim riječima, svjedoci smo slojevitosti plaća koje nisu odraz vrijednosti rada, nego relativne količine moći i utjecaja onih koji ga obično obavljaju. Stoga se razlog zbog kojeg dominantno ženske profesije imaju relativno male plaće može pripisati rodnoj neravnopravnosti.⁴⁴⁴

Zakonodavstvo iz BiH i šire

Teoretski, ovdje bi se primjenjivale spomenute odredbe o rodnoj ravnopravnosti i zabrani diskriminacije. Međutim, kako je spomenuto, ponekad je teško provesti ove zakone u slučajevima diskriminacije na radu, zato što ne postoji poređenje između dvije osobe različitog roda koje obavljaju isti posao, ali ne zarađuju jednaku plaću. (Osim toga, npr. medicinski tehničar i dalje može zarađivati isto kao i medicinska sestra zato što radi u “feminiziranoj profesiji”.)

Evropski sud pravde se bavio ovim pitanjem. Prvi put je to bilo u slučaju “Danfoss” 1989. godine, a svoj je stav dodatno potvrdio četiri godine kasnije u predmetu “Enderby”. U ovom drugom predmetu, dr. Pamela Enderby, govorna terapeutkinja zaposlena u Nacionalnom institutu za zdravlje u Britaniji, podnijela je tužbu zbog rodne diskriminacije. Ona je tvrdila da, u odnosu na broj godina radnog iskustva koje je posjedovala, zaposlenice u toj dominantno ženskoj profesiji imaju znatno niže plaće od zaposlenika na istom profesionalnom nivou u sličnim profesijama, ali u kojima dominiraju muškarci. (Navedeni su primjeri kliničkih psihologa i farmaceuta.) Evropski sud pravde je donio odluku da, iako u principu radnica nosi teret dokazivanja diskriminacije, time se ne može podrivati uvođenje jednakih plaća. U ovom predmetu, statistički podaci pokazuju da je rad govornih terapeutkinja jednako vrijedan kao i rad farmaceuta, te je stoga poslodavac bio dužan dokazati da je razlika u plaćama bila zasnovana na objektivnim osnovama, i da nema veze sa spolom.⁴⁴⁵

444 Daphne Berry, Myrtle P. Bell, 2012. “Inequality in organizations: stereotyping, discrimination, and labor law exclusions”, *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, Vol. 31 Iss: 3, pp.236 – 248.

445 Rorive, Isabelle, *Proving Discrimination Cases: the Role of Situation Testing* (Stockholm and Brussels: Centre for Equal Rights / Migration Policy Group, 2009), p. 23-5.

Nije potrebno napominjati da poslodavac to nije mogao i da je Enderby dobila ovaj slučaj. Kako je istaknuo predsjednik britanskog Žalbenog suda u oblasti zapošljavanja 2006. godine, u ovom slučaju je najvjerovatnije objašnjenje razlike u plaćama rezultat postojanja rodni stereotipa: "Postoji uvriježeno očekivanje kroz historiju da će se žena lakše zaposliti u oblasti govorne terapije, a da će muškarci (ili bar mnogo veći broj muškaraca nego žena) birati druge profesije; i da se razumno može pretpostaviti da se to ogleda i u relevantnim zaradama. Govorne terapeutkinje bi stoga primale plaću koja se kroz historiju smatrala adekvatnom zaradom za žene, a ta historijska diskriminacija nije iskorijenjena".⁴⁴⁶

d. Odredbe o porodijskom i očinskom odsustvu

Odredbe roditeljskog odsustva su posebno važne za ravnopravnost spolova u društvu. Kada se radi o ženama, važno je da njihove karijere ne budu oštećene prilikom porodijskog odsustva, ako se želi smanjiti jaz u prihodima. Neki tvrde da bi pristup višim pozicijama i višim platnim razredima trebao ovisiti o radnom stažu.

Prema periodičnom 4. i 5. izvještaju BiH prema Komitetu za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, naknadu plaće za vrijeme korištenja porodijskog odsustva u velikoj većini slučajeva koriste žene, a očevi koriste uglavnom u slučajevima ako majka djeteta umre ili napusti dijete ili iz drugih razloga nije u stanju da se brine o djetetu ili da ga neguje. Čak i kada je korištenje roditeljskog odsustva od strane oca zakonski omogućeno, ono je nerijetko spriječeno. Predrasude i stigmatizacija od strane radne sredine dodatno učvršćuju uvriježeno mišljenje da se majka treba brinuti o djetetu i da majka treba biti jedina korisnica roditeljskog odsustva. Muškarci se čak suočavaju sa pritiskom partnerica i drugih članova porodice da ne uzimaju roditeljsko odsustvo, iz straha da će ugroziti karijeru, a time i buduće prihode porodice.

Pored toga, u četvrtom i petom periodičnom izvještaju dokumentuju se drugi česti oblici diskriminacije u vezi sa trudnoćom i roditeljstvom. To može uključivati odbijanje zapošljavanja trudne kandidatkinje; otkaz trudnoj zaposlenici dok još može da radi ili njeno degradiranje po povratku. Mnoge žene se zbog pritiska da ne dobiju otkaz vrate na posao nakon 1-2 mjeseca porodijskog odsustva, iako zakonski imaju pravo na godinu dana. Veliki broj žena se vraća na posao znatno prije isteka porodijskog odsustva, zato što su naknade nedovoljne i destimulirajuće, što je djelimično uzrok niskog nataliteta u BiH. To se naročito odnosi na žene koje rade u privatnom sektoru ili međunarodnim organizacijama koje djeluju u BiH i koje imaju vlastite politike i procedure.⁴⁴⁷

U drugim slučajevima, prema trudnicama se postupa drugačije nego prema drugim radnicima koji su privremeno nesposobni za rad. Na primjer, šefovi su nekad nespremni da u razumnoj mjeri izađu u susret trudnicama, imajući u vidu da one ne mogu obavljati određene fizičke poslove. U tim slučajevima, trudnice mogu biti prisiljene da daju otkaz, jer (privremeno) ne mogu obavljati poslove koji se od njih očekuju. Također, planirani ljekarski pregledi možda nisu dovoljni da pokriju prenatalnu negu, što dovodi do neovlaštenog odsustvovanja posla, disciplinskih mjera ili odbitaka od plaće. U nekim slučajevima, muški zaposlenici dobijaju dodatno odsustvo radi liječenja ako su

⁴⁴⁶ Citirano: J. Galbraith-Marten, Shifting the burden of proof and access to evidence, Seminar on the Burden of Proof, Academy of European Law, June 2007, § 25, in Rorive, Proving Discrimination Cases, 2009.

⁴⁴⁷ Zaključna zapažanja o četvrtom i petom periodičnom izvještaju o Bosni i Hercegovini prema CEDAW Komitetu. Dostavljeno 2011.

npr. imali nesreću, što je jasan primjer rodni predrasuda. Konačno, neke žene se suočavaju sa smanjenjem plaće i ne dobijaju unapređenja zato što mogu raditi manje prekovremenih sati nakon trudnoće.⁴⁴⁸

Zakonodavstvo u BiH

U BiH, poslodavci su dužni izaći u susret trudnicama. Tokom trudnoće i dojenja, žena se može prerasporediti na drugo radno mjesto po savjetu ljekara, bez smanjenja plaće. Ako to nije moguće, umjesto toga mogu dobiti dodatno odsustvo. (Brčko, član 44; FBiH, član 61; RS, član 106.)

Žena ima pravo na porodiljsko odsustvo u trajanju od dvanaest mjeseci neprekidno. To je regulirano zakonima o radu oba entiteta i Brčko distrikta. Također se odražava i u zakonodavstvu kojim su regulirani uslovi rada u državnoj službi i institucijama BiH, uključujući zajedničke institucije.

Članovima 62-70 Zakona o radu Federacije BiH regulirano je pitanje korištenja roditeljskog odsustva. Međutim, pošto je ovo okvirni zakon, kantoni su odgovorni za isplatu naknade i nadležni su da odluče o njenom iznosu. Zbog toga se visine naknada kreću od 50 do 90% od prosječne plaće.

Član 62 stav 4 i 5 predviđaju uvjete korištenja roditeljskog odsustva za oca djeteta.

(4) Nakon 42 dana poslije porođaja pravo na porođajno odsustvo može koristiti i radnik – otac djeteta, ako se roditelji tako sporazumiju.

(5) Radnik – otac djeteta može koristiti pravo iz stava 1. ovog člana i u slučaju smrti majke, ako majka napusti dijete ili ako iz drugih opravdanih razloga ne može da koristi porođajno odsustvo.

Članom 107 Zakona o radu Republike Srpske regulirani su uslovi porodiljskog odsustva, dok Zakon o zaštiti i postupanju s djecom regulira naknadu koja se isplaćuje tokom odsustva. Naknade zajednički finansiraju poslodavci i javni fond za dječiju zaštitu. Članom 79 stav 1 Zakona o radu propisano je da za vrijeme trudnoće, porođaja i njege djeteta žena ima pravo na porodiljsko odsustvo u trajanju od jedne godine neprekidno, a za svako naredno dijete (i ako dobije blizance), u trajanju od 18 mjeseci neprekidno. (Brčko ima identične odredbe u članu 47.) U stavu 3 tog člana propisano je da se roditelji djeteta mogu sporazumjeti da porodiljsko odsustvo, nakon isteka 60 dana od dana rođenja djeteta, umjesto majke može da koristi i otac djeteta. U članu 109 se dalje navodi da ako majka djeteta umre ili nije u stanju da se brine o djetetu zbog izdržavanja kazne zatvora, teže bolesti, doškoloavanja, specijalizacije i edukacije, ili priprema za zapošljavanje i dr., pravo na puno odsustvo ima otac ili usvojilac djeteta.

Regionalno (evropsko) i međunarodno zakonodavstvo

Evropska Direktiva 92/85/EEZ iz 1992. uvedena je kako bi se zaštitile trudnice, roditelje i dojilje. Kao rezultat, trudnice ili roditelje nisu dužne da rade noćne smjene. Trudnice imaju pravo da odsustvuju s posla kako bi išle na antenatalne ljekarske preglede bez gubitka plaće, i ne smiju biti otpuš-

⁴⁴⁸ Workplace Fairness, "Pregnancy Discrimination", <http://www.workplacefairness.org/pregnancy-discrimination#1>, pristupljeno 26.05.2016.

tene zbog razloga koji se tiču njihovog stanja od početka trudnoće pa sve dok se ne vrate sa porodijskog dopusta. Sve države članice EU moraju ženama ponuditi najmanje 14 sedmica porodijskog odsustva tokom kojeg se isplaćuje plaća najmanje u iznosu koji se isplaćuje tokom bolovanja.⁴⁴⁹

Evropska Direktiva 2010/18/EEZ usvojena je 2010. godine i detaljno propisuje minimalne standarde za roditeljsko odsustvo. I radnici i radnice imaju pravo na individualni roditeljski dopust koji im omogućava da se četiri mjeseca brinu za dijete. Da bi se promovirale jednake mogućnosti i jednako postupanje, odsustvo se treba rasporediti ako dijete ima oba roditelja, kako bi svako od njih uzelo najmanje mjesec dana dopusta. Radnice i radnici ne smiju biti diskriminirani zbog uzimanja roditeljskog odsustva i imaju pravo da se vrate na isto radno mjesto (ili ekvivalentno). Također, poslodavci trebaju razmotriti zahtjeve za promjenu radnog vremena na određeni period, ali im je dozvoljeno da balansiraju između svojih i potreba radnica i radnika.⁴⁵⁰

e. Seksualno i rodno zasnovano uznemiravanje

Seksualno i rodno zasnovano uznemiravanje (SRZU) se može smatrati oblikom rodnih predrasuda, zato što podriva jednake mogućnosti na radu osobama koje su mu izložene. (Za potpunu diskusiju, vidi Tematsku cjelinu 7.) Drugim riječima, osobe za koje se smatra da ne “pripadaju” na određeno radno mjesto zbog svog roda naći će se u neprijateljskom radnom okruženju koje ograničava njihove mogućnosti za povišicu ili unapređenje, ili im stvara pritisak da daju otkaz. S druge strane, osobe koje nisu izložene SRZU – često su to sami uznemiravatelji – nepravedno su u boljem položaju jer imaju manje konkurencije na radnom mjestu.

Počinitelji u BiH su u situaciji da koriste činjenicu da osobe koje su izložene SRZU riskiraju viktimizaciju i druge posljedice u privatnom životu ako odluče da prijave uznemiravanje. Također, mnoge žrtve (naročito žene) to jednostavno vide kao neprijatan, ali “uobičajen” dio radne kulture. Stoga mnoge od njih trpe uznemiravanje koliko je to moguće, a prijavljuju ga tek kada počne ozbiljno utjecati na njihovo zdravlje i dobrobit.

Seksualno i rodno zasnovano uznemiravanje muškaraca na radnom mjestu nerijetka je pojava, naročito prema muškarcima koji se ne uklapaju u tradicionalnu predstavu o maskulinitetu. Istraživanja o seksualnom i rodno zasnovanom uznemiravanju u pravosuđu pokazala su da su i muškarci potencijalne žrtve uznemiravanja na osnovu spola ukoliko se ne uklapaju u tipične predstave o muškosti, i to često (mada ne uvijek) od strane drugih muškaraca.

Zakoni u Bosni i Hercegovini

Ekstremni oblici seksualnog i rodno zasnovanog uznemiravanja mogu završiti krivičnim djelom, iako samo mali dio neželjenih ponašanja koja predstavljaju SRZU pređe taj prag. Svakodnevno nepoželjno uznemiravanje i neprijateljsko okruženje koje ono stvara regulirani su mjerama za borbu protiv diskriminacije. (Za više informacija, vidi Tematsku cjelinu 7.) Ipak, u praksi je situacija drugačija, naročito ukoliko se radi o privatnim firmama. U mnogim slučajevima, radnici koji su

449 European Commission, “Professional, private and family life”, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/rights/work-life-balance/index_en.htm, posjećeno 14.12.2016.

450 European Commission, “Professional, private and family life”, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/rights/work-life-balance/index_en.htm, posjećeno 14.12.2016.

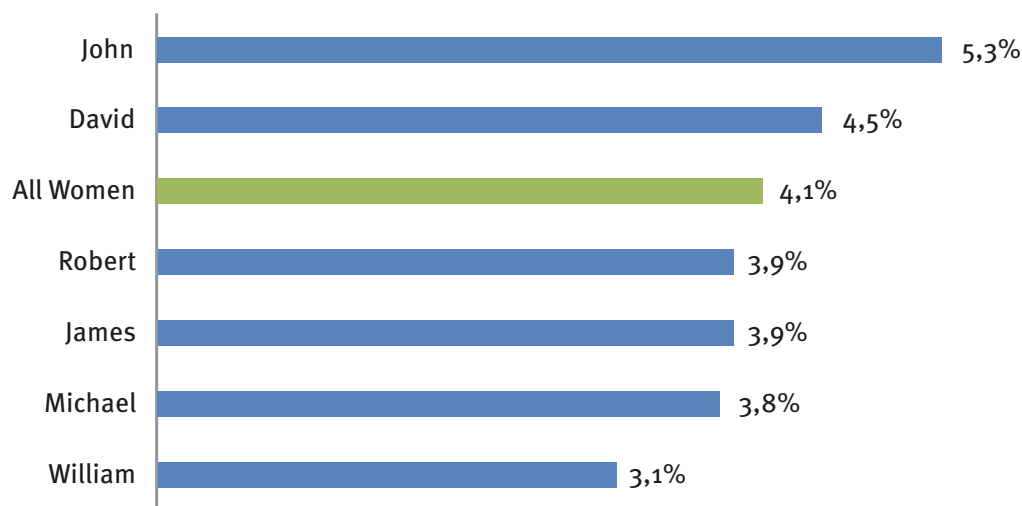
izloženi diskriminaciji i uznemiravanju ne prijavljuju svoje nadređene iz straha od gubitka posla ili viktimizacije. Također, radnici ponekad i nakon donošenja sudske presude ne žele da se vrate na posao zbog neprijatnog iskustva, i jer se plaše odnosa pretpostavljenih i kolega prema njima.⁴⁵¹ Do sada, u 11 slučajeva seksualnog uznemiravanja na sudovima u BiH, samo jedna zatvorska kazna (u trajanju od godinu dana) izrečena je direktoru koji je uznemiravao podređenu osobu ženskog spola.

f. Rodne predrasude i zastupljenost žena i muškaraca u odborima/vijećima

Usprkos mjerama zaštite u zakonodavstvu, u praksi su žene u BiH izuzetno slabo zastupljene u upravnim odborima javnih i privatnih privrednih subjekata, te u vijećima zaposlenika. S obzirom na to da podaci o zastupljenosti spolova u odborima javnih i privatnih privrednih subjekata nisu dostupni, možemo uzeti primjer zastupljenosti žena u odborima Narodne skupštine RS. U CEDAW izvještaju za BiH iz 2011. godine, od ukupno 22 odbora i komisije u Narodnoj skupštini RS, žene predsjedavaju samo Odborom za obrazovanje, nauku, kulturu i informisanje i Odborom jednakih mogućnosti. Žene su činile većinu u još tri odbora: Odbor za zaštitu životne sredine, Odbor za obrazovanje, nauku, kulturu i informisanje i Odbor za poljoprivredu i šumarstvo. Muškarci dominiraju u svim drugim odborima.⁴⁵²

Manjak žena u odborima kompanija je problem koji se ponavlja širom svijeta. Na primjer, jedna studija koja je obuhvatila 1500 firmi koje trguju na berzi SAD-a pokazala je da je bilo više izvršnih direktora (CEO) koji se zovu John i David nego svih žena zajedno:⁴⁵³

CEOs in S&P 1500 Companies

Situacija nije mnogo bolja ni u Ujedinjenom Kraljevstvu. Od 100 najvećih kompanija na Londonskoj berzi (FTSE 100), 7 izvršnih direktora su žene, 14 su muškarci koji se zovu David, a 17 muškar-

451 Daphne Berry, Myrtle P. Bell, "Inequality in organizations: stereotyping, discrimination, and labor law exclusions", Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal, Vol. 31 Iss: 3, pp.236 – 248.

452 Zaljučna zapažanja o četvrtom i petom periodičnom izvještaju o Bosni i Hercegovini prema CEDAW Komitetu. Dostavljeno 2011.

453 Justin Wolfers, "Fewer Women Run Big Companies Than Men Named John", *The New York Times*, 2 March 2015.

ci po imenu John.⁴⁵⁴ U 2015. godini, država u EU sa najvećom zastupljenošću žena u odborima je bila Francuska (32,8%), a Malta je bila na začelju sa 2,5%. Prosječna zastupljenost je bila 21,2%.⁴⁵⁵

Istraživanje Međunarodne finansijske korporacije o broju žena u upravnim odborima u BiH, Srbiji i Makedoniji iz 2013. godine pokazuje da postoje problemi sa rodnim predrasudama. U sve tri države, žene su morale biti bolje obrazovane i imati više godina profesionalnog iskustva da bi postale članice upravnog odbora. Muškarci i žene koji su učestvovali u ovom istraživanju tvrde da se odlučivanje i dinamika odbora mijenjaju ako su prisutne žene, ali da bi došlo do stvarne promjene, mora biti prisutno više žena, a ne samo jedna, kako bi imale jači glas i mogućnost da izbjegnu pritisak grupe.⁴⁵⁶

Zakonodavstvo u BiH

Članom 3 Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine predviđena je ravnopravna zastupljenost spolova. U Zakonu se navodi: *Formiranje vijeća zaposlenika, mirovnog vijeća, ekonomsko-socijalnog vijeća i drugih organa koji proizilaze iz ovog zakona i kolektivnih ugovora, odražavat će ravnopravnu zastupljenost spolova.*

U skladu s navedenim članom možemo zaključiti da bi žene i muškarci trebali biti ravnopravno zastupljeni u različitim vijećima i organima privrednih i javnih subjekata. U članu 20, stav 1 Zakona o ravnopravnosti spolova BiH navode se obaveze državnih tijela u osiguranju ravnopravne zastupljenosti oba spola. Propisano je da: *Državna tijela na svim nivoima organizacije vlasti, i tijela lokalne samouprave, uključujući zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, političke stranke, pravna lica s javnim ovlaštenjima, pravna lica koja su u vlasništvu ili pod kontrolom države, entiteta, kantona, grada ili općine ili nad čijim radom javni organ vrši kontrolu, osigurat će i promovirati ravnopravnu zastupljenost spolova u upravljanju, procesu odlučivanja i predstavljanju. Ova obaveza postoji i za sve ovlaštene predlagače prilikom izbora predstavnika i delegacija u međunarodnim organizacijama i tijelima.*

U Republici Srpskoj, član 224, stav 4 propisuje da članstvo u odborima koje imenuje vlada za utvrđivanje reprezentativnosti sindikata i udruženja poslodavaca mora odražavati ravnopravnu zastupljenost spolova. To je u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i implicira da sindikati i udruženja poslodavaca koji ne odražavaju spolni sastav radne snage nisu reprezentativni.

Regionalno (evropsko) i međunarodno zakonodavstvo

Iako se primjenjuju standardne politike za borbu protiv diskriminacije, EU je predložila zakonodavstvo kojim je zacrtan cilj da se postigne najmanje 40% zastupljenosti svakog spola među direktorima svih kompanija koje su registrirane na berzi do 2020. godine. Navedeni prijedlog je Evropski parlament usvojio 2013. godine, i čeka se odobrenje Vijeća EU.⁴⁵⁷

454 Jennifer Rankin, "Fewer women leading FTSE firms than men called John", *The Guardian*, 6 March 2015.

455 European Commission, "Gender balance on corporate boards: Europe is cracking the glass ceiling", October 2015. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/womenonboards/factsheet_women_on_boards_web_2015-10_en.pdf

456 International Finance Corporation (2013) Women on Corporate Boards in Bosnia and Herzegovina, FYR Macedonia and Serbia.

457 European Commission, "Gender balance on corporate boards: Europe is cracking the glass ceiling", October 2015. http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/womenonboards/factsheet_women_on_boards_web_2015-10_en.pdf

8.4. Savremene rasprave o rodu i radnom pravu

U posljednjem dijelu se analiziraju neke savremene rasprave u ovoj oblasti, kako bi se studentima i studentima, istraživačima i istraživačicama dala prilika da primijene svoje znanje i informirana mišljenja u ovoj oblasti. Iako će se mnogi složiti da je rodna ravnopravnost ispravna stvar i odraz međunarodnih pravnih normi, u malom broju slučajeva su tražene iznimke od ove norme. Prvi slučaj se odnosi na afirmativno djelovanje – drugim riječima, prihvatljivo je diskriminirati dominantne grupe, kako bi se ubrzao proces rodne ravnopravnosti. Drugi slučaj se odnosi na situacije u kojima je u pitanju nacionalna sigurnost. Mnoge uloge u institucijama u sektoru sigurnosti umnogome zavise od bioloških osobina kao što je fizička snaga. Stoga neki tvrde da se zakoni o borbi protiv diskriminacije ne trebaju odnositi na ove profesije.

a. Afirmativno djelovanje (tzv. “pozitivna diskriminacija”)⁴⁵⁸

Afirmativno djelovanje, poznato i kao pozitivna ili obrnuta diskriminacija, specijalne mjere ili preferencijalni tretman predstavlja prakse kojima se poduzimaju aktivni koraci da bi se osnažio položaj osoba u grupama koje su kroz historiju slabo zastupljene ili diskriminirane. U nekim slučajevima, to može npr. uključivati utvrđivanje kvota za zapošljavanje ili izborne liste. U drugim slučajevima, poslodavci otvoreno favoriziraju kandidate na osnovu spola ili etničkog porijekla, kako bi ispravili neravnotežu postojeće radne snage.⁴⁵⁹

U članu 4 Konvencije o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (ratificirala ju je bivša Jugoslavija, a naslijedila Bosna i Hercegovina 1993.⁴⁶⁰) navodi se da “usvajanje posebnih privremenih mjera čiji je cilj da se ubrza ostvarenje ravnopravnosti muškaraca i žena de facto, ne smatra se diskriminacijom” ali da “ove mjere prestat će da važe kada se ostvari cilj da se svima pruže jednake mogućnosti i tretman”.

Odbor UN-a za uklanjanje diskriminacije nad ženama koji prati provedbu CEDAW-a kasnije je objasnio da bi “privremene specijalne mjere” mogle obuhvatati “preferencijalni tretman; ciljno angažiranje, zapošljavanje i unapređenje; numeričke ciljeve povezane sa rokovima; te sisteme kvota”.⁴⁶¹

Članom 3 Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini priznaje se da su takve mjere zakonite sve dok su srazmjerne i mogu se objektivno opravdati u cilju “promoviranja ravnopravnosti spolova i uklanjanja postojeće nejednakosti”. Slično tome, u članu 2 (4) Evropske direktive o jednakom postupanju navodi se da zabrana rodno zasnovane diskriminacije na radu “ne dovodi u pitanje

458 Ovaj dio je isječak iz: European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ ECtHR/CoE, 2010).

459 European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p.38.

460 United Nations Treaty Collection, “Chapter IV: Human Rights – 8. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women”, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&clang=en

461 UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, “General Recommendation No. 25: Article 4, para. 1 of the Convention’ UN Doc. A/59/38 (supp)”, 18 March 2004, para. 22.

mjere za promicanje jednakih mogućnosti za muškarce i žene, osobito uklanjanjem postojećih nejednakosti koje umanjuju mogućnosti žena”.⁴⁶²

Nije potrebno napominjati da afirmativno djelovanje ponekad može biti nepopularno, naročito među onima koji misle da ih se preskočilo za određeno radno mjesto ili ulogu, iako na papiru imaju bolje kvalifikacije, isključivo zato što pripadaju grupi koja je već pretjerano zastupljena u nekoj organizaciji. U takvim situacijama, afirmativne mjere se obično obrazlažu činjenicom da bi kandidat/kandidatkinja kojoj pomažu inače bila dovedena u nepovoljniji položaj zbog faktora kao što su rodne predrasude u procesu zapošljavanja. Osim toga, oni su vjerovatno doživjeli rodne predrasude u mnogim situacijama i prije apliciranja za dato radno mjesto, kao npr. u djetinjstvu i tokom prethodnog obrazovanja. Drugim riječima, predlagatelji afirmativne mjere posmatraju je kao metodu za uklanjanje nepoštene *prednosti* koju su kroz historiju imali pripadnici pretjerano zastupljenih grupa u datoj profesiji.⁴⁶³

462 European Council Directive 76/207/EEC of 9 February 1976 on the implementation of the principle of equal treatment for men and women as regards access to employment, vocational training and promotion, and working conditions, dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1478018642280&uri=CELEX:31976L0207>.

463 European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p.38.

Predmeti Evropskog suda pravde (ECJ)

ECJ je rijetko donosio presude u predmetima koji se odnose na afirmativne mjere, ali su one ipak pomogle u definiranju granica onoga što se može smatrati srazmjernim.

U predmetu *Kalanke v. Freie Hansestadt Bremen*, Eckhard Kalanke je prvobitno predložen za unapređenje u Odjelu za parkove Grada Bremen. Umjesto toga, Kadrovska komisija je primijenila pravilo vijeća kojim se prioritet automatski daje drugoj kandidatkinji sa užeg spiska, Heike Glissmann, po osnovu toga što je žena sa istim kvalifikacijama, a žene u tom sektoru su bile nedovoljno zastupljene. Od ECJ-a je zatraženo da pruži savjet o tome da li je pravilo vijeća o automatskom davanju prioriteta u skladu sa članom 2(4) Evropske direktive o jednakom postupanju. ECJ je naveo da je vijeće prešlo granicu iz člana 2(4) time što je prioritet dalo ženama na apsolutan i bezuslovan način. Sud je donio odluku da bi pružanje jednakih mogućnosti ženama bilo legitiman cilj, ali da cilj brojčane jednakosti nije legitiman.⁴⁶⁴

U predmetu *Marschall v. Land Nordrhein Westfalen*, Hellmut Marschall se žalio na skoro identičan zakon u pokrajini Sjeverna Rajna - Vestfalija, prema kojem je jedna kandidatkinja imala prednost za unapređenje u odnosu na njega. Međutim, u ovom slučaju je zakonom propisano da se mogu praviti iznimke od automatskog unapređenja žena u određenim slučajevima kada su muški kandidati suočeni sa socijalnim nedaćama koje ih stavljaju u još nepovoljniji položaj. U ovom predmetu, ECJ je zaključio da je ovaj zakon u granicama člana 2(4), zato što je u svakom slučaju (iako bez utvrđenih kriterija) uzeta u obzir i muškarčeva situacija.⁴⁶⁵

Sličan je i slučaj *Abrahamsson i Leif Anderson v. Elisabet Fogelqvist* gdje se radilo o akademskim imenovanjima na švedskim univerzitetima. U ovom slučaju, kandidati/kandidatkinje nedovoljno zastupljenog spola bi imali prioritet, osim ako je "razlika u kvalifikacijama kandidata toliko velika da bi takve aplikacije dovele do kršenja uslova objektivnosti u imenovanju". U ovom slučaju, ECJ je odlučio da se i dalje radi o automatskom prioritetiziranju žena, što je nezakonito prema članu 2(4).

464 Pager, Sean, "Strictness and Subsidiarity: An Institutional Perspective on Affirmative Action at the European Court of Justice", *Boston College International & Comparative Law Review*, vol. 26, no. 1 (2003): pp. 35-76; European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p. 40.

465 Pager, Sean, "Strictness and Subsidiarity: An Institutional Perspective on Affirmative Action at the European Court of Justice", *Boston College International & Comparative Law Review*, vol. 26, no. 1 (2003): pp. 35-76; European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p. 40.

466 Pager, Sean, "Strictness and Subsidiarity: An Institutional Perspective on Affirmative Action at the European Court of Justice", *Boston College International & Comparative Law Review*, vol. 26, no. 1 (2003): pp. 35-76; European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p.40.

Pitanja za diskusiju

- Koje su prednosti afirmativnih mjera u rješavanju problema rodni predrasuda?
- Koji su nedostaci afirmativnih mjera u rješavanju problema rodni predrasuda?
- Kakve kriterije biste vi uveli kako biste osigurali da afirmativne mjere rješavaju problem rodni predrasuda na srazmjern način i u skladu sa zakonom?

Afirmativne mjere mogu biti korisna metoda za brzo rješavanje dugotrajnih problema rodni predrasuda i drugih oblika diskriminacije. Diskriminaciju je često teško dokazati, naročito kada rodno zasnovana podjela rada otežava procjenu da li su muškarci i žene u veoma različitim profesijama individualno diskriminirani. Stoga posebne afirmativne mjere mogu biti korisne u tim slučajevima. S druge strane, rodne predrasude su u interakciji sa drugim oblicima predrasuda, npr. po osnovu klase, invaliditeta, etničkog porijekla i dobi. Ako se pažljivo ne primjenjuju, moglo bi se desiti da dodatno otežaju položaj grupa koje su već izložene diskriminaciji, kao što su npr. Romi. Također, ne razmatraju se ni neki temeljni uzroci rodne neravnopravnosti, kao što je nepostojanje jednakih mogućnosti u obrazovanju i usavršavanju. Stoga se ovim mjerama osobe mogu unaprijediti na određene pozicije na kojima su osuđene na propast zato što im nedostaju potrebne vještine. Iz tog razloga, potrebno ih je koristiti oprezno i u kombinaciji sa drugim inicijativama na promoviranje rodne ravnopravnosti.

Presude ECJ-a pokazuju da kriteriji za primjenu afirmativnih mjera trebaju osigurati da se takve mjere srazmjerno primjenjuju i da se odluke i dalje donose od slučaja do slučaja. Na taj način bi se osiguralo da će se uzeti u obzir i diskriminacija po drugim osnovama, pored roda, kao i da zakoni, pravila i politike budu namijenjeni rješavanju specifičnih slučajeva neravnopravnosti koje je moguće identificirati.

b. Iznimke od zakonodavstva o rodnoj ravnopravnosti u ime nacionalne sigurnosti: primjer za diskusiju

Članom 14(2) Evropske direktive o rodnoj ravnopravnosti dozvoljavaju se iznimke od propisa o zabrani diskriminacije ako “određeno svojstvo predstavlja stvaran i odlučujući zahtjev posla, pod uvjetom da je takvo različito tretiranje opravdano legitimnim ciljem i da je dotični zahtjev srazmjernan”.⁴⁶⁷ Na sličan način se i članom 3 Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini dozvoljavaju odredbe, kriteriji i prakse koje je moguće “objektivno opravdati postizanjem zakonitog cilja, proporcionalnog poduzetim nužnim i opravdanim mjerama”.

⁴⁶⁷ European Council and Parliament Directive 2006/54/EC of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast) (Direktiva 2006/54/EZ Evropskog parlamenta i Vijeća o provedbi načela jednakih mogućnosti i jednakog postupanja prema muškarcima i ženama u pitanjima zapošljavanja i rada zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola u nivou plaća i naknada na radnom mjestu), dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX-T/?qid=1478026060559&uri=CELEX:32006L0054>

Postoje brojni slučajevi u kojima su sigurnosne institucije zatražile izuzimanje od zakona o zabrani diskriminacije na radu, tvrdeći da zbog bioloških razlika između muškaraca i žena moraju favorizirati muškarce u određenim ulogama, u ime nacionalne sigurnosti. Međutim, kako se naše razumijevanje roda (koji je različit od spola) razvijalo, ljudi su počeli preispitivati da li su ovi argumenti u stvari zasnovani na čvrstim naučnim dokazima ili na rodnim stereotipima. Takve diskusije su se odvijale u nekoliko medijski eksponiranih predmeta pred Evropskim sudom pravde.

Predmeti Evropskog suda pravde (ECJ)

U predmetu *Komisija protiv Francuske (1988)*, Evropska komisija je osporila tvrdnju Francuske zatvorske službe da je zakonito da se nekoliko radnih mjesta prvenstveno sačuva za muškarce u općenito muškim zatvorima, kao i za žene u primarno ženskim zatvorima. Jedan od ključnih razloga je bio to što zatvorski stražari ponekad moraju koristiti silu da bi kontrolirali nasilne zatvorenike, kao i da obavljaju mnoge druge poslove koje mogu obavljati isključivo muškarci. Prema njihovim tvrdnjama, bilo je važno da većinu osoblja u muškim zatvorima čine muškarci. Iako je ECJ u principu prihvatio ove argumente kao legitimne, francuski organi vlasti nisu ispunili zahtjev u pogledu transparentnosti kada se radilo o provedbi ove odluke pod nadzorom suda. Jednostavno rečeno, zatvorska služba nije bila u stanju da objasni za koje poslove je neophodno muško osoblje i zbog čega je to tako. Umjesto toga, slučaj se zasnivao na spolnim generalizacijama, a ne na ponuđenim dokazima.⁴⁶⁸

Slučaj *Johnston protiv načelnika Kraljevske policije Ulstera* odnosio se na policajku Marguerite Johnston čiji ugovor nije obnovljen zbog pogoršanja sigurnosne situacije u Sjevernoj Irskoj, zbog čega je policija morala nositi vatreno oružje. Policajke nisu obučavane u rukovanju oružjem, a načelnik im nije ni ponudio obuku, jer se smatralo da će im se na taj način povećati šanse da budu ubijene. Sud je prihvatio tvrdnju odbrane da se mogu vršiti srazmjerne iznimke od prava na jednak tretman u zapošljavanju iz razloga nacionalne i javne sigurnosti. Međutim, u takvim slučajevima poslodavac je dužan dokazati da je spol odlučujući faktor koji stvara veći rizik za žene. Zaštitne mjere za žene koje su sadržane u zakonodavstvu trebaju imati za cilj zaštitu njihovog prava na jednak tretman. Mjere kojima se ženama pruža veća zaštita od rizika na radu nauštrb jednakog tretmana potkopavale bi specifični cilj zakona. Stoga je sud odbacio tvrdnju da javno mnijenje traži veću zaštitu žena kao legitiman osnov za isključivanje žena iz određenih vrsta zaposlenja.⁴⁶⁹

U predmetu *Sirdar protiv Armijskog odbora i Državnog sekretara odbrane (1999)*, Angela Sirdar je otpuštena sa radnog mjesta glavne kuharice diverzantske jedinice. Rezanje troškova je dovelo do uvođenja pravila "interoperabilnosti", koje je nalagalo da svi pojedinci u diverzantskoj jedinici moraju biti sposobni da učestvuju u borbama. Ženama nije bilo dozvoljeno da izvršavaju borbene uloge u britanskoj vojsci, te je stoga gđa Sirdar otpuštena kako bi se garantirala borbena efikasnost. ECJ je u ovom slučaju prihvatio obrazloženje oružanih snaga.⁴⁷⁰ Međutim, Vlada UK je 2016. godine ukinula zabranu ženama da preuzimaju borbene uloge, djelimično zato što nisu pronašli dovoljno naučnih dokaza da bi angažman žena rame uz rame sa muškarcima umanjio borbenu efikasnost.⁴⁷¹

U predmetu *Kreil protiv Njemačke*, Tanji Kreil nije dozvoljeno da radi kao elektroinženjerka u njemačkim oružanim snagama. U to vrijeme, ženama je bilo dozvoljeno da rade isključivo u medicinskim timovima ili muzičkim grupama. Vlada je tvrdila da je razlog u tome što ženama nije bilo dozvoljeno da služe na mjestima koja zahtijevaju upotrebu oružja, te da nije bilo moguće predvidjeti okolnosti u kojima bi električar morao upotrijebiti oružje. ECJ je odbacio Vladin argument kao preširok i nesrazmjeran za ostvarenje cilja zaštite osoblja. Osim toga, i liječnice i muzičarke su pohađale osnovnu obuku o rukovanju oružjem. Ženama je kasnije dozvoljeno da služe u naoružanim jedinicama.⁴⁷²

Pitanja za diskusiju

- Šta mislite, kakvu ulogu su igrale rodne predrasude u ovim slučajevima?
- Mislite li da i dalje postoje slučajevi u kojima bi isključivanje žena ili muškaraca iz uloga u sektoru sigurnosti moglo zadovoljiti zahtjeve Zakona o ravnopravnosti spolova?

Evropski sud pravde je dosljedno donosio odluke prema kojima ciljevi nacionalne sigurnosti predstavljaju legitimne razloge sigurnosnih institucija da biraju osoblje po osnovu roda, ali su te institucije konzistentno imale problema sa dokazivanjem povezanosti potrebe za diskriminacijom i njihovih zacrtanih ciljeva. Sada vidimo da su mnoge historijske zabrane ženama da služe u sektoru sigurnosti bazirane na argumentima koji su pod utjecajem rodni predrasuda – iako su često bile motivirane istinskom željom da se žene zaštite. Kako je na poslodavce prebačen teret dokazivanja potrebe za favoriziranjem žena ili muškaraca za određene poslove, i kako je naše razumijevanje razlike između spola i roda evoluiralo, poslodavci su imali sve više problema da dokažu da su njihovi argumenti zasnovani na istinskim potrebama profesije.

Vjerovatno će i dalje postojati radna mjesta koja zahtijevaju veću fizičku snagu, i na njima će i dalje dominirati muškarci. Međutim, široke zabrane ženama da obavljaju uloge u sektoru sigurnosti će vjerovatno postati stvar prošlosti. Onemogućavanje poslodavcu da odabere najboljeg kandidata ili kandidatkinju zbog njegovog/njenog roda – čak i u profesijama u kojima žene čine nezatnu manjinu među kvalificiranim kandidatima – moglo bi se samo po sebi smatrati prijetnjom po nacionalnu sigurnost.

468 European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p.47.

469 European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p.47.

470 European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p.48-9.

471 UK Ministry of Defence, "Ban on women in ground close combat roles lifted", *UK Government Website*, 8 July 2016. <https://www.gov.uk/government/news/ban-on-women-in-ground-close-combat-roles-lifted>

472 European Union Agency for Fundamental Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe, *Handbook on European non-discrimination law* (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECtHR/CoE, 2010), p.49.

8.5. Zaključak

U ovoj cjelini smo vidjeli kako rodne predrasude mogu značajno utjecati na primjenu zakona o radu, bilo u odnosu na zapošljavanje, plaće, naknade ili druge oblike diskriminacije na radu kao npr. seksualno i rodno zasnovano uznemiravanje. To možda i ne iznenađuje, s obzirom da su muškarci tradicionalno dominirali na plaćenim radnim mjestima i da su se mnoge najveće promjene rodnih uloga koje smo doživjeli od industrijske revolucije desile u oblasti rada. Pored toga, rodne predrasude mogu biti evidentnije u ovoj oblasti nego u drugima, zato što dovode do ekonomskih nejednakosti koje se mogu izmjeriti. Međutim, najvećim dijelom tokom perioda od pedeset godina, duh rodne ravnopravnosti je bio zaštićen mnogim odredbama zakona o radu, a brojne uloge u društvu koje su ranije bile zatvorene za žene otvorile su se zahvaljujući slučajevima u oblasti radnog prava. Iz tog razloga, ono ostaje značajan alat za rješavanje pitanja rodnih predrasuda i oblast u kojoj se i dalje odvijaju brojne sjajne rasprave o tome kakva bi trebala biti uloga muškaraca i žena u društvu.

8.6. Literatura

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Demografija i socijalne statistike. Juli 2016.
- Bašić, Sanela i Milanka Miković. Rodne (ne) jednakosti na tržištu rada u BiH Ženska strana priče. Sarajevo: Udruženje Žene ženama i Friedrich-Ebert-Stiftung (FES), 2012.
- Cipollone Angela, Patacchini Eleonora and Giovanna Vallanti. “Female labour market participation in Europe: novel evidence on trends and shaping factors”. Journal of European Labor Studies (Springer), Septembar 2014.
- Cipollone Angela, Patacchini Eleonora and Giovanna Vallanti”. Female labour market participation in Europe: novel evidence on trends and shaping factors”. Journal of European Labor Studies (Springer), Septembar 2014.
- Convention No. 100: Convention concerning equal remuneration. Dostupno na: http://training.itcilo.it/actrav_cdrom1/english/global/law/con100.htm (pristupljeno: avgust 2016.).
- Četvrti i peti periodični CEDAW izvještaj Bosne i Hercegovine. Maj 2011. Dostupno na: http://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/02/110531_CEDAW_BiH_FINAL.pdf (pristupljeno: avgust 2016.).
- Deklaracija MOR-a o temeljnim načelima i pravima pri radu i Prilog o njezinoj primjeni i praćenju. Dostupno na: http://www.ilo.org/public/english/standards/declaration/declaration_croat.pdf (pristupljeno: avgust 2016.).
- European Commission. “Gender balance on corporate boards, Europe is cracking the glass ceiling”. Oktobar 2015. Dostupno na: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/womenonboards/factsheet_women_on_boards_web_2015-10_en.pdf (pristupljeno: avgust 2016.).
- European, Comission. “Press releases database”. Questions and Answers: What has the EU done for women? 50 years of EU action on Gender Equality for One Continent. Mart 2014. Dostupno na: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-156_en.htm (pristupljeno: avgust 2016.).
- European Union Agency for Fundament Rights / European Court of Human Rights and Council of Europe. Handbook on European non-discrimination law (Vienna/Strasbourg: EU Agency for Fundamental Rights/ECTHR/CoE, 2010).
- Halilović, Majda i Heather Huhtanen. Rod i pravosuđe: odabrani rezultati i preporuke o implikacijama roda u pravosuđu Bosne i Hercegovine. Sarajevo: DCAF/Atlantska inicijativa, 2014.
- International Encyclopaedia for Labour Law and Industrial Relations, Supplement 163. Dostupno na: <http://www.kluwerlawonline.com/toc.php?pubcode=IELL> (pristupljeno: avgust 2016.).
- International Finance Corporation. World Bank Group. Women on Corporate Boards in Bosnia and Herzegovina, FYR Macedonia and Serbia. Maj 2013.
- Komitet za ukidanje diskriminacije žena. Zaključna zapažanja na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine. Ujedinjene Nacije, CEDAW, 2013.
- Konvencija broj 156. Konvencija o jednakim mogućnostima i jednakom tretmanu za radnike i radnice: radnici sa porodičnim obavezama. Dostupno na: <http://www.upfbih.ba/attachments/article/136/C156%20Konvencija%20koja%20ose%20odnos%20ona%20radnike%20sa%20obiteljskim%20obavezama.pdf>. (pristupljeno: avgust 2016.).

- Kreil v. Bundesrepublik Deutschland (predmet C-285/98). Court of Justice of the European Union, 2000.
- Quast, Forbes Lisa. "Causes And Consequences Of The Increasing Numbers Of Women In The Workforce". February 2011. Dostupno na: <http://www.forbes.com/sites/lisaquast/2011/02/14/causes-and-consequences-of-the-increasing-numbers-of-women-in-the-workforce/#31d2cdo41c76> (pristupljeno: avgust 2016.)
- Somun-Krupalija, Lejla. "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study". Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality, International Labour Office, Geneva. (December 2011).
- Your Rights. "Workplace fairness". Pregnancy Discrimination. Dostupno na: <http://www.workplacefairness.org/pregnancy-discrimination#1> ((pristupljeno: avgust 2016.).
- Your Rights. "Workplace fairness". Sex/Gender Discrimination. Dostupno na: <http://www.workplacefairness.org/sexual-gender-discrimination> (pristupljeno: avgust 2016.).
- Zakon o radu Federacije BiH. "Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine", broj 26/16. (4.4.2016.)
- Zakon o radu Republike Srpske. "Službeni glasnik Republike Srpske", broj 1/16. (29.12.2015.)
- Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, izmijenjen i dopunjen 2009. godine, prečišćena verzija iz 2010. Službeni glasnik BiH, br. 32/10.

Tematska cjelina 9

Rodne predrasude i propisi o penzijama

Rezultati učenja – do kraja ove cjeline, polaznici i polaznice moći će:

1. razumjeti načine na koje se rodne predrasude javljaju u penzijskom sistemu,
2. razumjeti i diskutirati o tome kako rodne predrasude ometaju donošenje pravičnih presuda u slučajevima koji se odnose na penzije.
3. razumjeti kako zakon o nasljeđivanju dovodi do umnožavanja i jačanja rodne neravnopravnosti u društvu.

Preporučena literatura:

Raday, F. *Gender Pension Gap*. Background Paper for Report to the Human Rights Council

Sažetak: Tematska cjelina 9 fokusira se na rodne predrasude i zakone o penziji. U uvodnom dijelu predavanja, detaljno se govori o reguliranju penzionog sistema u Bosni i Hercegovini, uz isticanje historijskih razlika u zakonodavstvu i njegovoj primjeni na žene i muškarce. Nakon toga slijedi kratak pregled općih principa koji se odnose na penzije u evropskim i međunarodnim dokumentima. U sljedećem dijelu se razmatraju trenutne realnosti penzionera u Bosni i Hercegovini i kako se one razlikuju između žena i muškaraca. Naprimjer, rodna neravnopravnost na tržištu rada i različiti radni aranžmani značajno utječu na zaradu koju žene ostvaruju tokom radnog vijeka, kao i na njihove doprinose u penzijske fondove. To se potom pretvara u nove oblike rodne neravnopravnosti nakon penzionisanja. U dijelu koji slijedi nakon toga razmatra se nekoliko slučajeva iz čitave Evrope, kako bi se istaknula uloga koju pravni sistem može odigrati u rješavanju problema direktne i indirektne diskriminacije u ovoj oblasti. Ti slučajevi su osmišljeni tako da potaknu raspravu o budućnosti penzijskih sistema i dužnosti sudova i pravnika da promoviraju principe rodne ravnopravnosti i bave se pitanjem rodnih predrasuda. To se kratkoročno odnosi na tržište rada, a dugoročno i na penzijski sistem.

9.1. Uvod

Smatra se da su penzioneri u Bosni i Hercegovini jedna od najsiromašnijih grupa u cjelokupnom društvu. Razlog je u tome što je prosječna penzija niska u poređenju s troškovima života, a socijalna pomoć je nedovoljna i često kasni. Povrh toga, javne službe su se u protekle dvije decenije suočavale sa brojnim izazovima i općenito nisu u stanju da zadovolje potrebe penzionera za skrbi i pomoći. Kombinacija ovih faktora stavlja mnoge starije osobe u ranjiv položaj.

Zbog toga se u mnogim bh. porodicama može primijetiti međugeneracijska solidarnost, gdje penzioneri zavise od rodbine da im pomogne da pokriju najosnovnije potrebe.⁴⁷³ Nasuprot tome, socio-ekonomska situacija u zemlji (nezaposlenost, niske plaće) znači da penzija za mnoge predstavlja jedini izvor prihoda za cijelu porodicu, čak i kad je ta penzija minimalna.⁴⁷⁴

Samo 46% ljudi starijih od 65 godina prima penziju, a dodatnih 13% ima boračke povlastice. Ostatak ne dobija ništa. Većina populacije koja nije obuhvaćena penzijskim sistemom živi u ruralnim područjima, a većina njih su žene.⁴⁷⁵

Legislativa koja se odnosi za penzijski sistem u Bosni i Hercegovini je rodno neutralna, kao što je slučaj i u Evropi te u većini ostalih zemalja.⁴⁷⁶ Međutim, kako je tržište rada još uvijek dominantno strukturirano tako da centralno mjesto u njemu zauzima tradicionalni porodični model, primjena penzijskih sistema u BiH podložna je rodnim predrasudama. Kao rezultat, penzijski sistemi osnažuju diskriminacijsku praksu koja negativno pogađa žene, ali i muškarce koji se ne povinuju tradicionalnim modelima rada.

9.2. Zakonski okvir

Zakonski okvir i penzijski sistem u BiH

Do 1992. godine, BiH je imala jedan penzijski fond.⁴⁷⁷ Muškarci su mogli realizirati pravo na starosnu penziju sa 60 godina života i najmanje 35 godina uplaćivanja penzijskog doprinosa, a žene su se mogle penzionisati nakon 30 godina uplaćivanja doprinosa, nakon što napune 55 godina života.⁴⁷⁸

Od kraja rata 1995. godine, prema Dejtonskom mirovnom sporazumu,⁴⁷⁹ sistem penzija i invalidnina spada u ovlasti entiteta, Federacije BiH (FBiH) i Republike Srpske (RS). Međutim, Ministarstvo civilnih poslova BiH na državnom nivou ima ulogu koordinatora između entitetskih penzijskih fondova. Ministarstvo ima i djelomične ovlasti nad rješavanjem transnacionalnih sporova koji se odnose na penzije.⁴⁸⁰ Usprkos nekim značajnim razlikama, sistemi u oba entiteta u BiH suočavaju se sa mnogim istim problemima, npr. visoka stopa nezaposlenosti i niske penzije u poređenju sa troškovima života.

U 2008. godini, 44% od ukupnog broja penzijskih povlastica odnosilo se na starosnu penziju, 21% bile su invalidnine, a 35% porodične penzije.⁴⁸¹

473 Sadić, S. Salić, N. Social and Economic Causes of Elderly Violence in Bosnian Society. 2015.

474 Sadić, S.

475 World Bank. *Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment*. Volume I: Main Report. 2003.

476 Annual Convention of the European Platform against Poverty and Social Exclusion Workshop 5: Closing the Gender Employment, Pay and Pensions Gaps. 2014

477 Pan European Regional Council. Pensions reforms in the Countries of the Western Balkans from a European Perspective. 2011

478 Yugoslavia Pensioners. Informacije dostupne na: http://www.photius.com/countries/croatia/society/yugoslavia_former_society_pensioners.html

479 Aneks 4 Mirovnog sporazuma

480 European Commission. *Sector Priorities – Social and Pension Policy*. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/bosnia/documents/prsp/V-1.pdf>

481 European Commission. *Social Protection and Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*. Executive Summary. 2008.

Federacija Bosne i Hercegovine

- *Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju*⁴⁸²

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju u Federaciji BiH usvojen je 1998. godine i sadrži “principe reciprociteta, solidarnosti među generacijama i obaveznog penzijskog i invalidskog osiguranja”.⁴⁸³ Osiguranik plaća doprinose u iznosu od 17% svoje plaće, a poslodavac uplaćuje dodatnih 7%, što ukupno čini 24% neto plaće.⁴⁸⁴

- *Uvjeti*

Muškarci i žene mogu ostvariti starosnu penziju kada napune 65 godina života i kada imaju najmanje 20 godina staža sa uplaćenim doprinosima. Alternativno, mogu se penzionisati ranije ukoliko imaju najmanje 40 godina staža sa plaćenim doprinosima. Oni koji nemaju dovoljno staža sa plaćenim doprinosima u okviru obavezne penzijske šeme nemaju nikakva prava, iako su neki možda uplaćivali privatnu šemu osiguranja.⁴⁸⁵

Do 2003. godine, pravila su bila različita u zavisnosti od spola osobe. Životna dob za starosnu penziju bila je 60 godina za muškarce i 55 godina za žene.⁴⁸⁶ Prijevremeno penzionisanje bilo je dozvoljeno do 31. decembra 2015. godine: muškarci su se mogli penzionisati sa 60 godina i 35 godina staža sa plaćenim doprinosima, dok su žene mogle u penziju sa 55 godina života i 30 godina staža.⁴⁸⁷

- *Povlastice*⁴⁸⁸

Minimalna penzija iznosila je 326 KM u 2015. godini, dok je maksimalna penzija dosegala 2174 KM.⁴⁸⁹ Tokom 2009. godine, 50,8% penzionera primalo je minimalnu penziju, dok je 0,04% njih primalo najveću penziju.⁴⁹⁰

Republika Srpska

- *Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju*⁴⁹¹

482 Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju (Sl. novine FBiH, 29/98, 49/00, 73/05, 59/06, 4/09).

483 European Commission. *Sector Priorities – Social and Pension Policy*. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/bosnia/documents/prsp/V-1.pdf>

484 European Commission. *Sector Priorities – Social and Pension Policy*. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/bosnia/documents/prsp/V-1.pdf>

485 European Commission. *Sector Priorities – Social and Pension Policy*. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/bosnia/documents/prsp/V-1.pdf>

486 International Labour Office, *Report on the Pension Reform in Bosnia and Herzegovina: First assessment* (Budapest: ILO, 2009), p. 3.

487 Pan European Regional Council. *Pensions reforms in the Countries of the Western Balkans from a European Perspective*. 2011

488 Ove brojke ne uključuju osobe starije od 65 godina koje uopće ne primaju penziju.

489 Sadić, S. Salić, N. *Social and Economic Causes of Elderly Violence in Bosnian Society*. 2015.

490 *ibid*

491 Law on Pension and Disability Insurance (Official Gazette of Republika Srpska 134/11, 82/13, 103/15)

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju u RS-u usvojen je 2000. godine, i od tada je nekoliko puta mijenjan. Zakonom se “uređuje obavezno penzijsko i invalidsko osiguranje i određuju prava i obaveze zasnovane na ovom osiguranju, kao i opcije za ostvarivanje dobrovoljnog osiguranja za lica koja nisu pokrivena obaveznim osiguranjem”.⁴⁹² Osnovica za izračunavanje penzije dobija se na osnovu prosjeka plaće osigurane osobe. Ovaj zakon eliminirao je neka prava na nadoknadu; recimo, u slučaju pomoći drugoj osobi i staranja za nju.⁴⁹³

- *Uvjeti*⁴⁹⁴

Uvjeti za ostvarivanje penzije u RS trenutno su u prijelaznoj fazi, a dobna granica za penzionisanje se postupno povećava svake godine. Kad se ta prijelazna faza završi (do 2023. za muškarce, a do 2032. za žene), muškarci i žene će moći podnijeti zahtjev za starosnu penziju kada napune 65 godina, pod uvjetom da su najmanje 15 godina plaćali doprinose, ili u bilo kojoj dobi nakon 45 godina plaćanja doprinosa. Prijevremeno penzionisanje će biti moguće u dobi od 60 godina, pod uvjetom da je osoba plaćala doprinose 40 godina.⁴⁹⁵

Prije nedavnih izmjena i dopuna zakona, pravila za penzionisanje su se razlikovala u zavisnosti od spola osobe. Muškarci u dobi od 60 godina i žene u dobi od 55 godina mogli su se penzionisati nakon 20 godina plaćanja doprinosa, a muškarci u dobi od 65 godina i žene u dobi od 60 mogli su se penzionisati sa 15 godina uplaćenog staža. Što se tiče prijevremenog penzionisanja, muškarci koji navrše 55 godina i žene koje navrše 50 godina imali su pravo na penziju ako su uplaćivali doprinose najmanje 35 godina.⁴⁹⁶

- *Povlastice*⁴⁹⁷

U 2015. godini, minimalna penzija iznosila je 174 KM, a maksimalna 1687 KM⁴⁹⁸. U 2010. godini, 10% penzionera primalo je minimalnu penziju.⁴⁹⁹

Stečena penzijska prava

Udovica ima pravo na penziju preminulog bračnog partnera osiguranika ako je napunila najmanje 45 godina života, u FBiH; u RS-u najmanje 50 godina, a kada je u pitanju udovac, dobna granica je najmanje 60 godina života u oba entiteta. Udovice i udovci imaju pravo na porodičnu penziju sve dok ponovno ne stupe u brak. Uvjet koji se odnosi na minimalnu starost ne postoji u slučaju kada se udovica ili udovac koji stiču pravo na porodičnu penziju staraju o djeci koja imaju pravo na penziju

492 European Commission. *Sector Priorities – Social and Pension Policy*. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/bosnia/documents/prsp/V-1.pdf>

493 European Commission. *Sector Priorities – Social and Pension Policy*. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/bosnia/documents/prsp/V-1.pdf>

494 Pan European Regional Council. *Pensions reforms in the Countries of the Western Balkans from a European Perspective*. 2011

495 Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju (Sl. glasnik RS br. 34/2003, 64/2004 - odluka USRS, 84/2004 - državni zakon, 85/2005, 101/2005 - državni zakon, 63/2006 - odluka USRS, 5/2009, 107/2009, 101/2010, 93 / 2012, 62/2013, 108/2013, 75/2014 i 142/2014).

496 Sead Dedić, *Socijalno pravo*, IV novelirano i prošireno izdanje, Sarajevo, 2010, str. 184.

497 Ove brojke ne uključuju osobe starije od 65 godina koje uopće ne primaju penziju.

498 Sadić, S. Salić, N. *Social and Economic Causes of Elderly Violence in Bosnian Society*. 2015.

499 Ibid.

preminulog osiguranika ili ako se radi o osobama sa posebnim potrebama.⁵⁰⁰

Prava na stečenu porodičnu penziju izračunavaju se kao procenat penzije koju bi preminuli osiguranik ostvarivao, a u obzir se uzima broj osoba koje su ga nadživjele, a koje imaju pravo na porodičnu penziju.⁵⁰¹

Evropski zakonski okvir za penzijske sisteme

Pravo na penziju smatra se ekonomskim interesom, pa zato spada u oblast prava na imovinu, koja su sadržana u članu 1 Protokola Evropske konvencije o ljudskim pravima.⁵⁰² Ovaj član ne spominje posebno pravo na penziju, pa se zato imovinsko pravo obično tumači šire, i kao takvo podrazumijeva i pravo na penziju.⁵⁰³ EKLJP time pretpostavlja da uplaćivanje obaveznih i/ili dobrovoljnih doprinosa u penzione fondove predstavlja vlasništvo, te se na taj način stvara imovinsko pravo.⁵⁰⁴

I dok “države potpisnice ugovora uživaju slobodu u smislu dodjeljivanja socijalnih davanja”,⁵⁰⁵ smanjenje ili ukidanje prava na penziju također potpada pod imovinska prava, jer može ometati pravo na neometano uživanje u posjedu.

Također, značajna je i Evropska socijalna povelja, tzv. “Socijalni ustav Evrope”. Ova Povelja dopunjava EKLJP, jamčeći temeljna prava sa socijalnom i ekonomskom dimenzijom. Ratificirajući Povelju, države se obavezuju da će osigurati pravo na stanovanje, zdravlje, obrazovanje, zapošljavanje, pravnu i socijalnu zaštitu, slobodu kretanja, kao i da će garantirati da će se ova prava poštivati i primjenjivati prema principu nediskriminacije.⁵⁰⁶

Međunarodni okvir za rodne nejednakosti i penzije

Opća preporuka 27 (2010)⁵⁰⁷ o starijim ženama komiteta CEDAW potvrđuje da rodne nejednakosti i diskriminacija pri zapošljavanju koje se akumuliraju godinama, tokom života pojedinca, na kraju rezultiraju time da starije žene imaju neproporcionalno lošiji pristup penziji nego muškarcima,

500 Smajić S, Ermacora S. Poverty amongst Female-headed Households in Bosnia and Herzegovina: an empirical analysis. 2007. Dostupno na: [http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/\\$002fj\\$002fjeb.2007.2.issue-1\\$002fv10033-007-0017-x\\$002fv10033-007-0017-x.pdf?t:ac=j\\$002fjeb.2007.2.issue-1\\$002fv10033-007-0017-x\\$002fv10033-007-0017-x.xml](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/$002fj$002fjeb.2007.2.issue-1$002fv10033-007-0017-x$002fv10033-007-0017-x.pdf?t:ac=j$002fjeb.2007.2.issue-1$002fv10033-007-0017-x$002fv10033-007-0017-x.xml)

501 Ibid.

502 Council of Europe. The Right to Property. A guide to the implementation of Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Dostupno na: [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-04\(2003\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-04(2003).pdf)

503 ECHR-online. *Property*. Informacije dostupne na: <http://echr-online.info/right-to-property-article-1-of-protocol-1-to-the-echr/property/>

504 Council of Europe. The Right to Property. A guide to the implementation of Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights. Dostupno na: [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-04\(2003\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-04(2003).pdf)

505 ECHR-online. *Property*. Dostupno na: <http://echr-online.info/right-to-property-article-1-of-protocol-1-to-the-echr/property/>

506 Evropska socijalna povelja u našem zakonodavstvu, http://civilnodrustvo.ba/files/docs/Evropska_socijalna_povelja_-_u_nasem_zakonodavstvu.pdf

507 CEDAW. General Recommendation No 27 on older women and protection of their human rights. 2010. Dostupno na: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/CEDAW-C-2010-47-GC1.pdf>

a i iznos penzije je u prosjeku manji. Ova preporuka također priznaje da mnoge starije žene i dalje obavljaju neplaćeni rad starajući se za članove porodice koji zavise od njih. Preporuka podstiče države da osiguraju da se u penzijskim sistemima ne vrši diskriminacija protiv žena, te da, među ostalim, žene nisu prisiljene da idu u prijevremenu penziju.⁵⁰⁸

9.3. Utjecaj rodni predrasuda na penzionere

*“Prihod i kvalitet života koje žene uživaju nakon što se penzionišu rezultat je svih ranijih faza, koje ostavljaju svoj trag: stereotipi u obrazovanju i odrastanju djevojčica, nesigurni poslovi, rad na crno, troškovi staranja, prekinuta karijera, kažnjavanje za majčinstvo smanjenjem plaće, raniji efektivni odlazak u penziju u gotovo svim državama i raniji normativni odlazak u penziju u nekim državama”.*⁵⁰⁹

Prof. Frances Raday, profesorica radnog prava, Hebrejski univerzitet u Jerusalemu, ekspertna članica Komiteta CEDAW

Tradicionalni uzroci rodni predrasuda u primjeni zakona o penzijama

O institucionalnoj diskriminaciji govorimo kada je diskriminacija “ugrađena u strukture, procese i procedure organizacije, bilo zbog predrasuda ili zbog propusta da se vodi računa o posebnim potrebama različitih društvenih identiteta”.⁵¹⁰

Institucionalna rodno zasnovana diskriminacija preovladava u većini struktura socijalnog osiguranja. Na primjer, evropske strukture socijalne zaštite u početku su bile centrirane oko tradicionalnog porodičnog modela, s muškarcem koji izdržava porodicu i ženom koja se brine o njoj. Ovaj model zasnovan je na tradicionalnoj podjeli rada i, kao takav, osnažuje rodne stereotipe. Muškarac radi puno radno vrijeme u formalnoj ekonomiji, tokom precizno određenog broja godina. Žena je ekonomski ovisna jer uglavnom radi u domaćinstvu ili u neformalnom sektoru. Kako se mnoge od ovih struktura sporo mijenjaju, one su i dalje obilježene rodni predrasudama, pa predstavljaju plodno tlo za diskriminaciju zasnovanu na rodnoj pripadnosti.

Na mnoge od ovih struktura i aranžmana utječu i rodne predrasude na tržištu rada. (Za potpunu diskusiju, vidi Tematsku cjelinu 9.) Oni su fokusirani na muški model rada i ne uzimaju u obzir različite faktore koji se javljaju u profesionalnom i privatnom životu žene. Na primjer, podaci iz 2010. i 2011. godine prikupljeni širom Evrope pokazuju da:⁵¹¹

508 European Commission. The Gender Gap in Pensions in the EU. 2013.

509 ECHR-online. Property. Informacije dostupne na: <http://echr-online.info/right-to-property-article-1-of-protocol-1-to-the-echr/property/>

510 Institutional discrimination. Dostupno na: <http://www.faculty.londondeanery.ac.uk/e-learning/diversity-equal-opportunities-and-human-rights/institutional-discrimination>

511 European Commission. *The socio-economic impact of pension systems on the respective situations of women and men and the effects of recent trends in pension reforms.* 2011

- Na tržište rada ulazi manje žena nego muškaraca. Na primjer, u BiH, samo 25% radno sposobnih žena je bilo zaposleno 2010. godine. Zaposleno je bilo 10% žena u dobi od 15 do 24 godine.⁵¹²
- Veća je mogućnost da će karijera žene biti prekinuta (obično zbog porodijskog odsustva ili zbog potrebe da se stara za članove porodice koji ovise o njoj).
- Žene češće rade pola radnog vremena. Podaci iz BiH ukazuju na to da je 2010. godine 13% od svih zaposlenih žena radilo pola radnog vremena (muškarci predstavljaju 8% svih zaposlenih koji rade pola radnog vremena).⁵¹³
- Žene češće obavljaju poslove koji su slabije plaćeni i/ili rade u sektorima u kojima je penzijsko osiguranje manje uobičajeno. Na primjer, kao što je slučaj i u mnogim drugim evropskim zemljama, žene u BiH češće rade u oblastima koje se smatraju 'feminiziranim', kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita i siva ekonomija. Većina tih žena ima privremene ugovore o radu ili su samozaposlene, što pogoršava njihovu ionako nesigurnu situaciju.⁵¹⁴
- Veća je vjerovatnoća da će žene raditi u sivoj ekonomiji i obavljati poslove npr. u neprijavljenoj i neoporezovanoj trgovini na malo, poljoprivredne djelatnosti malog obima i usluge vezane za nekretnine (čišćenje i održavanje).⁵¹⁵ Ovaj sektor je vrlo velik u BiH općenito, a studija iz 2005. godine je pokazala da žene čine oko 80% od ukupno 300.000 radnika u ovom sektoru.⁵¹⁶ Žene u ovom sektoru općenito ne uplaćuju penzijske doprinose, ili ih ne uplaćuju u formalne sisteme socijalnog osiguranja.
- Žene u ruralnim područjima često obavljaju neplaćene poslove u poljoprivredi. Iako one zarađuju prihode za svoju porodicu, to im neće omogućiti sticanje vlastite penzije.
- Prema tradicionalnim rodnim stereotipima, briga za porodicu se često smatra primarnom odgovornošću žene. Kao rezultat, gotovo trećina radno sposobnih žena u Federaciji BiH i u RS-u nije registrirana u biroima za zapošljavanje, a za sebe kažu da su domaćice ili neaktivne.⁵¹⁷
- Kroz historiju, žene su češće prisiljavane da se prijevremeno penzionišu. Tokom 2001. godine, prije nego što je počela primjena strože regulative, žene su činile 57,6% osoba koje su podnijele zahtjev za penziju prije napunjenih 65 godina života.⁵¹⁸

Da rezimiramo: postojeće rodne razlike i strukturalne nejednakosti pri zapošljavanju prenose se i u ograničen pristup žena socijalnoj zaštiti koja se dobija sa stalnim radnim mjestom (između ostalog, i pristup penziji).⁵¹⁹ Kada se analiziraju tri dimenzije karijere, žene nemaju nikakvu prednost u odnosu na muškarce, i to zbog:⁵²⁰

512 Khare, S; Ronnas, P; Shamchijeva, L. *Employment and Labour Market Dynamics in Bosnia and Herzegovina*. ILO. 2010

513 Somun-Krupalija, L. *Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study*. ILO. 2011

514 CEDAW. Zaljučna zapažanja o četvrtom i petom periodičnom izvještaju o Bosni i Hercegovini. 2013.

515 European Training Foundation, "Labour Market Review of Bosnia and Herzegovina", European Communities, Turin, 2007.

516 UN-Habitat. *Housing and property rights – Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia and Montenegro*. 2005; Radovic-Markovic M., Lekic, S. *Development and Features of Female Self-employment in Bosnia-Herzegovina*. Dostupno na: http://ebooks.ien.bg.ac.rs/210/1/mrm_2008_02.pdf

517 ibid

518 International Labour Office, *Report on the Pension Reform in Bosnia and Herzegovina: First assessment* (Budapest: ILO, 2009), p. 3.

519 ILO. *Women at Work. Trends 2016*. Dostupno na: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_457317.pdf

520 Tinios, P. Bettio, F. Betti, G. *Men, Women and Pensions*. European Commission. 2015.

- 1) plaćanja po satu (razlike zbog obrazovanja, kvalifikacija, segregacije zanimanja, diskriminacije),
- 2) odrađenih sati (razlike zbog poslova s pola radnog vremena, vrste ugovora, samostalnog zapošljavanja), i
- 3) godina staža (razlike zbog prekida u radnom odnosu i nezaposlenosti, prijevremenog penzionisanja i preuzimanja uloga domaćice.)

Imajući u vidu činjenicu da ove tri dimenzije karijere čine osnovu većine penzijskih sistema, jasno je da postoji velika vjerovatnoća da su penzijski sistemi opterećeni rodnim predrasudama, te da će se teškoće s kojima se žene suočavaju tokom radnog vijeka nastaviti i/ili pogoršati kada se penzionišu. Dok muškarci općenito mogu imati koristi od ovog sistema, to ih izlaže pritisku da slijede tradicionalne modele zapošljavanja. U poređenju sa tradicionalnom porodicom sa muškim hraniteljem, par kojem je karijera žene prioritet, a muž uzima duže periode odsustva s posla kako bi se brinuo za porodicu vjerovatno bi mnogo gore prošao prilikom penzionisanja.

Savremeni uzroci rodnih predrasuda u primjeni zakona o penzijama

Mada možemo vjerovati da će se penzijski sistem znatno promijeniti do vremena kada se sljedeća generacija bude penzionisala, trenutne visoke stope nezaposlenosti mladih vjerovatno će ostaviti posljedice na njihov odlazak u penziju. Prvenstveno, mnogim mladim ljudima bit će teško da uplaćuju doprinose dovoljno dugo da bi se uopće kvalificirali za penziju (naročito jer mnogi ne rade puno radno vrijeme). Parovi koji usvoje tradicionalni porodični model mogli bi se naći u situaciji da nijedan supružnik nema dovoljno uplaćenog staža da bi ostvario penziju.

Situacija sa nezaposlenošću mladih neproporcionalno pogađa i mlađe žene. Mnogi mladi ljudi prisiljeni su da prošire spektar poslova na koje se prijavljuju i da se usmjere na zanimanja za koja se nisu obrazovali. Međutim, i tu žene imaju na raspolaganju manje opcija, jer se mnoga zanimanja i dalje smatraju nepodobnim za njih. To je djelimično zato što žene obrazovanjem stiču manji broj vještina (putem formalnog obrazovanja ili neformalno, uz pomoć članova porodice) koje im mogu obezbijediti posao u formalnom sektoru.⁵²¹ (Na primjer, djevojčice i žene tradicionalno nisu ohrabrivane da završe mašinsku školu.) Međutim, više zabrinjava to što stope nezaposlenosti mladih muškaraca opadaju proporcionalno s njihovim nivoom obrazovanja – što nije slučaj s mladim ženama.⁵²² Drugim riječima, čak i kada žene imaju potrebne kvalifikacije, često ih se previđa zbog njihove rodne pripadnosti, zato što su žene. To na kraju utječe na njihovu životnu uštedevinu i doprinose za penziju.

Pored toga, kako poslodavci preferiraju neudate žene bez djece, mlade nezaposlene žene neće imati priliku da uplaćuju doprinos za penziju prije nego što budu pogođene ovim oblikom diskriminacije.⁵²³ Konačno, visoke stope nezaposlenosti, gdje se za svako radno mjesto prijavljuje veliki broj kandidata, mogu povećati rasprostranjenu diskriminaciju kod prijema novih zaposlenika. Kada mogu birati među tolikim brojem kandidata, poslodavci su pod manjim pritiskom da uzmu u obzir i kandidatkinje za poslove koje tradicionalno obavljaju muškarci ili obratno.

521 Pavelić, D. *Study on Youth Employment in Bosnia and Herzegovina* (Sarajevo: Comitato Internazionale per lo Sviluppo dei Popoli, 2006.), p. 50.

522 IFAD, "Country Factsheet on Youth Employment", 2011.

523 Ibid, p. 118.

Ovi izazovi će vjerovatno stvoriti težak tranzicijski period u BiH. Jasno je da razlike u dobi za penzionisanje proizlaze iz rodni predrasuda; nema nikakvog smisla da žene trebaju raditi manje od muškaraca, posebno zato što je njihov očekivani životni vijek duži. Historijska razlika u dobi za penzionisanje vjerovatno se zasnivala na ideji da su žene slabiji spol, te ih stoga treba zaštititi od rada u starijoj dobi. Neki tvrde i da, pošto su muževi u prosjeku bili nekoliko godina stariji od svojih supruga, razlika u dobi za penzionisanje je omogućavala parovima da istovremeno odu u penziju, izbjegavajući tako situaciju da muž boravi kod kuće sam, bez supruge koja bi se o njemu brinula. Međutim, uvođenjem neutralne dobi za penzionisanje koja podrazumijeva isti broj godina staža sa uplaćenim doprinosima za ispunjavanje uvjeta za penziju ostvarit će se rodna ravnopravnost samo ako se uklone rodne predrasude na tržištu rada. Kako je navedeno u Tematskoj cjelini 9, pred većinom država je još mnogo posla da bi se to postiglo, uključujući BiH.

Utjecaji rodni predrasuda u penzijskim sistemima u BiH

Studije rađene u različitim zemljama pokazuju da žene općenito dobijaju manje penzije nego muškarci.⁵²⁴ Iako žene čine dvije trećine starijih penzionera, u nekim državama članicama EU više od trećine žena ne prima penziju. Situaciju usložnjava činjenica da manje žena prima dodatnu penziju (kao što je, recimo, penzija iz privatni penzijski sistema).

Kako je prethodno navedeno, ova 'rodna razlika u penzijama' ne zavisi prosto od karakteristika pojedinog penzijskog sistema, nego od kombiniranih utjecaja cjeloživotni rodni nejednakosti i rodni predrasuda na tržištu rada. U nekim evropskim zemljama razlika u penzijama je značajna: izvještaj iz 2015. ukazuje na to da su penzije žena u prosjeku 40% niže nego penzije muškaraca.⁵²⁵ Kao rezultat toga, mnoge žene ovise o stečenim penzijski pravima (porodična penzija, beneficije za supružnike, beneficije za razvedene), što im predstavlja jedini izvor prihoda.⁵²⁶ Neke finansijski ovise o mlađim srođnicima.

Većina žena koja se penzioniše stoga je suočena sa smanjenjem finansijske samostalnosti – starije žene imaju nižu stopu prihoda od ostatka populacije. Zapravo, žene koje žive same (uključujući razvedene žene i udovice) i koje su starije od 75 godina smatraju se grupom stanovništva koja je najviše izložena riziku siromaštva u BiH. U 2016. godini, očekivani životni vijek žena je 79,5 godina, a muškaraca 74,7 godina, i otuda žene čine 59,1% stanovništva u dobnoj grupi osoba od 64 godine i starijih.⁵²⁷ Kombinacija ovih faktora znači da su osiromašene starije žene značajno brojnije od osiromašeni starijih muškaraca.

Drugi problem je što se briga o članovima porodice često uzima "zdravo za gotovo". S obzirom da većina penzija nije dovoljna da bi se platile usluge profesionalni njegovatelja, implicitno se pretpostavlja da će drugi članovi porodice preuzeti ulogu primarnog njegovatelja kada ona (ili

524 Tinios, P. Bettio, F. Betti, G. *Men, Women and Pensions*. European Commission. 2015.

525 European Commission. *First steps taken towards reducing the gender pension gap*. 2015. http://ec.europa.eu/justice/newsroom/gender-equality/news/150618_en.htm

526 Workshop 5: Closing the Gender Employment, Pay and Pensions Gaps- Annual Convention 2014 of the European Platform against Poverty and Social Exclusion; European Commission. *The socio-economic impact of pension systems on the respective situations of women and men and the effects of recent trends in pension reforms*. 2011.

527 Podaci dostupni na: World Health Rankings. <http://www.worldlifeexpectancy.com/bosnia-herzeg-life-expectancy>; Countrymeters. Bosnia and Herzegovina Population. Dostupno na: http://countrymeters.info/en/Bosnia_and_Herzegovina

ponekad on) nije više u stanju da obavlja te poslove. Kako supruge najčešće nadžive svoje muževe, time se udovice neproporcionalno dovode u nepovoljniji položaj, naročito ako nemaju rodbinu koja je spremna da se o njima brine.

Ove rodne predrasude kojima su žene izložene ponekad posljedično utječu i na muškarce. Studije ukazuju na to da su stariji muškarci samci, kao i oni koji su ostali udovci, u posebno ranjivoj situaciji, jer nikada nisu stekli osnovne vještine potrebne za samostalan život, kao što su kuhanje i čišćenje.⁵²⁸ Kako se muž tradicionalno smatra glavom domaćinstva, donositelji politika često zaborave koliko su muževi ovisni o njezi koju im pružaju supruge. Stoga skoro da ne postoje odredbe koje bi se odnosile na gubitak podrške za muža koji izgubi suprugu koja se brinula o njemu.

Usprkos nekoliko pokušaja reforme različitih penzijskih sistema, negativni utjecaji rodni predrasuda na penzionere i dalje prožimaju sve segmente. Na primjer, "prijelaz sa obaveznih penzijskih sistema koji se finansiraju iz javnih fondova na privatno finansirane strukovne penzijske sisteme i na treći stub penzijskog sistema ima nesrazmjern utjecaj na žene čija karijera češće biva prekinuta nego karijera muškaraca".⁵²⁹ Ovo se dešava uglavnom zbog činjenice da u mnogim društvima opstaju tradicionalni porodični modeli i rodni stereotipi, a kao rezultat toga, teret staranja o članovima porodice i dalje nesrazmjerno pada na leđa žena.

9.4. Rodne predrasude u sudskim slučajevima vezanim za penzije

Indirektna diskriminacija

Kao što vidimo, visoki rizik izloženosti siromaštvu s kojim se žene suočavaju kada odu u penziju pogoršava činjenica da neki penzijski sistemi stvaraju direktnu ili indirektnu rodnu diskriminaciju. Sudije treba podstaći da razmatraju negativne posljedice penzijskih sistema, te da stalno preispituju kako neke uredbe i odredbe zapravo predstavljaju diskriminaciju na osnovu rodne pripadnosti. Sljedeća presuda Evropskog suda pravde pokazuje kako rodno neutralna nacionalna legislativa može proizvesti indirektnu rodnu diskriminaciju.

528 Walsh, M. *Aftermath: The Impact of Conflict on Women in Bosnia and Herzegovina*. USAID, 2000. 8.

529 Age Platform Europe. *EU Council calls for action on the gender pension gap*. Dostupno na: <http://www.age-platform.eu/age-work/age-and-the-eu-institutions/council-of-the-european-union/council-latest-news/2707-eu-council-calls-for-action-on-the-gender-pension-gap>

Presudom Suda pravde Evropske unije (CJEU) iz 2012. presuđeno je da španska legislativa koja se odnosi na penzije zasnovane na doprinosu za radnike koji rade pola radnog vremena predstavlja diskriminaciju (izvod iz sažetka presude Suda pravde).⁵³⁰

Kako bi se kvalificirala za penziju na osnovu doprinosa u Španiji, osoba mora imati najmanje 65 godina života, a doprinose mora uplaćivati najmanje 15 godina. Za određivanje traženog perioda uplaćivanja doprinosa, španska legislativa uzima u obzir samo odrađene sate, tako što se izračunava ekvivalentan broj radnih dana tokom kojih je doprinos uplaćivan. (...)

Elbal Moreno radila je 18 godina isključivo kao čistačica za stambeno preduzeće, uz smanjeno radno vrijeme od četiri sata sedmično (10% od 40 sati tokom sedmice, što je puno radno vrijeme u Španiji). Kada je napunila 66 godina, podnijela je zahtjev za penziju u Nacionalnom institutu za socijalnu zaštitu (NISS). Zahtjev je odbijen na osnovu toga što Moreno nije ispunila minimalni 15-godišnji period uplaćivanja doprinosa, što je preduslov za ostvarivanje prava na penziju.

Sud za socijalna pitanja u Barceloni, koji je rješavao ovaj slučaj, zatražio je od Suda pravde da ispita da li Direktiva o jednakom tretmanu muškaraca i žena u domenu socijalne zaštite ima prevagu nad španskom legislativom.

Španski sud je saopćio da, pošto španski zakoni uzimaju u obzir samo odrađene sate, a ne period tokom kojeg je doprinos uplaćivan (odrađeni dani), to rezultira dvostrukom primjenom – korigiranog – principa *pro rata temporis*. Stoga se od radnika koji rade smanjeno radno vrijeme zahtijeva duži period uplate doprinosa kako bi se kvalificirali, što je obrnuto proporcionalno smanjenju broja radnih sati kako bi se stekla penzija čiji je iznos već direktno i proporcionalno niži zbog prirode rada sa smanjenim radnim vremenom.

To znači da bi Elbal Moreno morala da radi 100 godina da bi dosegla minimalni traženi period od 15 godina uplaćivanja doprinosa, čime bi se kvalificirala za penziju od 112,93 eura mjesečno.

Sud pravde EU je ustanovio da španska legislativa koja se odnosi na socijalnu zaštitu nije izuzeta od Direktive o jednakom tretmanu muškaraca i žena. Također je naglašeno da se svaka domaća mjera koja značajno i nesrazmjerno utječe na muškarce ili žene smatra indirektnom diskriminacijom. Sud je napomenuo da radnici koji rade smanjeno radno vrijeme moraju da uplaćuju doprinose tokom proporcionalno dužeg vremenskog perioda. Uz to, njihove penzije bile bi niže zbog prirode ugovora o radu koji imaju. Kako žene u Španiji čine 80% radnika koji rade smanjeno radno vrijeme, ustanovljeno je da španska legislativa dovodi žene u lošiji položaj.

Španska vlada i NISS suprotstavili su se ovom stavu suda, tvrdeći da je neophodno zadržati postojeći prag (15 godina rada s punim radnim vremenom) kako bi se zaštitio sistem socijalne zaštite zasnovan na doprinosima. I mada se sud složio da se takva legislativa može opravdati objektivnim faktorima, istovremeno nije pronašao dokaze da je u ovom konkretnom slučaju bilo neo-

⁵³⁰ Kompletan sažetak slučaja može se naći na: <http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2012-11/cp120152en.pdf>

phodno oduzeti pravo na bilo kakvu penziju radnici koja radi smanjeno radno vrijeme. Stoga je sud zaključio da ova legislativa predstavlja indirektnu diskriminaciju.

Različite odredbe za muškarce i žene u penzijskim sistemima

Mnoge odredbe uvrštene su u penzijske sisteme kao način da se žene kompenziraju za odgovornost i posao koji obavljaju kod kuće i zbog toga što su ovi sistemi, kao što smo ranije naglasili, zasnovani na tradicionalnom porodičnom modelu u kojem muškarac izdržava porodicu, a žena se stara o njoj. Neki tvrde da ove odredbe više ne odgovaraju novim obrascima roditeljstva i staranja u modernom društvu. Na primjer, malobrojni muškarci koji preuzimaju primarnu ulogu staranja o porodici ne uživaju iste beneficije ovih odredbi kao žene (kao što je niža starosna dob za penzionisanje na osnovu brige za djecu).

9.5. Scenariji slučajeva

Slučaj 1

Presuda Suda pravde Evropske unije u slučaju C-356/09, Pensionsversicherungsanstalt v. Christine Kleist, 18. novembar 2010.⁵³¹

Christine Kleist bila je zaposlena kao glavna liječnica u austrijskom zavodu za penzijsko osiguranje, koji je odlučio da raskine radni odnos sa svim zaposlenicima koji su ispunili uslove za penzionisanje. Austrijski zakoni kažu da u penziju idu žene sa 60, a muškarci sa 65 godina života. Christine Kleist informirala je svog poslodavca da želi raditi dok ne napuni 65 godina, ali je bila prisiljena da se penzioniše. Ona je osporila ovu odluku pred lokalnim sudom, koji je presudio protiv nje.

Tužiteljica je ovu presudu osporila pred Sudom pravde EU, navodeći da odluka njenog poslodavca predstavlja spolnu diskriminaciju, istovremeno se pozivajući na direktive Vijeća EU 76/207⁵³² i 2000/78/EC.⁵³³ Njen poslodavac naveo je da je razlika u tretmanu žena i muškaraca indirektno zasnovana na spolu, te da je opravdana zbog toga što je poslodavac imao namjeru da ubrza zapošljavanje mlađeg kadra. Poslodavac je također napomenuo da želi izbjeći situaciju u kojoj će žene koje još rade pored plaće primati i garantiranu penziju, što nije dozvoljeno muškarcima.

Sud je ustanovio da nacionalna legislativa u ovom slučaju predstavlja spolnu diskriminaciju. I zaista, činjenica da je tužiteljica otpuštena samo zato što je žena i što je dosegla minimalnu starosnu dob za penzionisanje predstavlja različit tretman direktno zasnovan na spolu.

531 Cijela presuda može se naći na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:62009CJ0356&from=EN>

532 Direktiva dostupna na: <http://www.pfc.org.uk/caselaw/The%20EEC%20Equal%20Treatment%20Directive%201976.pdf>

533 Direktiva dostupna na <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32000L0078:en:HTML>

Slučaj 2

Evropski sud za ljudska prava (ECtHR), *Andrle v. Češka Republika* (br. 6268/08), 17. februar 2011. (izvodi iz *Evropskog pravnog časopisa za rodnu ravnopravnost*, 72)

Češki državljanin Augustin Andrle starao se nakon razvoda za svoje dvoje maloljetne djece. Češka uprava za socijalnu zaštitu odbacila je njegov zahtjev da dobije garantiranu starosnu penziju, jer nije dosegao starosnu dob koju zahtijeva nacionalni zakon o garantiranim penzijama. Andrle je osporio ovu administrativnu odluku, tvrdeći da, s obzirom na to da se starao o dvoje djece, ima pravo da se penzionirane u dobi od 57 godina (što je starosna dob za penzionisanje žena koje su se brinule o dvoje djece).

U međuvremenu je osporena ustavnost odredbe o starosnoj dobi za penzionisanje. Češki ustavni sud je u presudi br. Pl. ÚS 53/2004, 13 odbacio zahtjev Vrhovnog upravnog suda da se ukine ova odredba, na temelju toga da nije diskriminacijska. Ustavni sud (...) potvrdio je da je u bivšoj Čehoslovačkoj povoljniji tretman za žene koje odgajaju djecu bio zamišljen kao kompenzacija za činjeničnu nejednakost i teškoće do kojih dovodi kombinacija tradicionalne uloge majke i društvenih očekivanja da žena radi puno radno vrijeme.

Podnosilac zahtjeva, otac dvoje djece, naveo je da, za razliku od žena, starosna dob za penzionisanje muškaraca nije snižena u slučaju da muškarac odgaja djecu. Sud se složio da mjera o kojoj je riječ ima legitiman cilj da kompenzira činjenične nejednakosti i teškoće koje su izazivale specifične historijske okolnosti u bivšoj Čehoslovačkoj, gdje su žene bile odgovorne za odgajanje djece i domaćinstvo, ali su bile i pod pritiskom da rade puno radno vrijeme. U takvim okolnostima, vlasti na nivou države bile su bolje pozicionirane da odrede u kojem je momentu nepravednost prema muškarcima počela da odnosi prevagu nad potrebom da se afirmativnom uredbom koriguje nepovoljan položaj žena.

Sudije ESLJP-a podržale su tvrdnju da ovakva legislativa i razlike u tretmanu muškaraca i žena predstavljaju diskriminaciju. Međutim, nakon razmatranja svih faktora u slučaju, uključujući i historijske, Sud je presudio da je data legislativa odražavala stvarnost u vrijeme kad je usvojena. Njena svrha je bila da se nadoknade neravnopravnosti muškaraca i žena uzrokovane činjenicom da su mnoge žene koje su se brinule o djeci obavljale i plaćene poslove izvan kuće. Sud je naveo da se takav zakon ne uklapa u današnju stvarnost, u kojoj uloga i odgovornost za brigu o djeci i ostalim članovima porodice nisu više tako jasno podijeljene kao što su bile u vrijeme kada je zakon usvojen.

Međutim, Sud je također naveo da su “demografska kretanja i promjene u percepciji uloga spolova po svojoj prirodi postepeni i, nakon 45 godina otkako ova mjera postoji, neophodno je u skladu s tim tempirati i amandman. Stoga država ne može biti kritizirana zato što progresivno modificira penzijski sistem tako da odražava postepene promjene, te što nije bržim tempom provodila mjere koje bi vodile ka punoj jednakosti”.⁵³⁵ Sud je uzeo u obzir sporu prirodu promjena u percep-

534 European Gender Equality Law Review. 2011-2012. Dostupno na: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/egelr_2011-2_en.pdf

535 European Gender Equality Law Review. 2011-2012. Dostupno na: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/egelr_2011-2_en.pdf

cijama uloga i odgovornosti muškaraca i žena, te je iznio sljedeći zaključak: “U svjetlu okolnosti specifičnih za ovaj slučaj, ovaj pristup je i dalje prihvatljivo i objektivno opravdan na osnovama na kojima je trenutno zasnovan, sve dotle dok društvene i ekonomske promjene ne otklone potrebu za posebnim tretmanom žena”.⁵³⁶

Slučaj Anderle predstavlja interesantan primjer iz dva razloga. Pokazuje kako legislativa koja uzima u obzir opće trendove može biti diskriminacijska prema osobama koje se ne uklapaju u ‘tipične’ rodne uloge. Međutim, umjesto pozivanja na brze izmjene legislative kako bi se taj problem riješio, sudi-je su podržale pristupe penzijskoj reformi koji odgovaraju postupnim promjenama društvenih stavova.

9.6. Zaključak

Sudovi i profesionalci iz oblasti prava imaju dužnost da promoviraju princip jednakosti i da sprečavaju ponašanje i legislativu obilježenu rodnim predrasudama, i to tako što će uzimati u obzir sve relevantne faktore u razmatranju slučajeva vezanih za penzije, uključujući i dugoročne posljedice. U drugim oblastima prava, promjene stavova o ulogama žena i muškaraca dovode do neposrednih promjena u primjeni zakona. Međutim, zakonodavstvo o penzijama je složenije zato što mora uzeti u obzir historijsku rodnost neravnopravnost koja je nesrazmjerno utjecala na starije generacije, istovremeno podržavajući novije društvene trendove u kojima su rodne uloge manje rigidne. Na primjer, ženama je kroz historiju omogućavano da se penzionišu ranije i da imaju manje godina uplaćenog staža da bi stekle pravo na penziju, kako bi se uzela u obzir uloga koju obavljaju brinući se o članovima porodice i vrijeme koje su provele na porodijskom odsustvu. Međutim, zbog svega toga se odluka moderne porodice da muškarac radi puno radno vrijeme, a da žena radi u kući kao domaćica čini finansijski razumno, čime se jačaju diskriminatorne rodne norme.

Stoga se mora uspostaviti ravnoteža gdje će se uzeti u obzir opći trendovi i istovremeno spriječiti diskriminacija porodica koje se ne uklapaju u te trendove. U nekim slučajevima, to može biti stvar izbora, npr. ako žene odluče da se ne udaju ili muškarci odluče da se primarno brinu o članovima porodice. U drugim slučajevima se može raditi o nametnutim okolnostima. Kao primjer mogu poslužiti samohrani očevi i situacije u kojima muž brine o partnerki koja ne može da radi (npr. zbog bolesti ili invalidnosti). Ostali primjeri su porodice u kojima nema muškarca, kada, recimo, baka brine o djeci dok majka radi. U ovom slučaju, majka će biti stavljena u nepovoljniji položaj ako se bude morala ranije penzionisati.

Porodice koje čine istospolni ženski parovi suočavaju se sa dvostrukom diskriminacijom ako obje žene rade, a uz to su izložene i diskriminaciji na osnovu seksualne orijentacije.⁵³⁷ Konačno, grupe kao što su Romi, koji najčešće rade u sivoj ekonomiji, vjerovatno će biti suočeni sa dodatnim preprekama pri ostvarivanju prava na penziju. Zbog svih ovih razloga, inicijative da se obezbijede dodatne opcije za žene koje se susreću sa diskriminacijom na tržištu rada trebaju biti izbalansirane sa ostalim oblicima nediskriminacijske legislative (kao što je ona koja je odnosi na životnu dob). Legislativa o penzijama stoga igra ključnu ulogu u ublažavanju brojnih uobičajenih nepovoljnosti na koje nailaze žene i muškarci u društvu zbog rodne neravnopravnosti. Istovremeno, tu su i stalni izazovi u nastojanju da se ublaže eventualni (nenamjerni) negativni utjecaji koje legislativa može imati na muškarce i žene koji se ne uklapaju u tradicionalne rodne uloge.

⁵³⁶ ibid.

⁵³⁷ Nathanael Miles, *The double-glazed glass ceiling : Lesbians in the workplace* (London: Stonewall, 2008).

9.7. Literatura

- AGE platform Europe. “The voice of older persons at EU level”. EU Council calls for action on the gender pension gap. June 2015. Dostupno na: <http://www.age-platform.eu/eu-international-news/eu-council-calls-action-gender-pension-gap> (pristupljeno: juni 2016)
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine. Demografija i socijalne statistike. Juli. 2016. Dostupno na: http://www.bhas.ba/index.php?option=com_publikacija&view=publikacija_pregled&ids=1&id=2&n=Tr (pristupljeno: juni, 2016).
- Annual Convention of the European Platform against Poverty and Social Exclusion. Workshop 5: Closing the Gender Employment, Pay and Pensions Gaps. European Commission, November 2014.
- Bettio, Francesca, Platon Tinios, Gianni Betti, Francesca Gagliardi, and Thomas Georgiadis. The Gender Gap in Pensions in the EU. Directorate-General for Justice, European Commission, Luxembourg: European Union 2013.
- Carss-Frisk, Monica. The Right to Property: A Guide to the Implementation of Article 1 of Protocol No.1 to the European Convention on Human Rights. Human Rights Handbook No.4. Strasbourg: Council of Europe, 2001. Dostupno na: [http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-04\(2003\).pdf](http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-04(2003).pdf) (pristupljeno: juni 2016.).
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women. “General Recommendation No. 27 on Older Women and Protection of Their Human Rights (CEDAW/C/2010/47/GC.1)”. New York: United Nations, 2010.
- Dedić, Sead. Socijalno pravo, IV novelirano i prošireno izdanje. Sarajevo: Magistrat Sarajevo, 2010.
- Dejtonski mirovni sporazum. Anex 4. Dostupno na: <http://ndcsarajevo.org/Dokumenti/Dejtonski-mirovni-sporazum.pdf> (pristupljeno: juni 2016.).
- Countrymeters. Bosnia and Herzegovina Population. Dostupno na: http://countrymeters.info/en/Bosnia_and_Herzegovina (pristupljeno: juni 2016.).
- European Commission. Sector Priorities – Social and Pension Policy in Bosnia and Herzegovina. Dostupno na: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/bosnia/documents/prsp/V-1.pdf> (pristupljeno: juni 2016.).
- European Commission. First steps taken towards reducing the gender pension gap. Directorate-General for Justice. 2015. Dostupno na: http://ec.europa.eu/justice/news room/gender-equality/news/150618_en.htm (pristupljeno: juni 2016.).
- European Commission. Social Protection and Social Inclusion in the Western Balkans. Brussels: European Commission, 2009.
- European Court of Human Rights. “Right to Property”. Last modified 2016. Dostupno na: <http://echr-online.info/right-to-property-article-1-of-protocol-1-to-the-echr/property/> (pristupljeno: juni 2016.).
- International Labour Office. Women at Work. Trends 2016. Geneva: ILO, 2016.
- International Labour Office. Report on the Pension Reform in Bosnia and Herzegovina: First assessment. Budapest: ILO, 2009.
- International Monetary Fund. Bosnia and Herzegovina: Second Review Under the Stand-By Arrangement and Requests for Waivers of Applicability and Modification of Performance Criteria. Washington, D.C: IMF, 2013.

- Istituto per la Ricerca Sociale and Fondazione Brodolini. The Socio-Economic Impact of Pension Systems on the Respective Situations of Women and Men and the Effects of Recent Trends in Pension Reforms. Brussels: European Commission, 2011.
- Judgment in Case Isabel Elbal Moreno v Instituto Nacional de la Seguridad Social, Tesorería General de la Seguridad Social. C-385/11 (Court of Justice of the European Union, Luxembourg: November 2012).
- Komitet za ukidanje diskriminacije žena. Zaključna zapažanja na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine. Ujedinjene Nacije, CEDAW, 2013.
- Miles, Nathaniel. The Double-Glazed Glass Ceiling: Lesbians in the Workplace. (London: Stonewall, 2008.).
- National Health Service. "Institutional Discrimination". 2012. Dostupno na: <http://www.faculty.londondeanery.ac.uk/e-learning/diversity-equal-opportunities-and-human-rights/institutional-discrimination> (pristupljeno: juni 2016.).
- Network of Legal Experts in the field of gender equality. "European Gender Equality Law Review". no. 2. Edited by Hanneke van Eijken, Hélène Massen-Dessen, Christopher McCrudden, Linda Senden Susanne Burri. European Commission Directorate-General for Justice, 2011.
- Pan-Europe Regional Council. Pension Reforms in the Countries of the Western Balkans from a European Perspective. Brussels: International Trade Union Confederation, 2012.
- Pavelić, Davorin. "Study on Youth Employment in Bosnia and Herzegovina". December 2006. The Study is finalized in the framework of the Programme "Improving the conditions of children and youth in Bosnia and Herzegovina", financed by the Italian Ministry of Foreign Affairs – Italian Cooperation and implemented by the Temporary Association of five NGOs, CISP as the leading agency, CESVI, COSV, Intersos and Movimondo.
- Pavlović Zoran, Sarajčić Sahrudin, Phillips Ray, Fetsi Anastasia, Huitfeldt Henrik and Ulrike Damyanovic. Labour Market Review of Bosnia and Herzegovina. European Training Foundation, European Communities, 2007.
- Pension sversicherungsanstalt v Christine Kleist. C-356/09 (Court of Justice of the European Union, Luxembourg: November 18, 2010).
- Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region. Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment: Vol. 1 Main Report. Washington D.C.: World Bank, 2003.
- Program Evropske unije EIDHR za Bosnu i Hercegovinu. "Evropska socijalna povelja u našem zakonodavstvu". Biro za ljudska prava Tuzla i Helsinški parlament građana Banja Luka, 2009.
- Radač, Frances. Gender Pension Gap: Background Paper for Report to the Human Rights Council. Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights.
- Radović-Marković, Mirjana i Lekić Snežana. "Development and Features of Female Self-employment in Bosnia-Herzegovina". In Challenges of economic sciences in the 21st century, edited by Valter Cantino, Giuseppe Dutto, Mirjana Radović-Marković, Srđan Redžepagić, Hasan Hanić Jean-Paule Guichard, 279-283. Belgrade: Institute of Economic Sciences, 2008.
- Smajić, Senada and Sergio Ermacora. "Poverty amongst Female-headed Households in Bosnia and Herzegovina: an empirical analysis". South East European Journal of Economics and Business 2 (2007): 69-88.

- Somun-Krupalija, Lejla. "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina – A Country Study". Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality, International Labour Office, Geneva. (Decembar 2011).
- Šadić, Sanela i Salić Nusreta. "Social and economic causes of elderly violence in Bosnian society." In Violence against the elderly Challenges – Research – Action, edited by Joanna Małgorzata Łukasik, Norbert Gerard Pikuła and Katarzyna Jagielska, (Toronto: GoldenRidge Rd., Ontario, Canada, 2015): 143-154.
- The Council of the European Communities. "Council Directive 76/207/EEC of 9 February 1976 on the Implementation of the Principle of Equal Treatment for Men and Women as Regards Access to Employment, Vocational Training and Promotion, and Working Conditions". Official Journal of the European Communities L039 (1976).
- The Council of the European Union. "Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation". Official Journal of the European Communities L303 (2000).
- Tinios, Platon, Francesca Bettio and Gianni Betti in collaboration with Thomas Georgiadis. Men, Women and Pensions. Directorate-General for Justice, European Commission, Luxembourg: European Union, 2015.
- United Nations Human Settlements Programme. Housing and Property Rights in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia and Montenegro. Nairobi: United Nations Human Settlements Programme, 2005.
- Walsh, Martha. "Aftermath: The Impact of Conflict on Women in Bosnia and Herzegovina" Working Paper 302. Center for Development Research and Evaluation. U.S. Agency for International Development. Washington, D.C: USAID, 2000.
- World Health Rankings. "Bosnia and Herzegovina: Life Expectancy" 2014. Dostupno na: <http://www.worldlifeexpectancy.com/bosnia-herzeg-life-expectancy> (pristupljeno: juni 2016.).
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Federacije BiH. "Službene novine Federacije BiH", br. 29/98, 49/00, 32/01, 73/05, 59/06, 4/09 i 55/12.
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Republike Srpske. "Službeni glasnik Republike Srpske" br.134/11, 82/13, 103/15.

ТЕМАТСКА ЦЈЕЛИНА 10

Родне предрасуде код насљеђивања и права власништва над земљиштем

Резултати учења – до краја сесије, полазнице и полазници биће у могућности:

1. упоредити родну неутралност закона о насљеђивању са родним предрасудама у његовој примјени;
2. разумјети како родне предрасуде у насљеђивању појачавају родне неравноправности у друштву;
3. разумјети улогу особа које се професионално баве правом у смањивању родних предрасуда у случајевима насљеђивања.

Литература за читање:

- Sally Shortall, “Gender mainstreaming and the Common Agricultural Policy”, *Gender, Place and Culture*, vol 22, no. 5 (2015), pp. 717–730.
- Ђорђевић, Ј. (2005) “Полна припадност и наслеђивање”. *Гласник Етнографског Института САНУ*. Гласник LIII, Београд, стр. 213–222.

Кратки филмови (само на енглеском језику):

Организација за прехрану и пољопривреду Уједињених нација, *Gender and land in the Western Balkans*:

- Дуга верзија – само на енглеском језику (10 минута): <https://www.youtube.com/watch?v=52B10ElGtCo>
- Кратка верзија – само на енглеском језику (2 минуте): <https://www.youtube.com/watch?v=Q3qGkLOJH14>

Сажетак: Предавање број 10 фокусира се на родне предрасуде код насљеђивања и права власништва над земљиштем. Предавање обухвата анализу правног оквира у БиХ, Европи као и међународни правни оквир. Кроз призму родних предрасуда, анализира се практична примјена насљедних права. Мада Устав БиХ забрањује директну и индиректну дискриминацију на основу пола, у насљедноправној пракси жене су у неповољном положају у односу на мушкарце због традиције под чијим се утицајем жене одричу свог насљедног дијела у корист мушких сродника. У наставку се обрађује питање родних предрасуда у случају власништва на пољопривредном земљишту гдје се долази до закључка да родне предрасуде и традиционални принцип права власништва нису карактеристични само за БиХ и регион већ вриједи и за жене у Западној Европи. У завршном дијелу предавачи/це дају одговоре и смјернице за суочавање с родним предрасудама у насљеђивању у БиХ и шире.

10.1. Увод

Отварање дискусије – Зашто су имовинска права и права на наслеђство важна за родну равноправност?

(Након 10-ак минута дискусије, могу да се дају следеће хипотезе уколико их студенти и студентике већ нису расправили.)

- Старије жене које не наслиједе имовину мужа су неправедно дискриминисане. Чак и ако имовина није уписана на супругово име, жена је значајно допринијела њеној вриједности путем плаћене и неплаћене улоге коју је имала током брака.
- Наслеђство пружа економску предност мушкарцима из следеће генерације у односу на жене. Родна неравноправност се из претходне генерације преноси на следећу.
- Имовина допушта да појединци дјелују независно; иначе обично зависе од других чланова породице који имају право власништва.
- Имовина може да служи као гаранција за кредите, а то утиче на остваривање прихода и уздизање друштвеног статуса.
- Власништво над покретном и непокретном имовином има значајан утицај на моћ, утицај и углед који особа ужива у друштву. У том смислу, оно представља статусни симбол.

У већини земаља свијета, наслеђивање је често сигуран начин да и мушкарци и жене стекну право власништва над земљом, становима и кућама или неким другим материјалним ресурсима.⁵³⁸ Наслеђна права важна су кад су у питању родне предрасуде, јер, како се имовина преноси са старе генерације на нову, тако се преносе и друштвена схватања, укључујући и она која се односе на родну равноправност. Ако се земљиште, станови и имовина преносе искључиво на мушке чланове породице, то им даје предност када се ради о издржавању породице и омогућава им да понуде осигурање за кредит. То им такође доноси одређено поштовање друштвене заједнице и већу слободу у одлучивању о сопственој будућности.

У таквим случајевима, већина жена може да добије приступ земљишту и другој имовини искључиво путем брака, што им отежава вођење самосталног живота, уколико је то оно што желе. Иако оне према закону имају право на заједничко власништво над брачним имовином, та имовина се симболички и даље повезује са њиховим мужевима. То обично њиховим мужевима даје првенство у доношењу финансијских одлука, попут оне о продаји имовине или њеним располагањем на други начин. Неке студије чак показују да због овакве неравнотеже моћи жене које не посједују имовину чешће постају жртве насиља у породици.⁵³⁹ Вриједи споменути да је ово питање нарочито важно за жене у руралним подручјима, зато што имовина особама које раде у пољопривреди уједно представља и извор прихода. Овакве жене имају мање алтернативних извора прихода ако остану без приступа обрадивом земљишту, у поређењу са женама у урбаним подручјима.

⁵³⁸ World Bank Group. *Women, business and the law*. 2016.

⁵³⁹ Види нпр. Nandita Bhatla et al., "Property Ownership & Inheritance Rights of Women for Social Protection – The South Asia Experience", Synthesis report of three studies, International Center for Research on Women, 2006, <http://www.icrw.org/files/publications/Property-Ownership-and-Inheritance-Rights-of-Women-for-Social-Protection-The-South-Asia-Experience.pdf>. Приступљено 22.08.2016. године.

И док они који сачињавају тестамент одлучују о многим од ових опција, они који се баве правом као професијом могу да играју значајну улогу како би се обезбиједило да се закони примјењују у складу с модерним идејама о родној равноправности, као што је детаљно наведено у Закону о равноправности сполова у БиХ. На примјер, могу да обезбиједи да сви који имају право на наслеђивање добију адекватне информације прије доношења одлуке о одрицању или не одрицању од својих наследних права. Они могу да обавијесте особе које сачињавају тестаменте о потенцијалном утицају родно засноване дискриминације на њихове потомке. Такође могу да учествују у иницијативама за јавну едукацију о правним темама у вези с наследним правима и да пружају *pro bono* правну помоћ онима којима је највише потребна, у циљу промовисања првенства закона над дискриминаторним традицијама.

10.2. Законски оквири

Законски оквир о наслеђивању и имовини у БиХ родно је неутралан. Међутим, као и у већини држава, његова примјена одражава родне норме које постоје у друштву. Традиције према којима мушкарци генерално наслеђују више од жена могу да утичу на правне одлуке. Разлози који се наводе у корист овакве традиције често су базиране на традицији да се већина жена усели у дом свог мужа и тиме стиче приступ или право власништва над његовом имовином. С друге стране, чак и тамо гдје су правни системи базирани на родној равноправности, мушкарци обично имају пропорционално већи приступ ресурсима (а понекад и образовању) који су им потребни да би остварили своја права. Жена која полаже право на имовину може да буде и друштвено стигматизирана, нарочито ако се ради о пољопривредном газдинству или другој имовини која је снажно повезана с породичним идентитетом или наслијеђем.

Законски оквир у БиХ

Устав БиХ гарантује право на имовину у члану II, став 3, тачка к и став 4 овог члана наводећи да сви грађани имају право на имовину (заједно са осталим наведеним правима) без дискриминације.

Одредбе Закона о наслеђивању који је усвојен 1980. године у бившој Социјалистичкој Републици Босни и Херцеговини⁵⁴⁰ интегрисане су у законе о наслеђивању у Федерацији БиХ и у РС-у.⁵⁴¹ Тако је Федерација БиХ донијела свој Закон о наслеђивању у Федерацији Босне и Херцеговине,⁵⁴² а Република Српска свој Закон о наслеђивању.⁵⁴³

Према одредбама ових закона жене и мушкарци имају иста права у погледу наслеђивања имовине. Жене и мушкарци могу да изразе своју посљедњу вољу и сачине тестамент без дозволе неке друге особе. Синови и кћерке имају једнака права на наследство, а исто важи и за женске и мушке брачне партнере који надживе своје супружнике.⁵⁴⁴

540 “Службени лист СРБиХ”, бр. 7/80 и 15/80.

541 UN-Habitat. Housing and property rights – Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia and Montenegro. 2005.

542 “Службене новине Федерације БиХ”, бр. 80/14.

543 “Службени гласник Републике Српске”, бр. 1/09.

544 World Bank Group. *Women, business and the law*. 2016.

Закони о наслеђивању допуштају и признају двије врсте наслијеђа:

- Наслеђивање на основу тестаментa и
- Наслеђивање на основу закона:⁵⁴⁵ Наслеђивање се одређује на основу четири наследна реда који се примјењују уколико преминула особа није сачинила тестамент, односно ако цјелокупна заоставштина није обухваћена тестаментом.⁵⁴⁶
 - i. Први наследни ред подразумијева да се имовина преминуле особе подијели на једнаке дијелове које наслеђују потомци и брачни партнер оставитеља.
 - ii. Други ред примјењује се у случајевима када преминула особа нема потомака; наслеђе се тада дијели између родитеља оставитеља и брачног партнера тако што родитељи наслеђују једну половину на једнаке дијелове, а брачни партнер другу половину. Ако иза преминулог није остао брачни партнер, родитељи наслеђују цјелокупну имовину на једнаке дијелове. Уколико су један или оба родитеља умрли прије оставитеља онда се на наслеђе позивају оставитељеви браћа и сестре, односно њихови потомци којима припада наследни дио родитеља.
 - iii. Трећи ред примјењује се када преминула особа нема потомства, брачног партнера или родитеље нити су родитељи оставили потомке. У таквим случајевима наследници су дјед и бака (са мајчине и са очеве стране који наслеђују на једнаке дијелове).
 - iv. Четврти наследни ред чине оставитељеви прабаке и прадједови са очеве и мајчине стране.

Потомци који немају довољно средстава за живот могу да поднесу захтјев да добију већи дио наследства од оног на које имају право по основу наследних редова. Право на повећање наследног дијела, па чак и цјелокупну заоставштину имају и брачни партнер и родитељи оставиоца уколико немају нужних средстава за живот. Суд доноси одлуку о томе након разматрања свих околности случаја.

Поред закона и тестаментa, као основа позивања на наслеђе, у Федерацији БиХ дозвољени су и наследноправни уговори закључени између брачних или ванбрачних партнера којим се уговорне стране међусобно одређују за наследнике. Поред тога, и у Републици Српској и у Федерацији БиХ могу да се закључе уговори о уступању и расподјели имовине за живота и уговор о доживотном издржавању.

Закон о равноправности сполова забрањује дискриминацију на основу полне/родне припадности, што се односи и на наслеђивање и на другу имовину. Поред тога, промјене породичног закона у оба ентитета направљене су тако да охрабре удате жене да се упишу у евиденцију непокретности као сувласнице брачне имовине како би се спријечила каснија родна дискриминација.⁵⁴⁷

545 UN-Habitat. *Housing and property rights – Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia and Montenegro*. 2005.

546 Karcic H. *Applying Islamic norms in Europe: is Bosnia a good example?* Akademie der Diozese Rottenburg-Stuttgart. 2013

547 Stanley, Victoria and Samantha Di Martino, "Assessing Land Administration Project's Gender Impacts in the Western Balkans, Country Case Studies: Albania, Bosnia-Herzegovina and Montenegro", World Bank, p. 7.

Европски законски оквир

Када се спроводе процедуре наслеђивања, примјењује се Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода (ECHR).⁵⁴⁸

- Члан 6 (право на правично суђење)
- Члан 8 (право на поштовање приватног и породичног живота)
- Члан 1 Протокола 1 уз Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода (заштита имовине). Према ст. 1 овог члана:

“Свако физичко или правно лице има право на неометано уживање свог посједа. Нико неће бити ускраћен за своју имовину осим ако то није у јавном интересу и ако је предмет услова који су предвиђени законом и основним принципима међународног права. Претходне одредбе, међутим, ни на који начин неће нарушавати право државе да примјењује законе када то сматра неопходним да би контролирала кориштење имовине у складу с општим интересом, или да би осигурала плаћање пореза или других доприноса или казни”.

Ови чланови примјењују се директно у БиХ, као што је наведено у члану II став 2 Устава:⁵⁴⁹ “Права и слободе предвиђени Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода и њени Протоколи директно ће се примјењивати у Босни и Херцеговини. Ови акти имају приоритет над свим осталим законима”.

Међународни законски оквир

Конвенција о уклањању свих облика дискриминације над женама (CEDAW)

Два члана конвенције CEDAW спомињу право на имовину и забрану дискриминације:

- Члан 15 став 2: “Државе ће осигурати да жене у грађанским питањима имају на располагању идентичан легални капацитет као и мушкарци, те једнаке могућности да искористе тај капацитет. Државе ће посебно дати женама једнака права да закључују уговоре и управљају имовином, те ће их третирати једнако у свим фазама процеса на судовима и трибуналима”.
- Члан 16 став 1, тачка h: “Државе ће подузети све потребне мјере како би се елиминирала дискриминација против жена у свим питањима која се односе на брачне и породичне односе, а посебно ће осигурати, на основу једнакости мушкараца и жена: једнака права за оба супружника у погледу власништва, куповине, управљања, администрирања, уживања и располагања имовином, било да је она бесплатно или има монетарну вриједност”.

⁵⁴⁸ European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Dostupno na: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

⁵⁴⁹ Un-Habitat. *Progress Report on Removing Discrimination against Women in Respect of Property and Inheritance Rights*. 2006.

Тренутна ситуација у БиХ указује на то да су домаће законске одредбе у складу с чланом 15(2), али да је потребно додатно радити на испуњавању обавеза из члана 16/1/h.

Пекиншка декларација и Платформа за дјеловање

Пекиншка декларација која је усвојена на Четвртој свјетској конференцији о женама 1995. године садржи неколико повезница на наслеђивање. Иако се не ради о правно обавезујућем документу, Босна и Херцеговина ју је формално подржала и користила као један од извора међународних норми и стандарда родне равноправности у гендер акционим плановима које је израдила Агенција за равноправност полова БиХ.⁵⁵⁰

У тачки 51 декларације, истакнута је веза између сиромаштва и препрека у наслеђивању и власништву над земљиштем:

“Сиромаштво жена је директно везано за непостојање економских могућности и независности, недостатак приступа економским ресурсима, између осталог, кредитима, власништву над земљом и наслеђством, немогућност приступа образовању и службама за подршку и минимално учешће у процесу одлучивања. Сиромаштво такођер може присилити жене да се нађу у ситуацијама гдје постају подложне сексуалној експлоатацији”.⁵⁵¹

У тачки 165 пратеће Платформе за дјеловање, од држава чланица се тражи сљедеће:

“(е) Усвојити законодавство и управне реформе да би се женама дала једнака права као и мушкарцима на економске ресурсе, укључујући приступ власништву и контроли над земљишним посједима и другим облицима имовине, кредитима, наслеђству, природним ресурсима и одговарајућим новим технологијама;

(f) Спровести прегледе државног пореза на приход и наслеђство и система социјалне сигурности у циљу елиминирања било каквих предрасуда према женама”.⁵⁵²

У тачки 274, владе се позивају да:

“(d) Елиминирају неправду и препреке у односу на наслеђство са којима се суочава женско дијете тако да сва дјеца могу уживати своја права без дискриминације, између осталог, доношењем, по потреби, и провођењем законодавства којим се гарантира једнако право наслеђивања и обезбјеђује једнако право на наслеђство, без обзира на пол дјетета”.⁵⁵³

550 Види нпр.: Агенција за равноправност сполова Босне и Херцеговине, “Гендер акциони план Босне и Херцеговине 2013.–2017”., *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 98/13, 2013, р. 3.

551 Пекиншка декларација, усвојена на Четвртој свјетској конференцији о женама, 4–15. септембар 1995. године, став 15.

552 Пекиншка платформа за дјеловање, усвојена на Четвртој свјетској конференцији о женама, 4–15. септембар 1995. године, став 165.

553 Пекиншка платформа за дјеловање, усвојена на Четвртој свјетској конференцији о женама, 4–15. септембар 1995. године, став 274.

Добровољне смјернице о одговорном управљању држањем земље, рибарством и шумарством у контексту националне сигурности хране (VGGT)

Ове смјернице израђене су у оквиру Организације за прехрану и пољопривреду Уједињених нација, а подржао их је њен Одбор за сигурност хране у свијету 2012. године. Иако нису правно обавезујуће, утврђују међународно прихваћене стандарде у управљању држањем земље.⁵⁵⁴ У том смислу, сматрају се неким обликом “меког закона” (енгл. “soft law”).⁵⁵⁵ Укључују специфичне повезнице на питања наслеђивања, с тим да је род адекватно укључен.

Став 4 говори о правима и одговорностима у држању земље. У ставовима 4.6 и 4.7 говори се о наслеђству:

“4.6 Државе требају уклонити и забранити све облике дискриминације у правима на држање земље, укључујући и оне који су резултат промјене брачног статуса, недостатка правне способности и немогућности приступа економским ресурсима. Државе нарочито треба да обезбиједи једнака права на држање земље за жене и мушкарце, укључујући право на наслеђивање и завјештање наведених права. Такве мјере које државе подзму треба да буду у складу са њиховим постојећим обавезама према релевантним домаћим и међународним законима, имајући у виду добровољно преузете обавезе у складу са примјењивим регионалним и међународним инструментима.

4.7 Државе треба да размотре и пружање недискриминаторне и родно осјетљиве помоћи када особе нису у стању да сопственим дјеловањем остваре права на земљишни закуп како би се издржавале, како би такве особе добиле приступ услугама спроведбених тијела и правосудним органима, или учествовале у поступцима који би могли утицати на њихова права на земљишни закуп”.⁵⁵⁶

Добровољне смјернице одражавају приступ конвенције CEDAW јер позивају на једнакост пред законом, али и на дјеловање како би се исправила неравноправност жена и мушкараца у остваривању права и приступу правди.

10.3. Родне предрасуде у пракси наслеђивања

Студије показују да је мање вјероватно да ће жене имати право власништва на земљишту, кући или стану у ситуацијама када мушкарци и жене немају једнака права у погледу наслеђивања. Имајући у виду чињеницу да је право власништва повезано са смањењем сиромаштва,⁵⁵⁷ дискриминација у правима на наслеђивање (и у њиховој примјени) може да се споји са постојећим род-

554 Food and Agriculture Organisation of the United Nations, “About the Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure”, 2012, <http://www.fao.org/nr/tenure/voluntary-guidelines/en/>.

555 Food and Agriculture Organisation of the United Nations, “Voluntary Guidelines on the Governance of Tenure at a glance”, Rome, 2012, <http://www.fao.org/docrep/016/i3016e/i3016e.pdf>, p. 8.

556 Food and Agriculture Organisation of the United Nations, “Voluntary Guidelines on the Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security”, Rome, 2012, <http://www.fao.org/docrep/016/i2801e/i2801e.pdf>, pp. 6–7.

557 Meinzen-Dick, R. *Property Rights for Poverty Reduction?* 2009. Доступно на: http://www.un.org/esa/desa/papers/2009/wp91_2009.pdf

ним неједнакостима које, опет, резултују тиме да женама пријети већи ризик од сиромаштва.⁵⁵⁸ Право на наслеђивање посебно је важно за удовице и жене из руралних подручја, јер многим од њих економска независност, а некада и пуко преживљавање, зависе од наслијеђене имовине. Поред тога, када се имовина преноси с генерације на генерацију, родна дискриминација у примјени права на наслеђивање ствара могућност да родне неједнакости пренесе и у нову генерацију младих људи. Један од начина за то је кроз онемогућавање жена да покрећу свој бизнис: ако немају имовину под својим именом (због тога што је нису наслиједиле, или се породична имовина води само под именом мушких сродника), жене тешко добијају кредите од банака.⁵⁵⁹ Ови ефекти посебно тешко погађају сиромашније особе у руралним подручјима, гдје самозапошљавање или мало подузетништво могу да представљају једну реалну опцију за постизање социјалне мобилности.⁵⁶⁰

Наслеђивање de iure vs. наслеђивање de facto у БиХ

Иако Устав БиХ забрањује директну и индиректну дискриминацију на основу пола, у пракси и даље преовладава традиционална перцепција родних улога и одговорности у породици и у друштву. Традиционалне праксе и даље су норма кад је у питању наслеђивање, а жене у многим случајевима одлуче свој дио наслијеђене имовине пренијети на мушке сроднике.⁵⁶¹ (Иако се може чинити да је то њихов слободни избор, могуће је да ће трпити негативне посљедице у случају да задрже свој дио.) Без обзира на то, будући да се млађа генерација генерално противи традиционалној идеји породице и друштва, чини се да је посљедњих година почело долазити до помјерања према више избалансираној подјели родних улога.⁵⁶²

Један од аспеката који је додатно ојачао родне неједнакости у погледу приступа имовини јесте приватизацијски процес који је у БиХ спроведен након рата. Студије указују на то да је економска транзиција ојачала родне неједнакости у централној и источној Европи, укључујући и БиХ, поготово због повлачења жена из формалне економије и резања социјалне помоћи.⁵⁶³ На примјер, у послеријатном периоду у БиХ, у Закону о продаји станова на којима постоји станаарско право стојало је да се куповна цијена може смањити према броју година радног стажа купца. Парови су могли да споје своје године стажа, али преживјели супружник је морао да бира да ли ће убројати своје године стажа или године стажа супружника који је преминуо, тј. у истом случају није било могуће спајати године стажа. Ова законска одредба је негативно утицала на жене које “иначе имају дужи животни вијек, а посебно јер су надживљавале своје мужеве због веће смртности мушкараца у рату”.⁵⁶⁴ Према томе младе удовице су биле нарочито погођене јер су у том моменту радиле по само неколико година.

Значајне разлике постоје и између руралних и урбаних подручја. У 2013. години, од све имовине над којом је 50% и више права власништва имала једна особа, једна трећина припадала је женама, а двије трећине мушкарцима. Међутим, у Цазину женама припада 17% такве имовине,

558 World Bank Group. *Women, business and the law*. 2016.

559 International Finance Corporation and MI-BOSPO, *Voices of Women Entrepreneurs in Bosnia and Herzegovina*, мај 2008, р. 20.

560 Almodóvar-Reteguis, N., Khrystyna Kushnir, and Thibault Meilland, “Mapping the Legal Gender Gap in Using Property and Building Credit”, World Bank / IFC, 2012, р. 2.

561 CEDAW. Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the CEDAW Convention, Combined initials, second and third periodic reports of States parties: Bosnia and Herzegovina, 2005, р. 79.

562 OECD. *Atlas of Gender and Development - How Social Norms Affect Gender Equality in Non-OECD Countries*. 2010.

563 Walsh, M. *Aftermath: The Impact of Conflict on Women in Bosnia and Herzegovina*. USAID, 2000.

564 Ibid.

док су мушкарци власници над 83%.⁵⁶⁵ Сличан феномен присутан је и у РС-у: женама припада више од 30% такве имовине у Источном Сарајеву, Градишки и Бањој Луци. Дервента је такође на овој листи, али само 14% жена у овој општини ставља своју имовину под хипотеку када узима стамбени кредит. Најниже стопе права власништва жена јављају се, генерално говорећи, у источним (руралним) дијеловима овог ентитета. Бијељина има најнижи ниво имовине у власништву жена, али истовремено има и други по реду највиши проценат жена које су једини титулари имовине.⁵⁶⁶

Студије које анализирају зашто једнак приступ имовини у националној легислативи није реализован у пракси нуде неколико разлога за то. Међу њима су и родне предрасуде, и то не само у праву на имовину, него и у пракси насљеђивања. На примјер, извјештај CEDAW из 2005. спомиње да су жене, када сачињавају тестамент, склоне да изаберу мушке сроднике као насљеднике.⁵⁶⁷ Исто тако, није ријетко да сестре препусте браћи своја права на насљедство.⁵⁶⁸ Мада се чини да нема никаквог финансијског смисла дијелити имовину као што су станова, продавнице или пољопривредна газдинства на основу процената који су предвиђени законом, друштвени ставови су вјероватно главни разлог зашто насљеднице не користе (или не могу да користе) своје право на имовину. Имплицитна претпоставка је често да ће мушки члан породице наслиједити породичну кућу, те да ће мушкарац преузети вођење приватног бизниса. Ово се сматра праведним јер ће већина жена живјети с мужем и тиме стећи имовину, иако женино име вјероватно неће бити у власничким папирима. Уз то, жене имају лошији приступ ресурсима који би им омогућили да откупе дио имовине од сродника, дијелом и због тога што имају нижа примања, али и зато што њихови брачни партнери показују мање интереса да породичне ресурсе користе на овај начин.

Ово дјелимично објашњава зашто се у тестаментима често традиционално фаворизују мушки насљедници имовине. Једна студија из 2005. године наводи да се право власништва и упис у земљишне књиге традиционално дају мушким члановима породице.⁵⁶⁹ Овакву праксу додатно усложњава чињеница да се закони и право на имовину, који често третирају мушкарце као примарне власнике, споро мијењају ка томе да заједничко власништво буде норма.⁵⁷⁰ Било је ситуација у случајевима развода да су мушкарци који су имали право власништва над већином имовине преносили имовину на имена других чланова породице прије окончања бракоразводне парнице, како би имовина остала у породици (и вјероватно у власништву мушкараца).⁵⁷¹

Родне предрасуде у праксама насљеђивања пољопривредног земљишта и пољопривредних газдинстава

У Гендер акционом плану БиХ наведено је да су жене у руралним подручјима суочене са нарочитим изазовима у остваривању родне равноправности. Приступ образовању, укључујући цијеложивотно учење, истакнут је као нарочит изазов за жене у руралним подручјима који може да

565 Rumyana Tonchovska, Kathrine Kelm, Renee Giovarelli, "ICT in Support of Evidence Based Policy Making: Land and Gender in the Western Balkans", извјештај припремљен за конференцију Свјетске банке о земљишту и имовини 2014, Washington DC, 24–27. март 2014, р. 11.

566 Ibid, 11–12.

567 CEDAW Consideration of reports submitted by States parties under article 18 of the CEDAW Convention (2005).

568 World Bank. Assessing Land Administration Project's Gender Impacts in the Western Balkans. Доступно на: <http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/landgenderassessment.pdf>

569 Ibid.

570 Bouta, T. Frerks, G. Bannon, I. Gender, Conflict and Development. The World Bank. 2005.

571 Walsh, M. *Aftermath: The Impact of Conflict on Women in Bosnia and Herzegovina*. USAID, 2000.

омета њихов приступ правди и економским могућностима.⁵⁷² Студије о европским пољопривредним праксама показују да су родне предрасуде у наслеђивању темељни узрок многих тешкоћа с којима се Европљанке суочавају.

Иако у теорији брачни пар може да има заједничко власништво над пољопривредним газдинством, у скоро свим случајевима наслеђивање иде по мушкој линији, што значи да се муж сматра “пољопривредником (фармером)”, а његова супруга “помоћницом”. Последица наведеног је да се муж и даље сматра примарним хранитељем, док се рад супруге не вреднује на исти начин.⁵⁷³ Због тога мужеви најчешће имају већи утицај код доношења одлука о начину вођења пољопривредног газдинства. Истраживање које је спровела Shortall показује да иако скоро све европске фарме, изузев 4,4%, функционишу као “породичне фарме”, када се ради о обукама, субвенцијама и расправама о пољопривреди у оквиру заједнице, претпоставља се да постоји само једна глава домаћинства. Жене стога често пропуштају прилике као што је цјеложивотно учење и учешће у пољопривредним синдикатима.⁵⁷⁴

У овој ситуацији постоји иронија зато што се чланице фармерских породица не сматрају произвођачима, а ипак фарма не би била финансијски одржива без њиховог неплаћеног рада или хонорарних послова које обављају изван фарме како би помогле породици када им је приход низак. Чак и у случајевима када жена зарађује више, супруге и даље свој приход сматрају “додатним” приходом уз примарни приход фарме.⁵⁷⁵ То касније може да има веома негативне последице, јер су супруге искључене из пензионих фондова за пољопривреднике, пошто се не сматрају “правим пољопривредницима”.⁵⁷⁶ То може да доведе до проблема и у случају развода: жене су склоне да умањују свој допринос заједничкој имовини, а у неким случајевима предбрачни уговори из праксе западноевропских земаља значе да оне неће добити дио фарме, иако су значајно допринијеле њеној вриједности током брака.⁵⁷⁷

Неки би рекли да је наслеђивање по мушкој линији “отровна јабука” 21. стољећа. Код наслеђивања фарме, син наслеђује и друштвена очекивања и одговорности да настави породичну пољопривредну традицију, иако то више не подразумејева висок друштвени статус и финансијску добит.⁵⁷⁸ Њихова браћа и сестре који не наслиједе фарму можда ће добити мање средстава од родитеља, али су слободни да се баве уноснијим професијама које уживају веће поштовање. Друштвена стигма која се противи подјели пољопривредног земљишта између браће и сестара, јер се сматра да то угрожава продуктивност, вјероватно је основни разлог због којег жене и

572 Агенција за равноправност сполова Босне и Херцеговине, “Гендер акциони план Босне и Херцеговине 2013.–2017”., *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 98/13, 2013, п. 17.

573 Sally Shortall, “Farming, identity and well-being: managing changing gender roles within Western European farm families”, *Anthropological Notebooks* vol. 20, no. 3 (2014), pp. 67–81, 70–1, 78.

574 Sally Shortall, “Gender mainstreaming and the Common Agricultural Policy”, *Gender, Place and Culture*, vol 22, no. 5 (2015), pp. 717–730, pp. 721–722.

575 Sally Shortall, “Gender mainstreaming and the Common Agricultural Policy”, *Gender, Place and Culture*, vol 22, no. 5 (2015), pp. 717–730, p. 721.

576 Sally Shortall, “Gender mainstreaming and the Common Agricultural Policy”, *Gender, Place and Culture*, vol 22, no. 5 (2015), pp. 717–730, p. 724.

577 Sally Shortall, “Farming, identity and well-being: managing changing gender roles within Western European farm families”, *Anthropological Notebooks* vol. 20, no. 3 (2014), pp. 67–81, p. 74; Judith G. McMullen, “Alimony: What Social Science and Popular Culture Tell Us About Women, Guilt, and Spousal Support After Divorce”, *Duke Journal of Gender, Law and Policy*, vol 19 (Fall 2011), pp. 41–81, p. 73.

578 Sally Shortall, “Farming, identity and well-being: managing changing gender roles within Western European farm families”, *Anthropological Notebooks* vol. 20, no. 3 (2014), p. 68.

млађа браћа углавном не остварују своја права на насљеђивање пољопривредног земљишта. Међутим, истраживаче је изненадило колико су браћа и сестре који нису наслиједили имовину подржавали насљеднике. То би могао да буде знак да им је лакнуло јер су слободно могли да се баве другим професијама.⁵⁷⁹

Око 25% руралних домаћинстава у Босни и Херцеговини воде жене, што је врло близу европског просјека (24%). Међутим, фарме чије су власнице жене углавном су мање профитабилне и првенствено се користе за пуко издржавање, чиме се подривају наде за уздизање на економској лествици. То знамо зато што рурална домаћинства којима управљају жене зарађују само 13,2% од укупне вриједности хране произведене у БиХ. Другим ријечима, фарме којима управљају жене скоро су упола мање продуктивне од оних које воде мушкарци, вјероватно зато што су мале и зато што жене не могу да их користе као осигурање за кредит који им је потребан да би уложиле у модерне пољопривредне методе (нпр. машинерија, куповина сјемена са високим приносом и сл.).⁵⁸⁰

579 Sally Shortall, "Gender mainstreaming and the Common Agricultural Policy", *Gender, Place and Culture*, vol 22, no. 5 (2015), pp. 717–730, p. 722.

580 SOFA Team and Cheryl Doss, "The Role of Women in Agriculture", ESA Working Paper No. 11-02, The Food and Agriculture Organization of the United Nations, March 2011, p. 12-13, Sally Shortall, "Gender mainstreaming and the Common Agricultural Policy", *Gender, Place and Culture*, vol 22, no. 5 (2015), pp. 717–730, p.721.

10.4. Одговори на родне предрасуде у наслеђивању у БиХ и шире

☛ Разредна дискусија: Која је улога особа које се баве правом као професијом у борби против родне дискриминације у наслеђивању у БиХ?

Оставите студенти(ца)ма неколико минута да поразговарају о овом питању у паровима или мањим групама, а онда их замолиите да обевидјесте остале о својим закључцима. Сљедећи закључак може да се понуди за закључивање дискусије. Студенти/це ће вјероватно сами споменути многе ствари, па нагласак можете ставити на оно што су пропустили да наведу.

Узаконуне постоји експлицитна дискриминација по основу рода када се ради о наслеђивању. Из тог разлога, измјене и допуне закона вјероватно нису потребне. Изазови углавном могу да се подијеле у двије области: недостатак едукације у области права и немогућност приступа правди.

Можда постоје одређене родне предрасуде међу судијама и адвокатима. То вјероватно укључује особе које се баве правом као професијом и које претпостављају да је традиција која искључује женске наследнице 'нормална'. Стога је важно да се особе које се професионално баве правом побрину да се чланови породице не одрекну својих права на наследство под притиском или зато што нису обавијештени да имају право на наследство.

Осим тога, код сачињавања тестамената, важно је да чланови породице схвате које су посљедице остављања имовине искључиво мушким наследницима, чак и ако мисле да ће њихове кћерке добити наслијеђену имовину својих мужева. У овим случајевима, породични адвокати треба да одиграју улогу у информисању својих клијената о могућим правним посљедицама њихових тестамената. Ту је и улога едукације јавности у области наследног права. Може да буде нарочито корисно ако постоје познати мушки "савезници" који ће јавно објавити да ће вриједност своје имовине тестаментом једнако подијелити на своје синове и кћери.

Жене и мушкарци такође могу да буду дискриминисани због финансијске немогућности да затраже правни савјет или услуге. Правна помоћ, писане информације или јефтине услуге морају да буду финансијски доступне особама којима су најпотребније, како би се повећао ниво родне равноправности у примјени закона. Невладине организације, адвокати и државне правне институције могу да одиграју улогу у томе.

Информисање

Закон не може да се непристрасно примјењује ако постоји асиметрија у информисању. Другим ријечима, ако особе имају право на наслеђство али нису о томе обавијештене, “неутрални” закон ће се примијенити у корист оних који највише знају о својим законским правима. Центар за правну помоћ женама из Зенице настоји ријешити овај проблем пружањем правне помоћи путем интернета.⁵⁸¹ Овај модел може да буде јефтинији од пружања услуга лично, и може да се користи за релативно брзо одговарање на једноставна питања, укључујући питања о наслеђивању.

Заговарање

Иако је важно да се информације пруже особама које се традиционално искључују из остваривања права на наслеђивање, такође је важно да се едукују особе које доносе одлуке у породици, и то у форми јавне едукације у области права. То је неопходно како би се обезбиједило да жене и мушкарци разумију утицај својих одлука о наслеђивању на будућност својих синова и кћери. Другим ријечима, може да им се каже да имају моћ да спријече преношење родне неравноправности из своје генерације на генерацију своје дјеце. Један примјер за то је кампања ОЕБС-а о родној неравноправности, имовини и правима наслеђивања на Косову.⁵⁸² У оквиру кампање, ОЕБС је израдио “Информативни водич о приступу жена и мушкараца имовинским и правима на смјештај”,⁵⁸³ а направио је и један кратки видео.⁵⁸⁴

Видео: *Није битно да ли је ћерка или син; обоје су наследници*

Линк: <https://www.youtube.com/watch?v=bG1oR5rHnaY>

Трајање: 44 секунде

Питање за дискусију: Која би требало да буде циљна публика за овакве кампање?

Такође је важно да правници који раде на питањима наслеђивања буду свјесни лидерске улоге коју могу да преузму у оваквим ситуацијама.⁵⁸⁵ Једноставне ствари, као нпр. да породични адвокат одвоји мало времена да поразговара са сваким чланом породице који има право на једнак дио наслеђства прије одлуке о одрицању од права на наследни дио, могу да доведу до тога да се одлуке базирају на законским прописима, а не само на традицији. Осим тога, ако им адвокат предочи модел тестаментa којим сва дјеца аутоматски наслеђују једнаке дијелове имовине, то значи да ће родитељи морати свјесно да заобиђу кћери код преноса имовине. Уз кампање за едуковање јавности, то би требало да помогне у промјени друштвених норми, како синови не би више аутоматски наслеђивали породичну имовину.

У сусједним државама, познате (нарочито мушкарци) политичке личности су исказале

581 Види: <http://www.cenppz.org.ba/index.php/online-pravna-pomoc>

582 Овај појам се односи на географску област. Овај назив не утиче на ставове о статусу, и у складу је са Резолуцијом UNSC 1244 и мишљењем ICJ-а о проглашењу независности Косова.

583 Доступно на српском језику на: <http://www.osce.org/sr/kosovo/197421?download=true> и на енглеском језику на: <http://www.osce.org/kosovo/197371?download=true>.

584 Доступно на: <https://www.youtube.com/watch?v=bG1oR5rHnaY>

585 Anna Knox, Aslihan Kes and Noni Milici, Mending the Gap Between Law and Practice: Organization Approaches for Women’s Property Rights, International Center for Research on Women (ICRW), 2008, p. 4.

подршку рјешавању проблема малог броја жена које посједују земљиште. У Штимљу (Косово), општински службеник за родна питања и његова супруга јавно су заједнички регистровали имовину у присуству новинара, и охрабрили су суграђане да учине исто. Ово, уз привремено укидање регистрацијске таксе за додавање друге особе на власничке листове, довело је до повећања броја регистрованих власница земљишта за 21%.⁵⁸⁶

Правна подршка

Сиромашнији чланови породица – обично жене – које желе да остваре право на наслједство могу да се нађу у ситуацији “квака 22”. Оне немају средства да ангажују адвокате зато што су неправедно остале без наслједства, али једини начин да затраже наслједство је да ангажују адвоката – а немају могућност да узму кредит. Неколико организација, укључујући Центар за правну помоћ женама из Зенице, пружају бесплатну правну помоћ или помоћ по нижим цијенама у споровима око наслједства. То може да буде скуп подухват, гдје адвокат ради *pro bono* или се за покривање трошкова правног заступања користе спољни извори финансирања. Имајући то на уму, пројекти широм свијета који су се бавили овим видом родне дискриминације експериментисали су организовањем обука за правне помоћнике који клијентима могу да помогну да заврше папирологију, те пруже основну подршку и информације, омогућавајући тако адвокатима да раде на сложенијим аспектима предмета. Ово такође може имати секундарни ефекат тако што оснажује локално становништво које нема универзитетско образовање.⁵⁸⁷

10.5. Закључак: Законско лидерство у суочавању са родним предрасудама у правима на насљеђивање имовине

Права на насљеђивање и имовину представљају подручје закона у којем на папиру не постоји дискриминација на основу родне припадности. Међутим, у пракси је јасно да су ови закони у великој мјери подложни родним предрасудама. Посљедице тога су значајне, јер се тиме одржава ситуација у којој мушкарци посједују и већину имовине и средства за зарађивање. То се дешава кад су у питању земљиште (пољопривреда), индустријска или комерцијална имовина, продаја имовине како би се купила нека друга имовина, или кад се ради о коришћењу имовине као залога за хипотеку при подизању кредита. Како би се постигла родна једнакост на политичком, друштвеном и економском нивоу, важно је да мушкарци и жене имају једнак приступ имовини, поготово оној која се преноси са претходне генерације. Они који се професионално баве правом зато имају важну улогу, јер могу да се супротставе родним предрасудама кад их учоче, али и едукују различите групе мушкараца и жена како би се обезбиједило да сви могу да остваре своја права на једнак начин.

586 Food and Agriculture Organisation of the United Nations, “Land ownership still lagging for women in Western Balkans”, 15 May 2014, <http://www.fao.org/news/story/en/item/231863/icode/>.

587 Nadia Steinzor, “Women’s Property and Inheritance Rights: Improving Lives in a Changing Time”, Development Alternatives, Inc / Women in Development, March 2003, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnada958.pdf, pp. 24–26, 31–32.

Студија случаја: Изазови с којима се суочавају жене у популацији на Косову у погледу права на насљеђивање.^{588 589}

Позитивни прописи на Косову промовишу једнак приступ мушкараца и жена праву над имовином и насљеђивању. Међутим, на Косову жене су власнице земље и друге непокретне имовине у просјечно 8% случајева. Објашњење не лежи у самом закону, него у начинима на које се он примјењује.

У заједницама у којима се говори албански језик, имовина се традиционално насљеђује по мушкој линији и, у случају смрти мужа, преноси се на мушку дјецу, а не и на супругу. И раније и сада велике породице неријетко живе заједно, а браћа добијају по спрат или дио куће за себе и своју породицу. Мада су промјене закона дале женама једнака права на имовину, традиционалне родне улоге диктирају да мушкарци добијају насљедство, а онда на друге начине подржавају сестре. Ако жена добије насљедство, то имплицитно значи да она узима оно што заправо припада њеној браћи. Поред тога, ако жена донесе имовину у брак, то имплицитно значи да породица њеног мужа није у стању да обезбиједи све што јој треба.

Додатна истраживања указују на то да многе жене не знају да им закон даје право на насљедство на једнаким основама као и мушкарцима. У случајевима када су они одсутни, породице врше притисак на женске сроднике да одустану од својих права. Има и случајева у којима се законске процедуре не примјењују по предвиђеном реду: жене се често унапријед споразумно одричу својих права. Закон, међутим, предвиђа да мушкарци и жене могу да се одрекну свог дијела *након* регистрације наслијеђене имовине. На овај начин, родне предрасуде на суду, удружене са недостатком едукације јавности о законима и мањком лидерства од стране правосудних званичника о правилној примјени закона, доводе до јачања родне неједнакости у овој заједници.

588 Овај појам се односи на географску област. Овај назив не утиче на ставове о статусу, и у складу је са Резолуцијом UNSC 1244 и мишљењем ICJ-а о проглашењу независности Косова.

589 Joireman, S.F., "Resgning Their Rights? Impediments to Women's Property Ownership in Kosovo", Richmond School of Arts and Sciences Political Science Faculty Publications, 2015, p. 6, 7, 10, 15.

10.6. Литература

- Агенција за равноправност сполова Босне и Херцеговине. “Гендер акциони план Босне и Херцеговине 2013.–2017”. *Службени гласник Босне и Херцеговине*, бр. 98/13 (2013): 3.
- Almodóvar-Reteguis, Nayda, Khrystyna Kushnir, and Thibault Meilland. *Mapping the Legal Gender Gap in Using Property and Building Credit*. World Bank and the International Finance Corporation, 2012.
- Benschop Marjolein and Siraj M. Sait. *Progress Report: On Removing Discrimination Against Women in Respect of Property and Inheritance Rights*. Nairobi: United Nations Human Settlements Programme, 2006.
- Bhatla, Nandita, Swati Chakraborty, Nata Duvvury, Indika Bulankulame, Jayoti Gupta, and Pradeep Panda. *Property Ownership and Inheritance Rights of Women for Social Protection – The South Asian Experience: A Synthesis Report of Three Studies*. Washington D.C.: International Center for Research on Women, 2006.
- Bouta, Tsjeard, Georg Frerks, and Ian Bannon. *Gender, Conflict, and Development*. Washington D.C.: World Bank, 2005.
- Committee on the Elimination of Discrimination against Women. *Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women Combined Initial, Second and Third Periodic Reports of States Parties: Bosnia and Herzegovina (CEDAW/C/BIH/1-3)*. New York: United Nations, 2005.
- Cutura, Jozefina. Глас жена подузетница у Босни и Херцеговини. Washington D.C.: International Finance Corporation and MI-BOSPO, 2008.
- European Court on Human Rights and the Council of Europe. *European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms*. Strasbourg: European Court on Human Rights. Доступно на: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. (приступљено: јуни 2016.).
- Food and Agriculture Organisation of the United Nations. “About the Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure”. 2012. Доступно на: <http://www.fao.org/nr/tenure/voluntary-guidelines/en/>. (приступљено: јуни 2016.).
- Food and Agriculture Organisation of the United Nations. “Land Ownership Still Lagging for Women in Western Balkans”. 2014. Доступно на: <http://www.fao.org/news/story/en/item/231863/icode/> (приступљено: јуни 2016.).
- Food and Agriculture Organisation of the United Nations. *Voluntary Guidelines on the Governance of Tenure at a Glance*. Rome: Food and Agriculture Organisation of the United Nations, 2012. Доступно на: <http://www.fao.org/docrep/016/i3016e/i3016e.pdf>. (приступљено: јуни 2016.).
- Joireman, Sandra. “Resgning Their Rights? Impediments to Women’s Property Ownership in Kosovo”. *Richmond School of Arts and Sciences Political Science Faculty Publications* (2015): 1-23.
- Karcic H. *Applying Islamic norms in Europe: is Bosnia a good example?* Akademie der Diozese Rottenburg-Stuttgart. 2013
- Knox, Anna, Ashlihan Kes, and Noni Milici. *Mending the Gap Between Law and Practice: Organization Approaches for Women’s Property Rights*. Washington D.C.: International Center for Research on Women, 2008.
- McMullen, Judith G. “Alimony: What Social Science and Popular Culture Tell Us About

- Women, Guilt, and Spousal Support After Divorce”. *Duke Journal of Gender, Law and Policy* 19 (2011): 41-81.
- Meizen-Dick, Ruth. “Property Rights for Poverty Reduction?” Working Paper No. 91. Department of Economic and Social Affairs. United Nations. New York: United Nations. 2009.
 - Министарство за људска права и избјеглице Босне и Херцеговине. Агенција за равноправност полова. Пекиншка декларација и платформа за акцију. Јануар 2014. Доступно на: <http://arsbih.gov.ba/project/pekinska-deklaracija-i-platforma-za-akciju/> (приступљено: јуни 2016.).
 - Organisation for Economic Co-operation and Development. Atlas of Gender and Development: How Social Norms Affect Gender Equality in non-OECD Countries. Paris: OSCE, 2010.
 - Организација за европску безбиједност и сарадњу – Мисија на Косову. Информативни приручник за остваривање имовинских и стамбених права жена и мушкараца на Косову. Новембар 2015. Доступно на: <http://www.osce.org/sr/kosovo/197421?download=true&react-text:163> (приступљено: јуни 2016.).
 - Shortall, Sally. “Farming, Identity and Well-Being: Managing Changing Gender Roles within Western European Farm Families”. *Anthropological Notebooks* 20 (2014): 67-81.
 - Shortall, Sally. “Gender Mainstreaming and the Common Agricultural Policy”. *Gender, Place and Culture*, 22 (2015): 717–730.
 - The SOFA Team and Cheryl Doss. *The Role of Women in Agriculture” Working Paper No. 11-02. Agriculture Development Economics Division*. The Food and Agriculture Organization of the United Nations. Washington D.C.: United Nations, 2011.
 - Stanley, Victoria and Samantha Di Martino. *Assessing Land Administration Project’s Gender Impacts in the Western Balkans, Country Case Studies: Albania, Bosnia-Herzegovina and Montenegro*. Washington D.C.: World Bank. Доступно на: <http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/landgenderassessment.pdf>. (приступљено: јуни 2016.).
 - Steinzor, Nadia. *Women’s Property and Inheritance Rights: Improving Lives in Changing Times*. Washington D.C.: Office of Women in Development and Development Alternatives, Inc., 2003. Доступно на: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnada958.pdf (приступљено: јуни 2016.).
 - Tonchovska, Umyana, Katherine Kelm, and Renee Giovarelli. “ICT in Support of Evidence Based Policy Making: Land and Gender in the Western Balkans”. Paper presented at the annual World Bank Conference on Land and Poverty. Washington D.C., 2014.
 - United Nations Human Settlements Programme. Housing and Property Rights in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia and Montenegro. Nairobi: United Nations Human Settlements Programme, 2005.
 - Walsh, Martha. “Aftermath: The Impact of Conflict on Women in Bosnia and Herzegovina” Working Paper No. 302. Center for Development Research and Evaluation. U.S. Agency for International Development. Washington D.C.: USAID, 2000.
 - World Bank Group. *Women, Business and the Law 2016: Getting to Equal*. Washington D.C.: World Bank, 2015.
 - Закон о наслеђивању у Федерацији Босне и Херцеговине. “Службене новине Федерације Босне и Херцеговине”, број 80/14 (01.10.2014.).
 - Закон о наслеђивању Републике Српске “Службени гласник Републике Српске”, бр: 1/09.

